

DOMINIQUE BARBE
IRINA, ÎMPĂRATUL BIZANȚULUI

NEMIRA

DOMINIQUE BARBE este doctor în istorie al Universității Paris IV Sorbonne (2005), conferențiar la Universitatea din Noua Caledonie, predând cursuri de istorie medievală, specialist în istoria creștinismului din epoca Imperiului Roman târziu și a Evului Mediu, preocupat de hagiologia și iconologia latină și răsăriteană. Un alt domeniu de interes pentru Dominique Barbe îl constituie istoria Oceaniei și fenomenul receptării catolicismului în această zonă.

A publicat volumele *Irène de Byzance: la femme empereur* (1990, 2006) și *Histoire du Pacifique: des origines à nos jours* (2008). A fost editor științific al lucrării: „Le monde Pacifique dans la mondialisation“ (*Hermès*, nr. 65, Paris, CNRS Éditions, 2013), alături de Renaud Meltz, Domitille Tellier și Pascal Dayez-Burgeon.

Teza sa de doctorat (nepublicată) se intitulează *Unanimitas et societas sanctorum: L'idée de communion des saints dans l'Occident chrétien de Tertullien à Grégoire le Grand* și a fost redactată în 2005 sub îndrumarea lui Jean-Pierre Martin.

DOMINIQUE BARBE

IRINA,
ÎMPĂRATUL
BIZANȚULUI

Traducere din limba franceză
IOAN DORU BRANA

Prefață
SEBASTIAN-LAURENȚIU NAZÂRU

NEMIRA

Coperta: Vasile Adrian CARABĂ, Alexandru CSUKOR

Ilustrația copertei: Împărăteasa Irina Comnena, mozaic, Hagia Sophia, Istanbul

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BARBE, DOMINIQUE

Irina, împăratul Bizanțului / Dominique Barbe;

trad.: Ioan Doru Brana; pref.: Sebastian-Laurențiu Nazăru. -

București: Nemira Publishing House, 2013

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-579-497-9

I. Brana, Ioan Doru (trad.)

II. Nazăru, Sebastian-Laurențiu (pref.)

94(495.02)"06" Irina

929 Irina

Dominique Barbe

IRÈNE DE BYZANCE, LA FEMME EMPEREUR

© Perrin, 1990

© Nemira, 2013

Redactor: Oana IONAȘCU

Tehnoredactor: Alexandru CSUKOR

Tiparul executat de Monitorul Oficial R.A.

Orice reproducere, totală sau parțială, a acestei lucrări,
fără acordul scris al editorului, este strict interzisă
și se pedepsește conform Legii dreptului de autor.

ISBN 978-606-579-497-9

Pentru Chantal

PREFAȚĂ

„Puține personaje istorice sunt mai greu de judecat decât celebra suverană care a restaurat în Bizanț Ortodoxia“, scria acum aproape un secol bizantinologul francez Charles Diehl (1859–1944), care i-a dedicat un medalion necruțător în ale sale *Figuri bizantine*. Adevărul spuselor savantului l-am înțeles pe deplin numai scriind această prefață.

Obscura provincială devenită augustă în urma contractării unui mariaj imperial, regentă și, ulterior, „împărat“, la capătul unei crize dinastice, nu este astăzi o personalitate mai puțin „greu de judecat“. De numele său se leagă o mare realizare – convocarea Sinodului al VII-lea Ecumenic (24 septembrie – 23 octombrie 787) și restabilirea Ortodoxiei iconofile, înfăptuiri care au justificat, în bună măsură, canonizarea sa – dar și o monstruozitate – mutilarea și depunerea fiului său, Constantin al VI-lea Porfirogenetul –, uzurpare ce i-a permis să se intituleze „împărat evlavios“, singurul caz în istoria bizantină în care o femeie a guvernat direct Imperiul asumând titlul masculin de împărat (*basileus*).

Pioasa Irina a fost admirată fără rezerve de contemporani și posteritatea imediată și trecută în rândul sfinților de Biserica Ortodoxă (Irina Ateniana sau „cea tânără“), care o prăznuiește la 9 august, preamărind-o drept un suveran filantrop și campion al Ortodoxiei. Unii istorici i-au admirat inteligența, energia, tenacitatea, pragmatismul și abilitatea, considerând că frumoasa ateniană a fost înzestrată cu toate calitățile unui

mare suveran, iar guvernarea sa au considerat-o una dintre cele mai eficiente din istoria bizantină.

Deopotrivă, Irina a fost detestată și hulită, iar istoriografia modernă i-a schițat primei restauratoare a cultului icoanelor un portret deloc măgulitor: monarh autoritar și spirit machiavelic, intrigantă lipsită de scrupule și obsedată de putere, perfidă, răzbunătoare și nemiloasă, Irina ar fi lăsat setea de putere să înăbușe dragostea maternă, făcându-se vinovată de oribila crimă a suprimării vederii propriului fiu. Cât despre bilanțul domniei sale, istoricii moderni îl socotesc catastrofal sub aproape toate aspectele: o politică fiscală populistă ruinătoare pentru stat, înfrângeri militare în fața hanatului bulgar și califatului abbasid, care au obligat Imperiul la păci umilitoare și prestări tributare; știrbirea prestigiului internațional al Bizanțului intervenită prin fondarea Imperiului occidental, creația Papalității.

Lipsește, după cum lesne se poate vedea, judecățile mai echilibrate și încercările de a zugrăvi această personalitate înzestrată cu trăsături neobișnuite într-o mai mare varietate de nuanțe, cu luminile și umbrele ei, atât cât ne permite selecția de fapte istorice pe care cronicarii au consemnat-o cu subiectivitate. De judecăți prea tranșante, irevocabile și categorice mă voi feri în rândurile de mai jos.

Știm despre Irina și ne contrariază că, în urma loviturii de stat din 15 august 797, soldată cu mutilarea și depunerea Porfirogenetului Constantin, a asumat pentru sine autocrația, autoritatea absolută, alegând să nu nominalizeze un alt împărat în locul fiului său, pe care estropierea îl făcuse inapt să exercite suveranitatea. Orbirea Porfirogenetului a pecetluit dispariția suveranului Constantin al VI-lea. Acesta a fost ultimul pas al unui proces în patru timpi de preluare a puterii în dauna împăratului legitim, fiul său natural, Constantin al VI-lea. *De facto*, Irina gestiona direct Imperiul încă de la moartea soțului său, Leon al IV-lea Khazarul (8 septembrie 780), ca regentă în timpul minoratului fiului său. După un început de domnie contestat, basilissa regentă a reușit să-și consolideze autoritatea. În primăvara anului 790, Irina nu a cedat pârgھیile puterii când fiul său a atins majoratul (de regulă, la 16 ani), procedând la o legalizare a preeminenței sale prin impunerea prestării de către armată a unui jurământ prin care i se recunoștea suveranitatea și era

proclamată „basileu“ al romeilor. Îndepărtată în octombrie 790, când o sedțiune a themelor orientale l-a impus pe tron pe Constantin (al VI-lea), Irina a devenit, doi ani mai târziu (15 ianuarie 792), împărat asociat al acestuia, fiindu-i redat și titlul de augustă. Era prima „revoluție“ instituțională a Irinei: pentru prima dată în istoria bizantină, o femeie care nu avea calitatea de regentă sau soție a suveranului în funcție era asociată la tron. În fine, în august 797, după mutilarea și exilarea lui Constantin Porfirogenetul, devenea unic autocrator al Bizanțului, guvernând independent Imperiul până la depunerea sa în urma unei alte lovituri de palat (30 octombrie 802).

Administrând direct Imperiul și deținând autoritatea absolută, Irina și-a arogat titlul de împărat, devenind prima femeie pe tronul bizantin care guvernează Imperiul în nume propriu, exercitând suveranitatea nu ca regentă, ci ca *basileus*. Iconografia monetară și titulatura asumată în actele oficiale (*Εἰρήνη, πιστὸς βασιλεύς*) reflectă această tranziție. Noutatea absolută consta în legalizarea acestei anomalii constituționale și în titulatura masculină asumată; nicio altă basilissă nu va mai face acest pas.

Ne întrebăm firesc pentru ce motiv au tolerat bizantinii aceste reforme instituționale și au îngăduit Irinei să transgreseze tradițiile seculare ale Imperiului? Cred că explicația rezidă în sporul imens de legitimitate pe care l-au adus regentei restaurarea Ortodoxiei și restabilirea păcii – al cărei nume îl purta – în Biserică. Victoria reputată împotriva ereziei iconoclaste, obținută deloc facil, a conferit legitimitate puterii absolute pe care această femeie neobișnuită o exercita, folosind, paradoxal și fără precedent, titulatura imperială masculină. Așadar, „împăratul“ Irina, ultimul reprezentant al dinastiei numite „isauriene“, a fost legitimat nu de victoriile militare, ci de triumful – cu o încărcătură simbolică mult mai mare – asupra ereziei îmbrățișate de fondatorul aceleiași familii imperiale. Triumful dreptei credințe asupra ereziei a suplinat victoria militară, care îi era refuzată de condiția sa feminină, și a dat un fundament legitim puterii sale efective.

Acest act neobișnuit a determinat consecințe nebănuite: papa a considerat scaunul Imperiului, unic în teorie, vacant și, în consecință, și-a arogat prerogativa de a pune capăt vacanței, transmitând titlul imperial

suveranului franc Carol cel Mare. În concepția papei Leon al III-lea (795–816), rolul istoric al Imperiului de Răsărit se putea considera revolut: era timpul ca scaunul imperial roman să revină în orașul de pe Tibru, în Vechea Romă. Prin urmare, încoronarea lui Carol cel Mare în timpul Liturghiei de Crăciun a anului 800 nu era decât o *translatio Imperii* întemeiată pe stingerea dinastiei imperiale bizantine, așa cum era interpretată sincopa în exercitarea masculină a suveranității. Desigur, încoronarea lui Carol cel Mare a deschis „problema celor doi împărați”, un conflict ideologic înghețat care a ocupat scena politică europeană pentru patru secole și a consfințit ieșirea completă a Papalității, frustrate de refuzul bizantin de a-i restitui teritoriile sustrate jurisdicției sale la jumătatea secolului al VIII-lea (Italia meridională, Sicilia și Illyricum), din orbita Bizanțului și orientarea acesteia către regalitatea francă.

Cititorul nu poate fi decât șocat să afle despre orbirea basileului Constantin Porfirogenetului de care *sfânta* Irina nu ar fi fost, pare-se, complet străină, în pofida încercărilor cronicarilor mai târzii de a o absolvi de răspundere. Explicația acestui act de cruzime al unei mame față de propriul fiu au crezut-o istoricii a fi ambiția fără scrupule și setea de putere absolută, într-un cuvânt „iubirea de putere” (*τὸ φιλαρχον*) [Theophanes, *Chronographia*, ed. de. Boor, p. 464¹⁶], de care s-ar fi lăsat subjugată. Să fi stins oare setea de putere a „împăratului Irina” afecțiunea mamei Irina în așa măsură încât să-și fi sacrificat cu bună știință și seninătate propriul fiu? Dimpotrivă, cronicarii epocii au încercat s-o discolpe, pe cât posibil, aruncând întreaga responsabilitate asupra nefaștilor săi sfetnici, atotputernicii și corupții eunuci care roiau în jurul său, între care cei mai influenți erau Staurakios și Aetios. Din această perspectivă, nefericitul Porfirogenet a fost o victimă a anturajului împărătesei, a detestațiilor eunuci deprinși să se afle în culisele puterii, care nu i-au putut ierta acestuia insultele ce însoțiseră înlăturarea tutelei materne și preluarea efectivă a puterii în 790. Este însă neverosimil ca Irina să fi lăsat decizia privind soarta fiului său în mâinile eunucilor săi, setoși de putere și de răzbunare, de la care nu se putea aștepta la vreo urmă de compasiune față de nefericitul Constantin, dar nu este improbabil ca Irina să fi pierdut controlul evenimentelor și să fi fost străină de precipitarea lucrurilor, acceptând însă, ulterior, faptul împlinit.

Motivația acțiunii sale ne scapă; o sondare a adâncurilor vieții psihice a acestei personalități istorice nu ne este permisă de caracterul unilateral și de puținătatea izvoarelor epocii. Suntem pe un tărâm al probabilităților, în care nu avem certitudini, ci numai ipoteze. Accesul la adevărul istoric este mijlocit de izvoare, filtre subiective încărcate cu un anume sens și finalitate; mai mult decât atât, este dificil a discerne între imaginile subiective, dar sincere, asupra realității istorice și propaganda care pulsează în cronicile epocii.

Ar exista totuși o explicație care ar face mai puțin șocantă canonizarea Irinei. Om politic pragmatic și suveran ortodox de o pietate ireproșabilă, preocupat de binele Statului și al Bisericii, Irina a înțeles că domnia nevoinicului și mediocrului său fiu prejudicia interesele Statului și dăuna unității Bisericii. Rațiuni politice și simțul răspunderii pentru soarta Statului și a Bisericii dictează împăratului să ia o decizie care repugnă mamei. Constantin al VI-lea își pierduse legitimitatea, de regulă simbolizată prin porphyrogeneză; înfrângerile militare erau semnul evident că suveranul nu mai beneficia de favoarea divină. Singura ieșire din această situație care amenința să devină dezastruoasă pentru Stat și Biserică era sacrificarea acestui suveran ilegitim, depunerea sa și mutilarea, pedeapsa care-i permitea să rămână în viață, dar condamnat la întuneric și anonim. În această ipoteză, acțiunea Irinei a fost justificată de preocuparea față de binele public, iar Porfirogenetul Constantin al VI-lea nu a fost jertfa cruzimii extreme a mamei sale, ci victima înfrângerilor militare, a erorilor politice și strategice, dar și a intervenției brutale în viața Bisericii și, probabil, a lipsei atașamentului față de Ortodoxia restabilită și morala ortodoxă („afacerea adulterului imperial”). De altfel, cei mai mulți dintre contemporanii săi au interpretat depunerea Porfirogenetului drept plata cuvenită pentru păcatele sale, iar pe împărăteasa mamă au considerat-o instrumentul voii dumnezeiești și brațul justiției divine. Decizia canonizării mamei dispuse la acest sacrificiu pentru pacea Bisericii și bunăstarea Statului ar fi, în această situație, mai lesne explicabilă. În orice caz, în ultimii ani ai vieții, pare-se, un sentiment de vinovăție a urmărit-o neîncetat; conștiința îi era încărcată, deși avea, probabil, convingerea că fusese îndreptățită să acționeze așa cum o făcuse. În octombrie 802, potrivit cronicarului Theophanes, acceptă cu demnitate și

noblețe schimbarea radicală de putere, convinsă că uzurparea lui Nikephoros, șeful vistieriei imperiale (*logothetēs tou genikou*), avusese încuviințarea divină și reușise din pricina stării sale de păcătoșenie: „*Cauza îndepărtării mele [de pe tron] o atribui mie și păcatelor mele și strig: «Întru toate și în orice chip, fie binecuvântat Numele Domnului, singurul Împărat al împăraților și Domn al domnilor!» Chipul urcării tale pe tron îl atribui Domnului, fără de care – sunt convinsă – nimic nu se poate întâmpla*“ [Theophanes, *Chronographia*, ed. de. Boor, p. 478⁶⁻¹¹]. Simțindu-se părăsită de Dumnezeu, Irina – „împărat al Bizanțului“ – s-a supus voinței dumnezeiești și s-a retras resemnată, sfârșindu-și viața (9 august 803) de parte de tumultul capitalei, în liniștea apăsătoare a mănăstirii din insula Lesbos în care a fost claustrată de noul împărat, Nikephoros I (802–811).

Lucrarea pe care am bucuria să o prezint publicului român este opera unui profesionist al științelor istorice, conferențiar (*maître de conférences*) la Universitatea din Noua Caledonie și doctor în istorie al Universității Paris IV Sorbonne (teza sa de doctorat, îndrumată de reputatul Jean-Pierre Martin, se intitulează *L'idée de communion des saints dans l'Occident chrétien de Tertullien à Grégoire le Grand*), specialist în istoria creștinismului din epoca Imperiului Roman târziu și a Evului Mediu, preocupat de hagiologia și iconologia latină și răsăriteană.

„Irina – împărat al Bizanțului“ este o frescă a primei secvențe iconoclaste din istoria Imperiului Bizantin, în particular un portret biografic al unui enigmatic și fascinant autocrator femeie, zugrăvite cu o deosebită preocupare pentru detaliu, cu o mare forță de evocare și un talent de reconstituire remarcabil. Foarte bogată în material faptic, lucrarea este scrisă cu un rar talent literar, adresându-se, deopotrivă, cercurilor erudiților, dar și marelui public pasionat de istorie. Nu în ultimul rând, se cuvine remarcată competența traducerii realizate de domnul Ioan Doru Brana.

O istorie „povestită“ cu mult har, cum este aceasta, va fi neîndoielnic gustată de publicul interesat de istoria bizantină.

SEBASTIAN-LAURENȚIU NAZĂRU

CUVÂNT ÎNAINTE

Părerile despre Irina sunt împărțite, în funcție de autori. Adulată de unii, care o cinstesc ca sfântă, e detestată de alții, care îi reproșează dorința bolnăvicioasă și sângeroasă de putere și nu-i iartă modul oribil în care fiul său a fost văduvit de purpura imperială și de lumina ochilor. Opinia acestora din urmă este întărită de o coincidență nefericită. Urcarea împărătesei ateniene pe tronul bizantin are loc în aceeași epocă în care domnesc Carol cel Mare, în Occident, și Harun al-Rashid, în Orient. Istoria zăbovește, așadar, mai degrabă asupra Aix-ului sau a Bagdadului, cetăți considerate a fi la apogeu, în lumi înfloritoare ori în devenire, și pare să negligeze malurile Bosforului. Lumea imperială bizantină dă impresia că ar fi vlăguită... E o idee complet greșită. Împărații bizantini, printre care se numără și Irina, prietena monahilor, sunt astfel prezentați ca moștenitorii decadenți și nevrednici ai unei Rome imperiale mitice. Îi individualizează doar particularitatea viciilor sau a degenerescenței lor. Tristă și înjositoare concepție asupra istoriei Bizanțului, considerată drept lentul declin al gloriei Imperiului Roman.

E cazul să se abandoneze această imagine a Bizanțului, care se datorează în mare măsură operei lui Edward Gibbon. Bizanțul este o Romă care continuă vreme de peste o mie de ani pe unul dintre promontoriile cele mai avansate ale Europei Răsăritene. Niciun om din perioada Evului Mediu timpuriu n-ar fi cutezat să afirme contrarul. Va trebui să se

aștepte cruciadele și avântul juvenil și violent al Occidentului creștin pentru a se reveni asupra legitimității acestei moșteniri. În epoca Irinei, încă nu s-a ajuns acolo. Dacă admitem continuitatea Romei la Constantinopol, vom înțelege că domnia acestei femei este un fenomen ieșit din comun.

Nici Octavianus Augustus, întemeind principatul pe care, în limbajul nostru obișnuit, îl numim Imperiu, nici Constantin, alegând locul unei noi capitale ce deplasa centrul de greutate al statului roman, nici Iustinian, pierdut în visurile sale universaliste și, ca atare, unul dintre ultimii împărați romani ai unei Antichități ce nu se mai hotăra să moară, nu s-au gândit niciodată că într-o zi vor avea drept succesor o femeie. Căci Irina este, înainte de toate, primul împărat-femeie din istorie.

Acest fapt reprezintă o anomalie. Unora, ea li se pare monstruoasă. Ea deranjează rânduiala universului. Și este exploatată politic în Occident: de-acum se poate spune că încoronarea imperială a lui Carol cel Mare n-ar fi avut loc dacă Irina nu ar fi îndeplinit, timp de cinci ani, funcția de împărat. În schimb, domnia unei femei-împărat nu pare să-i fi tulburat prea mult pe supușii săi, cu excepția celor care au izgonit-o și care și-au justificat astfel actul. Irina își cunoaște slăbiciunea. Păstrează titulatura masculină tradițională, dar, neputând să conducă oști pe un câmp de bătălie și să-și învingă militar inamicii, alege un alt teren de luptă, cel al teologiei, unde îi zdrobește pe eretici și pe cei care tulburau ordinea Ortodoxiei.

Ne-ar plăcea să cunoaștem cu exactitate personalitatea și istoria acestei femei pe care destinul a înălțat-o deasupra tuturor contemporanilor săi. Din nefericire, nu este cu puțință. Multe surse au dispărut, iar cele care ne-au parvenit nu ne ajută câtuși de puțin în privința asta. În acel veac întunecat, Bizanțul e bulversat de o criză religioasă de o rară amploare. Criza capătă proporții gigantice deoarece, ca întotdeauna în Orientul Antichității târzii, chestiunile teologice servesc drept detonatoare și mijloace de expresie a înfruntărilor politice și sociale. Iconoclasmul, adică lupta împotriva icoanelor, se află la paroxism când Irina sosește la Constantinopol. Ea este iconofilă. Împărtășește, așadar, credința tradițională a bizantinilor și dezaprobă opera viitorului său socru. Dar cui îi păsa pe atunci de simțămintele unei femei? Totuși, căsătorind-o cu fiul său,

Constantin al V-lea introduce șarpele în ou. Cu ajutorul călugărilor, ea va distruge întreaga sa politică religioasă. Triumfători, iconofili fac să dispară orice urmă a adversarilor lor. Când aceștia vor redobândi avantajul, câțiva ani mai târziu, vor proceda în același fel. În fapt, icoana sfârșește prin a învinge. Însă, într-o jumătate de veac, istoria a fost rescrisă de mai multe ori și toate relatările și analizele evenimentelor nu ne-au parvenit decât sub o lumină denaturată.

În aceste condiții, principala sursă care ne informează despre Irina, opera lui Teofan¹, este foarte părtinitoare. Acest călugăr iconofil, în mai multe rânduri victimă a adversarilor imaginilor, vede în Irina o sfântă sau, cel puțin, o foarte smerită împărăteasă. Desigur, el consideră că acatele ei nu sunt întotdeauna în perfectă armonie cu ideea pe care și-o face de obicei lumea despre suveranii foarte pioși și foarte creștini. Dar activul domniei sale, mai cu seamă rolul ei în restaurarea icoanelor, depășește în bună măsură pasivul, orbirea fiului său, spre exemplu. Ceilalți autori contemporani ne vorbesc despre Irina cu aceeași părtinire. Pentru Teodor Studitul, care consideră în fond că puține lucruri pozitive sunt de așteptat de la puterea seculară, domnia Irinei este cea mai bună sau cea mai puțin rea dintre ocârmuirile pământești. Mai târziu, celelalte surse se inspiră din aceste scrieri iconofile. Trebuie deci să-i așteptăm pe autorii moderni, cei care scriu în afara cadrului, mentalității și epocii bizantine, pentru a trece de la o imagine pozitivă a Irinei la una pur negativă. Chiar și autorii cei mai apropiați de zilele noastre îi atribuie numeroase cusururi, printre care cel de a fi făcut orice pentru a ajunge la putere.

Această femeie-împărat este, așadar, un monstru sau o sfântă? Realitatea se situează la mijloc. În măsura în care cunoaștem acest lucru, sau în măsura în care îl presupunem, Irina nu este o sfântă în sensul contemporan al cuvântului (semnificația sfințeniei, și în special a sfințeniei imperiale, este total diferită în epoca în care trăiește Irina). Dar ea nu este, în mod cert, acea femeie ambițioasă pe care încă o mai descria Charles Diehl, la începutul secolului XX, într-una dintre singurele

¹ Este vorba de Teofan Mărturisitorul (cca. 758/760–817/818), un membru al aristocrației bizantine care a devenit călugăr și cronicar (n. tr.).

lucrări în limba franceză care tratează despre ea². Din lipsă de material informativ, prezenta biografie este deci un eseu care, în primul rând, îl va cufunda o dată în plus pe cititor într-o lume bizantină fascinantă și insuficient explorată, mai ales în acest secol al VIII-lea în care structurile antice dispar, în timp ce acelea ale Evului Mediu încă nu s-au creat. Încercarea de a face o istorie strict evenimentială referitoare la Irina nu este posibilă. Am risca să cădem cu repeziciune în romanesc³. Ideea este ispititoare, dar ea nu ține de munca și, cu atât mai puțin, de domeniul istoricului.

² A se vedea Ch. Diehl, *Figures byzantines*, vol. I, Paris, pp. 77–109.

³ Este și părerea exprimată de A. Kazhdan în recenzia pe care o face unei teze pe care am utilizat-o din belșug – cea a lui P. Speck, *Der Kaiser Konstantin VI*, Bonn, 1978, în *Revue d'études byzantines*, 40, 1982, pp. 267–269.

PROLOG

Constantin al VI-lea doarme în Porphyra, sala în care a venit pe lume cu douăzeci și șapte de ani în urmă. E cald – acea căldură estivală sufocantă care îi copleșește pe locuitorii Constantinopolului în luna august a anului 797. Aerul e nemișcat în spațiul grandios și apăsător al vastei încăperi, lambrisate cu marmură roșie și porfir, în care nasc de obicei împărătese. Soldații fac de gardă lângă ferestre și uși. Dar, de fapt, mai veghează ei somnul adânc al *basileus*-ului doborât de oboseală?

Una dintre ușile grele care fac legătura cu Palatul se deschide. Ea lasă să treacă un grup de bărbați tăcuți, printre care apropiații puterii i-ar recunoaște repede pe câțiva dintre eunucii cei mai devotați ai împărătesei-mamă și ai puternicului său ministru, redutabilul Staurakios. Oamenii se apropie în liniște de bazileu, se opresc pentru un moment lângă patul său, îl observă; oare șovăie să ducă la îndeplinire cumplita misiune pe care au primit-o cu câteva clipe înainte? Niciunul nu s-a aruncat la pământ pentru a se prosterna în fața celui care este încă socotit, pe cuprinsul acestor teritorii și chiar dincolo de ele, drept stăpânul lumii vizibile. Unul dintre ei, fără îndoială șeful lor, dă un ordin mut. La un semn al mâinii sale, patru sau cinci oameni se desprind din grup și se apropie fără zgomot de suveran. Îl imobilizează și, înainte ca el să poată reacționa, încă nedezmeticit dintr-un coșmar, unul dintre ei îi înfige un stilet în pupilă. Constantin urlă; călăul lovește din nou. Apoi, isprăvindu-și treaba,

se depărtează. Împreună cu acoliții săi, îl privește pe cel care a fost suveranul său rostogolindu-se pe pardoseală și zvârcolindu-se de durere în bezna care îl copleșește. Tânărul cu fața însângerată se pierde în imprecății la adresa mamei sale, împărăteasa Irina. Blestemă ziua în care s-a născut și își deplânge jalnica soartă.

Mai târziu, la ceasul când razele soarelui dispar de pe suprafața mării, va fi luat și dus într-o temniță. Constantin se face nevăzut în noaptea istoriei. Irina, mama sa, este de-acum împăratul. Lovitura ei de stat e o adevărată revoluție căci, pentru prima oară în istoria vechii și noi Rome, o mamă nu doar își înlătură fiul de la puterea supremă, dar, mai cu seamă, o femeie devine împărat. Ordinea lumii e răsturnată. Irina Ateniana domnește acum de una singură asupra Romaniei.

I.

O FEMEIE

ÎN BIZANȚUL DE LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI AL VIII-LEA

I. PRIMELE SECOLE BIZANTINE

UN IMPERIU ROMAN CREȘTIN

Când, în 324, Constantin întemeiază, pe locul străvechiului Byzantion, orașul care îi poartă numele, el îl dorește asemănător Romei. Nimeni nu poate prevedea pe atunci că tocmai a oferit o nouă și durabilă capitală Imperiului Roman. Urmașii săi vădesc aceeași preocupare ca și el; și astfel, cu toții izbutesc să pecetluiască procesul de deplasare a centrului de greutate politic al Imperiului spre Orient, fenomen început încă din cea de-a doua jumătate a secolului al III-lea.

În partea occidentală a Imperiului, din ce în ce mai sacrificată de autorități, barbarizarea a început cu mult înaintea revărsării, în decembrie 406, a hoardelor de vandali, alani și suebi. Odată stabiliți, regii barbari își impun legile, nu numai în regiunile pe care le-au cucerit, dar și în ceea ce mai rămâne din Imperiu: suveranii romani par jucării în mâinile lor. Se consideră anul 476 ca fiind cel al prăbușirii Imperiului Roman de Apus, dată facilă și înșelătoare, dar care marchează intrarea oficială a lumii europene în Evul Mediu. Este anul detronării ultimului împărat roman din Occident, care, ironie a sorții și dovadă, pentru ultimii păgâni, a existenței unei istorii și a unui timp ciclice, se numește Romulus

Augustulus. Dar nici herulul Odoacru, stăpânitor al Italiei, nici ceilalți suverani barbari, începând cu Childeric, regele francilor, nu se consideră eliberați de orice legătură cu Imperiul. Pentru ei, există în continuare un împărat, cel care domnește la Constantinopol. Acesta păstrează drepturi imanente asupra teritoriilor ocupate de ei. Cu toții încearcă să obțină de la acest monarh recunoașterea puterii lor și dreptul de a-și exercita autoritatea asupra cetățenilor romani ajunși sub administrația lor ca urmare a cuceririi. Această poziție de subordonare, fie ea și fictivă, face jocul domnitorului bizantin și îi permite să întrețină ceea ce a devenit un mit, dar rămâne unul dintre temeiurile puterii sale: ideea universalității Imperiului.

Așa se desfășoară prima parte din istoria a ceea ce noi numim Imperiul Bizantin, dar care rămâne pentru locuitorii săi, în secolele care ne interesează, Imperiul Roman. Constantinopolul era pe atunci într-adevăr noua Romă. Orașul crește. La sfârșitul secolului al IV-lea, Teodosie îi dă un nou zid, triplându-i astfel suprafața. Pretutindeni se construiește, pentru a răspunde necesităților unei populații ce sporește în mod constant. Centrul urbei, inima politică a Imperiului și, într-o mai mică măsură, cea religioasă, se situează geografic la extremitatea sa estică, în apropiere de acropola Bizanțului antic. El e alcătuit din trei elemente: Palatul, reședința împăratului, de fapt o cetate-palat în care se îngrămădesc clădiri mereu înfrumusețate și modificate; Marea Biserică închinată Întelepciunii Divine, Sfânta Sofia, reconstruită sub Iustinian, care se consideră, prin înălțarea acestui edificiu, un nou Solomon; și, în sfârșit, Hipodromul, locul de întâlnire privilegiat al suveranului cu poporul său, care regăsește aici libertatea de expresie a strămoșului său, poporul roman.

Aceste trei ansambluri arhitecturale adăpostesc, fiecare, câte unul dintre elementele puterii romano-bizantine. Puterea imperială este, în mod teoretic, delegată de poporul suveran, însă, îmbogățită de influențele orientale și înrăurită de modelul biblic, ea este de-acum foarte diferită. Împăratul nu mai e cârmuitorul așa cum l-a conceput Augustus cu două decenii înaintea nașterii lui Hristos.

Primind din ce în ce mai frecvent anticul titlu de rege, *basileus* în greacă, până la a ajunge să-l poarte de preferință oricărui altuia după Heraclius (610–641), el se impune acum ca ales al lui Dumnezeu pe pământ. Nu există decât un Dumnezeu, nu există decât un împărat, ales de Creator așa cum a fost ales cândva regele David, prototipul regelui creștin. Această idee simplă traversează toată epoca bizantină. Ea legitimează puterea autocratică a bazi-leului. Această putere nu este nici absolută, nici stabilă. Cu multă vreme, la începutul istoriei bizantine, populația orașului, reunită în *deme*, un fel de cluburi civice și sportive, sancționează politica imperială. Așa se explică celebrele scandaluri și teribilele răzmerițe ce iau naștere și se dezvoltă pe gradenele Hipodromului. Fără vreo înrudire cu defulările colective din tribunele stadioanelor din zilele noastre, aceste manifestări populare au un sens politic. Violența lor nu este gratuită, iar împărații o știu prea bine. Într-adevăr, Hipodromul e câteodată locul unde, în prezența întregului popor adunat, sunt „înălțați la purpură“ (adică la tronul Imperiului); și tot aici trebuie să dea socoteală. Aici, Senatul și, mai ales, armata își exprimă dorințele. Iar uneori le impun. Candidatul lor primește atunci investitura, însă trebuie să-și câștige și simpatia acestui popor al Constantinopolului mereu gata de revoltă. Cât despre Biserică, ea nu lipsește de la discuții și negocieri. Își joacă și ea rolul ei. Monahii, mai cu seamă, sunt purtătorii de cuvânt ai oricărei contestații și importanța lor crește de-a lungul istoriei bizantine. Într-o societate în care referința e mai întâi biblică, călugărul, cu libertatea sa de expresie și acea marginalitate pe care i-o conferă sfințenia sa, este noul proroc. El cutreieră Palatul, părerile îi sunt întotdeauna ascultate, oferă povețe și dojenește pe toată lumea, inclusiv pe împărat.

Din enumerarea acestor stâlpi și contragreutăți ale puterii imperiale înțelegem fragilitatea suveranului. Cel ce poartă hlamida de purpură, simbol al demnității unice de împărat, trebuie să dovedească în permanență că rămâne alesul lui Dumnezeu. Această dovadă este victoria. Prin definiție, ca în tradiția romană, împăratul este întotdeauna victorios, iar înfrângerea duce la reconsiderarea

autorității sale personale; tronul e atunci zdruncinat. Dacă urmează și alte decepții militare, înfrângerea devine semnul vizibil și vădit al voinței divine. Dumnezeu și-a pierdut încrederea în cel pe care îl alesese. E deci legitim să fie înlocuit de un nou ales. Conspirația și complotul politic devin justificate. Dacă Dumnezeu nu l-a abandonat pe împăratul domnitor, conspirația eșuează. În caz contrar, conducătorul conjurațiilor se afirmă ca un nou David. El este menit să-l înlocuiască în toate funcțiile sale pe monarhul decăzut, care nu rareori acceptă această decizie irevocabilă a Cei-rului. Se retrage de pe scena politică și, cel mai adesea, intră într-o mănăstire. Ba chiar se consideră un act de smerenie acceptarea cu cea mai mare docilitate a hotărârilor divine. Așa procedează Teodosie al III-lea sau Mihail I Rangabe, pentru a nu menționa decât două exemple din epoca de care ne ocupăm. Funcționari și subordonați, înalți responsabili politici și ecleziastici, cu toții trebuie să se supună voinței divine care i-a plasat pe toți, fără excepție, în posturile în care se află. Dacă un suveran își pierde tronul, îi pierde și pe toți cei ce până atunci i-au fost devotați. Firește, nimeni nu-l mai poate susține pe cel care nu mai are sprijinul lui Dumnezeu.

Iată, schițată în linii mari, concepția despre puterea imperială pe meleagurile bizantine. Împăratul, om providențial, este înainte de toate un general, iar războiul ocupă un loc privilegiat în societatea și mentalitățile bizantine.

IMPERIU ROMAN TÂRZIU SAU IMPERIU BIZANTIN TIMPURIU?

Începând din secolul al III-lea, nu mai e vorba de a face cuceriri. Imperiul trebuie să se afirme și să se apere. Istoria sa este cea a unui stat care luptă și se adaptează pentru a supraviețui. Până la domnia lui Heraclius, la începutul veacului al VII-lea, bizantinii, ca și romanii înaintea lor, nutresc dorința de a readuce sub autoritatea directă a împăratului provinciile pierdute și ocupate de barbari.

Iustinian (527–565) i se consacră. Sub domnia sa, Africa (Tunisia de astăzi), sud-estul Spaniei și o parte din Italia redevin provincii imperiale. Această politică de prestigiu, foarte costisitoare în bani și oameni, este totuși un eșec dureros. Nici Iustinian, nici succesorii săi nu izbutesc să păstreze o Italie cucerită după douăzeci de ani de lupte. Longobarzii, nou-sosiți, se instalează în chip durabil în peninsula. Doar orașele reprezintă puncte de rezistență la această nouă invazie; dar, izolate în mijlocul unor ținuturi devastate sau ostile, sfârșesc prin a cădea. Doar Roma, Ravenna, Neapole și alte câteva cetăți, îndeosebi în sud, rămân sub administrație bizantină. În epoca lui Iustinian apare un alt pericol ce amenință direct supraviețuirea Imperiului. Slavii se infiltrează puțin câte puțin, apoi masiv, în Peninsula Balcanică. Ușurința cu care trupele slave neorganizate trec Dunărea și se răspândesc până în Grecia și Asia Mică este consecința politicii riscante a lui Iustinian. A retras prea multe trupe de la frontierele care păreau cele mai sigure și, astfel, le-a făcut permeabile. Slavii se instalează acum în centrul Imperiului, mai întâi în zonele rurale, care scapă mai ușor, și dintotdeauna, autorității centrale, oricare ar fi ea. La moartea celui considerat cel mai glorios dintre împărații bizantini, și care este de fapt unul dintre ultimii suverani ai Imperiului târziu, situația e departe de a fi strălucită. Celebrele mozaicuri ale bisericii San Vitale din Ravenna, reprezentându-i pe Iustinian și pe soția sa, seducătoarea Teodora, în mijlocul suitelor lor, nu trebuie să creeze o falsă impresie: Imperiul se pregătește să înfrunte o perioadă în care își pune în joc supraviețuirea și din care va ieși profund modificat.

În timp ce zonele rurale balcanice scapă din ce în ce mai mult autorității împăratului, orașele îi rămân credincioase câtă vreme le e cu putință. Unele, ca Singidunum (Belgrad) și Naissus (Niș), cad încă de la sfârșitul secolului al VI-lea, altele, ca Serdica (Sofia), Thessalonic sau Zara (Zadar), rămân bizantine și sunt încă, sub domnia Irinei, adevărate insule de romanitate în mijlocul oceanului slav. Suveranul bizantin este reprezentat acolo de un funcționar aflat la conducerea unei garnizoane. Unde nu există reprezentant, episcopul orașului este șeful cetății și locuitorii își organizează

apărarea sub conducerea sa ori a câtorva notabili. Astfel, în destule locuri, suveranitatea Constantinopolului nu mai e decât nominală.

Amorsată în cursul „secolului de aur“ al lui Iustinian, această slavizare a Balcanilor se amplifică în secolul al VII-lea. Atunci se produce o altă mare răsturnare. Heraclius, fiul exarhului Cartaginei, conducătorul Africii bizantine, pune mâna pe putere în 610, la momentul în care cel mai vechi dușman al Romei pare la apogeu. Într-adevăr, niciodată perșii nu i-au amenințat într-o asemenea măsură pe vecinii lor apuseni. Ei dau o lovitură serioasă întregii creștinătăți, punând stăpânire pe Ierusalim în 614, distrugând bazilica Sfântului Mormânt și aducând la Ctesiphon, capitala lor, cea mai prețioasă relicvă a lumii creștine: Sfânta Cruce. Câțiva ani mai târziu sunt cucerite Siria, Palestina și Egiptul; doar Asia Mică rămâne sub autoritate bizantină. Astfel, prins ca în clește între slavi, urmați de avari, la nord, și perși, la est, Imperiul, ale cărui zile par numărate, nu-și mai datorează salvarea decât superiorității flotei sale și energiei suveranului. În 627, Heraclius duce războiul în teritoriul inamic. Reușește să redreseze situația în câteva luni. Mai mult chiar, îi zdrobește definitiv pe perși. Însă victoria nu dă roadele sperate. Bizanțul și-a redobândit autoritatea asupra provinciilor orientale, dar Imperiul este epuizat după douăzeci de ani de lupte. Nici el, nici Persia, măcinată de înfrângere și sfâșiată de războiul civil, nu vor putea face față armatelor musulmane.

În timp ce Heraclius mășăluia în fruntea trupelor sale, Mahomed propovăduia în deșertul Arabiei o nouă religie: islamul. În 632, profetul moare, lăsându-le urmașilor săi, califii, nu doar o organizare religioasă întemeiată pe o tradiție scripturală, Coranul și *sunna* („cutumă”), dar și o organizare politică. Epoca Arabiei divizate în triburi rivale s-a încheiat. De-acum, toți arabii, uniți într-o aceeași credință, pornesc la cucerirea lumii. Extinderea islamului prin toate mijloacele este un imperativ religios, și Mahomed însuși a propovăduit Războiul Sfânt. Din 634, trupele arabe năvălesc în imperiu. În zece ani, harta geopolitică a Orientului Mijlociu

este bulversată. Regatul persan dispare. Palestina, Siria și bogatul Egipt trec definitiv sub controlul arab. Expansiunea musulmană înregistrează o întrerupere brutală la moartea califului Omar, în 644, pentru a fi reluată de Omeiazi, în 661. Cu începere din acest moment, Asia Mică are parte de razii cel puțin o dată pe an; Africa e pierdută în 698, iar înaintarea războinicilor lui Allah continuă până în Spania și Galia.

Rapiditatea cuceririi musulmane se explică prin slăbiciunea vremelnică a Imperiului și prin ostilitatea surdă a provinciilor orientale față de politica religioasă, fiscală și centralizatoare a Bizanțului. Din secolul al V-lea, aceste regiuni sunt atinse de erezia monofizită. Caracterul religios al fenomenului nu trebuie să mascheze celelalte particularități ale sale. În societatea bizantină, ca în orice societate medievală, erezia este forma privilegiată pe care o ia contestația sub un regim de drept divin. Demarcă-jul dogmatic are o înrâurire politică. Arabii au profitat de deteriorarea relațiilor dintre Constantinopol, care vrea să impună prin toate mijloacele adevărata credință (adică Ortodoxia), și provinciile răsăritene, preocupate de identitățile lor respective. Acolo unde sub administrația bizantină domnea teroarea, sub califi domnește o toleranță de care beneficiază „oamenii Cărții” (creștini și evrei); în plus, impozitele sunt mai puțin împovărătoare decât pe vremea bizantinilor. Atitudinea sirienilor și a egiptenilor – care, după mai bine de un veac și jumătate de persecuții latente, pot acum să-și exercite cultul ales în totală impunitate și, totodată, plătind mai puține impozite – e ușor de înțeles. Pacea islamică este, în primele decenii, mult mai puțin apăsătoare decât pacea romană.

Pierderea definitivă a acestor regiuni nu spulberă visul universalist al Bizanțului. Retras, Imperiul luptă mai mult ca oricând pentru supraviețuirea sa. Vechiul sistem administrativ moștenit de la Imperiul Roman târziu e perimat. Fără a dispărea dintr-odată, ceea ce ar fi contrar mentalităților, vechile instituții provinciale fac loc altora, mai adaptate la realitățile contemporane. Nu încapе îndoială că Heraclius este cel care introduce noi circumscripții, *themele*.

În pofida eficacității sale, noul sistem va avea nevoie de mult timp pentru a se impune în întregul Imperiu. Organizarea *thematică* are mai întâi scopul de a crea armate provinciale, care să fie permanente în măsură să pună stavilă raidurilor musulmane din Asia Mică. Armata se compune de-acum din două corpuri de trupe foarte diferite. Aflate sub comanda directă a împăratului și încazarmate în Constantinopol sau în regiuni apropiate, *tagmata* sunt trupe regulate, formate din soldați de profesie, bine instruiți. În alte părți, armatele *themelor*, sub comanda strategilor lor, sunt alcătuite din soldați-țărani stabiliți pe pământuri preluate de la fisc sau din domeniile coroanei. Strategului, inițial doar comandant militar, i se conferă încetul cu încetul puteri tot mai mari în cadrul administrației și justiției din interiorul themei sale. El este un fel de vicerege subordonat direct împăratului. Dar el e, totodată, un potențial concurent al puterii imperiale existente. În plus, sistemul *thematic* generează un real sentiment regional care operează în favoarea puterii locale contra puterii centrale. De altfel, armata *thematică* este într-atât de legată de comandantul său, încât refuză să recunoască deciziile suveranului atunci când acestea contravin intereselor ei. Refuzul de a da ascultare bazileului se materializează deseori prin înălțarea la purpură a unui strateg de către trupele sale. Conflictul dintre suveranul legitim constantinopolitan și uzurpatorul regional este adesea inevitabil. Așa se explică frecvența războaielor civile, scurtimea lor (rareori depășind un an) și, în general, aria restrânsă în care se desfășoară.

Regionalizarea vieții publice bizantine implică treptat o pierdere a interesului acordat până atunci marginilor Imperiului. Evoluția situației din Italia e cel mai bun exemplu. Recucerirea acestui teritoriu de către Iustinian este precară. În secolul al VII-lea, el scapă din ce în ce mai mult de sub controlul Constantinopolului. Pe de o parte, asistăm la înaintarea longobarzilor, care se răspândesc atât în nordul, cât și în sudul peninsulei; însă ei continuă să se lovească de zidurile orașelor. Roma și Ravenna, cele două cetăți simbol ale prezenței imperiale în Italia, rezistă în continuare, deși nu

fără dificultate. Pe de altă parte, orașe și teritorii bizantine se simt din ce în ce mai mult rupte de Constantinopol, apoi abandonate. Strigătele lor de ajutor rămân fără răspuns și nu se mai pot bizui decât pe propriile și slabele lor forțe. În lipsa unor funcționari imperiali cu o reală capacitate de acțiune, episcopii sunt cei care, pretutindeni, iau apărarea enoriașilor lor și, cu aceeași ocazie, a romanității amenințate. La Roma, papa devine astfel, și fără a dori asta cu adevărat, singura autoritate responsabilă a orașului. Adesea, ducele bizantin al Romei nu are posibilitatea de a susține și a apăra interesele suveranului său, mai cu seamă când acestea sunt în contradicție cu cele ale romanilor. Fidelitatea italienilor față de un împărat aflat departe descrește proporțional cu manifestarea treptată a dezinteresului puterii bizantine față de peninsula. Italia este pierdută în septembrie 668, când e asasinat Constans al II-lea, nepotul lui Heraclius. Constans înțelesese necesitatea deplasării centrului de greutate al Imperiului spre Occident dacă se dorea păstrarea Italiei și a Africii și, astfel, a posibilității de a restabili visul universalist în direcția Mediteranei occidentale. În plus, această politică urmărea să plaseze centrul Imperiului într-o regiune depărtată de Asia Mică, prea expusă incursiunilor musulmane. Alegerea Siracusei drept capitală era judicioasă: vechi oraș grecesc, principală cetate a unei Sicilii elenizate de treisprezece veacuri, ea avea avantajul de a fi situată în imediata apropiere a Italiei, dar fără a fi supusă presiunii longobarde, și nu departe de Africa, pe atunci direct amenințată de arabi. Acest proiect i-a atras lui Constans ostilitatea declarată a constantinopolitanilor. A plătit cu viața.

Cincizeci de ani mai târziu, instalarea dinastiei isauriene, a cărei ultimă reprezentantă este, în urma căsătoriei sale, Irina, marchează o nouă voință politică, cea de a recentra Imperiul exclusiv pe Asia Mică, incluzând eventual bazinul egeic. Din momentul acela, posesiunile periferice nu trebuie să se mai bizuiască decât pe propriile forțe. De fapt, ele devin din ce în ce mai autonome, și chiar independente.

IMPERIUL ÎN MĂINILE ISAURIENILOR

717 este un an de cotitură în istoria bizantină și în relațiile dintre Bizanț și arabi. Atunci iau sfârșit douăzeci și doi de ani de tulburări și de războaie civile. Între timp s-au succedat șase împărați. Unul dintre ei, Iustinian al II-lea, „născut în purpură”, își face chiar o reparație pe tron, în ciuda ablațiunii nasului, căreia i-a fost victimă după prima sa detronare. Musulmanii, mai amenințatori ca niciodată, vor să profite de anarhia care domnește în Bizanț. Se pregătesc să lanseze o vastă ofensivă contra capitalei. Tot la acea vreme, periferia Constantinopolului și Tracia vecină sunt pustiite de bulgari, sosiți în Balcani odată cu slavii. Un nou vânt de panică și de moarte suflă asupra Imperiului. Este momentul în care urcă pe tron omul providențial care va salva situația: Leon al III-lea.

Avem puține informații despre obârșia acestui bărbat pleșuv, voinic și combativ. Provine dintr-un mediu modest. Familia sa este orientală, din orașul Germaniceea, pe atunci sub control musulman. După principala noastră sursă, *Cronica* monahului Teofan, părinții săi ar fi fost strămutați în regiunea Mesembria, din Tracia, în cadrul recolonizării acestei provincii depopulate în urma numeroaselor razii efectuate de bulgari și de slavi; acolo, norocul îi va fi surâs acestui fiu de țărani. Conform unei alte tradiții, el se ocupa de negoțul mărunț când l-a cunoscut pe Sisinnios, strategul themei Anatolikon, care l-a înrolat în trupele sale. Armata i-a slujit fără doar și poate drept trambulină către putere. Datorită faptului că i-a aprovizionat cu cinci sute de oi pe soldații lui Iustinian al II-lea, care aveau să-i recucerească acestuia tronul pierdut cu zece ani în urmă, Leon a fost răsplătit pentru acest gest de fidelitate față de „Rhinotmetos”¹ cu rangul de *protospatharios* (între 705 și 711). După ce a comandat o lungă și periculoasă expediție în Caucaz, unde și-a demonstrat calitățile militare și talentul de

¹ „Nas-spintecat” – așa era numit Iustinian al II-lea după reîntroncare, din cauza nasului retezat.

diplomat, a fost numit de Anastasios al II-lea (713–715) strateg al uneia dintre cele mai importante theme din epocă, Anatolikon. Alegerea lui Leon pentru un post atât de însemnat nu este o întâmplare. Buna sa cunoaștere a lumii arabe, poate chiar și a limbii arabe, este în acel moment în mod stringent necesară politicii imperiale. Câteva luni mai târziu, noul strateg refuză să recunoască un alt împărat, răzvrătindu-se împotriva lui Teodosie al III-lea, adus pe tron de soldații themei vecine, Opsikion.

Dezmembrarea Imperiului se apropie. Fiecare themă pare să fi devenit o organizație regională, având o voință politică proprie. Leon, conștient de pericol și nedorind să fie bazileul doar al unei părți a romanității, se aliază cu strategul themei Armeniakon, Artabasdos. Ba chiar îi promite, drept cheazășie a prieteniei, mâna fiicei sale Ana și rangul de *kouropalates*, două angajamente pe care și le va ține. Pentru moment, căutând cele mai bune garanții pentru a dobândi puterea, negociază un acord cu arabii. Are astfel spatele protejat. Lupta pentru putere ia atunci aspectul unei înfruntări sângeroase între themele Anatolikon și Armeniakon și thema Opsikion. Convins de inferioritatea sa, Teodosie al III-lea preferă până la urmă să negocieze cu Leon. Obținând garantarea vieții sale și a fiului său, renunță la purpură și se duce să-și sfârșască zilele într-o mănăstire.

Pe 25 martie 717, Leon al III-lea își face intrarea oficială în orașul imperial, prin Poarta de Aur. În aceeași zi, este încoronat de patriarhul Germanos. Astfel se instalează la putere dinastia numită isauriană, în virtutea pretensei origini geografice a întemeietorului ei. Din tată în fiu până la Constantin al VI-lea, și apoi prin mama sa, împărăteasa Irina, această dinastie ocupă tronul până în 802, realizând o remarcabilă redresare a Imperiului, pe baze relativ noi. Rămâne de determinat rolul exact pe care l-au jucat arabii, pe atunci parțial stăpâni ai Asiei Mici, în acapararea puterii de către Leon.

După ce și-a asigurat sprijinul lor ca să dobândească puterea, Leon, devenit bazileu, nu-și respectă angajamentele. Trupele califale, comandate de Maslama, pornesc spre Constantinopol.

La 15 august 717 începe asediul. Musulmanii sunt în acel moment încredințați de superioritatea lor și își pun încrederea în cuvintele Profetului: „Veți cuceri Al-Kustantinya; slavă cârmuitorului și oștirii care vor câștiga această victorie.“ Însă și-au supraestimat forțele și ajung curând într-o situație critică. Nu reușesc să realizeze blocada orașului. Împotriva corăbiilor lor care încearcă să închidă strâmțurile, bizantinii folosesc arma lor secretă, focul grecesc². Iarna este cumplită. Foamea și ciurma sunt chinul zilnic al asediatorilor; la exact un an de la începerea asediului, ei se retrag cu „mare rușine“. Retragerea e o catastrofă, care pecetluiește dezastrul.

Al treilea asediu al Constantinopolului e ridicat. Este ultima mare ofensivă arabă împotriva inimii Imperiului. Dar nu este și ultima expediție musulmană contra Bizanțului. În deceniile următoare, Asia Mică este supusă în mod constant raziilor efectuate de trupele islamice. Necesității, care s-a dovedit zadarnică, de a distruge obstacolul bizantin pentru a duce mai departe religia Profetului, i se substituie obligația Războiului Sfânt. Nu se mai pune, așadar, problema ca islamul să se instaleze în mod durabil în ținuturile imperiale și, sub acest aspect, asediul Constantinopolului din 717–718 a fost prezentat adesea ca echivalentul oriental al bătăliei de la Poitiers, din 732. Trupele musulmane, care acum traversează hotarele în fiecare an, de obicei vara, sunt mâinate doar de înclinația spre aventură și de dorința de a prăda și de a se îmbogăți cu ușurință. Succesul sau eșecul acestor raiduri, în cazul căroră Războiul Sfânt nu mai e decât un pretext, depind în mod esențial de starea de forță sau de slăbiciune în care se află Imperiul.

² Inventat în secolul precedent de arhitectul sirian Kallinikos, „focul marin“, căci acesta e numele pe care li-l dau bizantinii, și-a demonstrat deja eficiența la asediul Constantinopolului din 673–674. Acest lichid pe bază de țitei, lansat prin tuburi prevăzute cu injectoare, așa-numitele *sifoane*, are redutabila proprietate de a arde cu ușurință pe suprafața apei. Atât timp cât rămâne secretă, această invenție îi asigură Bizanțului superioritatea maritimă.

LEON AL III-LEA ȘI REORGANIZAREA STATULUI

Încurajat de victoria sa, Leon vrea să consolideze atât puterea bizantină, cât și puterea sa personală. Încheie un armistițiu cu califul. Între 718 și 726 nu are loc niciun atac arab în Asia Mică. Cu toate acestea, pe plan intern, liniștea nu se restabilește imediat. O primă conspirație se țese avându-l în prim-plan pe fostul împărat Anastasios al II-lea, însă acesta se lovește de loialitatea populației, care vede în Leon salvatorul Imperiului. Anastasios e capturat și executat. Cât despre bulgarii care l-au susținut, aceștia se grăbesc să devină aliații suveranului isaurian și, până în 755, bizantinii vor trăi în pace cu ei. Mai mult chiar, ca și khazarii, aliați mai tradiționali ai Imperiului, bulgarii devin în anii ce vor urma un sprijin sigur la care bazele fac apel câteodată contra amenințărilor musulmane. Câteva luni mai târziu, strategul Siciliei, Sergios, este cel care înalță zadarnic stindardul răzvrătirii. Pretutindenii învingător, bazeleul poate să-și întemeieze dinastia. În 718, împărăteasa Maria îi dăruiește un fiu și, în ziua de Crăciun, copilul e botezat cu mare fast de patriarhul Germanos. I se dă numele simbolic Constantin. Alegerea prenumelui arată deja intenția lui Leon de a-i transmite acestui fiu autoritatea imperială. În ziua de Paște a anului 720, tânărul Constantin este încoronat în mod solemn în tricliniul celor Nousprezece Paturi. Din acest moment, el este asociat nominal la guvernare. Încă din copilărie primește o educație foarte aleasă, în vederea rolului pe care este menit să-l îndeplinească. Așa se explică remarcabila cultură a viitorului Constantin al V-lea, unul dintre împărații cei mai ponegriți de istoriografia bizantină și totuși cel mai mare dintre împărații secolului al VIII-lea.

Reorganizarea statului începuse în primii ani ai domniei lui Leon al III-lea. Principalele reforme vizează întărirea și reorganizarea sistemului thematic. Cea mai mare temă, Anatolikon, este împărțită în două: o nouă circumscripție, thema Thrakesion, ia naștere. Leon e cel mai în măsură să cunoască pericolul pe care îl reprezintă comandamentele supreme pentru puterea centrală. Dar o temă foarte mare, precum Opsikion, rămâne întreagă.

Leon o încredințează ginerelui său, Artabasdos; este cel mai mic lucru pe care îl poate face pentru omul care l-a ajutat să preia puterea. Leon va crede că a obținut astfel atașamentul lui față de noua dinastie, dar viitorul va demonstra că a făcut o mare greșeală.

În 726, este publicată *Ecloga* – cel mai important eveniment al domniei. Această culegere de legi reprezintă un cod adaptat necesităților practice și cotidiene cu care se confruntă judecătorul. Ea oferă o selecție de texte utile, în vigoare în domeniile drepturilor privat și penal. Inițiativa nu are nimic novator. Teodosie și Iustinian elaboraseră deja legi în acest sens. *Ecloga* este doar o compilație actualizată a unor texte vechi și încă utilizate. Dar este un efort de a face accesibile legile și dreptul, „devenite de neînțeles pentru popor și îndeosebi pentru provinciali”. Ea este însă și opera unei voințe politice. Puterea se sprijină pe mulțimea celor slabi. Ca atare, ea dorește să-i protejeze pe oamenii mărunți de abuzurile celor puternici. Această dorință de dreptate, și mai cu seamă de dreptate socială, determină o revizuire a locului indivizilor în sânul societății. Drepturile femeii și ale copilului cunosc o dezvoltare simțitoare, în timp ce tradiționala *patria potestas*³ suferă o limitare. Fără această influență exercitată de *Ecloga* asupra societății bizantine, o femeie n-ar fi putut niciodată să acceadă la puterea supremă. Irina va beneficia de faptul că este mama, și deci tutoarea naturală, a tânărului Constantin al VI-lea și în această calitate va conduce Imperiul.

Pe de altă parte, influența dreptului canonic și a dreptului cutumiar oriental explică atenuarea sensibilă a pedepselor. Toate pedepsele corporale introduse cu această ocazie și care sunt adesea prezentate ca o dovadă a barbarizării moravurilor bizantine – ablațiunea nasului sau a limbii, amputarea mâinilor, orbirea – înlocuiesc frecvent pedeapsa capitală. Legea nu face decât să fixeze uzanțele care s-au dezvoltat în Imperiu în cursul secolului al VII-lea,

³ *Patria potestas* este puterea absolută pe care *pater familias* roman, capul familiei în sensul cel mai larg al cuvântului, o are asupra membrilor acesteia. El are astfel drept de viață și de moarte asupra tuturor copiilor care se nasc în familia sa.

fenomen ce dovedește și orientalizarea progresivă a vieții cotidiene din Bizanț.

În afara acestei culegeri de legi, Leon al III-lea introduce, cu siguranță, noi impozite, care vor genera nemulțumirea, îndeosebi cea a italienilor. Dar el se face remarcat mai cu seamă prin politica sa religioasă.

UNIVERSUL ICOANELOR LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL VIII-LEA

Numele lui Leon și, chiar mai mult, cel al fiului său sunt asociate cu iconoclasmul. La prima vedere, această mișcare pare să țină pe de-a-ntregul de domeniul religios. Iconoclasmul este într-adevăr refuzul de a le recunoaște un loc imaginilor (în greacă, *ikonos*), adică reprezentărilor lui Iisus, ale Sfintei Fecioare și ale sfinților, de teamă să nu devină ele însele obiecte de adorație și să-i abată astfel pe credincioși de la unicul obiect al latriei, Dumnezeu. Doctrina iconoclastă se sprijină pe interdicțiile biblice ale reprezentării lui Dumnezeu și ale cultului idolilor. Iconoclaștii sunt de altfel animați de credința care l-a determinat pe Moise, când a coborât de pe muntele Sinai, să sfărâme Vițelul de Aur înălțat de vechii evrei.

Originalitatea curentului care va perturba timp de un secol și jumătate viața civică și religioasă a lumii creștine, mai ales în regiunile apropiate de Constantinopol, este legată de modul său de dezvoltare și de caracterul său politic. Este vorba de o mișcare ce a luat naștere în anturajul imperial și a fost propagată prin voința împăratului. Leon al III-lea este într-adevăr motorul primului iconoclasm.

Ortodoxia împăraților nu a fost întotdeauna ceva dobândit. E foarte probabil ca însuși Constantin cel Mare, deși este considerat sfânt, să fi murit ca arian. În orice caz, el a dat dovadă de o mare simpatie față de această categorie de eretici foarte numeroasă și influentă la curtea lui. Un secol mai târziu, unii suverani au fost monofiziți. Pericolul este de așa natură încât, în 491,

silentiarus-ul Anastasius, ales ca împărat de împărăteasa Ariadna, cu acordul Senatului și al Armatei, nu a putut să acceadă la tron decât după ce i-a înmănat patriarhului o profesiune de credință. Anastasius nu și-a ținut promisiunile și de aceea, în ciuda restabilirii Ortodoxiei de către urmașul său Iustin I în 518, o profesiune de credință a continuat să fie solicitată la fiecare întronare. Ba chiar a fost îmbogățită, încetul cu încetul. În 717, Leon al III-lea se angajează, astfel, să respecte Ortodoxia și tradițiile apostolice. Această precauție nu este însă suficientă nici în cazul lui, după cum nu a fost nici în cel al unuia dintre predecesorii săi imediați, Philippikos (711–713), monotelit⁴ convins. Leon se lasă foarte repede atras de idei heterodoxe.

Geneza iconoclasmului pune numeroase probleme. Cert este că, încă de la originile creștinismului, există două atitudini, apoi două curente, cu privire la cheștiunea icoanelor. Unul se sprijină pe tradiția iudaică, întemeiată pe Deuteronom și pe voința de demarcare de practicile idolatre. El se apropie de evrei, apoi de musulmani și de anumite grupări eretice sau aflate la marginea Ortodoxiei. Acesta e curentul care combate imaginile (iconomah) și numără printre membrii sau simpatizanții săi unele personalități ortodoxe, precum episcopul din secolul al IV-lea, Epifanie de Salamina. Celălalt îi recunoaște imaginii o valoare educativă și admite că ea poate beneficia de anumite semne de respect, și chiar de venerație, deoarece venerația, în acest caz, e mai puțin cea a reprezentării decât cea a obiectului reprezentat. Aceasta este tendința cea mai frecvent răspândită, care s-a dezvoltat concomitent cu imaginile creștine. Căci, de la catacombe la basilici, imaginile au fost întotdeauna folosite într-un scop decorativ și didactic, în locurile publice și în spațiul privat.

⁴ Monotelismul este o formă atenuată a monofizitismului. El susține că Hristos a întrupat două naturi, una divină și una umană, dar o singură voință, cea divină. Monotelismul a fost respins de catolici și de monofiziți, deși se voia o doctrină conciliatoare, și în pofida sprijinului imperial.

Dar în Orient, mai mult decât în Occident, imaginea a dobândit un statut aflat la mijlocul drumului dintre artă și sacru. Omul Antichității târzii are nevoie de un mediator între el și divinitate. El nu poate concepe altminteri lucrurile, deoarece în viața sa de zi cu zi tot printr-un mediator, patronul său, intră în legătură cu autoritatea publică, adesea foarte îndepărtată în spațiul social și geografic. În domeniul religios, acest mediator este sfântul. Or, așa cum omul are nevoie de o recomandare scrisă din partea patronului său pentru a întreprinde un demers administrativ, tot așa el resimte necesitatea de a poseda simbolul sfântului sau al sfinților cărora le acordă o devoțiune deosebită pentru a ajunge la Dumnezeu. Aceste simboluri trebuie să fie vizuale și palpabile. Ele sunt relicvele sau, în lipsa lor, *eulogiile*, adică bucățele de pânză, flaconașe cu mir, obiecte de mici dimensiuni care au fost în contact cu sfântul în viață ori cu mormântul său. Aceste obiecte au o putere aparte și joacă rolul de chei ce slujesc la deschiderea porților unui univers supraterestru, unde divinul și miraculosul se amestecă. În aceste condiții, portretul dăruit de un sfânt stâlpnic, unul dintre acei asceți care își duc traiul între cer și pământ, în vârful unui stâlp, condamnați voluntar la o gimnastică trupească și spirituală, capătă o dublă valoare: un obiect înfățișându-l pe sfântul protector la care s-a făcut apel pentru a solicita Cerului o anumită favoare – și atunci el este un fel de suvenir – și o eulogie înzestrată cu virtuți. Nu-i de mirare, așadar, ca portretele lui Simeon Stâlpnicul, cel mai important dintre sfinții ce sălășluiesc în vârful unui stâlp, și pe care le distribuie el însuși credincioșilor care i s-au adresat, să aibă însușiri apotropaice.

Icoana este foarte apropiată de eulogie și de relicvă. Însă, încetul cu încetul, ea dobândește un statut care o îndepărtează de acestea. Cultul său se dezvoltă cu începere din secolul al VI-lea. Prima mărturie datează de la sfârșitul domniei lui Iustinian. Un pelerin, Antoninus din Piacenza, menționează o icoană a lui Hristos în fața căreia spune că s-ar fi rugat în pretoriul lui Pilat, la Ierusalim, pe la 570. Încă din această epocă, icoanele au însușiri la limita magiei. Ele acționează după voia fiecăruia. Vorbesc, chestionează

sau suferă până încep să sângereze. Unele slujesc drept protecție în momentele dificile. În 717, pe meterezele Constantinopolului asediat de trupele islamice și în prezența noului împărat, același Leon al III-lea care va fi curând dușmanul declarat al icoanelor, sunt plimbate imaginea Fecioarei și relicve ale adevăratei Cruci. Icoana obține un statut de deplină autonomie cu misterioasele ahiropiite (*acheiropoieta*), adică imagini considerate a nu fi fost făcute de mâna omului. Ele au căzut din cer sau au fost obținute prin imprimarea chipului. Cea mai cunoscută este imaginea pe care Hristos ar fi trimis-o regelui din Edessa, Abgar, însoțită de o scrisoare de răspuns, și grație căreia creștinii ar fi repurtat victoria lor asupra perșilor. De acum înainte, imaginea este prin ea însăși mediatore.

Cum s-ar putea explica un asemenea succes al imaginii în creștinătatea răsăriteană? Inițial, Occidentul cunoaște o evoluție similară. Grigore de Tours, cronicar al francilor, mort în 594, relatează că orașul Narbonne poseda o celebră imagine a lui Hristos aproape gol și că, într-o zi, ea a cerut să fie înveșmântat. Două sau trei decenii mai târziu, Marsilia are un episcop iconoclast. Însă, foarte devreme, Occidentul are practici prea diferite, iar curentul iconoclast nu se remarcă în secolul al VIII-lea mai mult decât în al IX-lea. În Orient, permanența Imperiului este cea care a favorizat dezvoltarea și popularitatea cultului icoanelor. Aici s-a păstrat cutuma de a expune, în toate locurile publice, un portret al împăratului și, câteodată, chiar o imagine a întregii familii imperiale. Însă în Bizanț, ca și în Roma Imperiului târziu, persoana împăratului este sacră. Felul în care e omagiat este dovada rolului său aparte de conducător al comunității terestre și de ales divin. Imaginea sa are prin urmare o valoare intrinsecă. Astfel, i se atribuie dreptul de a acorda protecție, ceea ce reamintește dreptul fiecărui cetățean de a apela direct la justiția împăratului. De îndată ce începe domnia acestuia, imaginea sa este primită cu mare fast în toate orașele Imperiului și, din momentul în care este expusă în văzul tuturor, o candelă arde în permanență în fața ei. Neputând fi prezent fizic în toate ținuturile romanității, împăratul își face simțită prezența,

inclusiv în fiecare casă, prin imaginea sa bătută pe monede. Recunoașterea monedei cu efigia suveranului înseamnă nu numai recunoașterea valorii ei nominale, ci și acceptarea autorității celui care a bătut-o. Multe revolte încep prin călcarea în picioare, în mod simbolic, a monedei împăratului domnitor, căci „a insulta imaginea împăratului înseamnă a-l insulta pe împărat”⁵.

Cultul imaginilor cunoaște o dezvoltare remarcabilă în momentul crizei Imperiului, în secolul al VII-lea. Totul pare să indice, atunci, apropiatul sfârșit al vechii lumi romane și, odată cu el, cel al întregului univers. Cu această nesiguranță crescândă, se dezvoltă, pentru omul bizantin, dorința de a se înconjura de obiecte liniștitoare și palpabile, în special de icoane. Ultimele reticențe ale clerului se risipesc. Încetul cu încetul, se răspândește ideea că imaginea este reînnoirea întrupării lui Hristos. Imaginea e încurajată de Ortodoxie ca mijloc de luptă împotriva monofizitismului. Trebuie să se demonstreze cu orice preț realitatea întrupării Cuvântului.

Însă, treptat, locul ocupat de icoane și întrebuințarea adesea greșită pe care le-o dau credincioșii, care confundă reprezentarea cu persoana reprezentată, duc la un fenomen de respingere.

PURIFICAREA CREDINȚEI PRIN DISTRUGEREA IMAGINII

În mod tradițional, mișcarea iconoclastă a fost prezentată ca un curent oriental, puternic inspirat din islam și din iudaism. În sprijinul acestei teorii sunt menționate măsurile iconoclaste luate de califul omeiad Yazid al II-lea în 721. Acestea sunt primele despre

⁵ Aceste cuvinte au fost atribuite, în secolul al VIII-lea, marelui părinte al Bisericii Răsăritene, care este Ioan Hrisostom, patriarh al Constantinopolului în secolul al V-lea. Scrierile sale sunt utilizate din abundență de partizanii imaginilor, iconofili (sau iconodulii), care caută argumente de natură să dovedească temeiul pozițiilor lor teologice.

care avem cunoștință. Ele ar fi fost inițiate la sugestia unui evreu din Tiberias, care îi prezicea suveranului musulman treizeci de ani de domnie. Cel puțin aceasta e povestea pe care o relatează călugărul Ioan Sinodului al II-lea de la Niceea, în 787, și pe care Teofan o reia în *Cronica* sa. Este o ocazie cum nu se poate mai bine-venită pentru a-i putea asocia în aceeași nelegiuire contra Ortodoxiei pe cei doi inamici declarați ai credinței creștine, evreei și musulmanii, adăugându-i și o tenebroasă poveste de divinație. Istoricii moderni preferă să explice mișcarea printr-o tradiție foarte puternică în Orient, aniconismul – curent artistic ce disprețuia reprezentările umane și animale, deci potrivit tradiției greco-romane –, și printr-o tendință identică în creștinismul primar.

Chiar dacă Leon al III-lea este de sorginte orientală, chiar dacă episcopii iconoclaști cei mai de vază și corpurile de armată cele mai favorabile politicii religioase a isaurienilor sunt tot de origine orientală, nu putem trage din asta concluzia că iconoclasmul s-a născut din recentrarea Imperiului în Asia Mică, care devine în acea epocă inima lumii bizantine. Acest fenomen nu este doar geografic. El este și politic, deci religios, căci cele două domenii sunt strâns legate. Leon se afirmă mai mult decât predecesorii săi ca locotenent și unic reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ. Ca atare, pe plan teologic, el nu conținește să susțină locul central al imaginii trinitare, iar pe plan politic, cel al reprezentantului ei, împăratul. Cum Dumnezeu este singurul îndreptățit la adorația credincioșilor, împăratul este singurul îndreptățit la omagiul întregii populații și la rugăciunea publică. Dorința lui Leon de a elimina toate forțele centrifuge nu se exercită numai în treburile terestre, ci și în domeniul credințelor private. Trebuie „să se dea lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu“ pentru a putea „să se dea Cezarului ce este al Cezarului“.

Crucea, simbolul divin prin excelență, devine singura imagine autorizată; ea înlocuiește pretutindeni imaginile lui Hristos, eliminându-le și pe cele ale Fecioarei și ale sfinților. Or, Crucea nu mai este atunci semn al suferinței, și chiar al morții, ci manifestare a triumfului lui Hristos. Leon subliniază astfel analogia care există

între Mântuitor, învingător al răului, și împărat, mereu învingător al dușmanilor săi și ai Ortodoxiei. În plus, impunând cultul unic al Crucii, împărații isaurieni se înscriu în descendența lui Constantin⁶ și a Imperiului creștin la începuturile sale.

Cultul Crucii nu e o noutate. Noutatea este exclusivitatea sa, iar înlocuirea icoanelor tradiționale cu Crucea nu se petrece fără dificultate. Primul episod al iconoclasmului este distrugerea imaginii lui Hristos de la Chalke⁷. Ea provoacă o răscoală în care mai întâi pier mandatorii⁸ imperiali. Răscoala trebuie înăbușită în sânge (începutul lui 727). Victimele vor fi ulterior onorate ca primii martiri ai iconoclasmului.

De fapt, lupta împotriva icoanelor a început cu un an înainte, în 726. Atunci Leon al III-lea ia poziție pentru prima oară în mod deschis contra venerării icoanelor. Poate că o face sub influența episcopilor din Asia Mică, găzduiți la acea vreme în capitală. Printre aceștia, Constantin de Nacolia și Toma de Claudiopolis luaseră deja măsuri de interzicere a imaginilor în diocesele lor. Ei se lovesc însă de împotrivirea patriarhului Germanos, care se va dovedi, în lunile următoare, principalul purtător de cuvânt al taberei iconofile, adică al partizanilor imaginilor. Foarte repede, Germanos intră în conflict cu împăratul. Dar ceea ce îl determină pe Leon să poarte o luptă contra icoanelor este teribilul cutremur de pământ din vara anului 726 când, în urma unei erupții vulcanice submarine, o nouă insulă s-a ivit între Thera (Santorini) și Therasia. Ca om al epocii

⁶ Conform unei tradiții străvechi, relatate îndeosebi de Eusebiu din Cezareea, Constantin ar fi avut o viziune chiar înaintea bătăliei care l-a opus adversarului său la tronul imperial, Maxențiu. Dând ascultare acestei viziuni, care îi porunea să adopte Crucea ca emblemă a armatei sale, a repurtat victoria de la Pons Milvius [Podul Vulturului] în 311. Câteva luni mai târziu, el promulga Edictul de la Milano, care consacră victoria creștinismului în Imperiul Roman.

⁷ Chalke este principala poartă a Palatului. Ea își datorează numele bronzului din care este făcută. Prin extensie, se dă numele de Chalke întregii clădiri la care se accede prin marea poartă.

⁸ Mandatorii (*mandatores*) sunt funcționari subalterni în serviciul împăratului sau al înalților conducători civili (logotheti) și militari (strategi) (n. tr.).

sale, bazileul vede în asta un semn al mâniei divine împotriva idolarilor adoratori de icoane. Din acest moment, el încearcă să-și convingă apropiații și poporul de necuviința unui asemenea cult. Mai mult ca oricând, Leon redescoperă rolul de pontif și accentuează caracterul sacerdotal al funcției imperiale. Cu toate astea, el își afirmă noile poziții religioase cu prudență, deoarece vrea să evite înfruntarea cu majoritatea supușilor săi.

Asta nu constituie o piedică. Thema Hellada și Cicladele se revoltă și îl proclamă împărat pe un oarecare Cosmas, care, încrezător în flotele acestor provincii renumite pentru iconofilia lor, apare, pe 18 aprilie 727, la zidurile Constantinopolului. Dar toate speranțele uzurpatorului sunt spulberate de faimosul foc grecesc, de care dispun din abundență arsenalele orașului. Chiar dacă revolta are alte cauze decât motive pur religioase (ea este explicată și prin închiderea piețelor arabe pentru negustorii greci, ca urmare a reluării ostilităților dintre califat și Bizanț) și oricare ar fi realitatea sentimentelor iconofile ale liderilor ei, exemplul e dat. Cu începere din acest moment, și vreme de un secol și jumătate, toate uzurpările au o justificare religioasă; este dovada evidentă a divizării societății bizantine în privința icoanelor și a problemelor politice subiacente.

Leon al III-lea, învingător, nu izbuteste totuși să convingă autoritățile religioase de veridicitatea opiniilor sale teologice. Demersurile sale pe lângă bătrânul patriarh Germanos se lovesc de un refuz categoric. Ruptura dintre cei doi bărbați și cele două puteri este inevitabilă. După o ultimă întrevedere, în cursul căreia Germanos îl imploră pe bazileu să nu comită crima Antihristului, Leon îl convoacă pe patriarh într-una dintre marile săli ale Palatului Daphne⁹. El speră să obțină semnătura bătrânului pe un decret contra icoanelor. Dar Germanos refuză și își leapădă omoforul, însemnul demnității sale episcopale. După care se lansează într-un lung expozeu doctrinal. „Dacă eu sunt Iona, aruncă-mă în mare! Eu nu pot să aduc

⁹ Palatul imperial este alcătuit din numeroase ansambluri de clădiri care poartă, și ele, denumirea de palat. Palatul Daphne, Palatul Magnaura și Palatul Sacru sunt cele mai importante.

nimic nou în privința credinței, mărite bazileu, fără întrunirea unui sinod ecumenic.“ Apoi se retrage, preferând exilul voluntar unei continuări a colaborării cu împăratul. Germanos este demis și Leon îl numește ca înlocuitor pe *synkellos*-ul Anastasie, mult timp omul de încredere al fostului patriarh și de puțină vreme adept al ideilor iconoclaste. Curând după „alegerea“ sa, Anastasie publică un document împotriva imaginilor și un edict sinodal cu același conținut, pe care le trimite papei. La fel ca Germanos, pontifii romani, și în special Grigore al II-lea, nu sunt convinși de argumentele lui Leon. Ei îi reproșează în primul rând bazileului faptul că nu este bine informat asupra chestiunii. Cu toate acestea, papii se pricep să evite ruptura, nu atât dintr-o preocupare doctrinală, cât de teama pericolului pe care longobarzii îl fac să planeze asupra Romei, oraș al Imperiului cu mare însemnătate istorică.

Edictul imperial din ianuarie 730 conferă un caracter oficial și legal politicii iconoclaste. Cronicarul Teofan pretinde că existau la acea vreme mulți persecutați. El mai menționează și distrugeri de icoane și chiar de relicve, precum cea a Sfintei Eufemia din Calcedon. Dar, dincolo de hotarele capitalei, mijloacele lui Leon sunt limitate. În afara Imperiului, principalul apărător al icoanelor și mare teoretician al iconofiliei, Ioan Damaschinul, continuă să denunțe politica imperială. Supus al califului și monah al lavrei Sfântul Sava de lângă Ierusalim, el urmărește evenimentele de la Constantinopol și se ridică violent împotriva ingerințelor puterii imperiale în treburile ecleziastice. Mai mult, dezvoltă o teorie a icoanei, reluată de Sinodul al II-lea de la Niceea și de toți iconofili în cursul celei de-a doua crize iconoclaste și întemeiată pe doctrina Întrupării¹⁰.

¹⁰ În opinia lui, imaginile nu sunt doar „predici tăcute“, „cărți pentru cei ce nu știu să citească“, dar și semne vizibile ale sanctificării materiei, făcută cu puțință prin Întrupare. Asta nu-l împiedică să facă o deosebire netă între venerația relativă datorată imaginilor lui Hristos și ale sfinților, pe de o parte, și cultul și adorația datorate doar lui Dumnezeu, pe de altă parte.

La același moment, în Italia, papii condamnă curentul iconoclast. Abia ales în 731, papa Grigore al III-lea îi trimite bazileului o scrisoare în care denunță politica sa ca fiind neortodoxă. La 1 noiembrie, papa reunește la Roma un sinod de episcopi italieni care condamnă fără drept de apel iconoclasmul. Împăratul hotărăște să pedepsească peninsula. O flotă este trimisă să patruleze în largul coastelor italiene. Dar ea este nimicită de o furtună. Leon al III-lea mărește atunci cu o treime *capitatio* perceput în Sicilia și în Calabria. El confiscă patrimoniul Sfântului Petru, adică domeniile care îi aparțin papei în aceste două regiuni: veniturile lor vor umfla de acum înainte sipelele tezaurului imperial. Și, mai cu seamă, scoate de sub jurisdicția pontificală provinciile elenizate ale Italiei, Siciliei și Calabriei, precum și pe toate cele aparținând vechii prefecturi Illyricum. Din acest moment, întregul teritoriu al Balcanilor și sudul Italiei se află sub jurisdicția patriarhatului Constantinopolului. Această decizie va avea consecințe durabile, căci, cu excepția Italiei meridionale, care va reveni ulterior sub jurisdicție pontificală, celelalte provincii sunt în chip definitiv orientate spre capitala bizantină. Viitorul hotar dintre lumea catolică și lumea ortodoxă este trasat. Pentru moment, autoritatea imperială asupra patriarhului este întărită. Dar această ruptură a lumii creștine va da Bisericii din Constantinopol mijloace de care nu dispunea înainte. „Biserica bizantină a primit atunci din mâinile iconoclaștilor instrumentele politice ale marii expansiuni pe care o va realiza după ce va fi depășit criza iconoclastă“, scrie Ostrogorsky. Roma se pomeneste ruptă de restul Imperiului, în timp ce longobarzii o amenință. Italia pare să scape atât de bine autorității imperiale, încât iconofilii o consideră drept loc de refugiu.

Ultimele momente ale domniei lui Leon al III-lea sunt glorioase. Cu câteva luni înaintea morții sale, îi zdrobește pe arabi la Akroinon, în Frigia. Fiul său, tânărul co-împărat Constantin, care a condus bătălia alături de el, este părtaș la această măreață victorie. Domnia sa personală începe, așadar, sub cele mai bune auspicii.

2. CONSTANTIN AL V-LEA, ÎMPĂRAT BLESTEMAT

EROU ȘI VICTIMĂ A LEGENDEI SALE

Sub domnia acestui împărat, adulat de unii, defăimat de alții, se naște cea care îi va fi noră, Irina. Constantin devine unic împărat la moartea lui Leon al III-lea, pe 18 iunie 741. El inaugurează astfel o domnie de treizeci și patru de ani ale cărei obiective se alătură celor ale tatălui său: întărirea puterii imperiale și a autorității bazei leului și statului în fața inamicilor externi, în principal arabi și bulgari, dar și a celor interni, iconofili.

Acest mare bazileu este și una dintre figurile cele mai ponegrite de cronicarii și istoricii iconofili posteriori. În absența unor surse mai obiective, Constantin rămâne un personaj prea puțin cunoscut. Teofan dă tonul. Constantin ar fi primit porecla injurioasă Kopronymos („cu nume de scârnă”) de pe urma celor întâmplare la botezul său. Într-adevăr, se pare că, în cursul ceremoniei desfășurate în grandiosul tricliniu Augusteus, copilul ar fi murdărit cristelnița, astfel încât mirosul ar fi ajuns să deranjeze asistența. Patriarhul Germanos, care oficia botezul, ar fi exclamat: „Iată o prevestire a celor mai mari rele pentru creștini. Acest copil va murdări Biserica.” Mai târziu, pasiunea tânărului pentru cai îi va aduce

o altă poreclă, aceea de Caballinos. Iar detractorii săi o vor explica pe cea dintâi printr-o pretinsă perversiune, coprofagia...

„Pedeapsa lui Dumnezeu pentru puzderia greșelilor noastre“ (Teofan), împăratul iconoclast este acuzat de nenumărate vicii. E un păgân, e un vrăjitor. Nu șovăie să facă sacrificii umane, iar Georgios Monahul, cronicar târziu, menționează chiar numele uneia dintre victimele sale, copilul Sarpflamios. Insultă Biserica, celebrează ritualuri necurate, închină libații lui Dionysos / Bromios. Patriarhul Nikephoros, care ne-a lăsat o istorie neterminată, afirmă că „era chinuit de boli stranii și de suferințe de nedescris. Avea membrele pline de ulceratii. Regurgita imediat mâncarea pe care o înghițea. Ca hărțuit de furii, era mereu pradă febrei, iar noaptea – chinuit de insomnie“. Sub pana unui iconofil, o asemenea enumerare este dovada irefutabilă a impurității lui Constantin al V-lea. Toți autorii sunt de acord în privința moravurilor sale desfrânate. Teofan îl acuză de homosexualitate și de a-și fi omorât amanții. Astfel, frumosul Strategios, care își mărturisise păcatul călugărului Ștefan, este condamnat la moarte în 766.

În secolele al VIII-lea și al IX-lea, există totuși în Imperiu și, mai exact, la Constantinopol, un curent al opiniei publice foarte favorabil celui de-al doilea Isaurian. Acest curent de origine populară nu a lăsat nicio urmă. El apare însă în filigran în sursele noastre. În 813, hanul bulgarilor, cumplitul Krum, asediază capitala. Împrejurimile sunt devastate și orașul este oripilat de relatările refugiaților care se află acum la adăpostul zidurilor. Un vânt de panică se abate asupra Constantinopolului, pe ale cărui străzi se înmulțesc elogiile aduse „împăratului învingător și profet“. Iconoclaștii văd în asediu o pedeapsă a Cerului pentru idolatria iconofilă a noului suveran. Într-o zi, mulțimea dă năvală în biserica Sfinților Apostoli, sanctuarul-mausoleu al împăraților bizantini. Oamenii se îmbulzesc în fața sarcofagului lui Constantin al V-lea, strigând: „Trezește-te, Cezare, și salvează orașul de la pieire!“ Și Teofan relatează că martorii l-au văzut atunci pe împăratul defunct pornind călare împotriva barbarilor.

De fapt, acest bazileu este un personaj de legendă. Aproape pretutindeni în lumea bizantină, din Italia până în Armenia, circulă povești care îl descriu drept un omorător de lei sau de dragoni. Nimic nu dovedește mai bine popularitatea de care s-a bucurat în timpul vieții, mai ales în mediile cele mai umile.

IMPERIUL SFÂȘIAT

Începuturile domniei lui Constantin sunt pe de-a-ntregul consacrate recuceririi tronului și afirmării legitimității sale. Komes de Opsikion¹, Artabasdos, se consideră îndreptățit să pună stăpânire pe purpură. Nu este el ginerele lui Leon al III-lea? Sprijinind cauza icoanelor și pretinzând că împăratul ar fi murit, ocupă fără rezistență cetatea imperială. Dar uzurpatorul nu reușește să se mențină prea multă vreme pe tron. Pe 2 noiembrie 742, Constantin al V-lea, care a beneficiat de loialitatea trupelor asiatice, își face o intrare triumfală în Constantinopol. Trădătorii sunt pedepsiți. Mulți plătesc cu viața. Patriarhul Anastasie, care, fără a se mulțumi cu faptul de a-i fi încoronat pe uzurpator și pe fiul său, a jurat că bazileul făcuse o profesiune de credință ariană, este urcat de-a-ndoaselea pe spina unui măgar, plimbat prin Hipodrom și bătut cu vergile, ceea ce nu-l împiedică să-și păstreze funcțiile patriarhale. Redobândirea puterii e însoțită de o severă epurare politică, îndeosebi în rândurile înaltului personal administrativ. Are loc o numire masivă de nobili originari din Asia în posturile de răspundere.

RĂZBOIUL, MEREU RĂZBOIUL...

Lunile care urmează revoltei lui Artabasdos sunt destul de calme. În materie de religie, tonul este moderația. Împăratul e preocupat

¹ Strategul acestei theme este numit Komes de Opsikion.

mai ales de exploatarea victoriei de la Akroinon a tatălui său. Împiedicat momentan s-o facă de răzvrătirea subită a cumnatului său, Constantin lansează mai multe expediții victorioase contra arabilor. Profită, de altfel, de tulburările ce însoțesc, în califat, schimbarea dinastică. Într-adevăr, în 751, omeiazii sunt alungați din Damasc, exterminați și înlocuiți de o altă dinastie înrudită cu Profetul, abbasizii. Aceștia din urmă își datorează înrădăcinarea durabilă celui de-al doilea calif, Abu Ja'far al-Mansur (754–775). El este cel care reorganizează statul islamic și întemeiază o nouă capitală pe Eufrat, Bagdad.

Constantin profită de slăbiciunea vremelnică a celui mai periculos inamic al Bizanțului pentru a lansa o serie de expediții victorioase pe teritoriul musulman. În 745, invadează Siria și țările din nordul Eufratului, pune stăpânire pe Germaniceea, orașul strămoșilor săi, și pe alte cetăți, strămutându-le locuitorii în Tracia. Această politică de transfer al populațiilor este cât se poate de obișnuită în aceste regiuni încă din epoca elenistică. În cazul de față, e vorba de îndepărtarea unei populații în majoritate creștină (dar monofizită), pentru a crea între Imperiu și califat o zonă frontalieră nelocuită, repopulând totodată o regiune foarte afectată de invaziile slave și de vecinătatea bulgară.

În 746, flota bizantină nimicește flota musulmană, îndreptându-se spre Cipru. Nu se cunoaște prea bine statutul acestei insule. În orice caz, ea devine bizantină sub domnia lui Constantin al V-lea. În 751, bazileul conduce o nouă expediție, care pune stăpânire pe Theodosiopolis și pe Melitene. Aceste orașe sunt puse la pământ; locuitorii musulmani sunt dispersați, iar creștinii sunt deportați în Europa. Dar, în 756, energicul calif al-Mansur ripostează. O serie de fortificații și de orașe sunt recucerite de la bizantini. Reconstruite, ele servesc drept punct de plecare tuturor expedițiilor musulmane în ținuturile Imperiului.

În cursul tuturor acestor ani, strămutările de populații decretate de puterea centrală și impuse cu de-a sila nu se explică decât prin dorința de a repopula provinciile apusene, ai căror locuitori

au căzut pradă ciumei. Venit din Siria, după părerea unora, din Sicilia și din Calabria, după a altora, acest flagel de o rară violență depopulează Constantinopolul și regiunea sa în 746–747. Constantin se refugiază cu toată curtea la Nicomedia, părăsind orașul bântuit de epidemie și de duhoarea persistentă a rugurilor pe care se ard cadavrele. Pierderile sunt atât de mari, încât bazileul trebuie să repopuleze capitala cu locuitori din insulele Mării Egee și din thema Hellada, lăsând astfel în aceste regiuni pământuri libere pentru slavi. Până la urmă, aceștia sunt principalii beneficiari ai ciumei.

Repopularea Traciei și edificarea unei linii de mici fortărețe în 755 reaprend războiul cu bulgarii. Aceștia pretind un tribut, pe care Bizanțul refuză să-l plătească. Tracia este invadată, iar pacea, care dura de aproape treizeci și șase de ani, e spulberată. Din nou, Imperiul trebuie să lupte pe două fronturi. Totuși, faima lui Constantin e de asemenea natură, încât simpla sa prezență fizică în rândurile unei armate bizantine e suficientă pentru a face dușmanul să se retragă.

SALVAREA VINE DE LA FRANCI...

Între timp, relațiile cu Italia și papalitatea s-au schimbat. Papa Zaharia (741–752) întreține bune legături cu Constantinopolul, însă, din ce în ce mai independent, îndeplinește toate actele de suveranitate. Împăratul poate încă să-l considere ca fiindu-i îndatorat și, în cele din urmă, această ficțiune permite să se uite realitatea: pierderea influenței sale în aproape întreaga peninsulă. De altfel, scoțând de sub jurisdicția pontificală provinciile din Illyricum, bazileii au pierdut ultimul lor mijloc de șantajare a papilor. În confruntarea cu longobarzii, aceștia din urmă sunt acum singuri. Ei se bazează mai cu seamă pe diplomație și speră să-i întărească pe suverani unii împotriva altora fără a face jocul Bizanțului. Cucerirea Ravennei de către longobarzi în 751, care marchează dispariția

exarhatului², face din episcopul Romei ultimul reprezentant al Imperiului și gardianul ideii imperiale în această regiune din Occident.

Lui Constantin al V-lea îi pasă prea puțin de părțile descentralizate ale domeniului aflat sub autoritatea sa. Politica lui în această privință este aceeași ca a tatălui său. Mai întâi se cuvine să se consolideze în chip durabil centrul Imperiului și să se îndepărteze de noua Romă toate pericolele mortale care planează asupra ei. Vechea Romă trebuie, așadar, să se descurce de una singură. Regele longobarzilor, ambițiosul Aistulf, cunoaște țelurile politice ale bazileului și profită de acest abandon voluntar pentru a supune la presiuni orașul, care solicită în zadar ajutorul Constantinopolului. În lipsa unui răspuns urmat de efecte, romanii îi cer papei să găsească un aliat pentru a evita jugul longobard. În această perspectivă, doar francii, puternici vecini transalpini ai longobarzilor și aflați în relații destul de proaste cu ei, pot rezolva situația. În 751, cu câteva săptămâni înaintea morții sale, papa Zaharia face apel la Pepin cel Scurt, care a moștenit de la tatăl său, faimosul Carol Martel, funcția de majordom al Palatului. Pentru a și-l face aliat, Zaharia îi acordă sprijinul teoretic și moral de care Pepin are nevoie ca să-l elimine pe ultimul suveran merovingian și să devină rege al francilor. Reamintind principiul augustinian conform căruia „e mai bine să se numească rege cel ce a avut, mai degrabă decât cel ce nu a avut puterea regală“, el aprobă lovitura de stat, care va face din majordomul Palatului deținătorul real al suveranității, noul rege al francilor, în detrimentul ultimului descendent al lui Clovis. Pepin înțelege foarte bine mesajul venit de la Roma, care justifică actul său uzurpator. El pune stăpânire pe coroana regală și obține din încoronare o legitimitate pe care nașterea nu i-o conferă. Pepin e primul rege al francilor care este sfințit, adică uns cu uleiul sfânt, precum David în Vechiul Testament.

² Înaintea sistemului themelor a fost experimentat cel al exarhatelor. Au existat două: cel al Cartaginei și cel al Ravennei. În ambele cazuri a fost vorba de adevărate viceregalități.

La Roma, situația se agravează. Noul papă, Ștefan al II-lea, întreprinde periculoasa călătorie în Galia pentru a cere, prin viu grai, ajutorul sperat. Pe drum, la finele anului 753, din fidelitate față de Imperiu, pontiful acceptă să negocieze la Pavia, în numele bizantinilor, retrocedarea Ravennei. Dar regele Aistulf nici nu vrea să audă. Ștefan își reia drumul spre nord în noiembrie, „înfruntând frigul, zăpada, șuvoaiele apelor revărsate, traversând râurile cele mai repezi, munții cei mai înfricoșători, fără a se opri în fața niciunui pericol”, după cum îi va scrie el însuși mai târziu lui Pepin. Întâmpinat în apropiere de Langres de tânărul Carol, fiul lui Pepin și viitorul Carol cel Mare, pe atunci în vârstă de unsprezece ani, el sosește la palatul regal din Ponthion pe 6 ianuarie 754, de Bobotează.

Conținutul întrevederii dintre cei doi bărbați nu ne-a parvenit. Lui Pepin îi trebuie patru luni pentru a-i convinge pe mai-marii regatului și pentru a încerca o ultimă negociere cu Aistulf înainte de a decide, la adunarea de la Quierzy, reinstalarea papei pe domeniul uzurpat de longobarzi. Această recunoaștere a suveranității politice a pontifilor romani asupra Romei și a regiunii sale este o noutate foarte importantă. Ștefan al II-lea triumfă. Drept mulțumire, el și cei doi fii ai săi sunt uniți la Saint Denis de către papă, care totodată le acordă regelui și celor doi principii titlul de *patriciu al romanilor*, demnitate a cărei atribuire a fost până atunci rezervată întotdeauna doar împăraților. Episcopul Romei își demonstrează astfel nou dobândita independență; el își afirmă, în plus, realizarea dorinței sale: aceea de a face din regii franci noii susținători ai monarhiei pontificale pe cale de a se naște, fapt sugerat de epitetul *al romanilor*, pentru prima oară alăturat titlului de patriciu. Bazileii sunt principalii perdanți ai acestei operații, deoarece se văd văduviți de suveranitatea, chiar și nominală, asupra Romei și a ducatului ei.

ZILE DE REVOLTĂ ICONOCLASTĂ

În timp ce în Occident se desfășoară aceste grave evenimente, premergătoare primei expediții a francilor în Italia și primului

declin al puterii longobarde (755), Imperiul Bizantin cunoaște o reînnoire a iconoclasmului. Deja de câțva timp Constantin al V-lea încearcă să revigoreze curentul declanșat de tatăl său. Dar, spre deosebire de acesta, Constantin e într-un totu capabil să mănuiască argumentele teologice. Redactează el însuși un text, *Peuseis* (*Interogații*), în care încearcă să precizeze care ar putea fi adevărata imagine a lui Hristos. Răspunsul său este categoric: Euharistia.

În ianuarie 754 moare patriarhul Anastasie. Bazileul consideră momentul oportun pentru a convoca un sinod, pe care îl dorește ecumenic, în palatul suburban de la Hieria. Această adunare, care are loc din 10 februarie până în 8 august 754, reunește trei sute treizeci și opt de episcopi. În lipsa unui patriarh, Constantin asigură el însuși președinția, sarcină pe care o transmite adesea episcopilor Teodor al Efesului, fiul fostului împărat Tiberiu al III-lea, Sisinnios al Pergei și Vasile al Pisidiei, supranumit, din cauza infirmităților sale, *Trikakkabos*, adică „oala cu trei picioare”. Însă principalii actori sunt alți trei prelați: Constantin, episcop de Sylaiion și viitor patriarh al Constantinopolului, Ioan de Nicomedia și Constantin de Nacolia. Deși influența împăratului se face simțită, episcopii nu se aliniază în totalitate la opiniile sale teologice și adesea refuză radicalismul său. Documentul final al sinodului, *horos*-ul, este citit cu prilejul ultimei sesiuni în celebrul sanctuar constantinopolitan din Blacherne, în prezența împăraților Constantin al V-lea și a tânărului său fiu Leon. El reamintește imposibilitatea reprezentării lui Hristos, fără a cădea în greșelile condamnate de precedentele sinoade ecumenice³. Toți cei care cutează să zugrăvească imagini sunt prin urmare anatemizați.

³ Argumentația este următoarea. Pictând imaginea lui Hristos, iconofiliile nu înfățișează decât natura umană a Mântuitorului și se separă astfel cele două naturi indisociabile ale sale: ei se comportă astfel asemenea nestorienilor, condamnați de Sinodul de la Efes din 431. Dar ei s-ar putea să considere și că înfățișează cele două naturi inconfundabile ale Sale, așa cum fac monofiziții condamnați de Sinodul de la Calcedon din 451.

După ultima întrunire a părinților acestui sinod, care se dorește al VII-lea Sinod Ecumenic, Constantin al V-lea anunță numirea ca patriarh a lui Constantin de Sylaiou. La 27 august, cei doi Constantin dau citire decretelor sinodului în fața populației capitalei care, reunită cu acest prilej într-unul dintre forurile orașului, își manifestă bucuria.

Începe o nouă proscriere a icoanelor. Decretul vechi de douăzeci și cinci de ani e din nou aplicat, cu o și mai mare severitate. Există nenumărate mărturii despre distrugerea imaginilor religioase, cu excepția Crucii, și înlocuirea lor cu picturi profane. Astfel, *Viața*⁴ *Sfântului Ștefan cel Nou* (sau cel Tânăr) menționează transformările pe care bazileul le aduce anumitor monumente și în special Milionului. Această construcție, situată în apropierea Palatului, este un edificiu cu o cupolă și având pe cele patru laturi ale sale porți triumfale. Ea servește pentru a indica mila originală (kilometrul zero) a Imperiului. Constantin pune să se șteargă din interiorul ei imaginile primelor șase sinoade ecumenice și le înlocuiește cu imagini ale vizitiului său preferat de la cursele de pe Hipodrom. Împăratul e cunoscut ca fiind pasionat de cai. Însă de aici până la a expune, din capriciu și pasiune sportivă, scene de la Hipodrom în locul unor imagini oficiale și ortodoxe este un pas uriaș, pe care doar polemisti iconofili puteau să-l facă, cu toată reaua-credință care îi caracterizează când e vorba de Constantin al V-lea. De fapt, trebuie să ne reamintim locul pe care îl ocupă Hipodromul în societatea bizantină. Acesta e locul de triumf al împăratului. Aici defilează armata sa victorioasă; dar tot aici câștigă și vizitiul pe care el îl încoronează la încheierea jocurilor pe care le-a organizat și le-a oferit pentru glorificarea sa. În aceste curse care datează încă din Antichitatea

⁴ *Viața* este un gen literar foarte în vogă în cursul primului mileniu care urmează triumfului Bisericii. Este vorba de prezentarea vieții unui sfânt, insistându-se exclusiv pe sfințenia sa, trecându-se sub tăcere anumite elemente biografice și modificându-se astfel istoria. Aceste povestiri hagiografice sunt însă foarte utile pentru analiza mentalităților și cunoașterea anumitor aspecte ale vieții de zi cu zi. Pe de altă parte, într-o istorie evenimentială, ele trebuie folosite întotdeauna cu circumspecție.

păgână, suveranul poate fi asimilat vizitiului învingător. Iată de ce reprezentările aclamațiilor publice care figurează adesea în scenele de la curse pot fi interpretate ca simboluri ale unității poporului în recunoașterea regelui-auriga⁵. Imaginea unui auriga triumfător aparține în mod tradițional repertoriului artei imperiale. Baza obeliscului lui Teodosie o dovedește. Repoziționat în această perspectivă, actul lui Constantin al V-lea își capătă întreaga semnificație: suveranul pune să se înlocuiască o temă triumfală religioasă – primele șase sinoade ecumenice – cu o temă triumfală imperială. Noua decorație a Milionului, monument ce reprezintă punctul de plecare al tuturor drumurilor din Imperiu și, în acest sens, veritabil ombilic al lumii bizantine, este încărcat din greu cu simboluri ce proslăvesc gloria împăratului.

Scene înfățișând curse de cai, „reprezentări satanice de cavalcade și vânători” și scene de teatru împodobesc de-acum bisericile în prealabil golite de imaginile lor tradiționale. În alte sanctuare apar scene paradiziace, care lasă un loc important motivelor vegetale și animalelor, îndeosebi păsărilor. Celebrul sanctuar din Blacherne⁶ este astfel redecorat. Acest curent iconografic depășește cadrul capitalei. Ca și în cursul domniei precedente, Crucea continuă să fie motivul ornamental cel mai răspândit. Ea împodobește adesea bolta absidei principale. Printre foarte rarele mărturii păstrate din această epocă, se mai poate admira și astăzi, la Istanbul, marea cruce în mozaic din absida bisericii Sfânta Irina. Acest sanctuar, fără îndoială cel mai vechi din tot orașul, a fost foarte afectat de seismul din 732. Crucea pe care o vedem și astăzi, reprezentată pe un postament în trepte pe fond auriu, datează de la reconstrucția edificiului, la mijlocul secolului al VIII-lea.

⁵ A se vedea A. Grabar, *L'Iconoclasme byzantin*, Paris, 1984.

⁶ Cu începere din secolul al XI-lea, palatul din Blacherne, care se înalță deja din veacul al VIII-lea în apropierea bisericii, devine reședința preferată a bazileilor, care abandonează încetul cu încetul Palatul Sacru, prea vast și prea greu de întreținut. Paleologii, ultima dinastie a împăraților bizantini (1261–1453), vor locui exclusiv în Palatul Blacherne.

O decorațiune de același gen este încă vizibilă în biserica Sfânta Sofia din Thessalonic. Și mai deteriorată, ea e mai recentă, datând de prin anii 780–790 (adică sub regența Irinei), și dovedește astfel continuitatea folosirii motivelor aniconice pe durata domniei tuturor isaurienilor.

Recrudescența iconoclasmului implică mai întâi distrugerea unor icoane. Mișcarea este soldată cu violențe în capitală, dar e de mirare că trebuie așteptată alegerea unui nou patriarh, Niketas, în noiembrie 766, pentru a fi distruse icoanele care mai împodobesc încă unele galerii din palatul patriarhal. Dacă desființarea icoanelor nu pune nicio problemă în biserici și mănăstiri, ea este mai dificilă în palate și aproape imposibilă în locuințele particulare.

În provincie, politica imperială se aplică în chip foarte diferit de la o regiune la alta. Dacă episcopul este un iconomah convins și dacă populația are o tendință accentuată spre aniconism, ca în Frigia de pildă, sau dacă funcționarii imperiali sunt slujbași zeloși ai suveranului, iconoclasmul poate face ravagii. Însă adesea, chiar și în aceste regiuni, pot subzista zone iconofile. În Anatolia, multă vreme considerată drept leagănul iconoclasmului, unele mănăstiri continuă să-și decoreze pereții ca și înainte. În alte regiuni, episcopii și funcționarii imperiali se pot lovi de sentimentele iconofile foarte puternice ale populației. De asemenea, pe alocuri, Biserica locală se împotrivește politicii lui Constantin al V-lea, ai cărui agenți nu-și pot convinge adversarii. În sfârșit, există regiuni care țin de autoritatea imperială, dar în care iconoclasmul este total necunoscut. Ca și alte regiuni de la periferie, Italia bizantină se află în mare parte în afara unui curent care, de altfel, nu este condamnat de papa Ștefan al III-lea decât în 769. Abia acum, când iconoclasmul a devenit prigonitor, este aruncată anatema romană asupra deciziilor Sinodului de la Hieria. Într-adevăr, vreme de mai mulți ani, guvernul imperial se mulțumește cu aplicarea canoanelor din 754, fără a încerca să-i convertească pe iconofiliii momentan demoralizați, dezbinați și incapabili de reacție.

CÂND VINE FURTUNA

Tabăra bulgarilor freamătă. Trupele lor trec frontiera în 759 și bizantinii suferă în mod cert o înfrângere. Două personalități importante, Leon, strategul themei Thrakesion, și un alt Leon, logothetul *dromos*-ului⁷, își găsesc astfel moartea. Se pare însă că, totuși, Constantin și-ar fi asigurat atunci controlul și supunerea triburilor slave din Tracia și Macedonia.

În același an, reîncep raidurile anuale. Arabii pătrund în Asia Mică. După ce au zdrobit trupele strategului themei Armenia-kon, iau o pradă bogată și mulți prizonieri, printre care patruzeci de funcționari imperiali. De acum înainte, fiecare an este marcat de unul sau mai multe raiduri musulmane, care secătuiesc populațiile Imperiului.

La începutul anilor 760, Bulgaria este zguduită de un război civil în care se confruntă diferite grupuri de boieri. În 762 urcă pe tronul bulgar hanul Teletz. În primele luni ale domniei se dedică afacerilor hanatului. Constantin al V-lea profită de acest răgaz pentru a-și intensifica lupta împotriva a ceea ce el consideră a fi erezia iconofilă. Dar pentru a o înlătura definitiv, atacul lui este îndreptat acum chiar asupra oamenilor; începe astfel o prigoană violentă, singura de la declanșarea crizei iconoclaste. Principalele victime sunt monahii. Primul martir este Petros Kalybites, sihastru de lângă Blacherne. În 16 mai 762, el moare sub loviturile vinei de bou pe Hipodromul din Sfântul Mamas, unul dintre cartierele periferice ale orașului. E acuzat că l-a insultat pe împărat și deci condamnat la moarte pentru crimă de lezmajestate. Executat din motive pur religioase, călugărul Ioan din Monagria este cusut într-un sac și aruncat în mare: a refuzat să calce în picioare o icoană a Sfintei Fecioare. Crima de lezmajestate și încălcarea credinței sunt foarte

⁷ Logothetul *dromos*-ului (*logothetes tou dromou*) este unul dintre cei mai importanți funcționari ai Imperiului. El ar fi, în zilele noastre, echivalentul unui ministru cumulând portofoliile Poștei și al Afacerilor Externe și având responsabilitatea serviciilor secrete.

adesea confundate. Pentru moment, aceste două cazuri sunt izolate. Lupta contra iconofililor nu începe cu adevărat decât după victoria lui Constantin asupra bulgarilor, în 764.

Teletz își adună oamenii și, încrezător în oastea sa, pornește spre Constantinopol. Vestea alegerii unui nou han și plecarea sa în expediție au pus pe fugă mulți slavi. Imperiul le oferă adăpost și îi instalează în valea râului Artanas, în Asia. Aflând de mișcările trupelor bulgare, Constantin reunește și el o armată, pornind în întâmpinarea inamicului. Ajunge la Anchialos, în golful Burgas, pe 17 iunie 762. În aceeași zi, pe această câmpie de pe litoralul Mării Negre, el poartă o bătălie care se transformă repede în derută, apoi în haos în tabăra bulgarilor. Constantin se întoarce la Constantinopol târând după el o mulțime de prizonieri, care sunt omorâți cu cruzime după primirea sa triumfală. Cu prada adunată, Constantin pune să se confecționeze două mari vase de aur, cântărind fiecare opt sute de livre, pe care le oferă poporului în amintirea victoriei sale. Popularitatea sa se află la apogeu. Și-a dobândit reputația de salvator al Imperiului. Hanul bulgarilor se grăbește să-i ceară pace. Acest gest îi atrage lui Teletz ostilitatea unei părți a boierilor. Pentru a nu fi masacrat la rândul lui de ai săi, e nevoit să caute refugiu la învingătorul său. Din acel moment, Constantin al V-lea poate să se erijeze în apărător al hanului legitim și să întrețină pe această cale o serie de relații amicale în Bulgaria. Campaniile din 764 și 765 se încheie prin semnarea unui tratat de pace care a durat șapte ani. E adevărat că aceea din 765 e cât pe ce să se transforme în dezastru, căci flota care sprijină expediția terestră este distrusă de o furtună îngrozitoare.

VREMEA MÂNIEI

Ajuns în culmea popularității, Constantin al V-lea poate să spere la supunerea sau la eliminarea oponenților politicii sale religioase. Seria de victorii pe care le-a repurtat dovedește limpede că Dumnezeu îi acordă încrederea sa pentru a continua politica

pe care-a ales-o. Încă de la începutul anilor 760, îl atacă pe cel ce apare pe atunci ca principal șef al iconofililor, călugărul Ștefan, pustnic de la Muntele Auxentios din Bithynia, care, aflată în apropiere de Constantinopol, este la acea vreme ținutul monastic prin excelență⁸.

Constantin, întocmai ca și tatăl său înaintea sa, consideră că monahii constituie un grup neintegrat în societate, un refugiu pentru indivizi inactivi, închis în sine și steril. Dar principalul reproș pe care îl aduce viitorilor candidați la sfințenie, care renunță la această lume pământească pe care-o disprețuiesc, este că atrag spre ei tineri, forțele vii de care Imperiul are nevoie în această perioadă de criză demografică și de luptă pentru supraviețuirea sa. Societatea monahală și statul se află în concurență directă în ceea ce privește mobilizarea energiilor, dar și a bunurilor. Iconoclaștii nu sunt departe de a gândi, ca Gibbon⁹, că „virtuțile clerului sunt mai periculoase pentru o societate decât viciile lui“.

În plus, monahul reprezintă o amenințare pentru împărat chiar prin sfințenia sa. Societatea monastică din secolul al VIII-lea, desăvârșind o evoluție începută la sfârșitul Antichității, a acaparat sfințenia, iar omul sfânt, prin rolul său mediator, a devenit indispensabil din punct de vedere social. Pentru a dovedi că se află în legătură cu o lume extraordinară, lumea cerească, sfântul călugăr săvârșește miracole ce servesc drept repere. Dar Constantin al V-lea vrea să afirme rolul împăratului ca unic împuternicit al lui Dumnezeu pe pământ și deci ca singură legătură de comunicare cu Cerul. Pentru a îndepărta definitiv concurența, el caută să stabilească o separație foarte netă între lumea terestră și lumea cerească. Dumnezeu domnește în lumea de dincolo asupra poporului sfinților

⁸ Muntele Skopos și, mai ales, Muntele Olimp din Bithynia sunt adevărați munți sfinți, așa cum este astăzi și începând din secolul al IX-lea Muntele Athos. Monahii trăiesc acolo în comunități mai mult sau mai puțin libere, ceea ce îngăduie viața de sihăstru.

⁹ Edward Gibbon (1737–1794) este autorul celebrei *Istorie a declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*.

și își deleagă funcțiile împăratului, care domnește pe un pământ unde nu există sfinți, ci doar oameni pe calea către sfințenie. Acestea sunt două concepții despre univers care îi opun pe partizanii împăratului și pe cei ai călugărilor iconofili.

Monahii devin principalele victime ale lui Constantin al V-lea. Bazileul se plânge neconținut de ei poporului din Constantinopol care îl sprijină în lupta sa. Astfel, într-un episod din *Viața Sfântului Ștefan cel Tânăr*, el îi convoacă pe toți constantinopolitani la Hipodrom. Stând în picioare pe gradenele aparținând Roșiilor¹⁰ și nu în loja sa imperială, el începe să vorbească: „Nu mai am nicio clipă de liniște în viața mea din cauza acestui soi blestemat al călugărilor.” Poporul, tulburat, îi răspunde: „Nu mai există în orașul tău, mărite Stăpân, nici urma vreunui veșmânt de-al lor.” Dar Constantin se înfurie: „Nu voi suporta și mai mult urzelile lor. Mi-au corupt deja toți supușii și i-au purtat spre tenebre” și, dezvăluind noi crime ale monahilor, cere poporului să se roage împreună cu el. Mulțimea răspunde: „Adevărat e că inima ta este în mâna lui Dumnezeu și Domnul va împlini ruga ta.” Câteva zile mai târziu, bazileul îi adună din nou pe toți locuitorii. Aceștia vin degrabă, inclusiv femeile, bătrânii și copiii. Se înghesuie să-l audă pe împărat care, cu un hohot de râs, exclamă: „Dumnezeu mi l-a dezvăluit pe cel pe care-l căutam. Dacă vrei, o să vi-l arăt.” Mulțimea strigă: „Pedepsește-l, ucide-l, pune să fie ars, căci a încălcat poruncile tale. La moarte! La moarte!” Călugărul vinovat apare. Atunci începe o stranie ceremonie care arată existența unei rivalități între miliția lui Hristos, monahii, și miliția împăratului, armata. Se aruncă mulțimii, care le calcă în picioare, diferite articole ale veșmântului monastic și, în mijlocul gloatei, monahului i se așază

¹⁰ Facțiunile sau demeile se află la originea echipelor de „suporteri” ai grajdurilor de curse de la Hipodrom. În cursul secolului al IV-lea, ele devin adevărate partide, purtătoare ale unor ideologii politice și religioase opuse și sunt adesea reprezentantele diferitelor cartiere ale orașului. În majoritatea orașelor în care există, ele sunt patru la număr: Albii, Roșii, Verzii și Albaștrii. Ultimele două sunt de departe cele mai importante.

pe cap o cască și e îmbrăcat în haine militare, în timp ce împăratul însuși îl încinge cu o sabie. Deriziunea devine atunci simbol.

Ura crescândă a lui Constantin se va fixa firește asupra lui Ștefan cel Nou, care este pe atunci monahul cel mai de vază. Cunoscut pentru iconofilia sa militantă, Ștefan a devenit maestrul spiritual al multor călugări și laici. Renumele de care se bucură e atât de mare, încât la încheierea Sinodului de la Hieria împăratul încercase să-l câștige de partea sa, trimițându-l pe patriciul Kallistos pentru a-l determina să semneze *horos*-ul. Odată cu refuzul său, pentru Ștefan începe o serie de tribulații care desăvârșesc reputația sfințeniei sale și fac din ea punctul de raliere al tuturor celor nemulțumiți de iconoclastism. Relatarea lungului său martiriu este lipsită de obiectivitate. Hagiograful neglijează în mod deliberat rolul politic al „eroului” său. Or, acesta din urmă este, fără îndoială, sufletul unui complot îndreptat contra bazileului. Descoperirea conspirației în august 766 și moartea monahului sunt în chip atât de strâns legate, încât nu putem să nu vedem aici o certă relație de cauzalitate. Alți călugări au parte de o soartă identică în săptămânile și lunile care urmează: Petru Stâlpnicul sau Andrei „din Krisei”, pentru a-i menționa pe cei mai cunoscuți.

Dar bazileul nu se mulțumește să-i condamne la moarte pe principalii săi oponenți dintre călugări, cu complicitatea mulțimii din capitală. El caută pe toate căile să distrugă identitatea monahului, anihilând tot ce îl caracterizează. Marile mascarade ce se desfășoară pe atunci la Hipodrom se justifică prin această dorință a suveranului. Monahi și monahii sunt puși să defileze pe pistă ținându-se de mână, sub batjocurile și scuipăturile publicului; ei sunt siliți să lepede haina monahală și să se căsătorească între ei. Această haină, simbol al sfințeniei, e prezentată drept veșmânt al întunericului și este distrusă. La fel de des monahilor li se arde barba, simbol al renunțării la lume și al adevăratei înțelepciuni. În fața unor asemenea presiuni, mulți preferă să părăsească de bună-voie viața monastică. Împăratul le oferă „răspopiților”, mai cu seamă celor care se căsătoresc în mod spontan, slujbe în administrație. Ei vor deveni adesea slujitorii zeloși ai iconoclastismului.

Un pas suplimentar în persecuție este făcut când, în cursul acestor luni, Constantin atacă mănăstirile și bisericile, în special cele din capitală. Unele sunt distruse, altele – transformate pentru nevoile serviciului public. Câteva opun rezistență. Conform unor relatări incerte, biserica Sfântul Iulian este incendiată, cu toți călugării care o servesc încuiați în interior. Mănăstirea Dios, al cărei egumen primise rămășițele craniului lui Ștefan cel Nou, precum și mănăstirile Kallistratos și Maximus sunt distruse; cea a Mântuitorului, de la Chora, scapă parțial, pentru a deveni închiisoare. Secularizarea nu cruță nici mănăstirea Sfântul Andrei, care ajunge șură de fân, și nici, îndeosebi, cea mai veche instituție monastică din capitală, mănăstirea Dalmatou, transformată în arsenal. Aceeași soartă o are biserica Sfânta Eufemia, din apropierea Hipodromului.

Împăratul pare să se cantoneze într-un extremism care îl condamnă, încetul cu încetul, la profesarea unor idei în perfectă opoziție cu dogma. Depășind doctrina elaborată la Hieria, el atacă cultul sfinților și poate chiar și pe cel marial. Ulterior va fi acuzat că a distrus atunci multe relicve ale unor sfinți, precum cele ale Eufemiei¹¹. Este sigur că iconoclaștii nu nutresc o mare venerație pentru moaște. Unii episcopi din generația anterioară își sprijineau refuzul acestei forme de cult pe textul din *Numeri* 19:11: „Cel ce se va atinge de trupul mort al unui om să fie necurat șapte zile.” În acest an 766, Constantin al V-lea începe să vorbească despre ineficacitatea invocațiilor adresate Sfintei Fecioare și sfinților și despre incapacitatea lor de mijlocire. E o renegare a comuniunii sfinților.

¹¹ Povestea moaștelor sfintei din Calcedon pune câteva probleme. Ele au fost aruncate în mare și au ajuns în mod miraculos pe țărmul insulei Lemnos, unde au fost recuperate cu mare grijă de insulari. Unele surse plasează evenimentul sub domnia lui Leon al III-lea (a se vedea *infra*). După Constantin din Tios, care le scrie istoria în 796, în urma restaurării bisericii de către împărăteasa Irina, care le readuce la locul lor cu mare fast, evenimentul are loc sub Constantin al V-lea. Astăzi se crede că ele ar fi dispărut în urma unuiuia dintre numeroasele cutremure din secolul al VII-lea. Îngropate la prăbușirea acoperișului, ele ar fi fost redescoperite cu ocazia reconstrucției bisericii.

Pentru a arăta limpede că nu le mai acordă sfinților nicio valoare și că îi consideră oameni la fel ca oricare alții, interzice punerea bisericilor sub ocrotirea lor.

Toate aceste măsuri amplifică diferendul ce îi opune acum în mod fățiș pe bazileu și pe patriarhul Constantin, care îi reproșează celui dintâi că merge cu mult dincolo de doctrinele sinodale de la Hieria. În plus, prelatul e poate compromis în complotul din august 766. La momentul în care sunt executați cei nouăsprezece principali conjurați, el trebuie să depună jurământul iconoclast pe care împăratul îl pretinde de la toți supușii săi. Ceremonia capătă un fast cu totul aparte deoarece are loc la amvonul¹² Sfintei Sofia. Anturajul bazileului caută să-l discrediteze pe patriarh, detestat de o altă somitate a Sinodului de la Hieria, episcopul Sisinnios de Perge. Sylaiou, dioceza pe care o conducea Constantin înainte de a deveni patriarhul Constantinopolului, depinde de metropola Perge. Sisinnios fusese cuprins de o mare ciudă văzând un episcop care depindea de el devenind patriarh și deci superiorul său în ierarhia episcopală.

Din aceste motive, patriarhul, cedând în fața ostilității cercurilor imperiale față de el, renunță, curând după jurământul său, la viața monastică și, după cum spune Teofan, se căsătorește. Asta însă nu-l scapă de exil. Surghiunit mai întâi în palatul de la Hieria, de parte cealaltă a Bosforului, el este apoi expedit pe insula Prin-kipo, unde cunoaște o reclusiune mult mai puțin confortabilă. Aici află de demiterea sa și de alegerea pe tronul patriarhal a eunucului slav Niketas, iconoclast zelos. Distrugerea icoanelor pe care acesta le găsește în palatul patriarhal dovedește că patriarhul Constantin nu era un iconoclast atât de activ pe cât putea da de crezut participarea sa la dezbaterile de la Hieria. Iată deci, pentru împărat, o bună dovadă că acesta din urmă este sperjur! Un an mai târziu, fostul patriarh e readus la Constantinopol, unde este supus unei serii de umilințe. Acuzat și palmuit în biserica Sfânta

¹² La origine, amvonul bisericilor ortodoxe este un podium amplasat în fața iconostasului (n. tr.).

Sofia în prezența poporului, el este în mod solemn anatemizat. Apoi, urcat de-a-ndăratelea pe-un măgar, e condus la Hipodrom de către propriul nepot. Acolo, azvârlit la pământ de pe animal, îndură ultragiile mulțimii. După ce îl retrimite în temniță, împăratul îi cere o apreciere referitoare la credința sa și la cea a sinodului. Nefericitul Constantin îi răspunde că aceasta e bună și că bazileul a făcut bine ce a făcut. Dar această adeziune verbală la politica împăratului nu e suficientă. La puțin timp după aceea, suveranul poruncește ca fostul șef al Bisericii Constantinopolului să fie decapitat în amfiteatrul de la Kynegion. Capul său rămâne spânzurat de urechi la Milion timp de trei zile, iar trupul său e plimbat pe străzile capitalei.

Anii 765–770 reprezintă, așadar, paroxismul crizei iconoclaste. Ce datorează această criză împrejurărilor? De bună seamă, anul 766 este dramatic. O secetă catastrofală ruinează agricultura bizantină și curând apare penuria de pâine. Statul este atunci singura garanție posibilă a celor neputincioși contra speculanților de grâne, care caută să profite de situație pentru a se îmbogăți. În acest climat de teamă și neliniște este dat în vileag un teribil complot împotriva suveranului ocrotitor al celor umili. Înalți funcționari sunt compromiși: Constantin Podopagouros, logothetul *dromos*-ului, Strategios, *domestikos* al *Ekoubitoi*, una dintre gărzile Palatului, David, Komes de Opsikion, Antiochos, strategul Siciliei, și Teofilact, strategul themei Thrakesion... Toate condițiile sunt reunite pentru izbucnirea furtunii care amenință de mult timp contrasocietatea monahală. Prigoana căreia îi cad victime călugării constituie o abatere a atenției de la psihoza colectivă care a pus stăpânire pe societatea bizantină, mai cu seamă pe cea constantinopolitană, psihoză de altfel întreținută de o putere care trage nădejde să profite de pe urma ei.

În provincie, lucrurile sunt mai puțin clare. Politica imperială este aplicată cu scrupulozitate în Asia. În thema Thrakesion, noul strateg Mihail Lachanodrakon este unul dintre cei mai buni executanți ai voinței bazileului. Iconoclast convins, el se dovedește un fidel și loial slujitor al lui Constantin al V-lea, apoi al fiului și

al nepotului acestuia, precum și un excelent soldat, cu reale capacități de comandă. În 770, el adună la Efes, oraș important al themei sale, numeroși monahi și monahii scoși din mănăstirile lor sau din locurile lor de sihăstrie. Le dă de ales: să lepede haina monahală și să porceadă degrabă la căsătorie sau să fie văduviți de vedere și exilați în Cipru. În fața amenințărilor sale, cei mai mulți aleg să scape nevătămați. În anul următor, cu ajutorul unui fost egumen și în pofida canoanelor de la Hieria, Lachanodrakon dispune vânzarea bunurilor monastice și a vaselor sfinte, poruncește să se ardă cărțile liturgice, pune să fie biciuiți și mutilați monahii care se împotrivesc ordinelor sale. Va fi acuzat că profanează moaștele. Abil, el îi trimite împăratului banii obținuți din spoliile sale și îi raportează din proprie inițiativă toate acțiunile lui. Cîtînd din Faptele Sfinților Apostoli, Constantin declară la vederea prăzii: „Aflat-am bărbat după inima Mea, care va face toate voile Mele.” În celelalte theme, mereu cu un decalaj cronologic față de evenimentele din capitală, prigoana îmbracă aspecte foarte variate și intensități diferite, în funcție de personalul politic. Mihail Melissenos, cumnatul lui Constantin al V-lea și tată al viitorului patriarh și mare distrugător de icoane în cursul celei de-a doua crize iconoclaste, Theodotos Melissenos Kassiteras, aplică măsurile religioase cu vigoare, dar în chip mult mai puțin spectaculos decât Lachanodrakon, în thema Anatolikon de care răspunde. În thema Boukellarion face ravagii un oarecare Manes, care va lăsa în urmă o umbră faimă... Însăpăimântați, călugării și laicii iconoduli părăsesc aceste regiuni din Asia Mică, refugiindu-se în Occidentul mai puțin supus persecuțiilor, îndeosebi în Italia, care atrage un important curent de imigrație.

Trece Imperiul prin mari frământări? Interzicerea cultului Sfintei Fecioare este de bună seamă pentru omul bizantin măsura cea mai radicală din acești ultimi ani. Cu toate acestea, ea nu provoacă tulburări; oare nu are niciun efect? Ordinea iconoclastă domnește în capitală, unde suveranul este foarte popular sau temut și detestat, în funcție de opinii, dar și în anumite părți ale Imperiului.

Acesta este contextul în care sosește, pe 1 noiembrie 768, la bordul unei flote fastuoase, tânăra ateniană Irina, logodnica pe care bazileul cvadragenar a ales-o pentru fiul său, co-împăratul Leon, născut din prima sa căsătorie cu principesa khazară Irina, la 25 ianuarie 749. Pentru moment, tânărul fiu trăiește în umbra puternicului său tată; crescut în ura față de icoane, el pare să împărtășească sentimentele iconoclaste paterne. Nici unul, nici celălalt, în ciuda predilecției pronunțate pentru științele divinatorii pe care o împărtășesc toți bizantinii, chiar și la curte, nu știu pe atunci că în Palat își face intrarea cea care va ruina opera religioasă a primilor isaurieni, enigmatică Irina.

3. IRINA, FRUMOASA NECUNOSCUȚĂ

Tăcerea cea mai grea și un întuneric de nepătruns înconjoară originile Irinei. În sursele noastre, ea apare brusc, la o întorsătură de frază a lui Teofan. El semnalează că ea sosește la Constantinopol în 768, venind de la Atena. Nu se cunoaște, așadar, cu certitudine decât obârșia sa geografică. Vârsta ei poate fi presupusă. Conform deprinderilor bizantine din epocă, trebuie să aibă cincisprezece sau șaisprezece ani; este cu câțiva ani mai tânără decât viitorul său soț. Se va fi născut, deci, pe la 752. Și mai multe probleme ridică originea ei socială. Cât despre gândurile sale, acea sete de putere de care a fost atât de des acuzată, făcând din ea o conspiratoare periculoasă și lipsită de orice scrupule, nimeni nu va ști niciodată nimic. Probabil ca Irina este o femeie de o mare frumusețe. Când ea va ajunge la 50 de ani, Teofan încă se va mai minuna de acest atribut. Cu toate astea, e greu de susținut că acesta este motivul pentru care devine logodnica aleasă pentru co-împăratul Leon al IV-lea Khazarul. Prea mulți istorici au afirmat acest lucru fără a-l demonstra vreodată cu adevărat. Pe de altă parte, trebuie să avem rezerve față de afirmațiile laudative ale iconofililor, care au văzut în prima restauratoare a imaginilor o femeie foarte frumoasă. Suntem într-un univers mental încă foarte aproape de Antichitate, unde binele și frumosul sunt în mod obligatoriu asociate.

DE LA CETATE LA TÂRG

Atena, patria Irinei, nu mai are nimic din sclipitoarea cetate a lui Pericle. Devenind romană, ea și-a pierdut definitiv orice strălucire politică. Instituțiile ei democratice, mândria orașului independent, nu mai sunt utilizate decât parțial, pentru o modestă administrație municipală. Modelul atenian nu mai obsedează decât memoria câtorva erudiți, cititori ai unor manuscrise ce zăbovesc din ce în ce mai mult timp pe rafturile bibliotecilor înainte de a dispărea odată cu ele. Romanii au înfrumusețat totuși antica cetate a Atenei, care rămâne una dintre principalele vetre ale culturii elenice. În secolul I î.Hr., Agrippa pune să se ridice, în plină Agora, o sală de concert, Odeonul. Împăratul filoelen Adrian (Hadrianus) lasă numeroase urme ale trecerii sale, la fel ca și marele everget filosof Herodes Atticus, preceptorul împăratului stoic Marcus Aurelius. Atticus primește ordinul imperial de a da un nou suflu învățământului superior predat în mod tradițional la Atena. Vechile școli filosofice – școala platoniciană la Academie, cea aristotelică la Liceu (*Lykeion*), cea stoică la Portic (*stoa*, în greacă) și cea epicuriană la Grădină – practică în continuare și fără conflicte un învățământ devenit clasic sub conducerea scolarhilor lor. Ele atrag studenți veniți din toate provinciile Imperiului și în special din regiunile orientale, unde limba de circulație rămâne greaca. Marcus Aurelius înzestrează orașul cu o catedră de retorică și patru de filosofie, câte una pentru fiecare dintre școlile ateniene. Alegerea titularilor de catedră revine unui comitet de notabili, procedură normală în acea epocă. Fiecare profesor primește o retribuție anuală. Dar aceste măsuri, care ar fi trebuit să aducă o reînnoire urbană, nu au dat roadele sperate.

În 267, orașul este devastat de horde de barbari, herulii, care îl fac praf și pulbere. Locuitorii, refugiați pe Acropolă, pot astfel asista la distrugerea Agorei, a cartierului olarilor (*Kerameikos*) din nord-vestul orașului și a cartierelor situate la sud. Ca în majoritatea cetăților din Imperiu prădate de barbari, viața nu se reia decât într-o parte a zonei urbanizate din cele mai vechi timpuri.

Cetatea și-a redus considerabil suprafața. S-a împrejmuț cu ziduri precum Zidul lui Valerian, construit din materiale improvizate luate de la clădiri publice sau de la case atunci sacrificate. Ea se limitează de-acum la împrejurimile imediate ale Acropolei, pe locul actualului centru istoric Plaka. Multe monumente rămân în afara zidurilor. Cu pacea din secolul următor, orașul regăsește un pic din activitatea sa de odinioară. Universitatea – după cum sunt denumite cel mai adesea cele cinci catedre de învățământ superior create sub Marcus Aurelius – continuă să atragă studenți în căutarea acelei culturi elenice devenite un veritabil miraj: printre ei, doi viitori Părinți ai Bisericii, Grigorie, mai târziu episcop de Nazianz, și Vasile, care va fi episcopul Cezareei.

Însă orașul, ca și învățământul pe care-l oferă, somnolează. La sfârșitul secolului al IV-lea, Synesios din Cirene face, și el, un pelerinaj la izvoarele elenismului. Dar îl blestemă repede pe nefericitul proprietar al corabiei care l-a adus aici. „Atena din zilele noastre nu mai are nimic măreț în afară de numele ei“, scrie el, în chip de introducere, într-o epistolă în care compară orașul ruinat pe care îl are în fața ochilor cu o ofrandă sacrificială carbonizată. Cărturarul deplânge faptul că filosofia a abandonat cetatea, care nu mai prezintă interes decât pentru turistul venit să viziteze Academia, Liceul și Porticul.

Această mărturie este parțială. La numai trei ani după vizita celebrului retor din Cirene, Atena cunoaște un nou val de construcții, pe locul vechiului Odeon al lui Agrippa și în sudul părții centrale a vechii Agora. În aceste locuri se ridică noi edificii destinate învățământului. Filozofia primește un nou impuls și școala din Atena recapătă o ultimă strălucire. Filozoful neoplatonician Plutarh Diadohul („moștenitorul“) este principalul ei promotor. Aparținând, ca majoritatea diadohilor, familiei încă existente a lui Platon, el patronează un festival închinat cultului zeitelor favorite ale maestrului, Muzele. Îl are drept coleg pe Leontios, tatăl viitoarei împărătese Athenais-Eudokia. Căci, înainte de Irina, Atena a dat naștere uneia dintre cele mai celebre suverane ale

Bizanțului, frumoasa și inteligenta consoartă a apaticului Teodosie al II-lea (408–450).

Venită pe lume și crescută într-un mediu în care păgânismul este și rămâne vivace, în ciuda legilor ce ordonă închiderea templelor, Athenais nu se convertește la creștinism și nu devine Eudokia decât după ce e botezată, la puțin timp după sosirea la Constantinopol. Dar în pofida noii sale religii, ea rămâne credincioasă toată viața educației clasice pe care a primit-o și, devenită o ortodoxă sânguincioasă, compune, în afara unor poeme laice, cântări bisericești. O tradiție netestată îi atribuie edificarea a douăsprezece sanctuare creștine în orașul natal. Dar, acolo, păgânismul supraviețuiește, devenind religia elitelor. Protejat de înalta aristocrație, apărat de intelectuali atașați valorilor tradiționale, el se îndreaptă totuși spre declin, căci, cu începere din anii 470, nobilimea ateniană, care forma până atunci marea parte a auditoriului filosofilor, se dezinteresează de el. Odată cu preluarea învățământului de către diadohii „orientali”, păgânismul, până atunci moderat și de bonton, devine mai violent și dezvoltă o ideologie străină mediului în care înflorește. Templele se închid încetul cu încetul. Unele sunt transformate în biserici. Astfel, pe la 485, templul lui Asclepios este convertit în sanctuar creștin. Cel mai adesea, însă, autorităților religioase și credincioase le repugnă să officieze Euharistia într-un loc considerat a fi fost maculat de prezența îndelungată a diavolului. Va trebui să se aștepte începutul secolului al VII-lea pentru a vedea Parthenonul, Erehteionul sau Theseionul devenind biserici. Parthenonul este atunci consacrat Sfintei Fecioare și devine catedrală.

Dar înainte de asta, Iustinian aplică o lovitură mortală anticei cetăți. De cum urcă pe tron, acest pios oștean creștin și latin reiterează interdicția dată păgânilor de a preda în școli. Apoi, în 529, ia o măsură categorică. Interzice învățarea filosofiei și interpretarea legilor la Atena. De teama unor reale măsuri represive, filosofii atenieni, cu diadohul Damascius în frunte, se refugiază în 529 în Persia. Marele Rege le rezervă o bună primire, dar ei sunt repede dezamăgiți de curtea sassanidă. Se întorc în Imperiu în 532,

profitând de o clauză a tratatului de „pace veșnică” semnat între bizantini și perși. Însă nu revin în Atena. Grupul lor se dispersează și majoritatea preferă anonimatul la Constantinopol, unde se simt mai în siguranță. Orice învățământ clasic încetează atunci în Attica. Este actul oficial de deces al păgânismului. Cu toate acestea, vechile culte ale zeilor și zeitelor naturii rămân încă vii în ținuturile rurale. În veacul al X-lea, în munții Peloponesului încă se mai oferă sacrificii divinităților antice. Prin alte părți, practici păgâne continuă să ritmeze viața cotidiană, inclusiv în orașe.

Orașul Muzelor aștește. De câteva decenii, amenințări sumbre apasă asupra viitorului său, ca și asupra întregii Peninsule Balcanice. Dacă secolul al IV-lea nu e prea tulburat, începând din 395 Grecia cunoaște din nou ravagiile provocate de hordurile barbare. Dar trupele goșilor lui Alaric cruță ca prin minune Atena, deși nimicesc Corintul și incendiază Sparta și Argosul. Este începutul unei lungi serii de invazii ce par să nu afecteze Attica. Totuși, și acolo, ca și pe alte meleaguri, depopularea se face simțită, cu atât mai mult cu cât efectelor războiului li se adaugă cele ale seismelor. În 551, coastele golfului Patras și ale Corintului sunt devastate de violente mișcări telurice însoțite de fluxuri puternice. Distrugerile sunt nenumărate. Multe orașe își pierd sistemul de fortificații în momentul în care primele valuri de slavi, care au trecut Dunărea cu câteva luni mai devreme, își fac apariția în regiune.

În 558, slavii sunt semnați pentru a doua oară de către cronicarul Procopius la Termopile, iar sub domnia lui Tiberiu al II-lea (578–582) ei parcurg toată Grecia și încep să se instaleze în Pelopones. Deplasându-se pe jos de-a lungul rutelor terestre, ei nu sunt opriți nici de cursurile de apă, nici de intrândurile marine. Pentru a le traversa, folosesc monoxilele, ambarcațiuni pe care le fac din trunchiuri de copaci scobite. Acest mijloc rudimentar de navigație nu le interzice călătoriile lungi. În 623, ajung astfel în Creta. Așezările lor din Peninsula Balcanică sunt la acea vreme închise în ele însele. Trăiesc retrase în teritorii pe care le controlează în întregime și pe care bizantinii le numesc sclavinii; ele sunt lipsite de o adevărată organizare politică. Supuse unui șef, reunindu-se câteodată

în triburi, aceste comunități trăiesc în mijlocul sau în vecinătatea populațiilor grecești, al căror mod de viață rămâne neschimbat. Mulți dintre acești slavi sunt tolerați de puterea imperială, care încearcă să-i utilizeze ca soldați și să le ia impozite. Statutul lor se apropie de cel al federațiilor¹. Dar relațiile dintre nou-sosiți și populațiile indigene sunt adesea dificile. Thessalonicul este de mai multe ori asediat de slavi. Locuitorii orașului Sfântului Dimitrie profită de pe urma disensiunilor slave și instigă cu abilitate triburile unele împotriva altora. Pe parcursul acestei epoci în care puterea centrală dă dovadă de mare slăbiciune, fiind angajată în principal în lupta contra islamului, orașele sunt nevoite să se descurce singure. Abia sub domnia Irinei va redobândi Constantinopolul controlul asupra regiunilor respective.

De la începutul secolului al VII-lea și până la sfârșitul veacului următor, nu se cunoaște aproape nimic despre aceste ținuturi în care o nouă populație este pe cale de a se naște. După toate probabilitățile, dacă Peloponesul, Tesalia sau Epirul scapă de-acum controlului bizantinilor, Attica rămâne în Imperiu. Atena e totuși atacată în mai multe rânduri de către slavi, și unele săpături recente dovedesc că orașul a fost prădat pe la 580 și poate, din nou, la sfârșitul anilor 630. În 662, împăratul Constans al II-lea, în drum spre Italia, își petrece iarna aici cu o suită destul de numeroasă. Se renovează atunci mai multe edificii ruinate. Orașul iese momentan din amorțeală. Mai găzduiește oare vreo școală renumită? Despre Teodor din Tars – care, pe la 668, va fi numit primul arhiepiscop de Canterbury de către papa Vitalian – se spune că ar fi discipolul ei cel mai ilustru².

¹ Romanii instalau la frontierele lor barbari, cu acest statut, folosindu-i la lupta împotriva barbarilor din exterior. Treptat, acești federați au primit pământuri, apoi un număr de avantaje, printre care acela de a se organiza politic după voia lor. În secolele al IV-lea și al V-lea, Imperiul este plin de enclave barbare, în special în regiunile frontaliere.

² Conform *Gesta Episcoporum Cameracensum*, Sfântul Ghislain și-ar fi făcut în aceeași epocă studiile în „cel mai distins dintre orașele Greciei, care a oferit tuturor popoarelor, oricare le-ar fi fost limba, floarea elocvenței”. Dar poate

Totuși, dacă luăm în considerare circulația monetară, măsurabilă după cantitatea de monede bătute cu efigia diferiților bazilei găsite în cursul săpăturilor efectuate în ultimii ani la Atena, orașul cunoaște o profundă depresiune economică începând cu domnia lui Constantin al IV-lea (668–685). Acest fenomen conduce la un declin general. Atunci devine Atena un simplu târgușor. Ea nu-și pierde însă rangul de episcopat. O dovedește o inscripție a episcopului Andrei, mort în 693, găsită la Parthenon, care era catedrală la vremea aceea. Iustinian creează thema Hellada, al cărei centru este Attica, între 687 și 695. Nu se cunoaște jurisdicția exactă a acestei noi circumscripții, dar poate că ea este destul de vastă pentru a îngloba Tesalia. Un lucru e sigur: spre deosebire de alte orașe vecine, Atena nu a scăpat niciodată de sub controlul autorității imperiale.

În 711, Philippikos îl răstoarnă pe Iustinian al II-lea. Dar asta nu-i potolește ura față de despotul doborât. Îl însărcinează pe *spatharios*-ul Helias să meargă până la Roma, expunând în toate provinciile pe care le traversează capul tăiat al împăratului fără nas. Helias a trecut cu siguranță și prin Atena. A umplut orașul de monede cu efigia noului bazileu: acest gest simbolizează intrarea Imperiului într-o nouă eră de pace și de prosperitate grație lui Philippikos, învingător al fostului tiran. După revolta provinciilor occidentale în 727, Leon al III-lea trimite, fără îndoială, un număr important de funcționari în thema Hellada. Și aceștia sunt purtători de monedă. Zece ani mai târziu, Constantin al V-lea repopulează Constantinopolul cu etnici greci. În 768, el mai strămută cinci sute de fabricanți de cărămidă spre capitală pentru a reconstrui Apeductul lui Valens. Printre acești migranți forțat sunt și ateniieni.

În cursul acestor decenii, orice civilizație pare să fi dispărut de pe pământul anticei Hellade. Nu există nicio urmă de construcție publică între 662, data ridicării unui monument închinat lui Constans al II-lea de către orașul Corint, și 871, anul în care sunt

că aceste afirmații nu trebuie luate *ad litteram*. Este posibil ca hagiografii să fi vrut pur și simplu să zică, poate chiar și în cazul lui Teodor din Tars, că cei doi bărbați posedau o limbă greacă demnă de cea vorbită în Antichitate.

terminate bisericile Sfântul Ioan Mangoutis din Atena și Sfântul Gîgore din Teba. Încetarea construcțiilor are două motive esențiale. Populația a scăzut într-atât, încât clădirile încă existente sunt îndeajuns pentru nevoile sale, iar viața economică și comerțul sunt atât de anemiate, încât se duce o luptă pentru supraviețuire. Relațiile dintre orașele bizantine, pierdute în oceanul slav, și centrul Imperiului au devenit atât de dificile, încât comunitățile grecești sunt reduse la autarhie sau la un negoț limitat cu vecinii, fie ei prieteni sau dușmani. Rutele terestre nu mai sunt practicabile. Drumurile sunt desfundate, neîntreținute și bântuite de tâlhari. Nici rutele maritime nu-s mai sigure. Marea Egee și Mediterana cunosc o recrudescență a pirateriei. Musulmanii sunt vreme îndelungată singurii prădători ai mărilor. Curând, încep și slavii. În 768, Constantin al V-lea răscumpără de la aceștia din urmă etnici greci pe care îi capturaseră, în schimbul a două mii cinci sute de veșminte de mătase. Dovadă că acești pirăți sunt și negustori și că, deși barbari, sunt sensibili la luxul și civilizația bizantine. Oare acest bazileu care a știut să descotorosească Tracia de brigandajul slavilor și al bulgarilor își recunoaște, prin acest troc, incapacitatea temporară de a curăța Marea Egee?

UN ORĂȘEL MODEST

Așadar, într-o Atenă secătuită de puteri, în mijlocul unui ținut unde slavii se găsesc în număr mare, chiar dacă Attica rămâne controlată de administrația bizantină, vede Irina lumina zilei pe la mijlocul secolului al VIII-lea. Într-un oraș acum total creștinat și care se revendică de la tradiția apostolică prin Dionisie Areopagitul, discipol al Sfântului Petru, viitoarea împărăteasă cunoaște copilăria pioasă și discretă a fetelor bizantine.

Vuietele furiei iconoclaste se pierd în acest orășel modest care seamănă ca o soră cu Atena de la sfârșitul secolului al XI-lea, așa cum a descris-o mitropolitul ei, eruditul cu orgoliu constantinopolitan Mihail Choniates. Închisă între meterezele sale, care nu

sunt altele decât Zidul lui Valerian, de mai multe ori restaurat, urbea este o grupare compactă de case joase dominată de Acropola cu pretenții de fortăreață, dar devenită și ea un cartier în care locuințele se îtesc printre templele antice transformate în biserici. Străzile nepavate și înguste, unde soarele se strecoară cu greutate, sunt un furnicar: citadini, desigur, dar și țărani din împrejurimi veniți să-și vândă produsele. Bisericiile, deschise pe toată durata zilei multitudinii credincioșilor cărora le place să vină să se reculeagă pentru o clipă, sunt construite încă după modelul bazilicilor paleocreștine. Edificii lungi, cu mai multe naosuri, terminate cu o absidă unde se reunește întregul cler și a cărei șarpantă din lemn susține acoperișul cu olane, ele se aseamănă cu bazilica de la Illisos, pe atunci deja în ruine și în prezent dezgropată de săpăturile arheologice. Abia în secolul al IX-lea apar acele mici biserici cu plan în formă de cruce și cupolă care pot fi încă admirate la Atena și care uimesc prin dimensiunile lor reduse.

În afara zidurilor, pe locul vechii Agora și la nord de Theseion, printre ruine, se ridică locuințe înghesuite. S-a descoperit printre ele un depozit de sticlă de pe vremea Irinei. E dovada existenței în secolul al VIII-lea a unei activități industriale într-o zonă foarte apropiată de anticul cartier Kerameikos. Casele de la periferie sunt identice cu cele aflate în spatele zidurilor. Măsurând în medie opt metri pe șaisprezece, ele au un etaj sau două. Dispuse în jurul unei curți pavate, în fundul căreia se găsesc în general latrinele, casele se compun dintr-o bucătărie, una sau mai multe camere pline cu urcioare în care se păstrează uleiul, vinul sau grâul, ferit astfel de rozătoare și alți dăunători, o încăpere de primire, odăi... Totul este de o mare simplitate. Pereții, făcuți din moloane și straturi de cărămizi, sunt goi. Podeaua e din pământ bătătorit. Aceste locuințe sunt despărțite de stradă printr-o ușă dublă, închisă cu un drug în formă de cruce. De fapt, ele seamănă mult cu acele case galbene sau albe, pe zidurile cărora se cațără câteodată vița-de-vie, care se văd încă în cartierul Plaka, la poalele Acropolei.

Dar Atena posedă și câteva locuințe bogate, care se învecinează fără segregare spațială cu cele mai modeste case. Larg deschise spre stradă, cu uși de intrare boltite sau dreptunghiulare având batanți din fier, fațadele din piatră sunt acoperite cu stuc, dacă nu cu o combinație decorativă de pietre și cărămizi. Marmura e rar folosită și rezervată de obicei palatelor. Locuința aristocratică se ordonează în jurul unei încăperi mari, tricliniul, sală de recepție destinată în principal bărbaților și a cărei înălțime este cea a edificiului. Dormitoarele și apartamentul femeilor, care poartă încă denumirea de gineceu, se află la etaj. Coloane de lemn sau de marmură, în funcție de gradul de bogăție al proprietarului, susțin tavanele și acoperișul. Multe dintre aceste locuințe au o încăpere rezervată încălzirii, în afara bucătăriei. Spațiul locativ este în general înconjurat de dependințe și se deschide cu o latură spre o curte unde se află grajdurile și cu alta spre o grădină în care se află câteodată o baie privată.

Aceste case bogate sunt decorate cu mozaicuri și pavimente de stuc sau marmură. Unele au o încăpere care servește drept capelă și ai cărei pereți sunt împodobiți cu scene religioase și cu icoane. Toate odăile sunt mobilate. Sipeturile, paturile pentru dormit sau pentru mâncat, mesele și scaunele sunt uneori confecționate din materiale scumpe (fildeș, argint...) sau din lemn rar (cedru).

IRINA, O FATĂ DE FAMILIE BUNĂ

Este aproape sigur că Irina și-a petrecut copilăria într-o casă de acest tip. Ea aparține înaltei societăți din orașul său natal. Ceea ce îngăduie să facem din această ipoteză o afirmație nu sunt nici informațiile pe care le avem despre ea, foarte lacunare, nici faptul că, mai târziu, membrii familiei sale apar ca niște persoane înstărite și dețin funcții înalte la Constantinopol și în Attica (una dintre verișoarele sale, Theophano, va fi chiar împărăteasă), căci este ceva obișnuit ca un suveran să-și copleșască familia cu binefaceri, onoruri și bogății. Familia Irinei, după toate probabilitățile deja

bine rostuită în Attica, nu devine cu adevărat o familie aristocratică decât sub domnia ei³.

Ceea ce indică excelența mediului de obârșie al Irinei este faptul că a fost aleasă pentru a-i fi soție lui Leon al IV-lea. Mulți istorici au pretins că asta s-a întâmplat în urma unui concurs de frumusețe. Acest mod de recrutare, cel puțin ciudat pentru noi, despre care vom avea ocazia să mai vorbim, a slujit ulterior alegerii a cel puțin cinci împărătese, între 788 și 882. Concursul de frumusețe bizantin nu are nimic de-a face cu cele pe care le cunosc societățile noastre contemporane. Nu este vorba de a alege o „miss Bizanț“. Trimișii imperiali au sarcina de a găsi o soție demnă de-un împărat. Firește, trebuie ca laureata să corespundă unor măsuri ideale, dar și unor criterii morale și unor calități intelectuale, căci binele trebuie să însoțească frumosul. Calitățile reținute pentru selecție impun să nu se aleagă decât tinere cu o educație aleasă și aparținând înaltei societăți a Imperiului. Viitoarea *basilissa* este, prin urmare, întotdeauna o fată din aristocrație. Însă nimic nu ne permite să afirmăm că se va fi folosit acest mod de recrutare pentru suverana ateniană. Chiar dacă această cutumă originală a fost introdusă de mama lui Leon al IV-lea, Irina Khazara, ea nu pare să fi fost utilizată în Bizanț înainte de sfârșitul secolului al VIII-lea⁴.

De altfel, obiceiurile khazarilor sunt prea puțin cunoscute și este greu de stabilit cum o prințesă aparținând acestui popor, devenită *basilissa*, ar fi putut să introducă la Constantinopol o cutumă

³ Înruđiți cu Irina prin alianță, sau poate chiar aparținând familiei sale, membrii familiei Tessarantapechos vor juca un rol în istoria Atticii până în secolul al XI-lea. Un Tessarantapechos participă la rebeliunea lui Nikephoros Basilakes sub domnia lui Nikephoros al III-lea Botaniates (1078–1081).

⁴ S. Runciman a emis ipoteza conform căreia Constantin al V-lea a adoptat acest mod de recrutare imediat după moartea primei sale soții, Irina Khazara, pentru a o alege pe cea de-a doua, apoi pe cea de-a treia soție, precum și pe nora sa. De fapt, nimic nu îngăduie o aserțiune atât de sigură. A se vedea S. Runciman, „Women in Byzantine Aristocratic Society“, în *Byzantine Aristocracy*, Oxford, 1984, pp. 10–22.

națională. Khazarii erau la acea vreme aliați destul de fideli ai Imperiului. Statul lor este vast, acoperind Ucraina de astăzi, bazinul inferior al Volgăi și piemontul Caucazului. Dar, ca multe popoare ale stepelor, ei nu au lăsat decât foarte puține urme. Din capitalele lor succesive, Samandar și apoi Itil, pe care vizitatorii le descriu ca niște orașe imense, n-a mai rămas nimic. Se știe doar că ei s-au convertit la iudaism între 740 și 750, la puțin timp după căsătoria lui Cicek cu bazileul. Botezată cu această ocazie, ea a luat numele creștin Irina. Khazarii scapă astfel de presiunile bizantinilor, care voiau să-i creștineze, și de califat, de asemenea mereu preocupat de un prozelitism cu scop politic evident.

În ciuda noii lor religii, hanii khazari rămân poligami până în secolul al X-lea, căsătorindu-se cu fiicele regilor care le sunt supuși. Concursul de frumusețe pare ceva relativ excepțional la khazari. Ca atare, putem considera că acest mod de recrutare a împărătesei este o invenție în bună măsură bizantină, care ar data de pe timpul regenței Irinei. Oricare ar fi felul în care a fost aleasă împărăteasa ateniană, concluziile sunt aceleași și ajung la același rezultat: ea aparține prin forța împrejurărilor nobilimii locale sau, mai exact, acelor oameni ce sunt numiți *protoi*, primii. Sosirea sa în capitală nu este cea a unei candidate la prima probă a unui concurs de frumusețe rezervat elitei tinerelor fete din Imperiu, ci mai degrabă cea a unei mari doamne menite să devină, conform formulei consacrate la Constantinopol, „gloria purpurei, bucuria lumii”⁵.

⁵ Se cuvine totuși să remarcăm că flota descrisă de Teofan nu sosește de la Atena, ci de la Palatul Hieria, situat pe malul asiatic al Bosforului. Prin urmare nu se poate compara sosirea Irinei cu cea a nurozii sale și să se vadă în asta, cum au făcut-o unii istorici, evidența faptului că prima este o prințesă, opunând-o celei de-a doua, care vine direct din provincia Pont, o „plebee” însoțită de toată familia sa și despre care se știe că nu este decât o candidată printre altele. Dacă se va fi reținut ipoteza unui concurs în alegerea Irinei, nimic n-ar interzice, pe de altă parte, să se creadă că el va fi avut loc în Palatul Hieria, una dintre reședințele favorite ale lui Constantin al V-lea. În acest caz, intrarea Irinei în Constantinopol ar fi într-adevăr cea a logodnicei alese pentru co-împărat.

Ultima dovadă că Irina aparține aristocrației ne e furnizată de o examinare rapidă a originii sociale a împărăteselor cunoscute care au precedat-o pe tron.

Rățiunile care îl determină pe Constantin al V-lea s-o aleagă ca noră pe Irina și, neîndoielnic, s-o impună fiului său, rămân necunoscute. Poate că el încearcă astfel să câștige simpatia părții occidentale a Imperiului, adică a acelor regiuni mult timp neglijate și defavorabile ideologiei imperiale în vigoare. Este sigur că, începând din anii 755, bazileul se gândește să reafirme în mod durabil prezența bizantină în Pensinsula Balcanică. Supunerea slavilor și a bulgarilor devine un obiectiv primordial al politicii sale. *Statu quo*-ul armat cu lumea musulmană face acest lucru cu putință. Dacă aceasta este dorința sa, căsătoria co-împăratului, moștenitor al puterii supreme, cu reprezentanta unei familii înstărite dintr-un oraș căruia nu i s-a uitat nici gloria din trecut, nici fidelitatea față de Imperiu, capătă întreaga ei semnificație.

Constantin al V-lea nu se încrede totuși în aceste vechi familii aristocratice, care trăiesc cel mai adesea pe domeniile lor, încercând să ajungă la idealul antic al autarhiei, precum cea a lui Filaret cel Milostiv în Bithynia. Această veche clasă conducătoare, care a pierdut adesea puterea și o parte a averii sale, e favorabilă tradiției. Ea se opune deci iconoclasmului și unei întăriri simțitoare a puterii centrale. Bazileul preferă să se sprijine pe o „nouă aristocrație“, grupul de funcționari care nu au putere decât prin funcțiile pe care le îndeplinesc. Aceștia din urmă vor asigura avuția Imperiului, a lui Constantin al V-lea și a lui Vasile al II-lea. Agonisindu-și bogăția din remunerații, ei sunt strâns dependenți de suveran, care poate să-i revoce când vrea. Ca să evite capriciile împăratului, acești agenți ai puterii încearcă pe toate căile să dobândească pământuri și să acumuleze un capital cât mai stabil cu putință, care să le permită să păstreze un anumit nivel de trai, și deci un anumit statut social, în ciuda tuturor schimbărilor politice. Ei au un mod de viață similar cu cel al vechii aristocrații și alianțele matrimoniale între cele două grupuri sociale, încă rare în secolul al VIII-lea, devin frecvente în cel de-al IX-lea. Cele două aristocrații au început

să fuzioneze în regiunile unde sistemul thematic este vechi. În thema Hellada, care datează de la începutul secolului, primele alianțe dintre funcționarii puterii centrale și „magnați”, micii potentăți locali, se produc după toate aparențele la începutul domniei isaurienilor. Irina trebuie că face parte din această aristocrație în cadrul căreia funcțiile și pământurile sunt deja strâns legate. Constantin al V-lea a ales fără doar și poate fiica unui înalt funcționar fără a lua cu adevărat în considerare gradul de înrădăcinare a acestuia în societatea tradițională. Provenită în parte, poate prin mama sa, dintr-un mediu conservator și, ca atare, puțin favorabil iconoclasmului, Irina a primit, de copil, o educație iconofilă și o concepție foarte tradițională despre lume. Dacă aceste conjecturi sunt adevărate, exemplul său prefigurează ceea ce se va petrece în mod frecvent cu începere din secolele al X-lea și al XI-lea, când cele două aristocrații nu se vor mai deosebi între ele, pentru că nobilimea de robă, pe cale de a se naște sub Constantin al V-lea, va fi devenit predominantă, absorbind vechea aristocrație funciară. Aceasta îi va fi lăsat moștenire modul său de viață, principiile sale și, mai cu seamă, spiritul său de independență față de puterea constantinopolitană.

O COPILĂRIE CA ORICARE ALTA

Ca toate fetele, Irina își petrece copilăria în gineceu, partea casei rezervată femeilor. Acolo, ea trăiește sub autoritatea mamei sale, împreună cu sora sau surorile ei⁶ și numeroase servitoare. Gineceul nu trebuie confundat cu haremul. Vom vedea marea libertate de care se bucură femeile în gineceul imperial. Această libertate se regăsește în locuințele private. Femeia bizantină a moștenit o libertate de acțiune pe care n-o aveau pe atunci nici femeia arabă și nici măcar contemporana sa francă sau longobardă. *Ecloga* îi

⁶ Nu se cunoaște cu certitudine decât o soră a Irinei, soția lui Constantin și mama lui Teofilact Tessarantapechos. Dar probabil că a avut și alți frați și surori.

conferă drepturi și datorii care o pun pe picior de egalitate cu bărbatul. În viața de zi cu zi, ea este singura adevărată stăpână a casei. Pudoarea și uzanțele o obligă să iasă cât mai rar cu puțință și cu capul acoperit de un voal, mai mult sau mai puțin ornat, în funcție de scopul ieșirii și bogăția proprietarei. Acest acoperământ îi încadrează fața, coborându-i pe spate în pliuri.

În această societate exclusiv feminină își petrece copilul bizantin primii ani. Băieți sau fete, ei primesc aceeași educație și aceleași îngrijiri. Abia venit pe lume, nou-născutul este cufundat într-o baie. Scenele Nașterii Domnului înfățișează adesea primele sale momente. Vedem câteodată copilul purtat de moașă, care înmoaie un deget în apa călduță ca să vadă dacă e la temperatura potrivită. Apoi el este înfășat în feșe de lână și depus într-un leagăn care se află aproape de mama sa. Rămâne astfel înfășat de la patruzeci până la șaizeci de zile. Pruncul face obiectul tandreței. Mama, chiar și cea mai severă, își face o datorie din a-l liniști legănându-l îndelung. Ca și prin alte părți, se discută mult despre oportunitatea alăptării materne. Moraliștii o consideră ca pe-o obligație a unei mame bune și îi doresc pruncului să nu sugă niciodată de la alt sân decât cel matern. Câteodată se recurge la biberon. Într-un vas în formă de pahar, se amestecă o fiertură de grâu și de orz, la care se adaugă apă și miere. Când apar primii dinți, copilului i se dă pâine din făină de grâu și i se umezesc buzele cu vin alb. Mai târziu i se dau fructe și legume, alimentarea cu carne fiind păstrată pentru floarea vârstei.

La o săptămână după naștere, Irina, ca toți copiii, este dusă la biserică pentru a fi botezată. Ritul constă întotdeauna într-o triplă afundare, chiar dacă, din când în când, se practică stropirea. Înainte de a săvârși botezul, preotul îi dă nou-născutului numele ales de naș, care stă lângă fina sa, cu o lumânare în mână. Irina înseamnă în greacă „pace”: de aceea prima comunitate creștină din orașul Bizanț a dat bisericii sale principale hramul „pacea lui Dumnezeu”, Sfânta Irina. Dar acest prenume s-a răspândit datorită cultului Sfinței Irina, fecioară martiră a mării persecuții a lui Dioclețian de la începutul secolului al IV-lea. Nu încape îndoială că sub ocrotirea

acesteia a fost pusă Irina⁷. Acest prenume pare a fi la modă. În secolul al VIII-lea, două împărătese îl poartă înainte de ea. Pentru a-i da acest nume, poate că s-a folosit o datină mult timp practică în lumea orientală, o reminiscență a oracolelor păgâne. Se aprind mai multe lumânări. Fiecare are înscris un nume. Ultima care se stinge dă numele pruncului. Nimic nu ne permite să ghicim unde anume a avut loc botezul Irinei. De ce nu ne-am imagina că el are drept cadru Parthenonul, devenit sanctuarul *Panagia Atheniotissa* – Preasfânta Fecioară Ateniană. Întreaga familie se întoarce apoi acasă cu lumânări aprinse, aruncând monede pe străzi și cântând: „Ești botezată întru Hristos.“

Părinții veghează la educația copiilor. O grijă cu totul aparte este acordată pregătirii fetelor de familie bună. Tatăl joacă aici un rol important, căci trebuie să facă din copilul său soția perfectă a unui bărbat înțelept. După spusele moraliștilor, această grijă permanentă poate să-i alunge somnul. În cele mai multe cazuri, chiar și în familiile bogate, mama asigură instrucția primară a copiilor. Teoctista, mama lui Teodor Studitul, un contemporan al Irinei, își crește astfel cei trei fii și fiica. Ea îi hrănește încă de la cea mai fragedă vârstă cu povestiri extrase din Biblie, alegând de preferință episoadele care prezintă pioșenia filială a lui Isaac, Iacob sau Iisus. Foarte devreme, copilul învață fabulele lui Esop sau poeme antice și pasaje întregi din *Iliada*.

Joaca alternează cu studiul. Dacă băieții se joacă în general cu trăsuri, asini și cai din argilă ori case din lut ars, arșicele, mingile, sistrele și alte mici instrumente muzicale, ca fluierul, sunt distracții pe care le împărtășesc cu fetițele. Acestea au păpuși din ceară, lut ars sau ghips, pe care le îmbracă cu cea mai mare grijă.

⁷ Istoricul anglo-saxon R. Jenkins pretinde că Irina nu primește acest nume decât în momentul în care devine logodnică a co-împăratului, în 768, și că el i-ar fi fost dat pentru a arăta limpede că ea era o cheazăie a păcii între iconofili și iconoclaști, la fel cum înaintea ei Cicek devine Irina atunci când se pecetluiește pacea între bizantini și khazari. A se vedea *Byzantium: The Imperial Centuries*, Londra, 1966.

În curte, ele se amuză cu jocul celor cinci pietre, care nu este altul decât șotronul din zilele noastre. Sportul, mai ales echitația, este rezervat băieților, căci încă din copilărie fetele sunt obișnuite să nu iasă din curtea casei.

Cine iubește mult pedepsește mult. Orice educație se face cu bătaie. Pedepsele corporale sunt recomandate cu tărie, deoarece sunt considerate mult mai necesare decât simplele muștrări. Părinții supraveghează de foarte îndeaproape relațiile copiilor lor. Nu-i lasă să lege prietenii cu cei prost crescuți sau obraznici. Și fetele, și băieții trebuie să învețe respectul, supunerea, ajutorarea și obediența. Dar o educație nu se consideră reușită decât în măsura realizării legăturilor care îi unesc între ei pe membrii familiei. Atașamentul față de casa părintească și de pământul străbunilor este foarte puternic la copilul bine-crescut care, adult, păstrează aceleași sentimente. Irina, la apogeul puterii și al gloriei, nu-și va uita nici familia, nici orașul natal.

Fetele trebuie să se mulțumească cu o instrucție elementară. Ele o primesc acasă dacă aparțin unei familii destul de înstărite pentru a avea un perceptor. În toate celelalte cazuri, ele sunt trimise la școală, deschisă copiilor de ambele sexe de la șase la zece sau unsprezece ani. Familia trebuie să plătească dascălul care îi învață să citească, să scrie și să socotească. Elevul învață mai întâi literele, apoi silabele și în cele din urmă cuvinte întregi. Silabele, cuvintele, apoi frazele și textele, citite în cor și de multe ori, sunt învățate pe de rost. Cartea de căpătâi este Psaltirea, căreia i se adaugă câteva imnuri. La un secol după Irina, în același mod dobândește Theophano, soția lui Leon al IV-lea, primele rudimente de citire. În școală, scrierea este practică pe tăblițe. Se numără pe degete, cu ajutorul unor pietricele sau se folosește abacul, o plăcuță cu găuri în care se găsesc cifre. Când învățătorul rostește o cifră, elevul vâra degetul în gaura corespunzătoare. Cântul ocupă, de asemenea, o parte importantă din ucenicia școlară.

După acest ciclu de doi până la trei ani, fata părăsește școala în timp ce fratele său începe un învățământ laic, cu o durată de

șapte ani, având ca obiect de studiu gramatica⁸, retorica și filosofia. Una dintre caracteristicile lumii bizantine este supraviețuirea unui sistem moștenit direct din Antichitatea păgână. Se predau noțiuni elementare de mitologie. Învățământul religios are loc într-o altă incintă. Dacă părinții îl hărăzesc pe copil funcției publice, îl vor îndrepta pe „calea laică”; dacă, dimpotrivă, vor să devină cleric, îl vor trimite la școala unei mănăstiri pentru a-l feri de știința de carte mondenă, considerată de unii drept opera diavolului. Idealul de cultură, chiar și în această perioadă obscură, rămâne un ideal clasic. „Omul onest”, precum Mihail Psellos în secolul al XI-lea, este în mod necesar hrănit cu un umanism antic.

În principiu, fetele sunt excluse de la o astfel de educație. Asta însă nu le împiedică să fie cultivate, doar că domeniul lor de cunoștințe este mai ales universul religios. De regulă, ele rămân foarte atașate valorilor tradiționale. Athenais-Eudokia sau Ana Comnena, la distanță de șase secole, constituie excepții. Una, datorită mediului familial, cealaltă, datorită condiției de prințesă porfirogenetă, ele au avut, încă din copilărie, mijloacele de a-și satisface apetitul pentru cultura antică. Dar aceste două prințese literate nu trebuie să creeze o falsă impresie. Chiar dacă împărăteșele și prințesele au adesea o cultură laică mult mai vastă decât celelalte femei, ele sunt mult mai puțin instruite decât bărbații erudiți. Această diferență de pregătire care cantonează femeile în domeniul religios explică în parte divergența dintre atitudinile lor și cele ale bărbaților, atât în ansamblul societății, cât și în anturajul imperial. De aceea se arată mai tradiționaliste și au o mare reticență față de inovații de genul iconoclasmului. Nicio împărăteasă, nicio prințesă nu împărtășește ideologia soțului, a fratelui sau a tatălui. Irina și, ulterior, Teodora, soția împăratului Teofil, vor da dovadă de un conservatorism radical în această privință. Atașamentul pe

⁸ Prin gramatică se înțelegea la acea vreme arta de a citi și de a comenta autorii antici, dar și unele elemente de istorie și de geografie antice. Autorul de bază este Homer, iar ceilalți autori greci clasici (Eschil, Sofocle, Euripide...) sunt preferați autorilor creștini precum Grigorie de Nazianz.

care îl simte Irina pe toată durata vieții față de imagini ne îndeamnă să presupunem că ea a primit o educație lipsită de originalitate. Însă, odată ajunsă la Palat, apoi asumând regența fiului său minor, ea își va perfecționa cunoștințele în materie de politică.

La încheierea acestei prezentări foarte ipotetice a tinereții Irinei, o mare întrebare rămâne fără răspuns. De ce și cum devine Irina soția co-împăratului Leon? Nimic nu o predispune la îndeplinirea acestui rol. Vreme îndelungată, Constantin al V-lea caută o noră din afara statelor sale. În 765, îi trimite pe eunucul Synesios și pe *spatharios*-ul Anthimos să negocieze o căsătorie a fiului său cu Gisela, fiica regelui francilor, Pepin cel Scurt. Opoziția papei, nemulțumit de Imperiu, prejudecățile bizantinilor în privința barbarilor și ruptura dintre Constantin al V-lea și Occident în 766 pun capăt oricărui proiect de acest gen. Solia bizantină prezintă la Conciliul de la Gentilly și care încearcă în zadar să-l ralieze pe Pepin la vederile iconoclaste este ultima înaintea celei din 781.

Ruptura cu Occidentul devine definitivă în 769, când papa Ștefan al IV-lea întrunește la Lateran un sinod la care sunt prezenți prelații franci. Acolo, episcopii condamnă categoric curentul iconoclast și deci politica religioasă a bazileului. Roma poate să se afirme din nou ca fiind centrul unic al lumii dreptei credințe. Independența religioasă însoțește independența politică. O vreme, pentru a supraviețui, papalitatea are nevoie de sprijinul francilor, al căror rege aprobă hotărârile luate la Lateran. Calea spre putere este de-acum liberă pentru Irina.

4. NUNTA ÎMPĂRĂTEASCĂ

SĂRBĂTORI IMPERIALE

Anul 768 este al treilea an în care un vânt de nebunie suflă asupra Constantinopolului. Călugării sunt hăituiți mai mult ca oricând; mascaradele sacrilegii în care sunt batjocoriți cei pe care agenții imperiali i-au vânat se generalizează, după cum se înmulțesc și execuțiile iconofililor care refuză ceea ce ei numesc o apostazie. Amintirea conspirației din 766, care a fost cât pe ce să provoace căderea dinastiei isauriene, se estompează, dar Constantin a înțeles lecția. Ca atare înmulțește serbările, cu dublul scop de a face să crească prestigiul său și al întregii sale familii și de a asigura în jurul persoanei sale, și chiar a cuplului imperial, o oarecare coeziune națională, în momentul în care politica sa religioasă îi îndepărtează supușii iconofili. De aceea, în 768 ceremoniile se succed. În vederea câștigării adeziunii poporului, a cărui participare activă este interpretată ca un asentiment la politica generală a suveranului, ele se desfășoară la Sfânta Sofia sau la Hipodrom.

Cu această grijă permanentă de legitimare a actelor sale și în scopul de a-i asigura descendenței sale tronul, Constantin îi ridică pe toți membrii familiei sale la cele mai înalte demnități după ce, în 766, i-a pus pe toți constantinopolitani să depună un jurământ

iconoclast. La 1 aprilie 768, în sala Augusteus din centrul Palatului, el o încoronează *augusta*, adică împărăteasă, pe cea de-a treia sa soție, Eudokia, care îi stă alături de cincisprezece ani. Ceremonia se desfășoară cu ușile închise, după cum cere eticheta.

A doua zi, pe 2 aprilie, ziua de Paște, cei doi fii mai vârstnici ai lui Constantin și ai celei de-a treia soții, Nikephoros și Christophoros, primesc titlul de cezar, iar fratele lor mai mic, Niketas, cel de nobilissim (*nobilissimos*). Nikephoros nu a împlinit încă cincisprezece ani. Senatul, Armata și reprezentanții poporului au prezentat mai întâi o suplică pentru ca ei să fie înălțați la aceste demnități. Cartea *Despre ceremonii*¹ ne dă descrierea exactă a ceremoniei care se desfășoară în această dimineață de Paște.

Odată acceptată suplica, la cererea armatei palatine, împărații primesc avizul favorabil al întregii Curți și al reprezentanților poporului, în tricliniul celor Nouăsprezece Paturi. În fața lor și în prezența patriarhului, pe terasa acestui tricliniu, cezarii primesc hlamida purpurie, cu agrafe din pietre prețioase, și o diademă de aur. Apoi vine rândul nobilissimului, care este înveșmântat cu o hlamidă verde, împodobită cu trandafiri aurii și un *tabellion* auriu². După revenirea în interiorul tricliniului celor Nouăsprezece Paturi, proaspeții promovați, șezând lângă împărați, primesc felicitările întregii Curți și ale Senatului. Ceremonia se încheie cu celebrarea slujbei pascale la Sfânta Sofia.

¹ Această carte de protocol, operă din secolul al X-lea a împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul, ne informează cu privire la derularea și eticheta sărbătorilor de la Palat. Autorul nu indică întotdeauna regulile ceremoniilor din epoca sa, preferând să descrie felul în care se desfășurau ele odinioară, conform unor protocoale elaborate pe atunci și păstrate în arhivele Palatului. Astfel, capitolul 52, „Ce trebuie să se respecte la acordarea rangului de cezar“, descrie, conform redactorului său în limba franceză, A. Vogt, numita ceremonie din data de 2 aprilie 768. A se vedea *Le Livre des cérémonies. Commentaire*, vol. II, Paris, 1940, pp. 42–50.

² *Tabellion*-ul este un pătrat mare dintr-o țesătură de culoare diferită care împodobește partea din față a hlamidelor sau a tunicilor de gală. În celebrul mozaic de la Ravenna, Iustinian poartă o hlamidă de purpură cu un *tabellion* auriu presărat cu frunze stilizate.

Făcându-i cezari pe al doilea și pe al treilea dintre fiii săi, iar pe al patrulea, nobilissim, Constantin al V-lea a stabilit o ordine fermă de succesiune la tron. În caz de deces al celui mai vârstnic, co-împăratul Leon, coroana imperială trebuie să-i revină în mod firesc lui Nikephoros, apoi, în ordinea primogeniturii, lui Christophoros și lui Niketas. Bazileul nu inovează nimic: el se înscrie într-o tradiție ce datează din epoca Imperiului Roman timpuriu. Intenția sa este deci foarte clară.

Dar nu se mulțumește cu asta, el vrea să-și asigure și descendența. Se ocupă asiduă de căsătoria fiului său cel mai mare. Co-împăratul Leon are în acel moment nouăsprezece ani. După eșecul angajamentului de logodnă cu o prințesă francă, alegerea imperială s-a oprit, fără să știm de ce, asupra Irinei.

O VARĂ LA HIERIA

Tânăra Irina vine la Constantinopol doar la momentul căsătoriei cu Leon. În cursul verii lui 768, ea descoperă, dacă nu capitala, cel puțin silueta ei pe orizontul azuriu al Propontidei, actuala Mare Marmara. Sosește de la Atena cu siguranță pe cale maritimă, la bordul unei galere dintre cele pe care bizantinii le numesc *dro-mon* sau *chelandon*, în funcție de tonajul lor. Prima sa destinație nu e Palatul Sacru, ci palatul suburban de la Hieria. Acest complex de edificii situat pe un promontoriu dominând marea de pe celălalt mal al Bosforului, la câțiva kilometri sud de Calcedon, este una dintre reședințele cele mai apreciate de bazilei. Iustinian i-a așezat prima piatră pe un loc consacrat cândva zeiței Hera. A vrut astfel să-i facă pe plac Teodorei, consoarta sa. Începând din secolul al VI-lea, în apropierea palatului s-au construit o biserică închinată Născătoarei de Dumnezeu (*Theotokos*)³, galerii, piețe și băi publice. Două porturi permit corăbiilor, care vin mai ales

³ Așa o numeau bizantinii pe Sfânta Fecioară Maria, după vrerea patriarhului Chiril al Alexandriei și a Sinodului de la Efes din 431.

de la Constantinopol, să amareze în perfectă siguranță. Acolo debarcă Irina.

Înainte chiar de a pune piciorul pe pământ, în timp ce nava face ultimele manevre, ea este, fără îndoială, impresionată de frumusețea locului și de bogăția construcțiilor. Pătrunzând în golful Kalamis, vizitat, dacă e să-i dăm crezare lui Procopius, de cetacee periculoase, ea a putut să admire orașul Calcedon, iar acum îndreaptă o privire anxioasă spre această superbă reședință cântată de poeți. Urcând treptele ce duc spre palat, însoțită de suita de curteni venită s-o întâmpine, descoperă terasele umbrite unde curg apele „îmblânzite”. Printre arbori, la o cotitură a drumului, poate zări Constantinopolul și periferiile sale. Dincolo de turnuri, de domuri, de silueta scundă a Sfintei Sofia, coasta se îndepărtează, prin Hebdomon, spre Heracleea. La sud, Propontida, cu insulele Principilor, lasă loc culmilor bithyniene dominate de Muntele Olimp. Golful Nicomedia se pierde la vest. Întorcând spatele Împărătesei Cetăților și privind spre est, Irina poate zări Aetosul și primul său șir de coline crenelate și pleșuve pe care le atinge soarele necruțător al verii. La nord, dincolo de portul Eutropius de la baza pantei, Calcedonul, cățarat pe falezile sale negre, nu pare să se distingă de Bosfor și de Galata, ale cărei construcții se etajează pe ultimele dealuri ale Europei.

În mijlocul acestui decor de vis, într-unul dintre cele mai frumoase palate ale împăraților, Irina descoperă primele splendori ale Curții bizantine și este inițiată în tainele sale de către învățați eunuci, aduși anume pentru această ocazie din gineceul imperial. Poate că îl întâlnește deja pe viitorul său socru, care vine aici întotdeauna cu o reală plăcere. Multe dintre amintirile sale sunt legate de această reședință imperială. Nu încapе îndoială că de pe terasele ei a condus în 742 asediul Constantinopolului, stăpânit pe atunci de cumnatul său Artabasdos. Cât despre Irina, ea nu va uita acest sejur efectuat în vara lui 768, înaintea intrării sale în oraș.

PRIMIREA LOGODNICEI

La 1 septembrie 768, Irina părăsește tihnită reședința pentru a-și face intrarea în Constantinopol. O flotilă de *dromones* și *chelandia* a venit s-o ia și s-o escorteze până pe malul opus al Bosforului. Ambarcațiunile, care aparțin flotei personale a bazileului, sunt splendid împodobite. Pânzele sunt din mătase stacojie și grandioarea cortegiului îi uluiește pe constantinopolitani, obișnuiți totuși cu splendorile Palatului. Cu anul nou, sosește și noua împărăteasă⁴. Similitudinea datelor, dorința de a le face să coincidă sunt dovada importanței simbolismului în mentalitatea bizantină și arată în ce măsură sosirea Irinei este un eveniment esențial. Moștenire a ceremoniei romane *adventus*, intrarea într-un oraș a unui suveran sau a unui personaj de seamă, fie el viu sau mort, nu e lăsată niciodată la voia întâmplării. Mai cu seamă în cazul în care ea este subordonată unui scop politic. Or, Constantin al V-lea, în permanență preocupat de tradiția imperială cea mai pură și, în egală măsură, doritor să asigure familiei sale un loc privilegiat în cadrul statului, dă o strălucire cu totul specială sosirii celei alese să-i perpetueze neamul. Irina nu este încă împărăteasă, dar deja beneficiază de această intrare triumfală rezervată cândva generațiilor victorioși.

Nimic nu ne împiedică să vedem în acest *adventus* al Irinei organizat de Constantin al V-lea o sărbătoare iconoclastă. Când creștinismul a devenit religie de stat, un anumit număr de practici păgâne, îndeosebi cele ce aparțineau liturgiilor imperiale, au reușit totuși să supraviețuiască. *Adventus*-ul imperial amintea prea mult de intrarea lui Hristos în Ierusalim, în duminica Floriilor, pentru a dispărea. Dar el a devenit și o solemnitate în cursul căreia se întâmpinau moaștele unui sfânt. Copiate în întregime după

⁴ În Bizanț, anul începe la 1 septembrie. Este *neos etos*, anul nou, zi de sărbătoare și de bucurie.

ceremonia imperială, „intrările pline de bucurie“ ale unor moaște⁵ sau icoane foarte venerate aparțin deci aceluiași cult al sfinților, din ce în ce mai atacat de împărat. Cum bizantinii s-au obișnuit cu ele, pare oportun să fie înlocuite cu intrarea triumfală a viitoarei *augusta*. Prin fastul său incredibil, această sărbătoare imperială evocă pentru toată lumea pompa cultului sfinților, acum interzis. Și fără îndoială că din acest motiv sosirea Irinei capătă o strălucire cu totul aparte, fiind atât de măreață, încât Teofan și de bună seamă mulți dintre contemporanii săi încă își amintesc de ea o jumătate de veac mai târziu.

Cum se petrece debarcarea Irinei și în ce fel se desfășoară serbările care o însoțesc? Încă o dată ducem lipsă de surse. Tratatul *Despre funcții* al lui Pseudo-Kodinos, redactat la sfârșitul secolului al XIV-lea, ne descrie „intrarea în oraș a logodnicei unui împărat și ce anume trebuie respectat“. Regulile protocolare au variat, fără doar și poate, de-a lungul celor șase secole care separă sosirea Irinei de redactarea acestui capitol.

Probabil că Irina debarcă în portul Neorion sau în cel din imediata sa apropiere, Prosphorion, ambele situate la intrarea în Cornul de Aur. Aceste porturi reunesc funcțiile militare și cele comerciale. Arsenalele și șantierele navale fac din ele complexul portuar cel mai activ din Constantinopolul secolului al VIII-lea. Aici se descarcă, de preferință față de celelalte porturi, mărfurile venite dinspre Bosfor. Locuitorii Calcedonului, marele oraș învecinat cu palatul Hieria, au aici o scară aflată în apropierea

⁵ Basorelieful în fildeș de la catedrala din Trier, datând din secolul al VI-lea, înfățișează, dacă nu o ceremonie de *adventus*, cel puțin o strămutare de relicve spre o biserică din Constantinopol. Lădița care conține moaștele sfântului este ținută pe genunchi de două personaje așezate într-un car luxos, tras de cai. Ate-lajul este precedat de un grup de demnitari care se îndreaptă în șir spre intrarea sanctuarului, unde îi așteaptă împăratul. Procesiunea este urmărită cu interes de o mulțime de oameni, în parte strânși sub arcadele hipodromului. Este una dintre rarele mărturii iconografice pe care le deținem despre acest tip de ceremonie, relativ frecvent încă de la sfârșitul Antichității.

Turnului lui Eugenios⁶, la poalele anticei acropole, în bazinul Proosphorionului. Dincolo de chei se înalță obeliscul care împodobește una dintre cele mai vechi piețe ale capitalei, Strategion.

Pe mal și în Strategion, la baza statuii ecvstre a lui Alexandru sau a lui Constantin – nu se mai știe prea bine –, se înghesuie soțiile celor mai înalți demnitari, venite s-o întâmpine pe Irina. Plasate în ordinea întâietății și conform unei etichete stricte, soțiile senatorilor sunt primele care o salută. Toate poartă rochiile și însemnele pe care le pretinde rangul lor. Și din clipa în care tânăra fată a pus piciorul pe solul capitalei, ele se grăbesc s-o servească de parcă ar fi deja împărăteasă.

Odată încheiată cea dintâi primire, Irina este poftită să ia loc într-un car de gală sau într-o somptuoasă litieră purtată de vreo zece robi. În ovațiile poporului venit să-și salute viitoarea suverană, procesiunea se pune în mișcare în direcția palatului. După doar câțiva pași, ea se oprește. De sub poarta Turnului lui Eugenios, bazileul și fiul său se apropie călare de tânăra ateniană. Cuvintele pe care suveranul și co-împăratul i le adresează sunt scurte și protocolare. Cei doi monarhi nu zăbovesc – așa cere protocolul – și se întorc direct la palat. Între timp, soțiile înalților demnitari, *magistroi* și patricii, îi prezintă Irinei podoabele imperiale pe care *vestitores*, funcționarii garderobei imperiale, le-au adus de la Palat. Ei îi pun hlamida imperială și celelalte însemne ale

⁶ Descrierea protocolară făcută de Pseudo-Kodinos în anii 1380 pare ciudată la prima citire. Ea este așa fiindcă, de fapt, amestecă două protocoale diferite. Unul, recent, descrie sosirea logodnicei direct la Blacherne, reședință imperială de pe timpul Comnenilor. Celălalt, mai vechi, prezintă calea de urmat când logodnica debarcă pentru a merge la Marele Palat. În acest caz, nu e nepermis să credem că etapa prin Hieria este de dorit, căci prințesa sosește întotdeauna la debarcaderul de la Turnul lui Eugenios, care fără îndoială nu este altul decât scara calcedonienilor. E posibil ca la sfârșitul Imperiului, când palatul pe trei sferturi ruinat nu mai servește decât pentru marile ceremonii aulice, cele două protocoale să fi fost adăugate pentru a conferi mai multă amploare și solemnitate sosirii logodnicelor imperiale care, în general, proveneau din familii princiare străine, ce trebuiau impresionate.

puterii și o încălță cu botinele de purpură care, mai mult decât orice alt lucru, sunt emblema specială a împăraților. Încălțarea lor indică limpede că persoana care le poartă se înalță deasupra muritorilor de rând. Astfel înveșmântată, tânăra urcă pe un cal cu un harnașament bogat, spre marea bucurie a viitorilor supuși, care pot acum s-o vadă mai bine, chiar dacă ciucurii de perle și nestemate care atârnă de coroana sa îi ascund parțial fața. Cortegiul se repune în mișcare. Facțiunile, acele organizații ale cetățenilor, sunt prezente cu orgile și muzicanții lor. Ele scandează cuvinte de bun-venit. Printre strigăte de bucurie și cântări, Irina și suita sa înaintează pe străzile celei de-a cincea regiuni⁷, către Palat. Drumul nu e prea lung. Se merge, poate, pe strada mare care leagă Strategion de Augusteon⁸, acea piață magnifică încadrată de Sfânta Sofia, palatele imperiale și băile lui Zeuxippos, în centrul căreia se înalță o coloană având în vârf statuia ecvestră a lui Iustinian. Irina își face intrarea în palat pe marea Poartă de Bronz. „Am cules flori de câmp și, cu ardoare, le-am dus în camera nupțială. Am văzut perechea tinerilor miri precum un soare pe patul scump de aur. Se sărutau cu patima iubirii. Bucurie frumoșii lor care încântă privirea și trandafiri pentru cei ce sunt frumoși ca trandafirii. Bucurie pentru perechea de aur“, intonează atunci cantorii facțiunilor, în chip de rămas-bun temporar de la tânăra logodnică. Închizându-se în urma ei, porțile care duc spre Chalke, vestibul pe măsura dimensiunilor palatului, ascund restul ceremoniei atât mulțimii constantinopolitanilor, precum și posterității.

⁷ Asemenea Romei pe timpul Imperiului, Constantinopolul este împărțit în cinci regiuni: acestea sunt echivalentele actualelor noastre arondismente (sectoare).

⁸ Cu privire la existența acestei străzi ce făcea legătura între piața Strategion și piața Tetrastoon, predecesoarea pieței Augusteon, a se vedea C. Mango, *Le Développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècle)*, Paris, 1985, p. 32.

LOGODNA IRINEI

Zilele următoare se petrec cu pregătiri pentru serbările ce vor veni. În acest timp, Irina ascultă sfaturile prevenitoare ale eunucilor, preocupați de respectarea riguroasă a etichetei. Ea își petrece zilele în mijlocul locuitoarelor gineceului și primește câteva vizite. Logodna lui Leon cu Irina are loc pe 3 septembrie. Escortată de suita doamnelor sale de companie și de câțiva eunuci, ea merge la biserica Theotokos a Farului trecând prin galeria care leagă sanctuarul de apartamentele imperiale.

Biserica, situată în incinta palatului, este o construcție nouă, abia terminată. E singurul edificiu religios ce i se poate atribui lui Constantin al V-lea, căruia cronicarii i-au relatat mai mult actele de vandalism. Amplasată pe o terasă de la vest de Chrysotriklinos, care este a doua sală a tronului, sanctuarul beneficiază de iluminatul nocturn al farului din vecinătate, un turn mare ce servește nu doar ca reper pentru nave, dar și ca punct de plecare a semnalelor luminoase între palat și frontiere. Prin acest mijloc, împărații sunt înștiințați, în câteva ore, despre orice incursiuni arabe pe solul roman. În plus, această lumină strălucește acolo unde trăiește bazileul, care este în chip simbolic sursă de lumină. Asemenea soarelui, el scaldă pământul cu razele puterii sale. Este și motivul pentru care suveranul e înfățișat, în general, cu capul aureolat.

Constantin al V-lea și-a plasat biserica sub ocrotirea Sfintei Fecioare, ceea ce permite datarea ctitoriei sale înainte de anul 766. Acest edificiu somptuos constituie acum centrul liturgic al palatului. De dimensiuni reduse, el este precedat de un atrium înconjurat de un zid cu deschideri spre două galerii laterale, care fac legătura cu apartamentele imperiale și cu Chrysotriklinos. Printr-un nartex se pătrunde în clădirea propriu-zisă, care are o formă bazilicală clasică. Un sanctuar central și două alei laterale duc la trei abside. Ornamentația edificiului, atât în exterior, cât și în interior, este foarte bogată. Tavanele și pereții sunt acoperiți cu mozaicuri și de pe bolți atârnă cruci votive din argint sau aur

incrustate cu pietre scumpe și perle. Deasupra altarului, suspendați de fire abia vizibile, doi porumbei din aur alb țin în cioc ramurile cruciforme din perle. Dar ceea ce constituie deja principala bogăție a bisericii și faima ei pe cale de a se naște sunt relicvele pe care Constantin al V-lea le-a adunat aici. Toate aparțin singurei categorii pe care o tolerează bazileul iconoclast: relicvele lui Hristos. Se află aici coroana de spini care, într-o zi, va fi luată din acest loc pentru a fi dusă la Paris, la Sainte Chapelle, construită de Ludovic al IX-lea pentru acest prilej, biciul flagelării, feșele care au slujit la învelirea trupului însângerat al Mântuitorului, piatra de mormânt, lancea, bățul de trestie și chiar o amprentă a piciorului său.

Întrând în această biserică de o incredibilă bogăție pentru o tânără provincială, chiar și pentru una provenită dintr-o familie prosperă, Irina este emoționată atât de loc și de proximitatea acestor relicve, cât și de evenimentul în sine. Cei doi împărați, înveșmântați în costumele lor de gală cele mai fastuoase, se află deja aici, șezând pe jilțurile lor din fildeș și metal prețios. Chiar și pentru această ceremonie relativ intimă, s-a etalat cel mai mare lux. Rudele cele mai apropiate ale tinerei fete sunt și ele prezente. Irina este condusă în fața altarului. Co-împăratul Leon vine să se așeze lângă ea. Cei doi nu îndrăznesc să se privească. Patriarhul Niketas, în impunătoarele sale veșminte liturgice, începe prin a binecuvânta de trei ori logodnicii, făcând deasupra capetelor lor un discret semn al crucii. Se roagă cu voce tare, chemând asupra lor binecuvântarea lui Dumnezeu, se apropie de inelele depuse în fața celor doi tineri, unul din aur, pentru logodnică, celălalt din argint, pentru logodnic, și le binecuvântează. Leon și Irina le schimbă între ei. După o ultimă rugăciune, ei ies din biserică, urmați de întreaga asistență. Tânăra fată se întoarce fără zăbavă în gineceu, unde este îndelung felicitată. Palatul și orașul sunt în sărbătoare, dar, așa cum e deseori regula, petrecerile din apartamentele femeilor sunt discrete.

O FAMILIE CA ORICARE ALTA

Zilele, săptămânile care urmează sunt, pentru Irina, o lungă perioadă de ucenicie. Ea învață să cunoască acest palat, adevărat labirint a cărui stăpână va fi într-o zi. Încetul cu încetul, întâlnește principalele personaje ale Imperiului, întotdeauna grăbite s-o curteze pe cea care e menită să devină cea dintâi dintre bizantine. În prezența sa și în jurul său se înnoadă primele intrigă, inevitabile în acest cadru atât de apropiat unei puteri autoritare. Socrul său și, desigur, logodnicul său vin s-o viziteze. Viața de curte ocupă foarte mult timp, dar la Constantinopol ea este mai puțin constrângătoare decât cea de la Versailles în epoca Regelui-Soare. Bazileii pot să consacre ore îndelungate vieții lor de familie, iar vizitele lor în gineceu nu sunt rare. Irina este, fără îndoială, invitată la mesele intime ale familiei imperiale unde, în timp ce se consumă mâncăruri obișnuite, se dă frâu liber conversației, și râsetele nu lipsesc. Firește, se evită anumite subiecte, de pildă politica religioasă. În lunile dinaintea cununiei, Irina descoperă personalitatea celor doi împărați. Este încântată de caracterul jovial al socrului său, suveran pătruns de poziția sa de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, dar care nu-și neglijează familia și căruia îi place să se destindă după obligațiile vieții de curte și săcâielile guvernării. Leon are o personalitate mai greu de sesizat. Trăiește de prea mult timp în umbra tatălui său. Perfect obișnuit cu viața la palat, tânărul principe porfirogenet (adică născut în purpură), co-împărat de la vârsta de un an și jumătate, pare a avea o natură influențabilă. Nu are spiritul de familie al tatălui său și împărtășește prea puține sentimente pentru frații săi vitregi, Nikephoros și Christophoros, nobilissimul Niketas și cei doi principii foarte tineri, Anthimos și Eudokimos.

Leon și-a pierdut mama foarte devreme. Acea frumoasă prințesă khazară a murit la puțin timp după nașterea fiului său, cu siguranță deja din 749. La câteva luni după acest deces, Constantin s-a recăsătorit cu Maria, care nu a trăit mai mult de un an ca împărăteasă. Împărăteasa Eudokia e cea de-a treia soție. Acest mariaj

a fost foarte rău văzut. Biserica se arată îndărătnică la ideea de a binecuvânta o a treia cununie. Ea nu tolerează recăsătoria decât după o primă văduvie. Biserica greacă este credincioasă în această privință învățaturii Sfântului Pavel și, fără a condamna formal o a treia nuntă, o privește cu severitate. Vasile din Cezareea, Părinte al Bisericii Orientale, o consideră ca o întinare și un păcat carnal moderat. El îi excludea pe trigami⁹ de la împărtășanie vreme de trei ani. Împăratul, fără a fi un model de virtute, trebuie să fie un exemplu. Constantin s-a văzut obligat să trăiască ilegitim cu Eudokia, în ciuda impopularității pe care i-a atras-o acest fapt. Poate că ura sa față de călugării care se situează, în acest gen de situație, pe meterezele Ortodoxiei și nu ezită să intre în război contra suveranului contravenient, făcând pe prorocii Vechiului Testament, datează din acea zi. Această afacere a celei de-a treia căsătorii nu este cu siguranță străină de lupta antimonastică pe care Constantin o duce în numele iconoclasmului. Nikephoros și Christophoros s-au născut înaintea uniunii legale a părinților lor. Va fi nevoie ca împăratul să se simtă îndeajuns de puternic din punct de vedere politic, după ce a redus opoziția monastică și și-a câștigat o parte importantă a opiniei publice, pentru a se putea căsători cu cea care, între timp, îi dăruise destui copii pentru a asigura viitorul dinastiei¹⁰. Data căsătoriei sale nu este cunoscută. Eudokia nu e încoronată *augusta* decât în aprilie 768. Rangurile conferite celor

⁹ Va trebui să se aștepte domnia personală a Irinei pentru ca un suveran să ia inițiativa unei legi interzicând a treia și a patra nuntă, condamnate ca ilicite și animale. Este greu să nu vedem aici, ca și într-o serie de alte măsuri ale domniei sale, decizii luate pentru a-i satisface pe monahii care caută tot timpul posibilitatea de a se răzbuna pe Constantin al V-lea, murdărindu-i amintirea. Această lege va fi reluată de Vasile I și de Leon al VI-lea, chiar cel care o va încălca.

¹⁰ Unii istorici contemporani pretind că împăratul Constantin al V-lea a avut trei fii din prima sa căsătorie cu Irina Khazara. Doar Leon, cel vârstnic, ar fi supraviețuit. Frații săi, Nikephoros și Christophoros, ar fi murit prea devreme, astfel încât prenumele lor au putut fi refolosite pentru primii doi băieți născuți de Eudokia. A se vedea U.V. Bosch, „Anthusa, ein Beitrag zum Kaisertum des Eirene“ în *Polychordia: Festschrift Franz Dölger*, Amsterdam, 1969, pp. 24-29.

trei fii mai vârstnici în ziua următoare dovedesc dorința lui Constantin de a-i legitima pe toți copiii săi, dându-le drepturi la succesiunea imperială.

Anthousa, viitoarea sa cumnată, este cea cu care are Irina mai multe motive să se împrietenească. Prințesa, cu cinci sau șase ani mai tânără decât ea, împărtășește viața din gineceu. Mai târziu, vor avea amândouă aceeași venerație pentru icoane. Faptul acesta pune problema educației pe care a primit-o Anthousa și a părții de responsabilitate care îi revine Eudokiei în transmiterea către fiica sa a credinței iconofile. Eudokia aparține aceleiași mediu ca Irina. Provine dintr-o familie de funcționari imperiali. Sora ei se căsătorește cu Mihail Melissenos, înalt funcționar, și va fi mama patriarhului iconoclast Theodotos Melissenos Kassiteras¹¹, care va ocupa scaunul patriarhal din 815 până în 821, în locul lui Nikephoros, demis și exilat pentru fidelitatea sa față de canoanele Sinodului al II-lea de la Niceea. Ca și Irina mai târziu, împărăteasa Eudokia pare credincioasă icoanelor. Gineceul este unul din cele mai sigure ascunzișuri, inclusiv pentru indivizi urmăriți de putere, aflată totuși atât de aproape. Oare Teodora nu a ascuns în apartamentele sale monofiziți persecutați și vânați de poliție din ordinul lui Iustinian, imperialul său soț? Astfel, patriarhul demis al Alexandriei, Theodosius, a trăit și a slujit în palat timp de aproape un deceniu. Se pare deci că, în pofida tuturor amenințărilor lui Constantin al V-lea, femeile din familia imperială vor fi fost destul de libere și destul de puțin supravegheate pentru a putea să practice în mod discret cultul interzis. Eudokia nu face un mister din atașamentul

¹¹ În *Byzantion*, 40, 1970, pp. 317 și urm., R. Guiland face din Mihail Melissenos, patriciu sub Mihail I (811–813), cumnatul lui Constantin al V-lea și tatăl *spatharokandidatos*-ului, plasat de Leon al V-lea pe tronul patriarhal și „care și-a datorat alegerea nobleței familiei sale și înrudirii cu a treia soție a lui Constantin al V-lea” (G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1969, p. 232). Dar trebuie să remarcăm că Eudokia s-a născut, după toate probabilitățile, prin anii 730–740. Cumnatul său trebuie să va fi avut vârsta ei. Este deci un vârstnic, sub domnia lui Mihail I. În orice caz, dacă el nu este tatăl patriarhului, e strămoșul său și tatăl patriciului.

său față de pietatea tradițională. Un episod petrecut cu vreo doisprezece ani mai devreme furnizează dovada.

Bazileul era pe atunci în campanie contra arabilor, întovărașit de Eudokia. Pe drum, au trecut prin Mantineon, în Bithynia. Constantin a profitat de scurta sa ședere în orașel pentru a conduce el însuși interogatoriul unei femei cunoscute pentru sfințenia sa și care refuza public să subscrie la canoanele iconoclaste ale Sinodului de la Hieria. Această inamică politică nu este alta decât Anthousa cea Bătrână.

Anthousa cea Bătrână era conducătoarea unei comunități monastice foarte prospere, alcătuită din femei și bărbați. Această formulă de comunitate mixtă, dar separată, cunoștea un succes extraordinar. Ca stareță (egumenă este termenul grecesc) a unui asemenea așezământ, ea nu putea trece neobservată. Bazileul a încercat, așadar, s-o convertească la vederile sale și a trimis emisari. Cum aceștia n-au izbutit s-o convingă de ortodoxia iconoclasmului adoptat la Sinodul de la Hieria, au folosit forța. Au confiscat toate icoanele din mănăstire, inclusiv cele care împodobeau îmbrăcămintea, și i-au supus unui interogatoriu pe Anthousa și pe nepotul său, responsabil de comunitatea bărbaților. După ce a fost torturată (i s-ar fi aruncat pe cap și pe picioare tăciuni aprinși proveniți de la arderea icoanelor, fără ca ea să simtă vreo durere), a fost exilată la Mantineon.

Împăratul nu s-a arătat mai milostiv decât trimișii săi. Relele tratamente la care a supus-o i-au provocat orbirea temporară. Dar în temniță, ea a fost vizitată de Eudokia. Ce căuta consoarta lui Constantin în acea carceră mizerabilă? Venise, fără îndoială, din compasiune. Anthousa i-a prevestit o sarcină dificilă și nașterea a doi gemeni, un băiat și o fată, cărora le-a prezis viitorul. Predicția s-a împlinit și Eudokia a copleșit-o cu bogății, oferind mănăstirii sale numeroase daruri și pământuri. Ba chiar a obținut de la soțul său o protecție specială pentru acest așezământ religios. Pus la curent cu toată povestea, Constantin însuși a renunțat la ostilitatea sa față de sfântă și a acceptat ca fiica lui să fie botezată Anthousa.

Cine a fost fratele geamăn al micii prințese? Nikephoros sau Christophoros? Istoria nu spune nimic.

Anthousa cea Bătrână a murit câțiva ani mai târziu, în data de 27 iulie a unui an nedeterminat, lăsând o mănăstire prosperă care atrăgea nenumărate vocații religioase, fără doar și poate pentru că beneficia în continuare de excepționala protecție imperială.

Opera sfintei va fi de scurtă durată, deoarece Sinodul al II-lea de la Niceea, din 787, va condamna fără drept de apel fundațiile mixte. Aceste mănăstiri vor fi definitiv închise în 814. Preocupare pentru Ortodoxie sau reglare de conturi a așezămintelor persecutate împotriva singurului rămas înfloritor sub domnia lui Constantin al V-lea?

Această frumoasă poveste e opera hagiografilor. Însă este interesant de notat rolul Eudokiei, care apare încă de prin 756–757 ca fiind reticentă față de lupta viitorului său soț împotriva icoanelor și a monahilor. Alegerea prenumelui fiicei lui Constantin, educația ei iconofilă, prosperitatea mănăstirii Anthousei atunci când pretutindeni altundeva se dezlănțuie o prigoană teribilă contra călugărilor sunt tot atâtea elemente oferite de relatări care se verifică din punct de vedere istoric. Irina găsește, așadar, în mod cu totul firesc un teren de înțelegere cu soacra sa și cumnata sa, căci toate trei împărtășesc același secret. Ea va rămâne legată pe toată durata vieții de Anthousa cea Tânără.

Ne aflăm aici în fața unuia dintre misterele iconoclasmului și a uneia dintre limitele sale. În vreme ce toți împărații care se revendică de la el practică o politică de epurare, dacă nu de persecuție, cu singurul scop de a ajunge la unica proslăvire a persoanei lui Hristos și a Crucii sale, pentru a reliefa gloria bazileului, singurul său reprezentant pe pământ, femeile din familia imperială se arată puțin favorabile și chiar ostile unui curent ce bulversează complet practica religioasă tradițională. Mama și soțiile lui Constantin al V-lea rămân credincioase icoanelor. Așa va rămâne și Irina Ateniana, la fel ca și, o jumătate de veac mai târziu, Teodora, soția împăratului Teofil. Ele două vor ruina definitiv iconoclasmul și vor asigura triumful monahilor

care, din acel moment, vor deține un loc cu totul aparte în societățile ortodoxe.

Acest refuz de a urma orbește politica soțului sau a tatălui lor este dovada libertății femeilor bizantine. Gineceul imperial are o certă greutate politică. El este punctul de raliere a celor nemulțumiți de politica imperială. Dar, foarte adesea negativă, atitudinea femeilor este prea frecvent dictată de un tradiționalism considerat de unii autori drept o dovadă de obscurantism.

Dacă aceste soții de împărați ies rar din palat, în schimb primesc multe vizite. Regula este identică pentru toate clasele societății. Compania lor nu se reduce doar la eunuci, care, de altfel, sunt adesea persoane foarte influente și nicidecum atât de disprețuite pe cât se crede de obicei. Lumea bizantină nu concepe eunucul ca pe o ființă inferioară, ci ca pe o îmbunătățire a naturii. Dacă împăratul este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, iar împărăteasa – imaginea terestră a Fecioarei, atunci eunucii alcătuiesc curtea de îngeri care înconjoară și slujesc ființele sacre și divine. În această calitate, ei se află pretutindeni. Cătreieră coridoarele palatului, servesc în administrație și mulți fac parte din cler. Dar prințesele din gineceu nu au în slujba lor mai mulți eunuci decât „bărbați cu barbă“.

În sfârșit, soțiile și fiicele bazileilor au o mare autonomie economică și financiară. Ca majoritatea „stăpânelor casei“, ele au în grijă serviciile Casei împărătesei. Își administrează patrimoniul personal și „banii casei“ după bunul lor plac. Împărăteasa Teodora se aventurează în operațiuni comerciale riscante. Teofil, nemulțumit să-și vadă soția făcând comerț exterior cu o națiune inamică și aflată în război cu Imperiul, va porunci confiscarea încărcăturii unei corăbii. Toate aceste femei duc deci o viață foarte independentă, dispunând chiar de o libertate de circulație între diferitele reședințe imperiale sau între diversele sanctuare, pe care nu o au nici contemporanele lor musulmane, nici cele occidentale.

PRIME FESTIVITĂȚI LA CURTE

Toată această lume, cu paradoxurile și tainele sale, este cea pe care Irina o descoperă încetul cu încetul. Toamna se petrece în ritmul desfătărilor aulice. În septembrie, ea se întoarce cu întreaga curte la Hieria, pentru încheierea serbărilor recoltei viilor, inaugurate ca în fiecare an pe 15 august, la palatul din Blacherne, în prezența împăratului și a patriarhului. Apoi asistă la alte ceremonii ce se desfășoară la palat. Își perfecționează cunoștințele despre topografia acestui vast ansamblu de clădiri și despre regulile unei etichete adesea misterioase. Fără a lua parte la toate defilările și procesiunile, tânăra logodnică poate să le urmărească sau să le asculte imnurile și sunetele orgii care le însoțesc întotdeauna. De acum își va petrece viața în murmurul palatului.

Data căsătoriei sale a fost stabilită. Ea va avea loc imediat după sărbătorile de *brumalia*, care durează din 24 noiembrie până în 17 decembrie. Toți bizantinii celebrează aceste sărbători foarte vechi, vestigii încă vii ale păgânismului, condamnate de Biserica de pe vremea lui Tertulian, apologet creștin mort pe la 220. În 692, Sinodul în Trullo interzice, în cel de-al 62-lea canon al său, ultimele vestigii ale superstițiilor păgâne, sărbătorile calendelor, sau ale legămintelor, *bota* (în cinstea zeului Pan), *brumalia* (în cinstea zeului Bacchus), întrunirile de 1 martie, deghizările și măștile, mai cu seamă când sunt stropite cu vin, și, în cel de-al 65-lea canon, marile focuri aprinse în fața caselor și a atelierelor, de luna nouă, și în jurul cărora dansează sătenii și orașenii. Printre toate aceste datini care dispar treptat, *brumalia* sunt cele mai zgomotoase și cele mai populare. Biserica a obținut doar ca ele să nu se mai reverse pe străzi și să nu mai fie decât petreceri private. Până și împărații au trebuit să se conformeze acestei reguli și s-o impună întregii Curți.

Menționate sub Iustinian, aceste sărbători sunt celebrate sub Constantin al V-lea și, mai târziu, în anturajul cezarului Bardas, cumnatul lui Teofil, în anturajul lui Leon al VI-lea și în cel al fratelui său Alexandru, precum și la curtea lui Constantin al VII-lea

Porfirogenetul, care ne-a descris fastul lor în cartea sa *Despre ceremonii*¹². Ulterior, nu se mai vorbește deloc despre ele și nu par să fi supraviețuit sfârșitului primului mileniu. Bazileul Roman I Lekapenos (920–944), cunoscut pentru devoțiunea sa și pentru spiritul său pios și bigot, le interzisese deja.

În oraș, fiecare persoană oferă o recepție prietenilor și apropiaților în ziua corespunzătoare inițialei prenumelui lor. 4 noiembrie este ziua în care se sărbătoresc persoanele al căror nume începe cu *alpha*; 17 decembrie, ultima zi de *brumalia*, este a celor al căror prenume începe cu *omega*. Cu aceste ocazii se oferă cadouri și au loc multe petreceri. Curtea cunoaște aceleași reguli. La palat sărbătorile culminează pe 28 noiembrie, ziua lui *epsilon*, inițiala Eudokiei și a Irinei¹³, pe 3 decembrie, ziua lui *kappa*, inițiala lui Constantin, și pe 4 decembrie, ziua lui *lambda*, inițiala lui Leon. În fiecare dintre aceste zile, bazileul prezidează recepția demnitarilor de rang înalt. El stă pe tron în locul unde obișnuiește să șadă cu ocazia primirilor oficiale ale facțiunilor. Senatorii intonează imnurile de circumstanță, reluate în cor de toți ceilalți curteni, apoi litaniiile în cinstea suveranului. La sfârșit, acesta împarte celor de față cadouri consistente. În 28 noiembrie, dăruiește opt livre de aur, adică cinci sute șaptezeci de *nomismata*¹⁴, împărțite curtenilor invitați în funcție de rangul lor, în 3 decembrie – douăzeci de livre de aur, iar în ziua următoare – zece livre. În cursul recepției are loc tradiționala cursă cu torțe. Apoi împăratul oferă un somptuos ospăț într-o mare sală a palatului, de obicei tricliniul lui Iustinian, care se învecinează cu apartamentele private. Între felurile de mâncare și dansurile ce servesc drept interludiu, el își continuă dărnicia, de această dată făcând avansări în funcție. Împărăteasa și prințesele nu sunt întotdeauna absente de la aceste festinuri. Însă cel mai adesea, într-o încăpere învecinată cu cea a ospățului, ele

¹² *De Coerimoniis*, I, 18, ed. Reisker, Bonn, 1829–1830, p. 602.

¹³ *Eirene*, în greacă (n. tr.).

¹⁴ *Nomisma* este moneda de aur bizantină. Greutatea sa oficială este de 4,55 de grame, iar greutatea reală este de 4,4 grame.

sărbătorească *brumalia* printr-o masă mai simplă și mai intimă, la care sunt invitate câteva rude și prietene.

Sub domnia lui Constantin al V-lea, aceste sărbători au o strălucire cu totul deosebită. Punând accentul pe ceremonii de origine păgână, sursele noastre dau încă o dată dovadă de părtinire. Hagiografii pot astfel să evidențieze caracterul imoral și impietatea acestui împărat pe care îl detestă. Autorul *Vieții lui Ștefan cel Nou* explică prin *brumalia* amânarea cu o zi a datei în care sfântul va fi asasinat. Constantin nu ar fi vrut să strice sărbătorirea onomasticii împărătesei Eudokia, care nu pare să aprecieze persecuțiile instituite de soțul său.

În 768, pentru prima dată, se sărbătorește simultan *brumalia* Eudokiei și cea a Irinei. Cu siguranță, darurile oferite cu acest prilej au fost mai fastuoase decât de obicei, iar oaspeții – mai numeroși. Cele două femei trebuie că vor fi luat parte la banchetul dat în onoarea lor. Această recepție este ultima dinaintea încoronării tinerei ateniene și a căsătoriei sale cu co-împăratul Leon.

ÎNCORONAREA IMPERIALĂ A IRINEI

Putem urmări aproape exact ziua de 17 decembrie 768, deoarece s-a păstrat protocolul celor două ceremonii care se succed imediat: încoronarea și cununia.

Co-împăratul nu se poate căsători decât cu egala sa. Iată de ce, printr-o logică în multe privințe inversă față de a noastră, încoronarea precede nunta. Ea are loc, pentru toate împărătesele, în sala de ceremonii Augusteus. Dimineața devreme, împărații s-au dus la palatul Daphne, cea mai veche aripă a Marelui Palat, unde anumite elemente, săli sau porticuri datează din epoca primilor împărați stabiliți la Constantinopol. Departe de privirile curtenilor, în Octogon, au îmbrăcat hainele lor de ceremonie, adevărate podoabe liturgice. Ei se conformează astfel unor ritualuri ce datează din epoca Romei republicane: cele ale *processus*-ului, când consulul se împodobește cu însemnele funcției sale în spatele

ușilor închise, în locuința sa. Doar servitorii Dormitorului Imperial, responsabili cu garderoba, i-au ajutat pe cei doi suverani să îmbrace grelele ținute bătute cu pietre prețioase și perle pe care le pretinde eticheta. Pentru o ceremonie de o asemenea importanță, Constantin și Leon și-au pus mai întâi un *skaramangion*, tunică din mătase încinsă în talie cu o centură. Apoi, principalul bazileu a îmbrăcat *sagion*-ul, o mantie mult mai scurtă decât hlamida, de culoare purpurie, brodată cu aur și împodobită cu perle. Leon îmbracă peste tunică *tzatzakion*-ul. Aceasta e o haină de origine foarte recentă, împrumutată de la curtea hanilor khazari. Ea derivă de la numele original al mamei lui Leon, Cicek, deformat de bizantini în Tzitzek, și e pentru prima oară când un împărat o poartă pentru o ceremonie oficială. Pe urmă, celor doi li se prinde cu o bijuterie masivă hlamida de purpură, veșmântul imperial prin excelență. În sfârșit, prepôziții, oameni de încredere ai suveranilor, le așază pe cap coroana. Aceasta este un fel de turban alcătuit dintr-un dublu cerc de aur ornat cu o panglică de stofă, interschimbabilă în funcție de cerințele etichetei. Tot prepôziții le aranjează ciucurii de perle, pe care alternează pietre scumpe montate și emailuri cloazionate, în așa fel încât se le încadreze cum se cuvine fața.

Astfel înveșmântați, cei doi bazilei trec în sala învecinată cu Augusteus și se instalează pe tronurile ce le-au fost pregătite. Paturile de gală dispuse lângă pereți sunt pentru moment goale. La strigarea *ostiarios*-ului¹⁵ intră primii curteni. Astfel începe primirea demnitarilor și a soțiilor lor, spectatori care, datorită rangului lor, sunt invitați la încoronarea unei *augusta*. Bărbați și femei poartă cu toții hainele de paradă și însemnele demnității lor. După cum cer uzanțele, bărbații s-au îmbrăcat în Consistoriu. Introdus nominal înaintea suveranilor, fiecare cade la picioarele lor,

¹⁵ *Ostiarios* (de la termenul latin *ostiarius*, „ușier“): la origine, funcție rezervată unui eunuc care avea sarcina de a-i prezenta împăratului oaspeții de onoare (n. tr.).

conform ritualului *proskynesis*¹⁶. Apoi, după ce toți și-au adus salutul, maestrul de ceremonii și cinci alți *silentiarii*¹⁷ dau ordin Curții să se retragă. Fiecare va lua loc, după rangși funcție, la palat, în Onopodion și în porticul celor Nouăsprezece Paturi, două incinte învecinate cu Augusteus.

Exact în acest moment își face intrarea patriarhul Niketas. Monarhii se ridică pentru a-l primi. În spatele tronurilor se află un altar portativ pe care a fost depusă hlamida de purpură. Patriarhul se oprește în fața lui. La un semn al împăratului, un prepozit îi introduce pe episcopii și clericii de la Sfânta Sofia, care se vor alinia pe laturile absidei în care se află tronurile și în spatele personalului format din *basilikoi sekretoî*, eunucii anturajului imperial.

Totul este pregătit. Constantin îi face din nou semn prepozițului. Într-o tăcere religioasă, doi servitori deschid imensele uși batante și o lasă să intre pe Irina, al cărei cap este acoperit cu un voal lung. Imediat, patriarhul începe să psalmodieze o rugăciune deasupra hlamidei depuse în fața sa. Tânăra, ținând în fiecare mână o lumânare aprinsă, este singură în fața mulțimii care nu are ochi decât pentru ea. Niketas încheie rugăciunea. *Primikerios*-ul și *ostiaris*-ul se apropie de Irina și îi iau lumânările. Împărații se ridică, coboară de pe tron și apoi se îndreaptă spre ea. Tatăl și fiul desprind cu mâinile lor voalul tinerei fete. În spatele lor s-au plasat fără zgomot servitorii Dormitorului Imperial. Ei prind voalul, pentru a nu cădea pe podea, și îl desfășoară în jurul ei. După aceea patriarhul, cu hlamida de purpură în mâini, înaintează și le-o înmânează celor doi bazilei. Constantin și Leon sunt cei care, cu gesturi

¹⁶ Rit de „adoratie a purperei“, introdus la Curtea imperială romană de către Dioclețian la sfârșitul secolului al III-lea, el rămâne, în Bizanț, singurul mod de a-l saluta pe împărat în măreția sa. Supușii nu pot să se apropie decât la momente stabilite, conform unei ordini ierarhice puse la punct cu minuțiozitate. Ei înaintează în tăcere, cu mâinile ascunse sub veșminte. Apoi, îndoină ușor genunchii, sărută poalele mantiei imperiale. Acest ritual de origine persană devine treptat o adevărată genuflexiune executată cu ajutorul a doi eunuci.

¹⁷ *Silentiaris*-ul este un funcționar subaltern al palatului imperial, însărcinat cu respectarea ordinii și tăcerii în preajma împăratului (n. tr.).

lente, îl prind ei înșiși pe umerii plăpânzi ai Irinei, cu agrafe grele de aur, încrustate cu pietre multicolore și împodobite cu un șirag de perle mari. Patriarhul intonează o a doua rugăciune, dar de această dată deasupra coroanei și ciucurilor care se află tot pe altarul portativ. La terminarea litaniei, execută aceleași gesturi ca mai înainte. Pune coroana în mâinile lui Leon, iar acesta o așază pe capul logodnicei sale. Irina devine din acea clipă femeia cea mai importantă din Imperiu, după împărăteasa Eudokia. Constantin și Leon prind ciucurii coroanei de-o parte și de alta a palidei fețe fardate a Irinei.

Astfel se încheie prima parte a ritualului de încoronare. Patriarhul, episcopii și toți preoții părăsesc sala ai cărei pereți și tavane aurite, scânteind sub luminile multiple ale candelabrelor, pot da uitării soarele ce strălucește anemic afară în această zi de decembrie. Ieșind pe ușa pe care a intrat Irina, ei se îndreaptă cu alai spre biserica Sfântul Ștefan din Daphne. În acest sanctuar situat în spatele Octogonului, care e lipit de Hipodrom, va începe o liturghie, căci în Biserica Orientală liturghia și cununia sunt două momente distincte. Între timp, ritualul încoronării se încheie.

De îndată ce a ieșit clerul, maestrul de ceremonii îi introduce în Augusteus, pe o altă ușa, cea dinspre vestibulul Mâinii de Aur, pe demnitarii care s-au retras pe durata încoronării. Irina a luat loc pe un tron de aur, lângă Leon și tatăl lui. Dacă Eudokia nu a asistat la începutul ceremoniei, acum ea este prezentă, șezând în chip maiestuos alături de soțul său. Mai întâi intră demnitarii; ei efectuează din nou *proskynesis*-ul în fața monarhilor și a soțiilor lor. Dar, ca și mai înainte, nu sunt invitați să rămână în prezența împăraților. În timp ce se retrag, fiecare dintre ei se întoarce, aclamând-o pe noua *augusta*; apoi se duc la locurile pe care protocolul li le desemnează în exterior. Astfel, patriciile se vor alinia în Onopodion, iar consulii – în porticul celor Nouăsprezece Paturi. Sunt introduse apoi în prezența cuplurilor imperiale soțiile demnitarilor, începând cu consoartele senatorilor. Înaintea lor pășește *ostiarios*-ul, cu bagheta sa. La un gest al maestrului de ceremonii,

ele fac trei plecăciuni adânci, apoi, apropiindu-se de suverani, se înclină pe rând înaintea lor, sărutându-le genunchii. Odată încheiate reverențele, ele se retrag prin pasajul Mâinii de Aur, instalându-se în spatele unei draperii¹⁸ ce se trage în urma lor.

Noua *augusta* părăsește tronul de îndată ce au ieșit ultimele doamne. Însoțită de un *primikerios* și de un prepozit, ea iese din Augusteus și se îndreaptă spre curtea Tribunalului celor Nouăsprezece Paturi. Aici se va înfățișa mulțimii și „va primi onorurile datorate incomparabilei sale demnități” (A. Vogt). Senatoarele și patricienele ies din spatele draperiilor și, trecând prin vestibulul Mâinii de Aur, se aliniază în tăcere în spatele Irinei. Cortegiul, care se constituie pe măsură ce avansează, pătrunde în pasajul Onopodionului. Aici se află patricii. Ei formează un semicerc în fața Irinei și cad cu toții la pământ. Apoi, ridicându-se, răspund cu aclamații la semnul prepozitului și la invitația „vă rog” a maestrului de ceremonii. Formula „ani buni și mulți”, căreia îi dau glas atunci, exprimă urările de fericire și de viață lungă adresate celei proaspăt încoronate.

Cortegiul se pune din nou în mișcare. În sala Dikionion, senatorii, împreună cu patricii care s-au alăturat procesiunii, reînnoiesc *proskynesis*-ul și aclamațiile, apoi se alătură și ei suitei curtenilor care o însoțesc pe Irina, până ajung la scara monumentală ce coboară în curtea Tribunalului celor Nouăsprezece Paturi. Acolo, intră în rândurile celorlalți palatini, ale soldaților din garda imperială și ale membrilor facțiunilor, care sunt reprezentanții oficiali ai poporului și deci ai Imperiului.

Din capul scărilor, Irina descoperă curtea Tribunalului celor Nouăsprezece Paturi, plină de mulțimea demnitarilor și a gărzilor aliniate în ordine în spatele grupului de *spatharioi* care poartă

¹⁸ Aceste draperii sunt niște cortine care se trag între două coloane. Ele pot fi văzute pe mozaicurile de la biserica Sant' Apollinare Nuovo din Ravenna, în special în cel care înfățișează palatul lui Teodoric. A se vedea A. Grabar, *La Peinture byzantine*, Skira, Geneva, 1979, p. 56.

însemnele, sceptrele și *labara*¹⁹. Chiar în fața ei s-a amplasat o cruce mare. În ciuda prezenței mai multor sute de persoane în această mare curte înconjurată de porticuri și mărginită de tribunalul care îi dă numele, de galeria Onopodionului, de Marele Consistoriu și de tricliniile gărzilor exkoubitoi, kandidatoși și prima schola (cele trei corpuri principale de armată care au în sarcină paza palatului), domnește o liniște desăvârșită. La câteva secunde după sosirea Irinei, când se apropie, la rândul lor, *primikerios*-ul și prepozitul care au însoțit-o de la Augusteus, izbucnesc uralele facțiunilor. „Sfânt, sfânt, sfânt. Slavă lui Dumnezeu în ceruri și pace pe pământ!” Această aclamație împrumutată din slujba bisericească e folosită în taberele militare când se dă deșteptarea soldaților. Sunt cuvintele rezervate întâmpinării unei zile noi și ele ovaționează acum noul răsărit de soare care este Irina.

Ea face câțiva pași până la mijlocul balustradei, unde *ostiarios*-ul îi pune în fiecare mână o lumânare. Atunci, ea se înclină adânc înaintea crucii înălțate în primul rând al asistenței. În momentul acela, toată lumea cade în genunchi. În semn de adorație, însemnele, sceptrele și *labara* sunt coborâte. Aclamațiile facțiunilor se înalță și își răspund. „Bună pace, creștinilor!” „Căci Dumnezeu s-a îndurat de poporul său!” „A venit ziua cea mare a Domnului!” „Iată ziua mântuirii romanilor!” „Ziua aceasta este bucuria și slava lumii...” „Ziua în care coroana Imperiului a fost în chip binemeritat așezată pe capul tău...” „Slavă lui Dumnezeu, Stăpânul a toate!” „Slavă lui Dumnezeu care te-a făcut împărăteasă!” „Slavă lui Dumnezeu care ți-a arătat asemenea bunăvoință!” „Cel care te-a încoronat, Irina, cu propria-i mână...” „Să te țină în purpură întru mulți ani...” „Spre slava și bucuria romanilor” „Dumnezeu să împlinească dorințele poporului tău!”

Senatorii și soțiile lor se retrag. În Onopodion, senatorii formează, la distanță, un semicerc în jurul *augustei*. Soțiile lor se vor plasa în fața ușilor de fildeș ale *kastresiakonului*, incinta

¹⁹ *Labarum* este stindardul imperial pe care Constantin I a pus o cruce și monograma lui Hristos.

funcționarilor atașați mesei imperiale din vecinătatea sălii Hektesis, încăperea în care este păstrată vesela din aur și argint care servește oșpetelor de gală. Aclamațiile se încheie. „Doamne, întărește Imperiul tău“, strigă în cor toți demnitarii și, după ultimul elogiu al facțiunilor – „Întru mulți ani!“ –, Irina salută asistența, la dreapta, apoi la stânga. În ovațiile „Dumnezeu s-o apere pe *Augusta!*“, împărăteasa se retrage. Cortegiul de la început s-a refăcut. Urmată de patricii, Irina se întoarce în Augusteus. Ea trece prin mijlocul consulilor care o aclamă și intră în marea sală unde a fost încoronată. Întregul personal al Dormitorului se află acolo și o întâmpină cu strigăte de *Bene, bene, Augusta!* „Fii binevenită, *Augusta!*“

O CUNUNIE IMPERIALĂ OBIȘNUITĂ

În acest loc, Irina îl reîntâlnește pe Leon. Urmați de câțiva curteni, amândoi pornesc de îndată spre biserica Sfântul Ștefan, trecând fără doar și poate prin sala din Octogon.

În cel mai vechi sanctuar al palatului²⁰, patriarhul a încheiat slujba liturgică în onoarea viitorilor soți. Înainte de a intra în venerabilul edificiu, cuplului imperial i se înmânează lumânări aprinse. Un preot vine în fața lor și îi cădelnițează. Apoi, cu aceleași gesturi lente, se întoarce și cădelnițează asistența care a luat loc. Mirii îl urmează pe preot. Toți trei urcă spre altar sub privirile celor de față. Cantorii intonează *Gloria tibi noster, gloria tibi*, ale cărui cuvinte sunt reluate de membrii facțiunilor prezenți în biserică.

²⁰ Biserica Sfântul Ștefan din Daphne a fost ridicată în 429 de împărăteasa Pulcheria, sora lui Teodosie al II-lea, pentru a depune acolo mâna dreaptă a primului martir, dăruită de patriarhul Ierusalimului. La sfârșitul secolului al V-lea, împăratul Zenon i-a adăugat o altă relicvă de preț, Evanghelia Sfântului Matei descoperită în Cipru, în mormântul Sfântului Barnaba. Acest lăcaș bogat decorat a servit mult timp ca biserică parohială a palatului. De la încoronarea imperială a lui Heraclius, după victoria sa asupra lui Phokas în 610, ea a devenit loc de ceremonii.

Apoi, în sunetul *Psalmului 127*, „O cântare a treptelor“, Irina și Leon iau loc în fața altarului.

Constantin se află în apropierea tinerei perechi. Cât despre Eudokia, ea asistă la ceremonie de la înălțimea galeriilor superioare. Un diacon al bisericii începe o cuvântare destul de lungă, alcătuită din fraze de circumstanță și invocând harul lui Dumnezeu asupra mirilor și a urmașilor lor. Apoi, patriarhul Niketas coboară din altar și, după o nouă rugăciune, ia prima coroană nupțială depusă pe o masă portativă de lângă Leon și Irina. Atinge cu ea mai întâi fruntea mirelui, care nu și-a scos diadema imperială, apoi fruntea miresei. Și binecuvântează de trei ori perechea.

Cantorii dau glas citirii psalmodiate a Epistolei Sfântului Pavel către Efeseni (despre datoriile reciproce ale soților) și a Evangheliei nunții din Cana. După alte rugăciuni, un preot aduce o cupă, pe care patriarhul o binecuvântează înainte de a o pune de trei ori în mâinile proaspeților căsătoriți. Cavalerii de onoare, care până acum au stat nemișcați și tăcuți în spatele cuplului imperial, încep să dea roată, în timp ce corul reia cântările.

Celebrarea nunții religioase a luat sfârșit. Patriarhul, episcopii și cei mai importanți dintre preoții prezenți vin pe rând să-i felicite pe cei doi miri care, în cele din urmă, se sărută, primesc o ultimă binecuvântare și ies, în sunetul chimvalelor și al tobelor care îi așteaptă în fața bisericii. Mai rămâne acum, în încheierea nunții imperiale, depunerea coroanelor nupțiale în palatul Magnaura. Încă o dată, procesiunea nupțială se pune în mișcare.

Magnaura este o clădire vastă, construită, poate, de însuși Constantin cel Mare. Situată în spatele complexului ce alcătuiește Marele Palat, de care este legată prin porticuri și grădini în terasă, edificiu luxos cu plan bazilical, ea servește drept sală a tronului când bazileul primește Senatul sau demele (denumirea alternativă a facțiunilor) și ambasadorii străini²¹. În ziua căsătoriei unui împărat,

²¹ C. Mango avansează ipoteza că Senatul din Augusteon, menționat în texte până la sfârșitul secolului al VI-lea, ar trebui identificat cu palatul Magnaura. A se vedea *The Brazen House*, Copenhaga, 1959, pp. 56–60.

acest vechi palat este în întregime transformat în ceea ce se numește o cameră nupțială. Tapiserii și candelabre sunt suspendate mai preutindeni pentru a împodobi cât mai mult cu puțință un loc deja foarte bogat ornamentat. Pe treptele scării monumentale care accede la palat se înșiruie facțiunile, Verzii de-o parte, Albaștrii de cealaltă, cu orgile și cantorii lor rânduți în spatele balustradelor. Ei intonează imnuri de felicitare de îndată ce își fac apariția cei doi soți. Irina și Leon urcă încet treptele. Este aproximativ ora patru după-amiază și umbrele se lungesc pe sol. Soarele se află acum jos pe orizontul înroșit al Bosforului.

Intrând în marea sală a palatului, ei se îndreaptă spre patul nupțial. Așa este denumită piesa de mobilier aurită dispusă în marea absidă, pe locul în care se află de obicei tronul. De fapt, e un pat de festin de genul celor pe care le foloseau romanii bogați pentru ospetele lor. În apropierea lui a fost amplasat *pentapyrgion*-ul, un dulap mare, cu coloane, destinat depunerii coroanelor imperiale. Demnitarii îi ajută pe cei doi tineri căsătoriți să scoată coroanele nupțiale și le depun pe pat, apoi în dulap.

Astfel ia sfârșit ceremonia cununiei, dar ziua încă nu s-a terminat. Ea trebuie să se încheie cu un solemn banchet de nuntă. Leon și Irina se întorc, cu suita lor, în Tribunalul celor Nouăsprezece Paturi.

UN CUMPĂTAT OSPĂȚ DE NUNTĂ

Această vastă sală își trage numele de la cele nouăsprezece paturi de banchet amplasate aici definitiv. Pe fiecare dintre paturile mari pot lua loc doisprezece comeseni. Șaptesprezece dintre ele sunt destinate demnitarilor invitați în mod protocolar de către bazileu. Un altul este rezervat invitaților personali ai suveranului. În fine, ultimul formează un hemiciclu în jurul mesei imperiale

ușor supraînălțate²². La un capăt al sălii, într-o absidă, se află o estradă unde coloane de argint susțin draperii din țesături prețioase, probabil din mătase purpurie înfrumusețată cu motive brodate cu fir de aur și de argint. Spațiul astfel delimitat este Marele Accubitus, anticamera apartamentelor din Octogon. Aici, împărații și împărătesele își dezbracă hlamida, căci datina interzice purtarea acestui veșmânt în timpul unui ospăț. Toți invitații vor face la fel înainte de a pătrunde în Tribunalul celor Nouăsprezece Paturi.

Constantin și Eudokia îi întâmpină pe cei doi soți. La intrarea acestora în sala de banchet, cantorii de la Sfânta Sofia și de la Sfinții Apostoli intonează imnuri în acompaniamentul orgilor și al harpelor din argint. Leon strălucește în *tzitzakion*-ul său, care le reamintește tuturor că în venele sale curge sângele popoarelor din stepă. Nu încapă îndoială că acestui fapt îi va datora mai târziu supranumele de Khazarul. Lângă el, Irina este la fel de strălucitoare. Maestrul de ceremonii îi precede pe cei patru suverani spre masa lor. Cu mâna acoperită de un fald al tunicii, el îi ajută rând pe rând pe împărați, apoi pe soțiile lor, să urce cele trei trepte ale estradei pe care se află patul imperial. Suveranii se instalează. Apoi, bazileul ia o cupă aflată pe masă și bea din ea, după care o întinde fiului său, pe urmă Irinei și, în sfârșit, soției sale. Cu toții se ridică atunci pentru a-și primi invitații, introduși conform etichetei.

După ce i-au salutat pe împărați prosternându-se înaintea lor și apoi ridicându-se, cu ochii ascunși de un fald al veșmântului, curtenii sunt instalați de către *artoklines*²³ după o ordine ierarhică strictă și minuțioasă care îi apropie de masa imperială pe înalții demnitari invitați. Printre comeseni se află și femei, căci participarea lor la festinurile imperiale nu este excepțională.

²² Pentru o scenă de banchet, a se vedea *Cina cea de taină* din Codex Purpureus Rossanensis sau *Ospățul lui Irod* din Codex Sinopensis, două ilustrații reproduse în A. Grabar, *L'Âge d'or de Justinien*, col. Univers des formes, Gallimard, Paris, 1966, pp. 204 și 206.

²³ *Artoklines* (sau *atriklines*): funcționari palatini însărcinați cu eticheta, chestiunile de întâietate și, în general, cu ordinea la ospetele imperiale (n. tr.).

Încetul cu încetul, fiecare ia loc în jurul meselor așternute cu fețe de masă purpurii, pe care sclipește vesela din aur, argint și argint aurit. Farfuriile sunt ornamentate cu scene în relief. Unele sunt proslăviri ale gloriei imperiale. Altele ilustrează povestiri mitologice. Cele ce reprezentau episoade de istorie religioasă sau scene din *Viețile* unor sfinți au dispărut momentan. Cele mai multe au fost topite. Carafe de sticlă, unele colorate, altele încrustate cu nestemate sau perle, urcioare metalice împodobite cu emailuri cloazonate și alte recipiente la fel de prețioase sunt dispuse pe fiecare masă. Alături stau tacâmurile, linguri decorate cu animale și cu inscripții încrustate cu email negru, furculițe din metal fin cu doi sau trei dinți și mânere având la capăt o bilă, cuțite cu plăsele din fildeș și pahare. Printre acestea din urmă, cele mai colorate, din sticlă emailată, reprezintă scene diverse încadrate de motive decorative din frunze împletite; cele cu picior, din sardonix sau piatră translucidă ornată cu emailuri minuscule, au un plus de eleganță.

Tăvile cu mâncăruri sunt de asemenea dimensiuni încât vin pe cărucioare împinse de servitori sau purtate de ei pe umeri. Ele sunt prezentate mai întâi la masa imperială, unde nu se ține seamă de cine a luat loc lângă bazele. Felul întâi este alcătuit din gustări felurite, decorate după moda antică. Un prepozit stabilește toate detaliile distribuirii felurilor de mâncare și a vinurilor care se servesc fiecărui invitat. Și în cazul acesta, totul este în funcție de rang. La felul doi li se prezintă mesenilor, dintre care unii sunt gurmazi rafinați, cărnurile: păsări reconstituite, boi întregi la frigare, vânat de tot felul (poate, după exemplul romanilor, pârși, un adevărat deliciu gastronomic, flamingi sau papagali, fără a mai vorbi de testiculele de cocoș sau murele de purcel de lapte). Apoi vin prăjiturile și deserturile. Acestea sunt dispuse, ca și fructele cele mai rare, în vase enorme ridicate printr-un sistem de curele care se deplasează de la o masă la alta. Între feluri sau la mijlocul ospățului se prezintă, spre cea mai mare desfătare a asistenței care se ospătează în tăcere, diferite spectacole. Acrobați, îmbrăcați ca arabii sau ca indienii, execută numere de agilitate și dibăcie.

Dansatoare, cu trupul înveșmântat într-o tunică ușoară și multicoloră, flutură deasupra capetelor lor voaluri diafane. Îmblânzitori de fiare – mai cu seamă leoparzi – și dresori de animale exotice apar costumați în cavaleri înzorzonați... Din când în când, cantorii dau glas unor aclamații de proslăvire a împăraților, intonează felicitări adresate proaspeților căsătoriți și elogiază frumusețea noii *augusta*.

Orele trec. Banchetul de nuntă se încheie în mod demn. Eticheta, cu rigorile ei, împiedică orice excese. Când se termină ultimele cântări și după ce fiecare oaspete a mâncat și a băut pe cât îngăduiau uzanțele, servitorii aduc ligheane de aur și carafe cu apă parfumată. Începând cu convivii de la masa imperială, ei spală mâinile întregii asistențe. Constantin îi face semn maestrului de ceremonii, căruia îi revine sarcina de a închide festivitățile zilei. El înaintază până în fața mesei imperiale și, „întinzând mâna dreaptă și răsfirând degetele în formă de raze, apoi strângându-le în formă de ciorchine“, dă semnalul de încheiere a ospățului. Suveranii se ridică de pe patul lor de banchet și părăsesc sala. Însoțiți doar de câțiva demnitari și servitori, cu toții atașați Dormitorului Imperial, cele două cupluri se întorc în apartamentele lor din imediata vecinătate a Chrisotriklinosului, în apropierea sau chiar în incinta gineceului.

O DEMNĂ HĂRMĂLAIE

Această noapte a nunții este poate tulburată de zgomotele festivităților care se desfășoară în oraș. Ziua următoare e ocupată de petrecerile populare. Irina, alături de imperialul său soț și în umbra socrului ei, asistă la cursele pe care Constantin, mare amator de cai și de performanțe sportive, nu a ratat ocazia de a le organiza spre cea mai mare încântare a supușilor săi.

Pe 20 decembrie are loc ceremonia care încheie definitiv sărbătorile nupțiale și obligațiile impuse cu acest prilej de protocolul palatului. Este ritualul băii împărătesei. Irina, urmată de doamnele

sale de companie, merge în cortegiu de la apartamentele ei la palatul Magnaura, spre „camera nupțială” aflată încă acolo. În acel loc începe acea „hărmălaie imperială”, pe care o etichetă preocupată de măreția bazileilor o face ciudat de calmă și de ordonată.

În sunetul orgilor și al corurilor, Irina și însoțitoarele sale părăsesc Magnaura conform unei rânduieli bine stabilite. În fața *basilissei*, servitorii poartă la vedere halatele de baie și prosoapele, flacoanele cu parfum și sipetele cu uleiuri și unguente. Alături de Irina pășesc cele trei doamne de onoare, printre care *parakathistria* – cea care șade lângă (împărăteasă) – și care conduce tot personalul casei sale. Fiecare dintre aceste trei doamne poartă în mână o rodie purpurie încrustată cu perle. În spatele celor patru vin restul doamnelor de companie. Toate merg cu pași măsurați, coborând, în ovațiile curtenilor și ale facțiunilor, scara Sfânta Hristina, care duce de la Magnaura la paraclisul închinat acestei sfinte, ceva mai jos de unde se află băile. E vorba, fără îndoială, de niște mici terme foarte luxoase unde se perpetuează obiceiul roman al etuvelor, străbunele *hammam*-urilor turcești. La întoarcere, senatorii se alătură doamnelor de companie pentru a forma escorta tinerei împărătese.

5. PRIMII ANI LA CURTE

INIȚIEREA ÎN DESFĂTĂRILE VIEȚII LA PALAT

Cu începere din a doua jumătate a lunii decembrie 768, Irina trebuie să îndeplinească toate obligațiile unei *augusta*. Împărtășește însă și desfătările acesteia. După sărbătorile de Crăciun și încheierea definitivă a celor matrimoniale, lunile se scurg într-un ritm mai lent. Palatul păstrează încă multe secrete pentru ea, ca și pentru stăpânii lui. E un adevărat oraș împrejmuit de un zid străpuns de cinci porți. El se compune din mai multe grupuri de edificii, separate prin porticuri și grădini, fiecare ansamblu purtând un anumit nume. La nord-est, mărginind piața Augusteon, primul edificiu este palatul Chalke, apoi vine Daphne și în sfârșit, în prelungirea acestora, Palatul Sacru, ale cărui clădiri se etajează până la Boukoleon, portul palatului, care și-a luat numele de la marea statuie care înfățișează un leu doborând un taur și care împodobește cheiul. Palatul Magnaura este situat mai central față de celelalte edificii, dispuse paralel cu Hipodromul. Cu siguranță că se poate ajunge la el prin piața Augusteon. Toate aceste construcții domină marea. Se poate coborî, prin grădini terasate, până la țărm, unde se înalță zidul maritim care protejează ansamblul de potențialele raiduri. Sub frunzișuri, pitite printre

copaci sau îndărătul boschetelor, zeci de pavilioane, mici edificii cu funcții multiple și terme cu paraclisuri le permit adesea locatarilor palatului să scape de regulile unei etichete constrângătoare.

Irina frecventează mai cu seamă Palatul Sacru. În primele zile ale primăverii, ea se plimbă îndelung prin grădini, pe terase și balcoane, de unde se poate bucura de o vedere minunată înspre Bosfor și munții bithynieni, pe culmile cărora întârzie încă ultimele zăpezi. Câteodată, prelungește plimbarea, în tovărășia câtorva doamne de companie sau a soacrei sale, până la Hipodromul acoperit sau până la Tzykanisterion¹.

Din când în când, ea o însoțește pe Eudokia sau pe unul dintre suverani într-unul din palatele suburbane. Odată cu revenirea zilelor însorite, deplasările Curții sunt din ce în ce mai numeroase. Împărătesele posedă propria flotă de plăcere, aflată sub responsabilitatea unui intendent. Ele pot astfel să părăsească palatul. Pornesc din portul Boukoleon, apropiat de apartamentele lor, spre Hieria, Sfântul Mamas și chiar spre insulele Propontidei. În același scop posedă propriile grajduri, pentru a se duce la Palatul Izvorului, la cel din Blacherne sau la Hebdomon, la sanctuare pe care le îndrăgesc în mod deosebit, la stațiuni termale sau în orice alt loc. Durata absențelor lor variază și ea, de la timpul acordat unei excursii în împrejurimi până la un sejur de mai multe săptămâni. Uneori, ele sunt acompaniate de soții lor, care nu disprețuiesc acest gen de plăceri.

Eudokia este pioasă. În cursul peregrinărilor sale prin diferitele sanctuare din capitală și de la periferia acesteia, le ia cu ea, desigur, pe Irina și pe Anthousa. Poate că într-una dintre primele sale luni la Constantinopol descoperă tânăra ateniană biserica

¹ Tzykanisterion, construit de Teodosie al II-lea la începutul secolului al V-lea, pe locul unde, patru veacuri mai târziu, Vasile I va edifica Nea, noua Mare Biserică, este un vast teren plat la baza zidului maritim. El servește unui joc împrumutat de la nomazii stepelor și care este foarte apropiat, în ceea ce privește regulamentul și concepția, de poloul chinezesc, devenit un sport regal în Marea Britanie. Împărații bizantini îl practicau la fel de frecvent ca prinții britanici în ziua de astăzi.

închinată miraculoasei Sfinte Fecioare a Izvorului, sanctuarul căruia îi va fi credincioasă toată viața și care va beneficia de generozitățile ei. Pentru moment, situația politică nu se pretează la manifestări de devoțiune prea intense. Persecuțiile iconoclaste se generalizează și se extind asupra întregului Imperiu. Este epoca în care Mihail Lachanodrakon organizează la Efes mascaradele sale, ale căror victime sunt monahii și monahiile. Odată cu vara, reapar trupele arabe. Ibn Wakkas, numit Barnacas de cronicarii bizantini, jefuiește ținuturile Anatoliei. El face mulți prizonieri care, reduși la sclavie, sunt vânduți în califat, dacă nu cumva au norocul să fie răscumpărați colectiv sau schimbați contra unor captivi musulmani de către guvernul bizantin. Armatele bazileului nu rămân inactive. Ele devastează vechea provincie Armenia IV, de dincolo de Tigru. Un alt corp de armată islamic cucerește Germanicea, leagănul dinastiei bizantine domnitoare și îi deportează pe toți locuitorii în Palestina. Ca și bizantinii, arabii îndeapărtează de frontiere populațiile care nu li se par sigure. Ei contribuie la crearea unui adevărat pustiu între califat și Imperiu. Dar toate aceste evenimente îndeapărtate nu au nicio importanță pentru Irina, care împărătește nepăsarea constantinopolitanilor, pe care raidurile arabe îi neliniștesc doar când flamurile lui Allah sunt vizibile de pe zidurile orașului lor. Iar ceea ce îi alungă tinerei Irina orice gânduri negre este faptul că se știe însărcinată încă din luna iunie.

UN FIU PORFIROGENET

Ne închipuim bucuria lui Constantin, care se consideră un vârstnic, la aflarea acestei vești pe care o spera și mândria amestecată cu teamă a tânărului co-împărat Leon. Viitorul dinastic este la acea vreme o grijă care îl obsedează pe bazileu.

De-acum, și mai ales cu începere din toamnă, Irina nu mai păraște deloc Palatul Sacru. E scutită din ce în ce mai mult de îndatoririle ei la curte. Totuși, nu poate evita să asiste la cursele organizate cu ocazia sărbătoririi unui an de la căsătorie. Viitoarea mamă trebuie

să se înfățișeze o ultimă oară, înainte de a naște, mulțimii dezlănțuite de la Hipodrom. Ea a luat loc în *Kathisma*. Această lojă imperială este ea însăși un mic palat, cu săli de recepție și o sală de ospete. Construcția face legătura între Marele Palat și Hipodrom.

La 14 ianuarie 770, Irina dă naștere unui fiu. Destinul îl va chema să urce pe tron la vârsta de zece ani, sub numele Constantin al VI-lea. De la primele dureri, Irina părăsește de urgență apartamentele sale. Doamnele ei de companie și câțiva servitori o conduc, susținând-o, spre Porphyra, unde totul este pregătit pentru nașterea micului principe. O împărăteasă se cuvine să-și aducă pe lume copiii în această încăpere care își trage numele de la porfirul cu care sunt placați pereții și de la culoarea pardoselii din marmură purpurie, materiale care s-au adus de la Roma la momentul construirii palatului. Prin ferestrele ce dau spre o logie dominând portul Boukoleon, ar putea să vadă, dacă starea ei i-ar îngădui-o, Propontida presărată cu insule. Cât despre călătorul care ar privi spre palat de la bordul corabiei sale, el ar putea recunoaște Porphyra după bizarul ei acoperiș piramidal.

Abia a ajuns acolo și vestea nașterii imperiale s-a răspândit deja în tot palatul, până la urechile împăraților. Moașele se agită. Viitoarea mamă suferă mult, fără doar și poate. Aducerea pe lume a unui copil se face adesea cu riscul vieții, toate femeile știu asta. Condițiile în care a născut Irina rămân misterioase. Să fi fost o naștere dificilă²? Un lucru e sigur: ea naște în poziție șezândă, după cum înfățișează adesea ilustrațiile extrase din cărțile sfinte.

² Sursele sunt lipsite de precizie. Se poate oricum presupune că alte sarcini ale Irinei nu au ajuns la soroc sau că pruncii nu au trăit, murind la vârste fragede. În fața tăcerii contemporanilor, putem emite ipoteza că acest Constantin a fost singurul copil al cuplului imperial. Dacă luăm în considerare preocuparea dinastică, constantă la isaurieni, și mentalitatea creștină și natalistă a bizantinilor, această absență a altor nașteri nu se poate explica decât printr-o sterilitate subită a unuia dintre cei doi soți. Ca atare, e posibil s-o imputăm acestei prime nașteri, care va fi avut consecințe nefaste pentru Irina. O infecție este oricând probabilă, într-o lume în care regulile elementare de igienă sunt adesea necunoscute.

De cum a văzut lumina zilei, moașele care au ajutat-o pe mamă la naștere îi fac nou-născutului prima sa baie caldută. I se face toaleta și mamei, care este apoi susținută până la patul amplasat într-un alt colț al vastei săli purpurii. Pruncul înfășat în scutece îi este dat în brațe, apoi așezat într-un leagăn de lângă patul matern. Servitoarele și sclavele se grăbesc să facă ordine și să spele cu apă din abundență pardoseala pătată de sânge.

Câteva moașe rămân în apropierea Irinei. Aceasta primește deja primele vizite. Constantin și Leon au venit de bună seamă să admire acest fiu, speranță a dinastiei lor. Demnitarii aflați în slujba familiei imperiale au fost trimiși după patriarhul Niketas. Drumul e lung. Trimișii trebuie să traverseze rapid tot palatul, fiindcă Porphyra se află exact în punctul opus Sfintei Sofia și al palatului patriarhal învecinat. Vestea, foarte repede cunoscută în întregul palat, ajunge și în oraș. Demnitari și cetățeni dau frâu liber bucuriei lor. Care nu e, poate, atât de sinceră pe cât pare. Ana Comnena se va plânge de această lipsă de sinceritate vorbind despre manifestările de bucurie care au urmat nașterii fratelui său Ioan în 1087. Acest gen de atitudine nu are vârstă.

Patriarhul Niketas, acest bătrân slav și iconoclast convins, sosește cu un cortegiu impresionant de episcopi și preoți de la Marea Biserică. În timp ce suveranii îi primesc pe înalții demnitari și pe senatorii veniți să le prezinte primele urări și felicitări, Niketas și clericii care-l însoțesc o salută cu respect pe Irina. Imediat după aceea, ei încep rugăciunile tradiționale pentru nou-născut, cerându-i lui Dumnezeu să-i dea viață lungă. Apoi cu toții lasă mama și pruncul să se bucure de o odihnă necesară.

La cinci zile după nașterea porfirogenetului au loc obișnuitele curse de la hipodrom. Ele au fost solicitate în mod oficial de către demne de cum s-a născut micuțul moștenitor. În ajunul acestei manifestări, prepozitul alege două sute de oameni însărcinați să răspândească în rândurile asistenței, în cursul jocurilor, prenumele pe care suveranii îl doresc pentru nou-născut. Astfel, printre aclamațiile corurilor demotice întru slava bazileilor și urările de sănătate adresate Irinei, mulțimea îi strigă bătrânului Constantin,

încântat, dorința sa ca nepotul lui să poarte același prenume ca el. Încă o dată, unanimitatea dintre popor și suveranul său, care îl solicită atât de des pentru a-l asocia politicii sale, este perfectă. Alternanța prenumelor Constantin și Leon pare, în această zi de ianuarie, o chezașie a perenității dinastiei isauriene.

Serbările date cu ocazia evenimentului durează o săptămână, la curte și în oraș. În provincie, vestea e adusă de mesagerii bazileului, care vin încărcăți cu daruri pe care le împart funcționarilor locali și poporului. Reprezentantii puterii centrale organizează, de asemenea, petreceri la care participă toți supușii împăratului, oricare ar fi opiniile lor religioase. Nici măcar iconofilii nu doresc o schimbare de dinastie. Ei sunt loiali puterii. Speră doar într-o schimbare de atitudine a bazileului cu privire la problemele religioase. Cei care și-au pierdut orice nădejde în Constantin al V-lea Caballinos își pun toată încrederea în fiul său și în acest nepot care tocmai s-a născut. Demnitarii, la palat, și oamenii din popor, în piețele publice, sunt cu toții poftiți la libații în sănătatea Irinei. Ei se desfată atunci cu o băutură specială, foarte condimentată, numită *lochodzema*, vinul lăuzei.

PRIMELE OBLIGAȚII AULICE ALE MICULUI CONSTANTIN

Pe 21 ianuarie, un preot vine să-l ia pe copilul pregătit dinainte pentru prima sa ceremonie palatină. El îl duce în pragul unei capele din palat. În vestibulul acestui lăcaș, preoți și curteni se îngheșuie, la distanță de pruncul imperial. Preoții oficianți se apropie, recită lângă copil rugăciunile obișnuite, îi dau prenumele ales în mod oficial de popor și îl îmbracă într-un strai alb. Pentru cei mai mulți dintre istoricii specializați în ritualurile palatine, acesta este momentul tonsurii, pe care alți istorici îl plasează după botez. Tratatul *Despre ceremonii* afirmă în chip explicit că el are loc la opt zile după naștere.

Patriarhul urmează ritualul tunderii. Cere grația lui Dumnezeu și binecuvântează capul copilului. Apoi ia foarfeca și taie părul în așa fel încât să deseneze o cruce pe craniu, spunând: „Constantin, robul Domnului, primește tunderea în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.“ Micile șuvițe căzute sunt culese cu grijă și înmânate nașului într-o batistă, care va fi depusă într-un loc consacrat. Prin acest ritual, tânărul porfirogenet este consacrat lui Dumnezeu; el e înălțat deasupra celorlalți muritori. Este prima etapă către acel tron terestru considerat a fi cel al singurului reprezentant al lui Dumnezeu. Poate că această ceremonie a avut deja loc în paraclisul Sfântului Teodor, vecin cu Porphyra și amenajat într-una din absidele Chrysotriklinosului, magnifica sală a tronului construită în centrul Palatului Sacru de către Iustin al II-lea. În secolul al X-lea, aici vor primi tunderea fiii împăraților macedoneni. Dar paraclisul servește mai ales ca vestiar imperial: în el se păstrează o sumedenie de obiecte prețioase, printre care Toiagul lui Moise. De acest miraculos baston de lemn se folosește bazileul la anumite ceremonii pentru a-și afirma rolul de cârmuitor al noului popor ales și a cărui misiune pe pământ este de a-l conduce spre Ierusalimul ceresc.

După tundere, micul Constantin este readus mamei sale. Prin ferestrele Chrysotriklinosului pătrunde suficientă lumină pentru a face să strălucească marea cruce pe fondul unui mozaic de aur³, care domină tronul ascuns privirilor de o draperie purpurie brodată cu fir de aur, tronul căruia el îi este sortit. În Porphyra, pruncul e culcat din nou în leagănul de lână mama sa. După practica epocii, aceasta a rămas la pat de când a născut. Patul ei și leagănul fiului său sunt acoperite cu țesături de mătase fină, în care se amestecă în motive abstracte și geometrice trei culori: auriul, purpuriul și argintiul. Încăperea este în întregime tapetată cu țesături prețioase. Când

³ Mozaicurile de aur sunt alcătuite din mici cuburi de sticlă având o latură acoperită cu foiță de aur. Cuburile se aplică pe perete cu latura aurită. Astfel, strălucirea sticlei amplifică luminozitatea și aurul este protejat.

totul e pus la punct, începe primirea soțiilor și văduvelor de mari demnitari, care vin s-o felicite pe *augusta* pentru nașterea sa fericită. În amintirea regilor magi, ele aduc daruri, pe care le depun la picioarele patului și-ale leagănului. Apoi intră în sală bărbații, care se înclină cu respect înaintea mamei și a copilului.

Data botezului lui Constantin nu se cunoaște. Nu încapе îndoială că s-a așteptat o sărbătoare religioasă, ca Paștele. Dacă există temeri cu privire la viitorul copilului, acesta este botezat a doua zi după naștere. De fapt, nu există nicio regulă în această privință. Ceremonia se desfășoară în Marea Biserică (așa numesc bizantinii Sfânta Sofia), cu acel fast și acea etichetă cu care suntem de-acum obișnuiți.

II

PE TREPTELE PUTERII

6. ÎN CULISELE PUTERII

După nașterea lui Constantin, și vreme de aproximativ un deceniu, nu se mai pomenește nimic despre Irina. Până și *Viața sa*, operă târzie, omite să menționeze ce se întâmplă cu tânăra mamă în acest palat plin de secrete.

Doar marile fapte de arme ale lui Constantin al V-lea, care îmbătrânește și care va fi răpus în cele din urmă de o boală cu evoluție galopantă în cursul luptelor lui cu bulgarii, rețin atenția cronicarilor. Domnia fiului său Leon al IV-lea este prea scurtă pentru ca tânărul suveran să aibă timp să se afirme și să dea vreo strălucire oarecare șederii lui pe tron. În cursul celor cinci ani ai puterii sale personale, tergiversează între continuarea sau încetarea politicii iconoclaste a tatălui său. Moartea lui Leon o aduce pe Irina în prim-planul scenei politice. Ea devine regentă pentru fiul său minor Constantin al VI-lea, atunci în vârstă de zece ani. Cu ea iconofilia învinge, dar, folosind o subtilă strategie politică, ea va ști să evite o criză violentă care ar fi putut degenera în război civil între partizanii și adversarii imaginilor. Această înțelepciune uimește. Ea este dovada unei mari maturități politice, rod al unei lente inițieri în tainele puterii. Aceasta are loc pe durata ultimilor ani ai domniei lui Constantin al V-lea. În același timp, Irina învață să cunoască bine Constantinopolul și poporul său, ucenicie indispensabilă pentru viitoarea stăpânitoare a puterii.

CONSTANTINOPOL: DE LA ORAȘ LA SAT

Orașul lui Constantin al V-lea nu este cel al lui Constantin cel Mare, al cărui moștenitor și emul se pretinde, și cu atât mai puțin cel al lui Iustinian. Posibilitățile isaurienilor sunt limitate. Imperiul s-a micșorat ca un șagrin, ducând la o scădere considerabilă a bogățiilor disponibile și mobilizabile pentru un program de înfrumusețare a cetății imperiale. Situația este agravată de criza demografică care afectează întregul Imperiu, dar mai cu seamă *Împărăteasa Cetăților*, acum destul de pustie după cumplita epidemie de ciumă din 747.

Cutremurele de pământ sunt frecvente. Cele din secolele al VII-lea și al VIII-lea, dintre care unele foarte violente, lasă numeroase ruine în spatele meterezelor. Multe edificii publice sau private s-au prăbușit. Autoritățile, lipsite de mijloace, se mulțumesc adesea cu repararea zidurilor. Ca atare, putem nuanța afirmațiile autorilor iconofili. Aceștia îl acuză adesea pe cel pe care îl supra-numesc Kopronymos că distruge bisericile. De fapt, ele s-au năruit din cauze naturale. Împăratul e vinovat doar că n-a pus să fie restaurate sau reclădite, dar utilitarismul său îi interzice lui Constantin să se intereseze mai întâi de reconstrucția sanctuarelor, de mult timp goale ca urmare a depopulării capitalei¹. Cele pe care tatăl său sau el însuși le consideră importante sunt, totuși, reconstruite. Cea mai veche biserică a capitalei, care a fost mult timp catedrală înaintea edificării Sfintei Sofia, Sfânta Irina, deteriorată de cutremurul din 732, este restaurată și târnosită sub domnia lui Constantin. Tot el dispune construirea bisericii palatine a Farului, sanctuar pe de-a-ntregul închinat, ce-i drept, gloriei imperiale. Al doilea isaurian își concentrează eforturile de constructor asupra edificiilor de utilitate publică. Apeductul lui Valens, ruinat de avari în 626, este restaurat în 768, an de secetă. Dar Constantin trebuie să recurgă la mână de lucru provincială.

¹ La sfârșitul domniei lui Constantin al V-lea, orașul ar fi avut o populație de circa 40 000 până la 50 000 de locuitori.

La momentul în care îl descoperă Irina, Constantinopolul este un oraș legendar care fascinează în egală măsură locuitorii săi și vizitatorii străini, dar și popoarele vecine. Cine își închipuie un oraș cadrilat, cu intersecții regulate, unde străzile se încrucișează în unghiuri drepte, plin de edificii publice, de coloane, de statui și de biserici pe cât de numeroase, pe atât de fastuoase, își închipuie un oraș antic ideal, fără multe trăsături comune cu realitatea. Cât despre orașul foarte populat, el aparține trecutului. Nu mai suntem în Constantinopolul lui Teodosie sau Iustinian și cu atât mai puțin în Roma primelor două secole ale erei noastre.

Orașul are cu totul alt aspect. Din orice parte e abordat, de pe uscat sau de pe mare, el apare la adăpostul unui zid lung și solid. Acest zid este bine întreținut, în ciuda dificultăților întâmpinate, din lipsa mâinii de lucru, după seismele din anii 740, fiindu-i reclădite turnurile și meterezele prăbușite. Admirabilă lucrare de apărare, a cărei construcție a început în 412 sub conducerea prefectului Anthemius, zidul terestru a fost prelungit cu zidul maritim. El a fost dublat și terminat de prefectul Kyros la mijlocul secolului al V-lea. Pentru mai multă siguranță, acesta din urmă a pus să se protejeze ansamblul fortificațiilor cu un șanț lat. Odată încheiată, totalitatea sistemului de apărare se compune dintr-un șanț de 15–20 de metri lățime și 5–7 metri adâncime, un taluz între șanț și primul zid, un zid exterior presărat cu 92 de turnulețe², un antemetez, o cale de patrulare cu o lățime medie între 50 și 55 de metri și un zid interior flancat de mari turnuri, în parte rămas în picioare și astăzi. Cu zidul maritim înalt de 10–15 metri, întărit cu 288 de turnuri și având 22 de porți și ușițe secrete, ansamblul se întinde pe aproximativ 20 de kilometri. Acestui sistem de apărare trebuie să-i adăugăm zidul construit de Anastasius la două zile de mers de zidul teodosian și care leagă Propontida de Marea

² Această cifră este dată cu titlu indicativ. E de presupus că numărul turnurilor și al turnulețelor, atât la zidul terestru, cât și la cel maritim, a variat. Nu putem deci cunoaște cu siguranță numărul lor exact sub domnia lui Constantin al V-lea.

Neagră. În pofida restaurării de către Iustinian, el este la acea vreme în mare parte ruinat și total permeabil invaziilor venite din Tracia. Nu mai îndeplinește decât o funcție administrativă: delimitează districtul Ktima.

Zece porți terestre permit traversarea Zidului lui Teodosie și accesul în oraș. Cea mai monumentală și cea mai frumoasă este folosită de împărați la întoarcerea din campaniile militare victorioase. Aceasta e Poarta de Aur. Situată la sud, nu departe de Propontida, ea își datorează numele culorii batanților. Concepută ca un veritabil arc de triumf roman, această poartă-citadelă flancată de patru turnuri are trei deschideri, ornamentate cu numeroase sculpturi. Se putea admira aici o statuie a lui Teodosie I, care a fost răsturnată la un seism la sfârșitul domniei lui Leon al III-lea. Cât despre celebrul grup al celor patru elefanți, el mai este încă la locul lui în secolul al VIII-lea. Poarta de Aur mai are, în plus, o propilee cu basoreliefuri reprezentând scene mitologice.

În spatele zidului, nu un oraș li se înfățișează călătorilor, ci un ansamblu de târgușoare, vile și mănăstiri printre ogoare însă-mânțate, grădini de zarzavaturi și cimitire³. Acest spațiu acoperă doi kilometri și jumătate între Zidul lui Teodosie și cel, mai vechi, al lui Constantin, pe atunci ruinat și prost întreținut. Porțiunile cele mai locuite în această zonă-tampon sunt cartierele Psamathia, la Propontida, Deuteron, din apropierea Porții Adrianopolului, și Blacherne, lângă Cornul de Aur. Niciodată, nici măcar pe vremea când orașul număra între 300 000 și 400 000 de locuitori, sub domnia lui Teodosie al II-lea, acest spațiu n-a fost în întregime construit și nici n-a avut un decor monumental. Cele două apeducte care alimentează orașul cu apă – unul, din pădurea Belgrad, aflată la vreo cincizeci de kilometri nord-vest de ziduri, celălalt, recent restaurat și cel mai important, de la frontiera

³ Pentru toată această parte și ceea ce urmează referitor la oraș, a se consulta cartea lui C. Mango, *Le Développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècle)*, Paris, 1985, și lucrările lui G. Dagron, în special teza sa *Naissance d'une capitale*, Paris, 1974.

bulgară, cu mult dincolo de Zidul lui Anastasius – traversează acest spațiu slab urbanizat. Din secolul al V-lea, într-o epocă în care invaziile se succed, a trebuit să se prevadă o soluție în caz de avariere a apeductelor și de întrerupere a alimentării cu apă, ceea ce s-a produs la începutul secolului al VII-lea. Drept urmare, orașul a fost dotat, în special în această zonă puțin construită, cu numeroase cisterne (Sfântul Mocius, Aetius, Aspar...). Nu încapе îndoială că pentru a pune la adăpost aceste rezerve de apă indispensabile, vitale în caz de asediu, a fost construit acel mult prea mare zid al lui Teodosie. Altfel el nu se poate justifica.

Odată cu diminuarea numărului locuitorilor, zona neconstruită s-a mărit; ea ajunge să pătrundă în bună măsură chiar înlăuntrul Zidului lui Constantin. Tot acest spațiu este acum consacrat agriculturii, care furnizează o aprovizionare suplimentară pe timp de pace. Cantitatea de produse agricole provenite din interiorul zidurilor sau din zona imediat suburbană n-a conținut să crească, reflectându-se în consumul de alimente al constantinopolitanilor încă din epoca lui Iustinian și, mai cu seamă, de la dispariția annonei civice⁴. În perioadă de război, dacă orașul e asediat, ea asigură, împreună cu pescuitul, hrana cetățenilor. În timpul asediului arabilor din 717, populația orașului, rămasă în întregime pe loc, a suferit mai puțin de foame decât asediatorii. Pe de altă parte, istoricul contemporan C. Mango remarcă în mod foarte corect că nu se menționează nicio penurie de alimente în Constantinopol între asediul întreprins de Constantin al V-lea, în 742, și iarna 927–928.

⁴ Serviciu de aprovizionare la Roma, această administrație a fost introdusă la Constantinopol din momentul în care orașul a devenit capitală la mijlocul secolului al IV-lea. Grâul este perceput ca impozit în anumite provincii, mai ales în Egipt, sau rechiziționat și plătit conform unui tarif oficial. Transportat în capitală, în principal pe cale maritimă, acest grâu este distribuit în mod gratuit sau la preț redus nevoiașilor. Istoricul Socrate din Constantinopol vorbește, astfel, de 80 000 de pâini pe zi distribuite de Constantin. Annona civică a trebuit să dispară la puțin timp după cucerirea Alexandriei de către musulmani în 618, iar grâul provenind din Tracia, pe atunci invadată de avari, n-a mai putut nici el să ajungă în oraș.

În plus, sub regimul acestuia din urmă, orașul trăiește în abundență: el datorează acest fapt valorificării pământurilor și regiunilor celor mai apropiate, dar mai cu seamă politicii imperiale, care favorizează orașele în detrimentul satelor.

Dincolo de Zidul lui Constantin, începe cu adevărat orașul. Țesătura urbană se îndesește cu repeziciune. Edificiile se înmulțesc de-a lungul marilor artere, îndeosebi de-o parte și de alta a marelui bulevard Mese, care începe de la Milion, fiind o adevărată coloană vertebrală a cetății. Mese are două ramificații. Prima merge spre Poarta de Aur – poate în mod foarte indirect – și se află deci în prelungirea firească a importantei via Egnatia, iar a doua spre Poarta Adrianopolului. Ele se întâlnesc cu puțin înaintea Forului lui Teodosie. În afara acestei axe principale, orașul este un labirint de străzi, porticuri și edificii publice, mai ales dincolo de acest for. Străzile au un traseu neregulat. Ele au pierdut frumosul aranjament ortogonal pe care încercaseră să-l impună primii constructori și acum seamănă cu străzile medievale orientale.

Din urzeala romană și constantiniană nu mai rămâne mare lucru: doar Mese, strada Porticului lui Domninus și calea care duce de la Milion la Strategion, piața în apropierea căreia a debarcat Irina venind de la Hieria. Intersecția Tetrapilului, un arc de triumf placat cu bronz și având patru deschideri, între strada Porticului lui Domninus și Mese, amintește de centrul orașului lui Constantin. El este acum inima cartierului Artopoleia, sau al brutarilor. Fiecare breaslă are un cartier care îi e mai specific și unde atelierele și prăvăliile se învecinează cu locuințele.

Aceste case sunt clădiri cu un etaj sau două, în cazul celor mai îndepărtate de centru, dar putând să ajungă la șapte sau nouă în preajma porturilor. *Insulae*, acele imobile romane cu patru până la șase etaje, nu sunt menționate în *Notitia Urbis*⁵.

⁵ *Notitia Urbis Constantinopolitanae* e un document oficial datând din al doilea sfert al secolului al V-lea. Este vorba de un text de vreo cincisprezece pagini, în latină, care descrie orașul sector cu sector și enumeră casele, străzile, băile, bisericile etc. Despre informațiile care se pot obține din *Notitia* și alte

Cu toate astea, e sigur că ele existau la Constantinopol de la începutul secolului al V-lea, însă au dispărut cu timpul și catastrofele, frecvente într-un oraș de o asemenea mărime. Incendiile au însoțit în mod destul de sistematic răzmerițele atât de obișnuite pe timpul Imperiului Bizantin timpuriu. Unele au fost accidentale. Cel din 465 marchează o cotitură în evoluția peisajului urban. Izbucnit în apropierea antrepozitelor din portul Neorion, el a distrus în patru zile opt dintre cele paisprezece sectoare ale capitalei, pe o lungime de 2,5 kilometri. Această suprafață, vreo bună jumătate din oraș, nu a mai fost reconstruită după schemele antice. Multe clădiri publice, printre care Palatul Senatului, au dispărut atunci, urmele acestui incendiu rămânând încă vizibile în secolul al X-lea.

Lipsite de un real confort, casele sunt făcute din materiale ieftine provenite din Tracia vecină. Doar cele construite pe Mese își păstrează porticurile. Adesea, locuințe sărace sau conace aristocratice ascund sau includ vestigii antice și monumente uitate. Nu vom zăbovi asupra descrierii locuințelor bogate. De la casa burgheză la palatul demnitarului, variază doar mărimea și opulența materialelor utilizate. În rest, aceste clădiri sunt identice cu cea a patricianului atenian unde și-a petrecut Irina, probabil, întreaga copilărie.

Afară, pe străduțele murdare și nepavate sau pe străzile larg deschise razelor soarelui, locuitorii circulă tot timpul pe lângă animale. Turme de porci sunt mânate dinspre portul iulian spre Forul lui Teodosie, singurul loc în care este autorizat negoțul cu acest animal și deci unde vin să se aprovizioneze măcelarii. Pe străzile în pantă, porcii trebuie biciuiți, căci o forță magică îi poate împiedica să se mai miște dincolo de-un anumit punct.

Forul lui Teodosie, la origine fidelă adaptare a Forului roman al lui Traian, al cărui descendent se pretindea spaniolul Teodosie, și-a pierdut mult din măreție la această vreme. În secolul al VIII-lea n-au mai rămas decât porticurile care delimitează piața, coloana

ornamentată, replică a celebrei Coloane a lui Traian și, în centru, statuia ecvestră din bronz a împăratului Teodosie. Două arcuri laterale susținute de două grupuri de câte patru coloane lasă Mese să traverseze de la un capăt la altul forul. Pe arcul dinspre est se află statuia lui Arcadius, pe cel dinspre vest – cea a lui Honorius: sunt cei doi fii ai lui Teodosie I. Fapt semnificativ, constantinopolitanul din secolul al VIII-lea nu știe mai multe decât descendentul său din secolul al X-lea cine este omul călare înfățișat în centrul pieței. Unii susțin că e Belerofon⁶, alții că e Iosua. Cu toții atribuie statuiilor anumite puteri, în general malefice. Cea a lui Teodosie trece drept prezicătoare a viitorului cetății imperiale. Se afirmă că sciții, termen generic pentru desemnarea popoarelor din nord, vor pune într-o zi stăpânire pe ea. Alte statui au puteri diferite. Un grup statuar din bronz, aflat sub porticul vestic, reprezintă niște insecte mari. Se pretinde că ar fi opera lui Apollonios din Tyana⁷. Vasile I va pune să fie distrus pentru a elimina din oraș lighioanele răufăcătoare. Forul imperial a devenit o piață comercială. Nu numai că e locul în care se vând și se cumpără porci, ci și cel unde se aduc mieii între Paște și Rusalii. Constantin al V-lea mută aici și târgul de vite care, până atunci, se ținea pe cheiuri.

Nu departe, o altă piață, decorată cu un turn al vânturilor și o giruetă datând din secolul al VI-lea, a devenit o piață de fân. Un alt for, Amastrianon, cu numeroase sculpturi, are o proastă reputație. Se spune că e bântuit de demoni cărora le sunt închinat o mulțime de statui. A devenit târg de cai și de măgari. Toate piețele aveau parte pe atunci de o soartă identică. Nici măcar Forul lui Constantin, capodoperă de eleganță, având o formă eliptică

⁶ În mitologia greacă, erou corintian, fiul lui Poseidon. A ucis Himera și a învins amazoanele, călărind pe calul înaripat Pegas (n. tr.).

⁷ Apollonios din Tyana este un filosof pitagorician mistic din secolul întâi al erei noastre. Sofistul Filostrate a scris biografia sa romanțată pe timpul lui Septimius Sever, făcând din eroul său un remarcabil ascet și un vrăjitor formidabil. Acest ultim aspect este cel pe care l-au reținut bizantinii. Cum îl știu de păgân, ei nu pot decât să acorde o putere malefică numeroaselor opere pe care i le atribuie.

asemănătoare actualei piețe San Pietro din Roma, și loc de care se leagă amintirea respectuoasă a împăratului întemeietor, nu e crușat. Miasmele pe care le emană aceste locuri publice, consacrate acum negoțului de hală, sunt atât de pătrunzătoare și de dezagregabile, încât la o dată nedeterminată se dă dispoziție parfumarilor să vină să se instaleze la porțile palatului pentru a proteja curtea și suveranul de aceste neplăceri. Împărăteasa Cetăților a căpătat, așadar, aspecte de mare comună rurală, năpădită de vite și de țărani care trăiesc și lucrează înlăuntrul zidurilor sale prea largi. Ea rămâne totuși un port, dar, și în această privință, se poate observa o reducere considerabilă a capacităților sale.

Sub domnia lui Teodosie al II-lea, prin construirea unui nou port care îi poartă numele, orașul posedă patru kilometri de cheiuri. Deși capacitățile de acostare erau cu o treime inferioare celor ale anticului port Ostia, el putea totuși să primească în același timp cinci sute de ambarcațiuni. Odată cu dispariția annoniei și cu scăderea numărului locuitorilor cetății, porturile mai puțin comode sunt lăsate în părăsire. Cel mai mare și ultimul amenajat, cel al lui Teodosie, este ticsit în secolul al VII-lea. El lasă loc doar unui rambleu jos, la baza zidului maritim. Comerțul cu grâu este transferat în portul lui Iulian. Astfel se explică localizarea cartierului brutarilor în Artopoleia. Însă cea mai mare parte a traficului portuar se realizează în porturile vecine, Neorion și Proosphorion, în Cornul de Aur. Neorion, devenit port de război, este foarte bine întreținut. E dragat în 698 și, la asediul din 717, e protejat de flota arabă printr-un lanț uriaș care închide Cornul de Aur.

SCHIMBĂRI ȘI EVOLUȚIE

Dacă multe monumente dispar este și pentru că, utile la momentul în care orașul a fost întemeiat de Constantin pe locul anticei cetăți elene Byzantion, ele au încetat a mai fi astfel ca urmare a unor accidente și din cauza lentei transformări a obiceiurilor constantinopolitanilor. Astfel, multă vreme privați de apa adusă prin

apeducte, aceștia și-au pierdut obiceiul de a frecventa cu asiduitate băile publice. Termele, atât de prețuite și atât de necesare romanilor, se închid unele după altele. Cel mai vechi și cel mai somptuos, baia lui Zeuxippos, situată la marginile palatului și cu deschidere spre Augusteon, nu mai funcționează de la începutul secolului al VIII-lea. Incendiată în timpul celebrei răscoale Nika, din 532, care a fost cât pe ce să-l coste pe Iustinian tronul, ea a fost reconstruită și decorată cu statui luate din sanctuarele lumii grecești antice, dispuse în alternanță cu motive iconografice creștine. Ea mai funcționa încă în 713, cu prilejul îmbăierii împăratului Philippikos, ultima menționare în sursele noastre. Ulterior, edificiul este dezafectat. El devine cazarmă și adăpostește închisoarea de tristă faimă Noumera. Termele lui Constanțiu sunt abandonate în aceeași epocă. Hipocaustele⁸ băii lui Dagistheus servesc drept loc de refugiu. Un călugăr iconoclast se ascunde aici după restaurarea icoanelor, din 843. Acum, dacă băile mai există încă și dacă nu sunt casnice – lucru rar –, e vorba de mici așezăminte ținute de persoane private. Obiceiurile legate de îmbăiere se modifică și se pierd încetul cu încetul. În secolul al XII-lea, se consideră că o vizită săptămânală la băi este mai mult decât suficientă.

Teatrul cunoaște o evoluție identică. În secolul al V-lea, patru teatre funcționau încă, prezentând mime și pantomime, singurele spectacole apreciate de marele public. Statul încetează foarte repede să mai ofere populației acest gen de distracție. Ultimele menționări ale unor reprezentații finanțate de autorități datează din secolul al VI-lea. Ca și băile, teatrul devine o afacere pe de-a-ntregul privată. Dacă e vorba de mimi, actorii, grupați în companii ambulante, nu mai joacă decât în locuințele aristocratice. Pantomimii, care interpretează piese de inspirație mitologică, nu au supraviețuit interdicțiilor bisericești, reluate de autoritatea imperială. În aceste condiții, locurile în mod tradițional rezervate spectacolelor se

⁸ Sisteme subterane de încălzire prin pardoseală a băilor. Ele există atât în termele publice, cât și în locuințele private, unde servesc nu numai la încălzirea băilor, dar și a anumitor încăperi, printre care dormitoarele.

degradează. Amfiteatrul din Bizanț, Kynegion, situat la baza vechii acropole întemeiate, conform tradiției, de grecul Byzas, nu mai slujește în secolul al VIII-lea decât ca loc de execuții. Aici sunt decapitați criminalii, după care li se târăsc trupurile prin tot orașul până la o groapă comună numită *ta Pelagion*, nu departe de Forul Boului. Cadavrele aruncate acolo sunt acoperite cu un strat superficial de pământ. Ele putrezesc în văzul tuturor sau sunt devorate de câinii vagabonzi și sfâșiate de păsări.

Celelalte teatre au dispărut fără a lăsa vreo urmă. O scenă extrasă din *Viața Sfântului Andrei Salos* prezintă o femeie despre care toată lumea știe că este întruchiparea diavolului. Ea se lamentează: a venit la Constantinopol pentru o problemă de justiție și nu a găsit alt culcuș decât sub bolțile unui teatru. Noaptea, pe când dormea, i s-a furat tot ce avea. Această scriere datează din secolul al VII-lea sau al VIII-lea, chiar dacă redactarea sa definitivă este mai târzie. Istorioara ne permite să ne facem o idee despre rolul și destinul teatrelor și al amfiteatrelor sub domnia lui Constantin al V-lea, mai întâi în capitală, apoi, neîndoind, în tot Imperiul. Aceste imense clădiri, acum pustii, au devenit adăposturi pentru oamenii cei mai săraci și mai defavorizați, precum și ascunzișuri pentru tâlhari.

O rămășiță a Antichității romane supraviețuiește totuși: Hipodromul. Dar nici în cazul acesta nu trebuie să ne înșelăm. Dacă termenul e același, realitatea pe care o desemnează diferă. În ciuda intențiilor lui Constantin al V-lea care, cu pasiunea lui pentru cai, încearcă să redea venerabilei instituții un pic din strălucirea de odinioară, Hipodromul nu mai e ce era în epoca Imperiului Roman târziu. Construcția este un vast edificiu rămas neschimbat de la realizarea sa, pe vremea lui Constantin I, urmașii acestuia mângâindu-se la efectuarea câtorva modificări pentru a-l înfrumuseța. El este cel care a impus și amplasamentul palatului. Constantinopolul a fost construit după modelul Romei imperiale. Or, în Orașul Etern, Palatul de pe înălțimea care i-a dat numele, Colina Palatină, domina Circus Maximus, situat în depresiunea *vallis Murcia*. Importanța acordată Hipodromului nu este motivată doar de

entuziasmul sportiv, el e un spațiu politic. Spectatorul nu este niciodată pasiv. În calitatea sa de cetățean, el vine aici și pentru a fi asociat cu ceremoniile Curții și a-și exprima părerea cu privire la politica momentului. Atitudinea sa depinde de susținerea ori de neîncrederea pe care o acordă bazileului domnitor sau anturajului său. O zi la Hipodrom este, prin urmare, echivalentul din societatea noastră al unei serii de meciuri de fotbal în care s-ar înfrunta vedete aplaudate sau huiduite, întretăiate de ceremonii de felul celor pe care astăzi doar curtea Angliei mai știe să le ofere telespectatorilor din întreaga lume (dar la Constantinopol ele sunt în direct) și de referendumuri cu privire la politica generală sau al unor acțiuni mai deosebite întreprinse la momentul respectiv de către împărat. Ultimul aspect este, fără îndoială, cel mai important.

În Roma secolului al IV-lea, într-o epocă în care Hipodromul este locul tuturor pasiunilor, împărații, preocupați de popularitatea lor și adesea absenți, oferă în medie șaizeci și șase de zile de circ pe an. Pe durata unei zile, au loc până la șaizeci de curse. Aceste cifre sunt grăitoare și arată importanța instituției și a fenomenului social pe care îl reprezintă. Doar Biserica, putere pe atunci tânără și cu o audiență încă incertă, este singura care combat aceste manifestări. În Constantinopolul secolului al VIII-lea, lucrurile s-au schimbat mult. Din cartea *Despre ceremonii*, aflăm că nu mai sunt decât circa opt zile de curse pe an și că spectacolul se reduce la patru curse dimineața și patru după-amiaza, cu lungi interludii de reprezentații date de acrobați și jongleri, prezentări de animale exotice și concursuri de alergări. Acestea din urmă cunosc o asemenea vogă, încât un învingător obișnuit al acestui tip de competiție, Bambaloudes, va primi sub domnia lui Mihail al III-lea (842-867) aceleași onoruri ca un auriga. Cei mai cunoscuți conducători care sunt într-adevăr acoperiți de glorie și se face totul ca, după moartea lor, posteritatea să-și amintească de ei. Uranicus, care triumfă sub domnia lui Constantin al V-lea și își încheie cariera pe când în kathisma se instalează Irina, este ultimul dintr-un lung șir. Spectacolele de la Hipodrom interesează

încă publicul sub domnia lui Constantin al V-lea. Declinul instituției, notabil deja din epoca primilor heraclizi, pare să se oprească în cea a primilor isaurieni. Însă fiind prea legat de numele lui Caballinos și de iconoclastism, acest gen de manifestare întru slava împăraților se rarefiază în secolul al IX-lea.

Amurgul acestei vechi instituții se remarcă și în reducerea rolului jucat de facțiuni sau deme. Aceste asociații sportive și civice îndeplinesc reale funcții polițienești. Ele sunt responsabile cu paza meterezelor și, dacă o amenințare gravă apasă asupra orașului, acordă sprijin militar armatelor prezente în capitală. Vreme îndelungată au avut și un rol politic foarte important. Răscoala Nika din 532 e cea mai bună ilustrare a acestui fapt, dar nu este singura. De la finele secolului al III-lea, în toate orașele mari, ele servesc drept partide de opoziție. Facțiunile nu șovăie niciodată să recurgă la revolte. Dar cele mai violente iau naștere din dezbinările și rivalitățile dintre ele. Heraclius, învingător al tiranului Phokas în 610, pune capăt puterii facțiunilor, inclusiv a celor care l-au ajutat să preia puterea. Din acest moment, cele patru deme, Albaștrii, Verzii, Roșii și Albii, nu mai au niciun rol politic și trebuie să se mulțumească cu funcția palatină pe care le-o cunoaștem. Această transformare a rolului demelor s-a petrecut în mod lent sub heraclizi. Ultimul descendent al lui Heraclius, Iustinian al II-lea, pune să se construiască în palat fântâna Albaștrilor și, în mod cert, cea a Verzilor, iar aceste construcții în interiorul spațiului palatin dau măsura schimbării intervenite.

Pe durata acestei perioade, cursele încetează a mai fi competiții sportive, pentru a deveni spectacole de proslăvire a împăratului. Ele vor păstra acest caracter până la sfârșit, sub dinastia Comnenilor, când italienii pretind loji speciale la Hipodrom. În aceste condiții, condamnările ecleziastice, chiar și cele ce afectează clericii care asistă la aceste spectacole, cad de la sine, nefiind înțelese. Corurile demelor, necesare la curse și mai cu seamă la ceremoniile de la palat, recrutează din ce în ce mai mulți cantori bisericești.

Încercarea lui Constantin al V-lea de a reda o oarecare strălucire Hipodromului și pasiunii pentru curse a constantinopolitanilor

eșuează. Nu încape îndoială că motivele acestui insucces trebuie căutate în faptul că împăratul iconoclast n-a vrut niciodată să reînvie facțiunile așa cum fuseseră ele cândva. Dar ar fi putut oare? Timpurile nu mai sunt ale orașelor aglomerate și ale populațiilor rebele și critice față de o putere autoritară și centralizată. Inamicul se află acum în exterior și statul are o nevoie vitală să mobilizeze toate energiile în jurul persoanei bazileului. Situația nu mai permite să se tolereze facțiunile, nici turbulențele pe care le provoacă. Pasiunea pentru cai devine o afacere privată. Împărații, care, în general, o împărtășesc, participă la curse și la sporturi ecvestre în hipodromurile palatelor: hipodromul acoperit al Marelui Palat sau cel al palatului suburban Sfântul Mamas. Constantin al V-lea și Mihail al III-lea mai conduc care, dar pentru propria plăcere și cu un public redus la curteni.

CONSTANTINOPOLITANII

Locuitorii marelui oraș îi disprețuiesc, fără îndoială, mai puțin pe cei de la țară, de care sunt apropiați, decât o vor face descendenții lor cu începere din secolul al X-lea. Cu toate acestea, ei se consideră singurii romani autentici, mai ales când observă procesul de barbarizare constantă a regiunilor rurale. Dar acest sentiment de superioritate pe cale de a se naște este singura prejudecată socială existentă. În spatele meterezelor, nu se fac multe distincții, în afara celor materiale, între bogați și săraci. Mentalitățile și concepțiile sunt aceleași, chiar dacă nivelurile de cultură diferă.

Constantinopolitanii sunt de obârșii diverse, mai cu seamă după aplicarea măsurilor de repopulare luate sub Constantin al V-lea. Acei locuitori forțați care nu și-au pierdut cu toții rusticitatea provin mai ales din insulele egeene și de pe litoralul grec. Printre ei, ca și printre lucrătorii mobilizați din cele patru zări ale Imperiului pentru reconstrucția Apeductului lui Valens, se numără și slavi. Patriarhul Niketas este dovada prezenței lor în oraș. Aceștia, ca majoritatea celor nou-sosiți, sunt deseori imigranți voluntari.

Capitala atrage un exod rural alimentat de provinciile Imperiului și regiunile periferice. Totuși, se cuvine să nuanțăm importanța fenomenului, care rămâne foarte moderat. Cel mai adesea țăranul își părăsește pământul pentru a se muta într-un târg, *kastron*-ul cel mai apropiat. Astfel, Bithynia sau Tracia furnizează cel mai mare lot de noi constantinopolitani.

Dintotdeauna, o mulțime de orientali vin să se instaleze în inima Imperiului. Mai demult Siria, în prezent Cappadocia, furnizează contingente de funcționari și de soldați. Nu mai e vorba de imigranți alungați de sărăcie sau care nu mai suportă constrângerile ce apasă asupra satelor, ci de persoane care vin pentru a face carieră în administrațiile centrale. Armenii sunt minoritatea etnică cea mai importantă și cea mai solid stabilită în orașul împăraților. Ei au jucat întotdeauna un rol remarcabil în destinele statului bizantin. Armenia, regiune muntoasă, în contact constant cu lumea bizantino-romană, cu cea a perșilor, apoi cu cea a islamului și cu cea a stepelor, nu este destul de fertilă pentru a-și hrăni populația care crește cu regularitate. Renumiți ca buni luptători, armenii sunt apreciați atât de bizantini, care le tolerează erezia, cât și de califi care, atrăgându-i la curte, încearcă să pună țara lor sub dominație musulmană. Încă din epoca romană, nu rareori se întâmplă ca un principe armean și toți susținătorii săi să treacă în slujba împăratului sau a rivalului său persan, apoi arab. În timpul domniei lui Constantin al V-lea și a fiului său Leon al IV-lea, nou-sosiții originari din Armenia sunt deosebit de numeroși. După eșecul revoltei armene din 774–775, o represiune feroce din partea arabilor s-a abătut asupra ținuturilor înalte. Șuvoiul armenilor înspre Bizanț a crescut brusc. Pentru a face față acestei afluențe de refugiați, autoritățile imperiale îi instalează pe mulți în Tracia. Dar dacă vrem să ne facem o idee despre locul lor exact în societatea bizantină, e suficient să trecem în revistă personalitățile de origine armeană care au jucat un rol important în evenimentele politice survenite în Imperiu de la începutul secolului al VIII-lea. Astfel, bazileul Philippikos (711–713), pe numele său adevărat Bardanes, Artabasdos, cumnatul rebel al lui Constantin al V-lea,

Teridates, patriciul Vaktan, un alt Artabasdos și fiul său mezin Niketas, strateg al themei Armeniakon, toți patru veri, rude și generali ai socrului Irinei, sunt armeni. Thema Armeniakon își trage numele de la importante contingente de soldați armeni care staționează în regiune, într-o autonomie adesea greu de împăcat cu principiile centralizatoare moștenite de la Roma. Constantin al V-lea îi iubește pe acești oșteni a căror valoare este recunoscută. Armatele sale numără mai mulți generali armeni iluștri. Principele Tadjat Andzevatsik (Tatzates pentru bizantini), venit să se stabilească în Imperiu pe la 750, poartă în numele bazileilor mai multe campanii victorioase contra bulgarilor. Leon al IV-lea îl va face strategul themei Boukellarion. În aceeași epocă, un alt principe, Artavazd Mamikonian, este de asemenea numit strateg ca urmare a vitejiilor sale împotriva acelorași inamici; el se va dovedi un zelos partizan al iconoclasmului. Mai târziu, al treilea succesor al Irinei va fi Leon al V-lea, supranumit Armeanul datorită obârșiei sale. Vasile I și împărăteasa Teodora, care restaurează imaginile, sunt și ei armeni. Așadar, găsim armeni în toate mecanismele administrative bizantine, de la cele mai înalte posturi până la cele mai mărunte. Ei sunt prezenți pretutindeni, inclusiv în Biserică și în cele mai elevate sfere intelectuale. În secolul al IX-lea, Ioan Grămaticul, celebrul patriarh Fotie, Leon Filozoful și mulți alții prezidează la renașterea macedoneană a literelor și artelor.

Dintotdeauna numeroși la Constantinopol, armenii nu se grupează într-un cartier distinct, așa cum fac alte comunități. Ei au vreo două sanctuare care le sunt rezervate și în jurul cărora locuiesc mai mulți dintre ei. Se lasă asimilați foarte repede și, dacă rămân în Imperiu, după două sau trei generații nu se mai deosebesc de ceilalți supuși ai împăratului. Cu toate astea, rămân atașați sărbătorilor lor și anumitor tradiții. Ceea ce îi distinge cel mai mult este solidaritatea care îi unește și care explică în mare parte reușita lor socială. Un individualism mai pregnant caracterizează celelalte comunități, cu excepția evreilor.

Printre ceilalți venetici numeroși la Constantinopol se găsesc și sirieni. Acest termen desemnează toate persoanele originare

din regiunile ce se întind de la cotul Eufratului la munții Libanului. Ele vin din acele teritorii unde bazileii și califii antrenează vaste deplasări de populații. Autoritățile evită să populeze capitala cu oameni a căror heterodoxie religioasă le e cunoscută. Bizantinii încă le mai reproșează sirienilor iacobiți monofizitismul lor, care a zdruncinat Imperiul timp de atâtea decenii, permițându-le musulmanilor să cucerească definitiv tot Orientul Apropiat. Sirienii care locuiesc în orașul imperial sunt mai ales negustori supuși unui control polițienesc riguros, căci asupra lor planează mereu bănuiala că sunt spioni ai califatului. De altfel, aceleași măsuri sunt luate în privința tuturor străinilor, oameni de afaceri ori pelerini, care poposesc pe malurile Bosforului.

Ca toate orașele din bazinul mediteraneean, Constantinopolul are o comunitate evreiască. La mai puțin de un veac după întemeierea ei, Teodosie al II-lea a luat primele măsuri antisemite din istorie. A poruncit să se închidă sinagoga ce se afla pe atunci în cartierul căldărarilor, în apropierea bisericii Sfânta Maria din Chalcoprateia. În 723, Leon al III-lea a vrut să-i constrângă pe evrei să se convertească la creștinism. În general, aceste legi prohibitive nu sunt urmate niciodată de efecte: evreii sunt mult mai puțin hărțuiți în Bizanț decât vor fi ulterior în lumea occidentală medievală. Preocuparea pentru convertirea lor este mereu prezentă, dar se preferă să se recurgă la metoda convingerii. Sub macedoneni, se vor organiza vaste polemici între preoți și rabini. Nu încapse nicio îndoială că evreii au avut un cartier al lor. Nu se cunoaște unde este el localizat în secolul al VIII-lea. Probabil că e asociat sau confundat cu cartierul lucrătorilor în bronz și aramă. În orice caz, așa este sub Teodosie al II-lea și va fi și sub otomani. Evreii sunt prezenți și în domeniul textilelor. Insuficient cunoscută, comunitatea evreiască din Constantinopol nu este mai puțin activă în restul ramurilor de activitate, inclusiv prozelitismul. Comerțul cu care se ocupă unii dintre membrii săi servește drept trambulină pentru discuții interzise în Imperiu. Secolul al VIII-lea este epoca aderării khazarilor la iudaism. Rolul jucat de comunitatea din Constantinopol este de netăgăduit. Această victorie

a credinței mozaice dovedește în orice caz vitalitatea ei, care nu trece neobservată de către puterea imperială; ea nu uită niciodată să perceapă impozite de la toate comunitățile din Imperiu.

VIAȚA LA CONSTANTINOPOL

Fie că sunt evrei, sirieni, armeni, slavi, originari din themele occidentale sau orientale ori constantinopolitani neaoși, precum membrii familiei lui Teodor Studitul, locuitorii marelui oraș duc o existență similară. Diferența este creată de condițiile vieții lor materiale. Orașul e plin de oameni bogați și nobili, pe care funcțiile lor îi solicită la palat, în administrațiile centrale sau în anturajul imediat al împăraților. Ei trec zilnic, mai ales dacă locuiesc în oraș, pe lângă mulțimea cerșetorilor și a oamenilor nevoiași, adesea la limita mizeriei. Alcătuind gloata străzilor și a porturilor, aceștia n-au lăsat urme, veșnici uitați ai istoriei. Dacă sunt prea săraci, nu au o locuință stabilă. Ducându-și traiul pe sub porticuri și, mai ales, printre nenumăratele ruine, ei se hrănesc din caritatea publică, organizată în principal de Biserică, prima și adesea singura instituție socială. Mănăstirile servesc drept loc de refugiu pentru sărmani. Ce a făcut Constantin al V-lea, răspunzător de închiderea majorității așezămintelor religioase din capitală, pentru a atenua consecințele acestei întreruperi brutale a asistenței? Fără îndoială că închiderea mănăstirilor constantinopolitane a fost însoțită de o restaurare parțială a anticilor servicii de asistență publică. Altminteri, ar fi greu de explicat imensa popularitate de care se bucură bazileul iconoclast. Poate că s-a trecut la distribuirea de pâine pe cheltuiala statului, ceea ce nu s-a mai întâmplat de la dispariția annonei civice. Confiscarea bunurilor așezămintelor religioase și topirea obiectelor de cult din metal prețios au permis să se sporească un pic resursele publice, făcând posibilă o reluare momentană a distribuțiilor gratuite sau la preț redus către norodul capitalei. Sursele nu spun nimic despre donații. În schimb, ele indică limpede că împăratul i-a obligat pe țărani să-și vândă recoltele la preț mic și a pretins plata

regulată a unor impozite la sate. În *Cronica* sa, patriarhul Nikephoros afirmă că la vremea aceea se asistă pretutindeni la spânzurări de rău-platnici. În urma secularizării averilor mănăstirești, a trebuit să se găsească alte mijloace pentru a asigura subzistența constantinopolitanilor celor mai nevoiași. Rezultatul e satisfăcător, dat fiind că poporul trăiește în prosperitate pe toată durata domniei lui Caballinos, după cum recunosc chiar și iconofili.

Cu cât mai săraci sunt oamenii, cu atât mai mult se bazează alimentația lor pe pâine. Rația cotidiană a unei persoane este de aproximativ un kilogram și jumătate de pâine din grâu superior mai mult sau mai puțin amestecat cu o altă cereală. Legumele cultivate *intra muros* sau în zona Ktima și peștele care se pescuiește din abundență în apele reci ale Propontidei sunt alimente consumate în mod curent. În schimb, consumul de carne este mai rar; el nu e excepțional sub formă de slănină, însă e rezervat mai degrabă zilelor de sărbătoare. Mielul reprezintă mâncarea de Paște. Grăsimii de origine animală i se preferă uleiul de măsline sau de susan, a cărui comercializare, ca și cea a grâului, este controlată de stat. La un nivel mai înalt de bunăstare, regimul alimentar e mai variat și mai bogat în calorii. Partea pâinii se reduce. Astfel, patriciul consumă puțin grâu, mult pește și multă carne, precum și o gamă mai largă de legume, fructe și dulciuri.

Masa constantinopolitanului e înzestrată în funcție de mijloacele sale, dar uimește prin diversitatea alimentelor pe care le include. Grădinile de legume furnizează mangold⁹, napi, două soiuri de varză, o andivă numită bromelia și alte zarzavaturi, ca salata frigiană, morcovii, ceapa, sfecla roșie și ridichile. Aceștia li se adaugă plante aromatice: cardamom, coriandru, *euxomon*... și altele, greu de identificat și numite la modul general „verdețuri”. Cât despre diferitele soiuri de fasole și mazăre, acestea vin din

⁹ Mangoldul (*Beta vulgaris*) este o plantă originară din zonele litorale ale Europei și Asiei, cultivată în special pentru pețiolul și nervura mediană carnoasă. Modalitățile de pregătire a limbului frunzei sunt asemănătoare cu cele ale spanacului. În Evul Mediu, mangoldul a constituit o legumă esențială în alimentația oamenilor (n. tr.).

regiuni mai îndepărtate, din Tracia sau din Bithynia. Dacă adăugăm peștii, caviarul, aliment ieftin și vândut pe cheiuri de mărunți negustori ambulanți, diversele cărnuri de animale aduse vii în oraș, păsările de curte, ouăle și lactatele provenind din împrejurimile imediate ale zonelor urbanizate, ne dăm seama că nu lipsește mare lucru din alimentația cotidiană a locuitorilor cetății imperiale. În ceea ce privește băuturile, bizantinii sunt amatori de vin, bere și hidromel. Ei se feresc de apă, principală sursă de boli. Vinul cel mai obișnuit este un vin de masă local și nu e greu de imaginat existența unor terenuri cultivate cu viță-de-vie în incinta Zidului lui Teodosie. Podgoriile cele mai renumite sunt cele din insulele Egeei, Chios, Lemnos sau Creta, cele din Pelopones, de pe coastele Mării Negre și din Macedonia.

Săracii și bogații se diferențiază și prin îmbrăcămintea lor. Bizantinul modest nu posedă decât un singur rând de haine. Purtat vara sau iarna, el e confecționat din același material. Bogăția proprietarului determină calitatea materialului. Omul avut are mai multe ținute, de mai bună calitate. Durabile, ele se lasă moștenire precum bunurile mobile și imobile, mai puțin cele care sunt straie ale funcției, în care caz ele aparțin statului.

Constantinopolul are un număr infinit de piețe și de dughene, de unde femei din popor, servitoare și servitori cumpără merindele necesare. Pretutindenii, sub porticurile de pe Mese sau pe străzi și străduțe, prăvălii obscure sau larg deschise la stradă oferă privirilor tuturor o lume de meșteșugari iscusiți la lucru. Câteodată, în fața acestor dughene se instalează tarabele provizorii ale altor negustori sau vânzători ambulanți. Dacă meșteșugurile au cartierele lor, cârciuma este larg răspândită în cele patru colțuri ale orașului. Este principalul loc de socializare. Ea e întotdeauna suspectă în ochii Bisericii, ca și în cei ai statului. Aici se joacă dame, șah, zaruri și *xylinon hippikon*, un strămoș al „Călușilor“ noștri¹⁰. Și tot aici este locul de muncă al prostituatelor.

¹⁰ Jocul franțuzesc *Petits chevaux* este un joc de societate, de genul *Nu te supăra, frate* (n. tr.).

Toate acestea dau Constantinopolului aspectul unui oraș oriental, mai apropiat de cetățile islamice decât de cetățile antice sau de marile burguri occidentale, înghesuite între zidurile lor, din Imperiul Roman târziu. Bărbații purtând turbane ca să se apere de soare, femeile cu voaluri, mulțimea pestriță, negustorii și, în mijlocul tuturor, animalele care sunt adevărați gunoieri, toate acestea seamănă mult cu Bagdadul, celălalt mare oraș care ia naștere în această a doua jumătate a secolului al VIII-lea. Însă orașul califilor este unul cu populație în expansiune, ceea ce nu mai este, sau nu încă, orașul împăraților.

VREMEA VICTORIILOR

Ultimii ani ai domniei lui Constantin al V-lea sunt marcați de lupta pe care bazileul o poartă personal împotriva bulgarilor. Dar pacea nu domnește nici la celelalte hotare. Provinciile orientale sunt în continuare supuse în fiecare an raziilor arabe. Însă de-acum sunt capabile să se apere singure. În 771, când Ibn Wakkas debarcă în Isauria, el începe asediul *kastron*-ului Sykes. Strategii din împrejurimi sunt cei care, dând ascultare unui ordin imperial, vin cu o parte a trupelor lor să-l pună pe fugă. Mihail Melissenos, strategul themei Anatolikon și cumnatul împărătesei Eudokia, Manes, strategul themei Boukellarion, și Bardas, strategul themei Armenia-kon, încearcă să-l blocheze ocupând trecătorile și tăindu-i astfel rutele terestre, în timp ce Petros, strategul Kibyrrhaiotai, thema maritimă de pe coastele sudice al Asiei Mici, îl împiedică să iasă pe mare. Ibn Wakkas se crede pierdut. Apoi, recăpătând curaj, își lansează oamenii, cu strigăte asurzitoare, asupra cavaleriei bizantine. Vacarmul e atât de mare, încât cavaleriștii nu izbutesc să-și țină în frâu caii speriați. Arabii profită pentru a străpunge liniile inamice. Retragera lor devine astfel posibilă și, pe calea deschisă, se întorc în califat, nu fără a aduna o pradă bogată pe drum.

Bizantinii nu-și pierd încrederea după acest eșec. În cursul aceluiași an, pun stăpânire pe Mopsuestia, pe care generalul al-Fadl

ben Dinar nu reușește s-o recucerească în 772. Fortăreața ciliciană rămâne în mâinile soldaților bazileului. Cronicile bizantine nu spun nimic despre expedițiile din anii următori, pe care le menționează doar sursele musulmane, obligate să dea seamă de continuarea Războiului Sfânt (*Jihad*). De fapt, locuitorii Constantinopolului și ai palatului privesc de-acum fără teamă semnalele luminoase care se aprind pe munții bithynieni, deși ele vestesc o nouă incursiune sau un nou incident de frontieră la marginile orientale ale Imperiului. Dar toată lumea știe că aceste raiduri nu mai sunt letale pentru *Romania*.

Nu la fel cred constantinopolitani despre tulburările care agită hotarele Traciei. Din 772, bulgarii amenință iarăși Imperiul. Pentru populațiile bizantine, acești vecini periculoși reprezintă arhetipurile barbarilor. Ei au toate caracteristicile acestora. Sunt păgâni, iar păgânismul lor este militant și persecutor¹¹. Au modul de viață, înfățișarea sălbatică și cruzimea tuturor năvălitorilor care, de veacuri, se revarsă asupra romanității. Înveșmântați în zale, trăiesc din raidurile și atacurile pe care le împing până la periferiile orașului. Disprețul pe care cele două popoare îl nutresc unul față de celălalt, amestecat cu teama și ura reciproce, nu împiedică însă negoțul. Bulgarii importă stofe prețioase, articole de lux și alte produse manufacturate, iar negustorii din Imperiu – grâne, miere (singurul aliment ce servește drept zahăr în Evul Mediu), ceară și piei...

Acest nou popor a trecut Dunărea în cursul anilor 670. S-a instalat definitiv între lanțul Balcanilor și cel al Carpaților în urma înfrângerii armatelor imperiale din 681. Cu această ocazie, el a impus Imperiului un tribut. De atunci, cei doi vecini trăiesc într-o stare de război mocnit. Nici expedițiile victorioase ale lui

¹¹ Hanul Omurtag (814–831) va declanșa o violentă prigoană împotriva creștinilor, căreia îi vor cădea victime o serie de episcopi ai orașelor aflate sub controlul său. Și probabil că nu este prima. Episcopii pot, în orice caz, să treacă drept aliați obiectivi ai Imperiului. Creștinismul și patriotismul roman sunt încă strâns legate în cursul primelor decenii de ocupație barbară.

Iustinian al II-lea între 685 și 695, nici campaniile lui Constantin al V-lea nu dau rezultate durabile. Cu toate astea, Bulgaria e departe de a avea o structură de stat solidă. Tulburările civile și conflictele interne, expresii ale tuturor forțelor centrifuge, se înmulțesc în jurul unui tron niciodată asigurat. Ca atare, forța sau slăbiciunea acestui nou stat este pe de-a-ntregul legată de personalitatea hanilor care se succed.

Principala slăbiciune a bulgarilor ține de multitudinea națiilor stabilite pe teritoriile pe care le domină. Ei întâmpină dificultăți cu încadrarea majorității slave și indigene pe care au supus-o. Această dualitate nu dispare decât în veacul al IX-lea. Atunci, Bulgaria va fi un stat într-adevăr unificat; însă elementul slav va fi ieșit în cele din urmă învingător. Pentru moment, bulgarii, încă apropiați de strămoșii lor din stepe, izbutesc să le dea slavilor rudimente de organizare politică. Aceștia din urmă încep să se amestece cu învingătorii lor și nu e departe vremea când vor dori să dețină un rol mai important. Această evoluție explică toate crizele pe care le cunoaște Bulgaria în epoca lui Constantin al V-lea. Neavând încredere în boieri, cărora le datorează tronul și care pot să se descotorosească de ei în orice clipă, unii hani caută sprijinul suveranului iconoclast de la Constantinopol, care întreține spioni la curtea lor. Alții, dimpotrivă, încearcă să obțină unanimitatea în jurul lor ducând campanii militare contra Imperiului, vecin primejdios ale cărui bogății creează visuri și atâtă poftă nemăsurate. Relațiile nu pot fi stabile: împărații doresc să se termine totul cât mai repede și să readucă teritoriile cisdanubiene sub controlul lor direct.

În 772, Constantin al V-lea hotărăște să pornească la război contra acestor inamici la fel de disprețuiți pe cât de detestați. În mai, organizează o demonstrație impresionantă a forței maritime bizantine. Cu două mii de corăbii, navighează de-a lungul coastelor bulgare până la gurile Dunării. El însuși e prezent la bordul *chelandion*-ului său purpuriu. Flota înaintează concomitent cu o importantă armată terestră care pune stăpânire pe toate trecătorile. Bulgarii sunt stupefiați. Nu par nici pregătiți, nici dispuși să lupte.

Au în fruntea lor doi boieri de vază, Boilas și Tzigate. Hanul îi trimite să negocieze pacea. Propunerile bulgare sunt cu atât mai bine primite de bizantini, cu cât aceștia, ajunși la Varna, nu mai sunt atât de siguri de victorie. Statul bulgar se dovedește mai solid decât prevăzuseră. Constantin acceptă să negocieze pe baza *statu quo*-ului și a unui angajament reciproc de respectare a frontierelor. Armatele bizantine bat în retragere și abandonează bastioanele pe care le ridicaseră.

La sfârșitul lui mai, bazileul s-a înapoiat la palat cu cei doi plenipotențari bulgari. Nu e însă genul de om pe care să-l mulțumească un semisucces. Popularitatea sa ar putea avea de suferit. Nu se gândește decât la o revanșă pentru a șterge ceea ce el consideră o umilință, legată de o eroare de apreciere a forțelor adverse. Continuă să întrețină în Bulgaria o întreagă rețea de amiciții și de informații. În cursul verii, află că Telerig se pregătește să pornească împotriva slavilor din Berzeția cu o forță de vreo 12 000 de oameni. Hanul vrea să deporteze aceste populații în Bulgaria. Politica tradițională a hanilor constă în dispersarea comunităților considerate prea omogene de o parte și de alta a Dunării. Speră astfel să evite ciocnirile de interese între popoarele supuse, ale căror prime victime ar fi ei.

Constantin consideră această mișcare a forțelor bulgare drept un *casus belli*. Victoria trebuie să fie rapidă, căci vremea rea se apropie. E începutul lui octombrie. Mobilizarea armatei bizantine are loc cu repeziciune. Ea nu este necesară pentru *tagmata*, trupele de elită formate din soldați de profesie, cantonate în Constantinopol sau la periferie, ci doar pentru regimentele pe care le trimit themele. Teofan pretinde că expediția a reunit 80 000 de oameni. Această cifră complet disproporționată – este aproximativ numărul total al soldaților de care dispune Imperiul – arată importanța mijloacelor puse în operă de bazileu. Pentru a nu le dezvălui planurile sale bulgarilor, dintre care unii sunt oaspeții săi la palat, el pune să se răspândească zvonul că această concentrare excepțională de trupe și de provizii este îndreptată contra arabilor. Și Curtea, și orașul trăiesc cu această impresie. Abia la

câteva zile după plecarea lui se află care este adevărata sa destinație. Leon al IV-lea este oare solicitat să-l însoțească pe tatăl său? Sau principalul împărat îi încredințează rezolvarea treburilor curente pe durata absenței sale? Istoria nu ne spune. Nici măcar împărăteseile nu trebuie să știe nimic despre o expediție decisă în cel mai mare secret. Teamă de iscoadele bulgare există deja!

Probabil că în fruntea unei armate de 12 000 până la 30 000 de oameni pornește Constantin prin ținuturile trace. Războiul terestru e elementul său. Este un general la fel de bun pe cât e de slab ca amiral. Telerig și oamenii săi se îndreaptă spre sud. Constantin merge în întâmpinarea lor traversând munții Rodopi, urcând în marș forțat pe valea Hebrusului (al cărui nume slav e Marița) și apucând pe căi ocolite pentru a trece cât mai neobservat cu puțință. Nimeni nu remarcă aceste trupe, care se bucură probabil de complicități în ținuturile pe care le traversează. Cum altfel s-ar putea explica tăcerea ce înconjoară înaintarea unor forțe atât de numeroase? Ajunsă la un loc numit Lithosoria, armata lui Constantin dă brusc de cea a bulgarilor. Efectul de surpriză este total. La sfârșitul unei lupte care trebuie să fi fost la fel de scurtă pe cât de definitivă, bulgarii sunt complet înfrânți. Numărul celor care cad vii în mâinile bizantinilor este considerabil. În bagajele acestora, soldații lui Constantin găsesc mari comori. Încărcați de prăzi și târând în spatele lor șiruri de prizonieri, ei se întorc în capitală. O singură umbră planează asupra acestei victorii: fuga lui Telerig.

Întoarcerea în capitală e triumfală. Această scurtă campanie îi impresionează în chip atât de favorabil pe contemporani, încât o numesc numaidecât „ilustrul război“. Constantinopolul se împodobește în așteptarea învingătorilor. La vestea apropierii lor, întreaga Curte iese din Palat într-o mare procesiune, având-o în frunte pe împărăteasă. Cortegiul merge pe Mese și iese prin Poarta de Aur spre cartierul Hebdomon.

Aici are loc în mod tradițional ceremonia de primire a învingătorilor. Pe drumul pe care „Roma pătrunde în Orient“ (G. Dagon), Hebdomonul, ultima etapă înaintea Porții de Aur, este un loc prestigios. În acest cartier periferic există un grup de edificii

somptuoase. În jurul unui sanctuar construit de Teodosie al II-lea pentru a adăposti capul lui Ioan Botezătorul, una dintre cele mai prețioase relicve ale capitalei, se înalță două palate, alte biserici, o coloană în mijlocul pieței... Aici, de la Valens, în 364, până la Heraclius, în 610, au fost „proclamați“ mulți împărați. Câțiva suverani, ca Phokas, au fost chiar încoronați în biserica Înaintemergătorului.

Curtea și demnitarii iau loc în palatul Magnaura (cel din Hebdomon). Constantin primește aici felicitările apropiaților săi și ale Senatului. Ieșind din străvechiul palat, în aclamațiile celor prezenți, el schimbă calul, căci trebuie să pătrundă în capitală călare pe un cal alb. Demnitarii și ofițerii alcătuiesc un cortegiu care trece pe sub Poarta de Aur și ajunge la Zidul lui Constantin, în fața porții lui Saturninus. În apropierea ei se află un alt sanctuar închinat Sfântului Ioan Botezătorul. Protocolul prevede un moment de reculegere în acest loc. Apoi procesiunea învingătorilor pornește din nou. Mulțimea se înghesuie de-a lungul bulevardului Mese. Toți constantinopolitani și locuitorii din împrejurimi și-au lăsat baltă ocupațiile. Sunt curioși să vadă prăzile de război și prizonierii în lanțuri. Tradiția încununării învingătorului s-a păstrat. Cum acesta se întoarce acum dintr-o campanie în Occident, eparhul¹² îl așteaptă la Forul lui Teodosie. Îi întinde coroana, care nu este alta decât cununa de lauri a Antichității, dar lipsită de frunze și îmbogățită, pe măsură ce simbolistica păgână a purificării sângelui vărsat se pierdea. Constantin, „mereu victorios“, este în culmea gloriei. Tot orașul e prezent, masat în marea piață. Populația așteaptă cu aviditate darul banilor de aur care îi va răsplăti aclamațiile și elogiile. Constantin e mărinimos, iar prada – bogată. Îmbulzeala este la apogeu când ploaia de aur începe să cadă

¹² Eparhul este echivalentul constantinopolitan al prefectului unui oraș roman. Funcția sa, creată în 359, îl însărcinează cu ordinea în oraș, administrația urbană și președinția unui tribunal care are jurisdicție civilă și penală asupra Constantinopolului și a periferiei sale. Funcționar strict civil, el are rangul de patriciu, poartă togă și circula prin oraș conducând un car.

asupra primelor rânduri. Senatul îl congratulează din nou pe bazeleu, iar cortegiul se repune în mișcare îndreptându-se, într-o extraordinară explozie de bucurie, spre Sfânta Sofia. Clerul, armata și poporul se asociază împăratului pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu că le-a adus romanilor creștini victoria asupra barbarilor păgâni.

Momentul cel mai așteptat al unei zile de triumf se desfășoară la Hipodrom. De pe gradene, poporul poate contempla amploarea prăzii luate de la inamic. Prizonierii înlanțuiți defilează jalnic sub batjocura răzbunătoare a spectatorilor. Unii dintre ei, cei considerați periculoși, sunt masacrați pe loc. Ceilalți vor merge să putrezească în temnițe, în așteptarea ipoteticei zile în care vor fi schimbați contra unor prizonieri deținuți de bulgari. Apoi împăratul organizează curse, la care asistă împreună cu toată familia, de la înălțimea Kathismei. Ca de obicei, ele încep cu întârziere. Aceste lungi așteptări au devenit proverbiale. Povestea legendară a construirii Sfintei Sofia (secolul al IX-lea) le dă o explicație. Prima întârziere ar data de pe timpul domniei lui Iustinian. Acesta ar fi întâmpinat în ziua aceea multe greutăți în a obține de la un eunuc vânzarea casei sale, necesitate prealabilă edificării unei noi bazilici, viitoarea Sfânta Sofia. El a fost nevoit să întârzie ștutul curselor pentru a putea să încheie și să semneze contractul cu vânzătorul recalcitrant.

Această victorie este exploatată cu abilitate de propaganda imperială. Toți supușii Imperiului îi vor fi asociați și ea va contribui mult la intrarea lui Constantin în legendă.

Împăratul nu are de gând să se culce pe lauri. Abia ce se termină iarna și deja pregătește o nouă campanie. În mai 773, Bulgaria e din nou invadată. O cavalerie alcătuită de 18 000 de soldați este imbarcată pe navele unei flote ce se îndreaptă spre gurile Dunării, în timp ce frontiera e întărită. Dar, ajunse în largul Mesembriei, multe corăbii sunt avariate de o furtună violentă. Hanul bulgarilor caută prea târziu să profite de situație. Această încetineală dovedește gradul de dezorganizare a armatei bulgare după înfrângerea de la Lithosoria și zdruncinarea tronului lui Telerig. Cum hanul își vede acțiunea împiedicată de boierii aflați în slujba

Constantinopolului, plătiți să întrețină tulburări, hotărăște să se descotorosească de ei. El recurge la viclenie. Trimite un om de încredere să ceară împăratului azil politic, chipurile fiindcă tabăra care îi cere să abdice ar amenința să atenteze la viața sa. Pentru a-și pregăti fuga, ar vrea să cunoască oamenii din anturajul său care se află de partea cauzei bizantine. Pus la curent cu solicitarea lui Telerig, Constantin decide, după câteva tergiversări, să răspundă favorabil cererii domnitorului bulgar. Bizantinii contează pe faptul că, odată ajuns la Constantinopol, vor putea să se folosească de Telerig. I se dezvăluie lista trădătorilor din anturajul său. De cum îi află, hanul îi arestează pe toți. Poruncește să fie puși între două scânduri și tăiați în jumătate cu fierăstrăul.

Poziția bizantină în Bulgaria este slăbită pentru mai mulți ani. Mânia lui Constantin care, încă o dată, și-a subestimat adversarul este cumplită. Ca atare, se apucă să organizeze o nouă și vastă campanie pentru anul 775. Pregătită cu multe luni în avans, ea începe ca o promenadă militară. Bulgarii sunt incapabili să-i țină piept. Se simt pierduți. Dezertările se înmulțesc în jurul lui Telerig. Dar un eveniment cu totul neașteptat va salva situația pentru bulgari.

MOARTEA PE MARE

La câteva zile după pătrunderea sa pe teritoriul bulgar, bătrânul bazileu, care nu dădea niciun semn de slăbiciune, se îmbolnăvește. E lovit de antrax, boală infecțioasă produsă de o bacterie și care se manifestă prin furuncule cu tendință de necrozare. Aceste infecții cutanate sunt localizate pe gambe și pe coapse. Constantin cade pradă unei febre atât de violente, încât medicii declară că nu au văzut niciodată ceva asemănător. Se ia hotărârea să fie readus cât mai degrabă la palat. Parcurge drumul ce îl desparte de Arcadio-polis, orașul cel mai apropiat, culcat într-o litieră purtată de soldați, care încearcă să-l cruțe pe cât se poate de zdruncinături. De acolo, este dus la Selymbria, portul cel mai apropiat al Propontidei. Medicii au decis să nu-l mai trimită la Constantinopol, ci la Nicomedia,

pe litoralul bithynian. Acest oraș e renumit pentru aerul său curat. Dorința de a merge la Nicomedia a fost exprimată cu siguranță chiar de muribund. Simțindu-și zilele numărate, autoritarul Constantin al V-lea, credincios până la capăt politicii pe care a dus-o toată viața, hotărăște să-și dea obștescul sfârșit acolo unde a murit, la 22 mai 337, ilustrul său predecesor Constantin I.

Boala avansează repede. De cum ajunge vestea la palat, împărăteasa Eudokia se pregătește să se alăture soțului ei, poate întovărășită de copiii săi, de Irina și de co-împăratul Leon. Capitala urmărește cu aceeași emoție agonia suveranului. Dar informațiile circulă prost și veștile sunt atât de rele, încât deja se răspândesc zvonurile cele mai nebunești și alarmiste. Se pot distinge printre toate aceste rumori acelea care anunță, în jurul datei de 15 septembrie, moartea bazileului? La 14 septembrie, pe când nava care îl transporta făcea escală în fața castelului de la Strogylon (sau Kyklobion), Constantin a fost cuprins de un acces de febră mult mai violent decât precedentele, care i-a fost fatal. Iconofilii nu vor rata ocazia de a sublinia că acest sfârșit a fost binemeritat de ereziarhul blestemat. A cunoscut încă pe când mai era în viață flăcările iadului, căci le-a simțit în carnea picioarelor sale ulcerate, cuprinse de o groaznică inflamație și acoperite de puroi. Suferințele sale au fost atât de cumplite, încât monahul Teofan notează, nu fără o oarecare satisfacție, că ultimele lui cuvinte au fost o rugăciune, mai degrabă urlată decât rostită, adresată Sfintei Fecioare pentru a-i cere ajutorul. Și-ar fi renegat astfel pozițiile foarte categorice pe care le adoptase în ultimii ani ai domniei împotriva cultului sfinților.

Constantin moare pe mare la vârsta de 56 de ani, după treizeci și patru de ani și aproape trei luni de domnie personală. Campania contra bulgarilor se oprește brusc. Caballinos nu și-a atins scopurile. Dar măcar le-a slăbit în mod considerabil statul. Este făuritorul celor douăzeci de ani de pace relativă pe care îi vor cunoaște bizantinii și a pregătit ofensiva pe care Imperiul o va duce de acum înainte împotriva slavilor. A pus bazele recuceririi Peninsulei Balcanice. Pentru moment, Bulgaria se grăbește să poarte negocieri cu Bizanțul.

VREMEA DOLIULUI

Rămășițele pământești ale marelui monarh sunt aduse la Palatul Sacru. Fiul său Leon al IV-lea, acum singurul suveran, prezidează ceremoniile funerare și doliul. Ca tuturor împăraților, lui Constantin al V-lea i se pregătește un mormânt într-unul dintre cele două mausolee de la biserica Sfinților Apostoli. Ridicată de Constantin, întemeietorul orașului, aceasta a fost reconstruită, cu o mare cupolă centrală, de împărăteasa Teodora, în 520. Împărații au căutat mereu să facă din ea o concurentă a bazilicii Sfântul Petru din Roma. Corpurile apostolilor Andrei și Luca, cel al lui Timotei, ucenicul lui Pavel, și cel nu mai puțin venerat al lui Ioan Hrisostom se odihnesc lângă altarul principal. Pelerinii, întotdeauna numeroși, pot venera Stâlpul Flagelării, din marmură întunecată, cu vene albe și negre, și coloana de care s-ar fi sprijinit Petru când și-a plâns lepădarea. Biserica deține și alte relicve: moaștele Sfinților Cosma și Damian, capul Sfântului Matei și un deget al Sfântului Teodor... Bogat ornamentată de Iustin al II-lea, această biserică primește Curtea de mai multe ori pe an, la date regulate. De la Constantin cel Mare, toți suveranii sunt înmormântați aici, cu doar câteva excepții. Constantin I și-a construit el însuși mausoleul, la sud, după modelul Panteonului din Roma. Iustinian a pus să se construiască un al doilea, la nord, pe un plan cruciform.

Adus la palat, trupul lui Constantin al V-lea, înveșmântat în purpură și încoronat cu o diademă, este expus într-o sală de gală. Așezat pe un catafalc, este înconjurat de numeroase sfeșnice din aur cu lumânări enorme, care ard încet, amestecându-și fumul cu vaporii de tămâie și de smirnă care se degajă din cădelnițe. La o distanță respectabilă de racla deschisă, garda palatului stă încremenită într-un ultim omagiu. Perindarea demnitarilor eclesiastici, civili și militari durează ore îndelungate, într-o liniște desăvârșită. În ziua funeraliilor, cortegiul care pleacă de la palat este aidoma tuturor cortegiilor palatine care defilează pe culoarele și pe sub porticurile reședinței imperiale sau pe străzile orașului. Doar că aclamațiile sunt înlocuite de bocete și jeluiri cu bună știință ritmate și de

tânguirile mai spontane ale oamenilor din popor înșiruiți de-a lungul bulevardului Mese. Masivul sicriu acoperit cu purpură deschide calea, până la biserica Sfinții Apostoli. După un ultim omagiu adus defunctului, el este depus în mausoleul de la nord, unde odihnesc deja în sarcofage din porfir sau din marmură Iustinian și Teodora, Iustin al II-lea, Heraclius și unii dintre descendenții săi, Anastasios al II-lea... Rămășițele pământești ale lui Constantin al V-lea sunt depuse lângă cele ale părinților săi, Leon al III-lea și Maria, ale surorilor sale, Cosmo și Irina, și ale primelor sale soții, Irina Khazara și Maria. Sarcofagul realizat din dispozițiile sale e lucrat din marmură verde de Thessalia.

Moartea lui Constantin aduce transformări la palat. Irina, până atunci în umbră, ocupă un loc foarte important. Ea este de-acum împărăteasă unică, după cum Leon, soțul său, este singurul împărat. A treia soție a lui Constantin dispare din peisaj. Ea cunoaște probabil soarta împărăteselor văduve, obligate să se retragă într-un palat sau la o mănăstire. O va fi împărțășit și pe aceea a misterioasei sale fiice Anthousa? Reprezentantă a Theotokos pe pământ, așa cum Leon este cel al lui Dumnezeu, Irina are acum un rol pe care trebuie să-l joace în stat. A învățat multe în gineceu și la palat. Din septembrie 775, o găsim alături de imperialul său consort, dându-i o serie de sfaturi mai mult sau mai puțin ascultate și care, în opinia multor istorici, se află la originea opririi prigoanei contra călugărilor.

7. O DOMNIE SCURTĂ (775–780)

IRINA, SINGURA *BASILISSA*

„Puține personaje sunt mai greu de evaluat decât celebra suverană care a restaurat Ortodoxia în Bizanț. Se cunoaște că era frumoasă; totul ne îndeamnă să credem că a fost castă și că, ajunsă de foarte tânără la o Curte coruptă și periculoasă, a rămas mereu ireproșabilă; și, în fine, era pioasă. Dar, acestea fiind zise, ce știm despre Irina? Cât a contat mintea sa? Ce a însemnat creștinismul său? Desigur, pentru a o întrezări, avem actele guvernării sale. Dar sunt acte pe care ea însăși le-a dorit? A avut ea, cât timp s-a aflat pe tron, inițiative? Sau n-a fost decât o unealtă în mâinile unor consilieri abili? Sunt tot atâtea probleme greu de rezolvat și cu atât mai obscure, cu cât scriitorii din vremea sa au epuizat, în privința acestei suverane ortodoxe și evlavioase, toate formulele unei admirații fără rezerve.“ Aceste probleme, pe care marele bizantinolog francez Charles Diehl le constata la începutul secolului XX când voia să schițeze portretul împărătesei Irina, se pun încă și astăzi.

Toate sursele pe care le posedăm se pun de acord în ceea ce privește două lucruri: frumusețea sa și setea sa de putere. Frumoasă va fi până la sfârșitul vieții. Rămâne de stabilit dacă nu avem de-a face aici cu un loc comun. Suveranul se cuvine să fie frumos.

Niketas va spune mai târziu, vorbind despre împăratul Andronic I, că avea „o înfățișare împărătească”, adică „armonioasa alcătuire a trupului care învrednicește pentru domnie”.

Setea ei de putere este încă și mai dificil de apreciat. Faptul că o femeie poate acapara tronul le va părea celor mai mulți o monstruozitate. Pentru ei, aceasta este o denaturare a puterii supreme. De aici până la a-i atribui suveranei care o exercită toate cusururile nu e decât un pas. Foarte devreme, își face apariția un curent ce face din Irina o ființă a cărei singură ambiție, încă de la sosirea sa la palat, este aceea de a domni. Nu s-ar fi dat înapoi de la nimic pentru a-și realiza scopurile. Ar fi devenit chiar liderul iconofililor pe atunci prizoniți. O asemenea analiză nu rezistă. Noua *augusta* devine speranța iconofililor pentru că soțul său este mai tolerant în privința lor și pentru că se atribuie această schimbare de politică influenței pe care ea o are asupra lui.

În septembrie 775, monahii reapar în capitală. Ies din ascunzători. Viitorul egumen al mănăstirii Sakkoudion, pe atunci stareț la Symbolai, Platon, se întoarce în oraș. Mai târziu, nepotul său Teodor Studitul va scrie: „Nu știam nici noi dacă fratele mamei noastre mai era încă în viață. La sfârșitul unei lungi nopți de luptă, l-am văzut strălucind asemenea luceafărului de ziuă.” Din acest moment, el stabilește relații cu palatul; i se propun două oferte pe care el le refuză: conducerea unei mănăstiri constantinopolitane sau scaunul episcopal al Nicomediei. Cine se află la originea acestor oferte? Irina și anturajul său, ori împăratul și consilierii săi iconoclaști, care doresc să se descotorosească de elementele monastice cele mai stânjenitoare? Leon al IV-lea nu pare prea favorabil acestei reveniri a călugărilor, care se consideră martiri. Toleranța ce marchează primele luni ale domniei sale se explică doar prin lipsa lui de stabilitate politică. Puterea sa nu este cu adevărat consolidată atât timp cât nu și-a dovedit capacitatea de a fi un bun suveran și un general victorios. Acestea sunt preliminariile necesare înainte de a se angaja într-o politică religioasă care nu e pe placul unei mari părți a opiniei publice. Tatăl său a trebuit să aștepte vreo cincisprezece ani până să-și manifeste radicalismul iconoclast.

Irina nu ocupă decât locul pe care e dispus să i-l lase soțul său. O femeie nu îndeplinește nicio funcție oficială. Chiar dacă este „ambicioasă, lipsită de orice scrupule, orgolioasă, perfidă, prefăcută, violentă, brutală, crudă, încăpățânată...“, ea nu poate pretinde, în 775, să conducă Imperiul.

O NECESARĂ POLITICĂ DE CONCILIERE

Leon are douăzeci și șase de ani. Este co-împărat din cea mai fragedă copilărie. Tatăl său nu și l-a asociat cu adevărat la treburile de stat decât de vreo câțiva ani. Avea el încredere în acest fiu bolnăvicios? Unii istorici îl cred deja atins de boala care îl va răpune cinci ani mai târziu. Este scuza pe care-o găsesc pentru a explica lipsa de energie în conducerea afacerilor Imperiului, care îl face atât de diferit de cei doi monarhi anteriori.

Ca pentru primii isaurieni, principala grijă a noului bazileu și a soției sale este de a-i asigura tronul unicului lor fiu. Dacă în lumea bizantină nu există nicio regulă referitoare la succesiune, ideea că purpura este ereditară e împărtășită de toată lumea. Principiul s-a impus în mod lent. În schimb, principiul care îi recunoaște un drept primului născut nu e întotdeauna valabil.

Constantin al V-lea, ca bun politician care aplică, fără a-l cunoaște, adagiul „a governa înseamnă a prevedea“, a asigurat viitorul descendenței sale. Îndemnat de cea de-a treia soție și de partidul iconoclast, conștient de poziția sa precară, i-a asociat la tron pe fiii dintr-a treia căsătorie, fără a le acorda același loc în stat ca mai vârstnicului lor frate vitreg. Însă, în pofida situației sale preeminente, Leon al IV-lea vede în frații vitregi concurenți periculoși, atât pentru el, cât și pentru moștenitorul său, foarte tânărul Constantin. Copilul nu poartă încă niciun titlu: e oare dovada că împăratul Constantin al V-lea se gândea la o succesiune de la frate mai mare la frate mai mic, Nikephoros urmând a fi bazileu după Leon? Cu toate astea, cei doi cezari nu sunt, în mod cert, liderii unui grup de nemulțumiți și cu atât mai puțin liderii unui eventual partid iconoclast.

Primul obiectiv al lui Leon este de a-i uni pe bizantini în jurul numelui său. De popularitatea sa depinde acceptarea fiului său ca singur moștenitor, și chiar menținerea lui pe tron. Amintirea lui Constantin al V-lea, care, în ciuda încoronării sale, a tinereții petrecute în purpură și a inițierii în treburile Imperiului, a trebuit să înfrunte o teribilă uzurpare venită din rândurile membrilor propriei familii, este prezentă în memoria tuturor. De aceea, încă din septembrie 775, noul bazileu se decide să joace cartea pe care o consideră cea mai bine văzută de ansamblul populațiilor din Imperiu și din capitală, cea a păcii religioase. El e încurajat pe această cale de toată lumea: iconofili, desigur, dar și iconoclaștii moderați. Patriarhul Niketas, ale cărui opinii religioase sunt bine cunoscute, predică încetarea persecuției și revenirea la o aplicare strictă a hotărârilor de la Hieria. Primele măsuri religioase ale domniei sunt avansările în funcții episcopale ale unor monahi despre care nu se va ști niciodată dacă erau iconoclaști sau iconoduli. Ei sunt aleși din ambele tabere. Obiectivul este de a îndepărta din capitală elementele extremiste. Unsprezece ani mai târziu, corpul episcopal este în majoritate iconofil, dar episcopii iconoclaști nu sunt nici rari, nici neputincioși.

Se pare deci că cele două „partide” cu vederi opuse în materie de religie și de filosofie politică s-au pus de acord fără a fi necesară o înțelegere prealabilă asupra revenirii la un climat religios mai moderat. Acest context dă un sens declarațiilor bazileului în favoarea cultului marial. Acestea din urmă sunt în contradicție cu vorbele și faptele lui Constantin al V-lea, dar sunt ortodoxe și în perfectă concordanță cu canoanele de la Hieria. Acest retur dogmatic e însoțit de o flexibilizare a atitudinii puterilor publice față de expresiile pietății private (și, poate, publice), cu condiția ca ele să nu constituie nici provocări, nici prilej de dezordini. Icoanele reapar cu timiditate, însă rămân adesea în spațiul casnic. Leon al IV-lea se străduiește să evite reglările de conturi între iconofili persecutați sub domnia precedentă, care sunt mereu gata să se compare cu martirii din primele timpuri, și iconoclaștii prigoniți, funcționari de care nici statul, nici, într-o mai mică măsură,

Biserica nu se pot dispensa la acest sfârșit al anului 775. Slujitorii săi cei mai credincioși sunt cu toții iconoclaști. Administrațiile și, mai cu seamă, armata au fost epurate recent. Constantin al V-lea nu le-a lăsat de ales soldaților de elită. Astfel, în 765, Teofan notează că „mulți comandanți militari au fost acuzați că se prosternază înaintea icoanelor”. Împăratul a pronunțat împotriva lor pedepse grele cu închisoarea. Cei mai recalcitranți au fost torturați. Anii care au urmat au fost martorii unui enorm efort de îndoctrinare a soldaților. Strategii numiți, cu toții iconoclaști convinși, ca Mihail Lachanodrakon, Mihail Melissenos sau Manes, au avut această misiune în theme. Dar efortul a vizat în principal armatele regulate și trupele de elită precum *tagmata*.

Mănăstirile continuă să atragă soldați: când li se dă ordin să hărțuiască monahii, textele hagiografice ni-i prezintă ca plecând urechile la argumentele oamenilor sfinți, simpatizând cu ei într-atât, încât sfârșesc prin a se converti. Dar cât credit putem acorda unor astfel de locuri comune? Victoriile pe care le-a raportat Constantin și popularitatea sa în rândul soldaților sunt cele ce au servit în primul rând ca argumente convingătoare. Recrutarea armatei este la acea vreme foarte bine supravegheată. În aceste condiții, la sfârșitul domniei, toate trupele regulate și, într-o mai mică măsură, trupele thematice sunt iconoclaste. Mulți șefi militari și soldați s-au compromis din plin în lupta contra mănăstirilor. S-au îmbogățit. Când Lachanodrakon își trimite „prada” la Constantinopol, primește cu siguranță, împreună cu oamenii săi, o răsplată în aur, metodă la care Constantin a recurs adesea¹.

Leon nu se bucură, pe lângă generalii tatălui său și trupele lor, decât de prestigiul obârșiei sale. El trebuie să stabilească relații de încredere cu acești oameni care nu doresc o revenire răzbunătoare a iconofiliei. Tot dându-le garanții, lor ca și majorității funcționarilor, el se va angaja încetul cu încetul pe calea către iconoclasm.

¹ A se vedea articolul lui W. Kaegi, „The Byzantine Armies and Iconoclasm”, Variorum Reprints, XVII, Londra, 1982.

UN FOARTE TÂNĂR CO-ÎMPĂRAT

Leon împărtășește cu soția sa și cu foarte mulți dintre demnitarii tatălui său ideea că are nevoie de un moștenitor desemnat în familia imperială. Leon și Irina au făcut deja o alegere cât se poate de firească. Vor să-l înalțe la purpură pe tânărul lor fiu de cinci ani. Iarna e folosită pentru tratative și negocieri eficiente.

Domnia lui Leon a început cu un mare *donativum*, adică o împărțire generoasă de bani către populația orașului și armată. Această tradiție fusese întreruptă din lipsă de mijloace financiare sub domnia predecesorilor săi – sau, cel puțin, distribuirile mediocre nu fuseseră de natură să rețină atenția cronicarilor. Leon reia datina readusă la modă de Constantin al V-lea și folosită cu prilejul încoronării soției sale Eudokia și a tinerilor săi fii. *Donativum*-ul lui Leon al IV-lea este cu atât mai consistent, cu cât tatăl său i-a lăsat lăzi pline cu banii luați de la mănăstiri și cu prăzile ultimelor războaie. Unii cronicari pretind că el a câștigat atunci poporul cu ajutorul a 50 000 de livre de aur, ascunse la ordinul tatălui său pentru a asigura viitorul fraților săi vitregi. Cezarii sunt de două ori spoliați: mai întâi de banii lor și, mai târziu, de puterea la care au drepturi legitime. De fapt, nu se cunoaște importanța financiară a acestui dar, relativizată de anumiți istorici. În sursele noastre, gestul este pus totuși pe picior de egalitate cu relativa prietenie cu care Leon îi tratează pe călugări. E o dovadă că gestul lui va fi înflăcărat imaginația contemporanilor săi.

La puțin timp după aceea, Leon dă ordin de concentrare de trupe în Constantinopol. El obligă *tagmata* să primească efective aduse din theme. Noile trupe, care își schimbă încadrarea militară și se aleg cu cea mai mare glorie, își păstrează omogenitatea și comandantii. Aceste măsuri îi aduc lui Leon o oarecare popularitate în rândurile soldaților. Cei care vin în capitală pot beneficia de un *donativum*. În plus, descompletând contingentele themelor, el le obligă să efectueze noi recrutări. Își arată voința de a pune în operă toate mijloacele pentru a avea o mare armată. Această perspectivă îi bucură pe ofițeri și pe soldați, care au fost

îngrijorați cu privire la viitorul lor după moartea lui Constantin. Dar ceea ce realizează el, mai cu seamă, prin deplasarea acestor soldați este un amestec al trupelor care împiedică orice înțelegere secretă împotriva lui și reduce astfel posibilitățile unei uzurpări. Revolta lui Artabasdos este o experiență care nu se va repeta.

În câteva luni, armata și poporul sunt câștigate de partea noului bazileu și orice sursă de opoziție momentană este îndepărtată. Leon a făcut să ia naștere un curent de simpatie în favoarea sa, care se răsfrânge asupra soției și fiului său. Propaganda imperială subtil orchestrată începe să dea roade, căci spre sfârșitul iernii, în 776, înalți demnitari ai palatului, generali și reprezentanți ai poporului cer ca micul Constantin să fie încoronat co-împărat. Bazileul se preface că refuză. Corpurile constituite trebuie să-și reitereze solicitarea în mai multe rânduri. Actorii acestor manifestări nu sunt ageamii și negocierile se prelungesc pe toată durata postului Paștilor. Leon poate astfel să pună, puțin câte puțin, condițiile sale. Celor care cer o dată în plus încoronarea tânărului Constantin le răspunde: „Nu am decât un fiu. Dacă fac asta [încoronarea sa] și dacă mi se întâmplă ceva, el fiind încă doar un copil, mă tem că îl veți condamna la moarte și veți pune în locul lui pe altcineva.“ Aluzia este clară. Potențiala lovitură de stat nu poate veni decât de la frații săi. Pe de altă parte, Leon pare să-și prevadă propriul deces în scurtă vreme.

În cele din urmă, bazileul obține un jurământ solemn, din partea întregii populații, garantând viitorul fiului său. Abia atunci cedează. Prin acest dialog, el continuă obiceiurile tatălui său care, nu demult, obținuse un jurământ similar pentru mezinii săi. Astfel este exprimată încă o dată continuitatea politică. Negocierile se încheie, în chip cât se poate de firesc, cu o ceremonie de întronare de o amploare neobișnuită, în cadrul tradițional al Hipodromului.

Pe 17 aprilie, de Florii, împăratul primește în Chrysotriklinos, la Palatul Sacru, mulțimea curtenilor. În această primă zi a Săptămânii Patimilor, ceremonia constă în unsprezece primiri ale unor demnitari eclesiastici, șefi ai așezămintelor de binefacere,

demarchoi și *demotai*² care vin să ofere o cruce bazileului. Sub suveranii iconoclaști, această ceremonie de proslăvire a Crucii, unică imagine a divinității, capătă o amploare deosebită. Este momentul care a fost ales pentru ca aceste personalități importante reprezentând diferitele corpuri sociale ale Imperiului și toți înalții demnitari prezenți să ceară în mod oficial ca tânărul fiu al Irinei să devină co-împărat. Leon acceptă, cu condiția formală ca toți să jure că nu vor avea niciodată alt împărat decât fiul său. Demnitarii depun imediat jurământul și îi dau toate garanțiile pe care le cere. Se hotărăște convocarea întregului popor la Hipodrom în ziua următoare. De luni până în Joia Sfântă, fiecare bizantin este chemat să jure pe relicva adevăratei Cruci credință față de tânărul împărat. Jurământul este depus de către fiecare profesie în parte. Cu toate astea, nu este vorba de o manifestare a breslelor, de genul celor pe care le va cunoaște mai târziu Occidentul medieval. Organizarea meșteșugarilor în Constantinopol e o chestiune discutabilă. *Cartea Eparhului*, datând din 912 – principala noastră sursă asupra acestei chestiuni –, este mai degrabă o înșiruire de legăminte pioase, decât o descriere a realității. La Constantinopol, ca și oriunde în lumea bizantină, fiecare este liber să exercite meseria pe care o dorește, iar breslele existente nu au niciun control în acest domeniu, după cum nu-l au nici în materie de prețuri. Acestea din urmă sunt în primul rând cele ale pieței; guvernul le supraveghează doar în mod excepțional. Celelalte meșteșuguri nu există decât în anumite cazuri și pentru câteva manifestări publice, precum cea din Săptămâna Mare a anului 776. Dar asocierea lor la această înălțare la tron a lui Constantin al VI-lea, alături de breslele instituționalizate începând din epoca romană clasică, marchează o modificare a concepției despre muncă în Orientul bizantin. Cetățile antice moștenitoare ale Greciei și ale Romei arhaice, păstrând unele idealuri aristocratice, priveau cu dispreț orice muncă salariată. În Imperiul Roman târziu s-a mers chiar până la a face din meșteșugari o categorie foarte apropiată de

² Conducători și membri ai demelor (n. tr.).

sclavi, date fiind constrângerile și greutatea îndatoririlor. Dacă statul protobizantin ușurează poverile ce apăsă asupra lor, perioada iconoclastă este cea care, în cele din urmă, a revalorizat meșteșugurile. Influența lumii musulmane nu este, cu siguranță, străină acestui fenomen de recunoaștere.

Senatul și Armata sunt chemate să depună un jurământ identic. Leon al IV-lea culege roadele politicii sale de dărnicie și bunăvoință față de toată lumea. Constantin al VI-lea e acceptat de constantinopolitani, soldații din *tagmata* și cler ca singurul suveran și unicul moștenitor al purperei. Odată obținute, jurămintele de credință față de fiu și de întreaga descendență a lui Leon sunt consemnate în scris. În Sâmbăta Mare, Leon îl înalță la rangul de nobilissim pe fratele său vitreg, Eudokimos, care are vârsta lui Constantin al VI-lea. Bazileul vrea să liniștească scrupulele celor care au jurat, cu câțva timp în urmă, să fie credincioși fraților săi. Ceremonia reunește pentru una dintre ultimele dăți, în jurul lui Leon și al Irinei, întreaga familie a lui Caballinos, într-o concordie oficială. După ce a primit hlamida verde cu roșu, împodobită cu trandafiri și un *tabellion* auriu, agrafa, jambierele și încălțările, Eudokimos se așază după cumnata și fratele său, Irina și Constantin, poate și mama sa, în mijlocul unui impunător cortegiu de demnitari în ținută de gală. Întreaga Curte se duce la Sfânta Sofia. Ajunși în biserica luminată de mii de lumânări, bazileul și fiul său își schimbă veșmintele, după cum cere datina. Apoi urcă la amvon, însoțiți de patriarhul Niketas, și depun pe altar sulurile pe care sunt consemnate jurămintele. După îndeplinirea acestui act, Leon se întoarce spre mulțimea supușilor săi. Biserica este plină, dar domnește o tăcere desăvârșită. „Iată, fraților, am împlinit dorința voastră. Vi-l dau pe fiul meu ca împărat, dar băgați bine de seamă că îl primiți chiar din mâinile lui Hristos.“ Și răspunzând vocii limpezi a suveranului lor, cei prezenți jură numaidecât, încă o dată, credință. „Fii martorul nostru, Fiule al lui Dumnezeu, că primim din mâinile Tale ca împărat pe domnitorul Constantin, ca să-l păstrăm până la moarte!“

A doua zi, duminică 24 aprilie 776, ziua de Paște, are loc ceremonia de încoronare a tânărului Constantin. Leon a ales ca loc de

desfășurare Hipodromul, răspunzând altei duble preocupări: cea de a se înscrie în tradiția străveche a înălțării la purpură de către popor și armată, înaintea investiturii religioase, și cea de a proclama legitimitatea populară a puterii acordate fiului său. Un altar portativ a fost instalat în loja bazileilor, în văzul tuturor. Pe el sunt așezate coroana și însemnele puterii imperiale. Toată lumea a luat loc conform etichetei. Pe pistă, senatorii, anumiți demnitari și corpurile de armată sunt rânduiți în mod protocolar. Cu toții își îndreaptă privirile spre cei trei principali actori ai ceremoniei: Leon al IV-lea, Constantin și bătrânul patriarh Niketas. Acesta din urmă nu este prezent decât pentru a rosti rugăciunile uzuale deasupra ornamentelor imperiale. Împăratul principal este cel care încoronează și îi pune pe umeri co-împăratului hlamida, la ceasul la care soarele se înalță. După încheierea acestei ceremonii, trecând din nou prin Palatul legat prin kathisma de Hipodrom, cei doi împărați, însoțiți de cezari și nobilissimi, merg la Sfânta Sofia. La acest cortegiu, în care sunt etalate atributele puterii, se alătură și Irina. De la galeria catehumenilor, locul în mod tradițional rezervat femeilor care asistă la slujbele de la Sfânta Sofia, ea privește în această zi de Paște împlinirea visului său cel mai scump. În timpul liturghiei, mult mai lungi și mai fastuoase decât de obicei, fiindcă slujba de Paște și ceremonia de întronare se contopesc, ea nu poate spera mai mult decât să fie în același timp soție și mamă de împărat.

UN COMLOT FOARTE UTIL

Bazileul și consoarta sa și-au realizat primul obiectiv, acela de a face din fiul lor moștenitorul tronului. Dar asta nu e suficient. Frații vitregi ai lui Leon reprezintă o amenințare prea mare pentru viitorul tânărului co-împărat, mai ales în cazul deja probabil sau, oricum, luat în considerare al unei dispariții bruște a tatălui său. Leon, poate îndemnat de Irina, dorește să-i elimine cât mai degrabă și în mod definitiv. Dar trebuie să procedeze cu prudență. Dacă și-a

câștigat fidelitatea armatei, faptul acesta nu va fi definitiv decât când își va fi dovedit capacitățile personale de comandă și de triumf. Or, s-ar putea ca între timp soldații și ofițerii să-și amintească de jurământul pe care i l-au făcut lui Constantin al V-lea de a-i respecta toți descendenții. Leon nu-și poate permite să-i elimine pe frații săi; nu poate, într-o primă fază, decât să-i îndepărteze.

În acest context izbucnește „complotul cezarilor“. La câteva săptămâni după încoronarea lui Constantin, cel mai vârstnic dintre fiii Eudokiei, cezarul Nikephoros, e acuzat de punerea la cale a unui complot ce reunește *spatharioi*³, scutieri și alți slujitori ai lui Leon. Care este realitatea acestei conjurații? Dacă Nikephoros este într-adevăr conducătorul ei, e o dovadă că în anturajul împăratului există oameni nemulțumiți de politica sa și care regretă epoca tatălui său. Orientarea religioasă nu este poate singura rațiune care i-ar împinge pe conjurați la acțiune. În orice caz, armata nu face nicio mișcare. Ea nu acționează în favoarea cezarilor; îi este credincioasă lui Leon.

Acesta apelează din nou la „popor“. Convoacă un *silention* la palatul Magnaura. În sala mare, unde el șade pe tron avându-l alături pe fiul său, se adună toate corpurile constituite ce reprezintă *populus romanus*. Leon face o scurtă prezentare a faptelor. Apoi le cere persoanelor prezente să se pronunțe asupra sorții celor doi frați ai săi – conform surselor noastre, nu sunt judecați atunci decât cei doi cezari. Credincioasă jurământului făcut odinioară lui Constantin al V-lea, asistența cere să li se cruțe viața celor doi principii. Însă, considerați periculoși și vinovați de o infracțiune gravă, ei sunt condamnați să fie bătuți cu vergi, tunși și apoi exilați la Cherson unde, pentru a-i împiedica să fugă, vor fi puși sub pază. Ce soartă li se rezervă celorlalți copii din cea de-a treia căsătorie a lui Constantin al V-lea? Sunt surghiuniți în vreun cotlon al palatului și puși și ei sub supraveghere?

³ Demnitatea de *spatharios* este acordată la Curte atât unor eunuci, cât și unor „bărbați cu barbă“. *Spatharioi* sunt adesea slujitori ai împăratului. Ei nu au decât un rol de fațadă în cadrul ceremoniilor.

ANI FĂRĂ STRĂLUCIRE

Lunile ce urmează complotului cezarilor sunt liniștite. Imperiul se bucură de pace, cea mai frumoasă moștenire lăsată de Constantin al V-lea supușilor săi. Musulmanii nu mai sunt un pericol; bulgarii sunt reduși la neputință de conflictele lor interne. În ianuarie 777, o nouă răscoală îl alungă de pe tron pe Telerig. Amenințat cu moartea de boierii revoltați, el vine să ceară azil politic la Constantinopol. Leon al IV-lea prinde ocazia de a-și consolida prestigiul și de a-și oferi un bun motiv ca să intervină în afacerile acestui primejdios vecin. Nu numai că îl primește pe hanul alungat, dar se oferă și să-i fie naș când acesta își manifestă dorința de a deveni creștin. Telerig, forma elenizată a numelui Tzerig, e copleșit cu onoruri. În Chrysotriklinos, el primește titlul de patriciu și este integrat în familia imperială: bazileul îi acordă mâna unei verișoare primare a soției sale. De prin această epocă, familia Irinei primește daruri și demnități. Această practică e cât se poate de obișnuită în lumea bizantină. În plus, *basilissa* este pe deplin stăpână în gineceul său și se înconjoară cu persoane pe care dorește să le vadă în preajma ei. Anturajul Irinei este în parte atenian și alcătuit în totalitate din iconoduli. Cât despre Telerig și soția sa, ei sunt consacrați unei vieți palatine aflate pe de-a-ntregul în umbra bazileului domnitor.

Cronicari bizantini și arabi menționează în mod laconic raiduri musulmane, fără ca între ei să existe vreo concordanță. O impresie intensă de monotonie se degajă din lectura acestor surse. Pe la 775, poate înainte de moartea lui Constantin al V-lea, bizantinii semnalează o expediție a musulmanilor pentru eliberarea coreligionarilor capturați în cursul campaniilor anterioare. Ea este stăvilită de armatele imperiale la „Trou Kasis“ (grota fumegândă). În ceea ce-i privește, cronicarii arabi menționează cucerirea Samosatei de către trupele bazileului, precum și raidul trupelor lui Al-Abbas ben Muhammad până la Ankyra (actuala Ankara). În anii următori, atacuri, razii și raiduri maritime se succed fără alt rezultat decât ruinarea economiei Asiei Mici și întreținerea, în aceste regiuni, a unei stări permanente de nesiguranță. În afara jafului de

bunuri, arabii acaparează mână de lucru și vite, provocând fuga țăranilor spre ținuturi mai puțin expuse. Împărații sunt nevoiți tot timpul să repopuleze aceste regiuni devastate, transferând în mod autoritar populații, în special slavi.

În 778, Leon caută să obțină o victorie mai decisivă pentru a-și întări autoritatea. Aflând că Isa ibn Ali, pe atunci stabilit la Maraș, Germaniceea bizantinilor, trimite mai multe armate în Cappadocia, el ordonă mobilizarea trupelor din mai multe theme sub conducerea strategilor lor. Mihail Lachanodrakon, credinciosul auxiliar al politicii iconoclaste a lui Constantin al V-lea, primește comanda acestei armate de *stratiotai*⁴. În statul său major se regăsesc toți tovarășii de arme ai fostului suveran, pe care fiul său i-a lăsat în posturile pe care le ocupau: Artabasdos, Tatzates, Karisterotzes sau Gregorios, fiul lui Mousoulakios.

Armata arabă a lui Thumama își are tabăra înaintea Dabekului. O mică parte a forțelor bizantine se îndreaptă contra ei, lăsând grosul armatei să mărșăluiască spre Maraș. Thumama, cunoscând scopul expediției inamice, nu ține seamă de informațiile pe care i le furnizează cercetașii săi despre pericolul la care se expune. Când soldații bizantini îl atacă, e surprins și înfrânt. Este singura victorie a trupelor imperiale în cursul acestei campanii, deoarece, între timp, asediul Marașului se oprește brusc. Armatele lui Lachanodrakon se mulțumesc să prade ținutul și să facă un mare număr de prizonieri, mai cu seamă printre ereticii iacobiți. Teofan, pentru care strategul iconoclast este o ființă diabolică și haină, îl acuză că s-ar fi vândut musulmanilor. Totuși, înfrângerea lui Thumama, care a costat viața a cinci emiri și două mii de soldați, eclipsează campania inefficientă din Siria, care, date fiind numărul prizonierilor și importanța prăziilor, este interpretată ca o victorie. Musulmanii, ținuți la respect, nu mai efectuează niciun raid estival în acel an. Un triumf este celebrat

⁴ *Stratiotes* este denumirea dată soldatului din armata themelor. El se înarmează și se întreține din avutul său funciar. Poate fi ajutat, dacă este cazul, de comunitatea sătească, în schimbul scutirii de anumite taxe. Acest soldat-țăran va constitui forța armatelor bizantine vreme de mai multe secole.

la palatul Sophinai în cursul sărbătorilor lunii mai. Leon al IV-lea și Constantin al VI-lea prezidează ceremonia în această reședință imperială suburbană și asiatică pe care a construit-o Iustin al II-lea. Cât despre prizonierii iacobiți, aceștia sunt imediat transferați și instalați în Tracia, într-o regiune amenințată de bulgari.

Această campanie determină o reacție din partea califului Al-Mahdi. El îi încredințează vizirului šiit Yakub ben Dawud sarcina de a elabora un program de apărare a teritoriilor frontaliere. Se construiesc mai multe forturi și armata din est este reorganizată. Pentru moment, raidurile arabe reîncep în Asia Mică. Primul din serie, condus de Thumama, înregistrează un nou eșec. Bizantinii își împing riposta până la Adata, căreia îi distrug zidurile.

Victoria e lipsită de consecințe, fiindcă Al-Hasan, un general al lui Al-Mahdi, pătrunde cu o armată de trei mii de oameni până la izvoarele termale din Dorylaion. Însă el nu poate nici să devasteze, nici să jefuiască ținuturile pe care le traversează. Bazileul a amplasat pretutindeni trupe. Fiecare castel are garnizoana sa gata de luptă. Raidul riscă să sfârșească rău pentru musulmani din lipsă de hrană, căci bizantinii aplică, pe oriunde trec, tactica pământului pârlolit. Al-Hasan face cale întoarsă. El își atrage batjocura bizantinilor, care îl porecesc Șarpele din cauza traseului întortocheat pe care îl parcurg trupele sale în retragerea lor. Cam prin aceeași epocă, alte două raiduri arabe, contra Amorionului și contra Dabekului, au parte de o soartă asemănătoare. Nemulțumit de întorsă tura evenimentelor, califul Al-Mahdi declanșează persecuții împotriva creștinilor din Palestina. În unele orașe din Siria sunt incluși printre martiri și evreii. Pretutindeni, până și la Damasc, se înalță cruci pe care sunt pironiți creștini și evrei. Pentru a se feri de aceste raiduri devastatoare și dezorganizatoare, bizantinii încearcă să distrugă forturile pe care le construiesc inamicii lor musulmani și care vor fi bazele de pornire ale expedițiilor viitoare pe teritoriul imperial. Maraș este din nou atacat. Luptele dintre *akritai*, soldații bizantini de la frontiere, și *ghazi*, omologii lor musulmani, se înmulțesc. Dar această gherilă nu realizează nimic.

bunuri, arabii acaparează mână de lucru și vite, provocând fuga țăranilor spre ținuturi mai puțin expuse. Împărații sunt nevoiți tot timpul să repopuleze aceste regiuni devastate, transferând în mod autoritar populații, în special slavi.

În 778, Leon caută să obțină o victorie mai decisivă pentru a-și întări autoritatea. Aflând că Isa ibn Ali, pe atunci stabilit la Maraș, Germaniceea bizantinilor, trimite mai multe armate în Cappadocia, el ordonă mobilizarea trupelor din mai multe theme sub conducerea strategilor lor. Mihail Lachanodrakon, credinciosul auxiliar al politicii iconoclaste a lui Constantin al V-lea, primește comanda acestei armate de *stratiotai*⁴. În statul său major se regăsesc toți tovarășii de arme ai fostului suveran, pe care fiul său i-a lăsat în posturile pe care le ocupau: Artabasdos, Tatzates, Karisterotzes sau Gregorios, fiul lui Mousoulakios.

Armata arabă a lui Thumama își are tabăra înaintea Dabekului. O mică parte a forțelor bizantine se îndreaptă contra ei, lăsând grosul armatei să mărșăluiască spre Maraș. Thumama, cunoscând scopul expediției inamice, nu ține seamă de informațiile pe care i le furnizează cercetașii săi despre pericolul la care se expune. Când soldații bizantini îl atacă, e surprins și înfrânt. Este singura victorie a trupelor imperiale în cursul acestei campanii, deoarece, între timp, asediul Marașului se oprește brusc. Armatele lui Lachanodrakon se mulțumesc să prade ținutul și să facă un mare număr de prizonieri, mai cu seamă printre ereticii iacobiți. Teofan, pentru care strategul iconoclast este o ființă diabolică și haină, îl acuză că s-ar fi vândut musulmanilor. Totuși, înfrângerea lui Thumama, care a costat viața a cinci emiri și două mii de soldați, eclipsează campania ineficientă din Siria, care, date fiind numărul prizonierilor și importanța prăziilor, este interpretată ca o victorie. Musulmanii, ținuți la respect, nu mai efectuează niciun raid estival în acel an. Un triumf este celebrat

⁴ *Stratiotes* este denumirea dată soldatului din armata themelor. El se înarmează și se întreține din avutul său funciar. Poate fi ajutat, dacă este cazul, de comunitatea sătească, în schimbul scutirii de anumite taxe. Acest soldat-țaran va constitui forța armatelor bizantine vreme de mai multe secole.

la palatul Sophinai în cursul sărbătorilor lunii mai. Leon al IV-lea și Constantin al VI-lea prezidează ceremonia în această reședință imperială suburbană și asiatică pe care a construit-o Iustin al II-lea. Cât despre prizonierii iacobiți, aceștia sunt imediat transferați și instalați în Tracia, într-o regiune amenințată de bulgari.

Această campanie determină o reacție din partea califului Al-Mahdi. El îi încredințează vizirului šiit Yakub ben Dawud sarcina de a elabora un program de apărare a teritoriilor frontaliere. Se construiesc mai multe forturi și armata din est este reorganizată. Pentru moment, raidurile arabe reîncep în Asia Mică. Primul din serie, condus de Thumama, înregistrează un nou eșec. Bizantinii își împing riposta până la Adata, căreia îi distrug zidurile.

Victoria e lipsită de consecințe, fiindcă Al-Hasan, un general al lui Al-Mahdi, pătrunde cu o armată de trei mii de oameni până la izvoarele termale din Dorylaion. Însă el nu poate nici să devasteze, nici să jefuiască ținuturile pe care le traversează. Bazileul a amplasat pretutindeni trupe. Fiecare castel are garnizoana sa gata de luptă. Raidul riscă să sfârșească rău pentru musulmani din lipsă de hrană, căci bizantinii aplică, pe oriunde trec, tactica pământului pârjolit. Al-Hasan face cale întoarsă. El își atrage batjocura bizantinilor, care îl poreclesc Șarpele din cauza traseului întortocheat pe care îl parcurg trupele sale în retragerea lor. Cam prin aceeași epocă, alte două raiduri arabe, contra Amorionului și contra Dabekului, au parte de o soartă asemănătoare. Nemulțumit de întorsă tura evenimentelor, califul Al-Mahdi declanșează persecuții împotriva creștinilor din Palestina. În unele orașe din Siria sunt incluși printre martiri și evreii. Pretutindeni, până și la Damasc, se înalță cruci pe care sunt pironiți creștini și evrei. Pentru a se feri de aceste raiduri devastatoare și dezorganizatoare, bizantinii încearcă să distrugă forturile pe care le construiesc inamicii lor musulmani și care vor fi bazele de pornire ale expedițiilor viitoare pe teritoriul imperial. Maraș este din nou atacat. Luptele dintre *akritai*, soldații bizantini de la frontiere, și *ghazi*, omologii lor musulmani, se înmulțesc. Dar această gherilă nu realizează nimic.

La sfârșitul anului 779 și începutul anului următor se pune la cale o nouă expediție musulmană. Pentru a-i da o oarecare importanță, ea e încredințată nominal celui de-al doilea fiu al califului, care are 15 ani, Harun, viitorul al-Rashid. Se dorește să se profite de ocazie pentru a-i oferi tânărului principe o primă experiență militară. El este înconjurat de generali și consilieri, principalul fiind Khalid (Giafar) Barmakidul. Al-Mahdi îl însoțește pe fiul său cu o parte a Curții până la munții Taurus. Aici, întemeiază orașul-citadelă Al-Mahdiyya, care va fi un nou post de frontieră. Armata lui Harun atacă fortul de la Semalous, în thema Armeniakon, care se predă după un asediu de optsprezece zile, devenind astfel primul succes nominal al viitorului calif Harun al-Rashid.

Aceasta este ultima expediție pe care o va vedea Leon al IV-lea. Domnia sa în materie de politică externă este în perfectă continuitate cu cele ale predecesorilor săi. Dar victoriile sale sau cele ale generalilor săi nu trebuie să creeze o falsă impresie. Al-Mahdi a înțeles lecția eșecurilor înregistrate de armatele sale în 778. Cu începere din acest moment, politica sa față de Bizanț o urmează pe cea a Omeiazilor. După un sfert de veac de relativă acalmie, bizantinii vor avea de-a face din nou cu mari expediții, care vor ajunge chiar până la periferiile asiatice ale Constantinopolului. Însă opera isaurienilor se va dovedi foarte durabilă, dat fiind că, de-acum, o zonă-tampon aproximativ fixă delimitează cele două state rivale. Acești doi frați vrăjmași știu că nu au capacitatea de a se nimici.

UN CAPRICIU AL DESTINULUI

Ultimele luni de viață ale lui Leon al IV-lea sunt marcate de o reînnoire a iconoclasmului. Această reluare timidă a politicii religioase duse de suveranii precedenți este întreruptă de moartea prematură a bazileului în septembrie 780.

Încă ne întrebăm asupra cauzelor care l-au împins pe Leon spre această nouă orientare a politicii sale interne. Împăratul nu este pe de-a-ntregul de partea monahilor și nu are decât o simpatie la

fel de trecătoare pe cât de calculată pentru acești oameni care se mândresc cu martiriul lor sub domnia tatălui său. Sentimentele sale față de imagini sunt aceleași ca ale membrilor Sinodului de la Hieria. Acum, după ce și-a consolidat tronul prin eliminarea fraților vitregi și, mai cu seamă, prin victoriile lui militare, nu mai are nevoie să caute compromisuri cu iconofiliile. Perioada tranziției s-a terminat și bazileul pare preocupat să reînnoadă cât mai iute cu tradiția isauriană. Politica recurgerii la concesiile sfârșit în ziua morții patriarhului Niketas, pe 6 februarie 780. Iconoclast declarat și militant, distrugător de imagini, acest slav elenizat, fără îndoială eunuc și cu o cultură precară, a jucat un rol important de pacificator la începutul domniei lui Leon. Motivele exacte care l-au îndemnat pe atunci să-și schimbe atitudinea nu sunt cunoscute. Dorea aplicarea strictă a canoanelor sinodului și nu vedea cu ochi buni inovațiile teologice și lupta antimonastică ale lui Constantin al V-lea? Poate nu mai suporta ingerința permanentă a puterii imperiale în treburile Bisericii și se temea să nu sfârșească precum cei care îl precedaseră pe tronul patriarhal? Cât despre favorurile pe care Irina și iconofiliile n-au pregetat să i le acorde, poate că ele nu l-au lăsat indiferent.

În orice caz, moartea sa îi permite împăratului să pună în locul lui un om care îi este devotat, ba chiar supus. Pentru această funcție râvnită și temută, îl alege pe Pavel Cipriotul. Acest cleric, pe atunci doar citeț, este o persoană „cu purtări alese, dar care nu cutezase să se manifeste din cauza ereziei care precumpănea la acea vreme” (Teofan). Pavel pare lipsit de personalitate. Leon poate spera să obțină de la acest patriarh insipid realizarea dorințelor sale. Este ceea ce se întâmplă încă din primele momente: Pavel nu dorește să preia această funcție fiindcă nu vrea să depună jurământul de a nu restabili niciodată imaginile. Împăratul insistă. Pavel sfârșește prin a accepta. Bazileul însuși, într-o sală de gală, ca pentru oricare alt funcționar, este cel care îl investește pe noul patriarh în funcțiile sale ecleziastice. Împărații procedează astfel de mulți ani, deoarece sunt singurii care hotărăsc promovările la patriarhat. Câteodată, suveranul poate cere unui sinod de episcopi,

reunit în acest scop la Sfânta Sofia, să-i prezinte trei nume dintre care să aleagă. Chiar și în acest caz, el nu e niciodată condiționat de alegerea prealabilă a prelaților. Dacă niciunul dintre cei trei candidați nu-i convine, alege pe cine vrea el. Încetarea lui Pavel are loc în 20 februarie, fără îndoială la palatul Magnaura, în prezența întregii Curți, a Senatului și a unui număr important de demnitari bisericești. După ce i-a pronunțat numele, Leon, șezând pe marele tron din absidă, îl poartă pe noul „ales” să intre. Dar în cursul acestei ceremonii, care se încheie cu felicitările adresate de corpurile constituite noului conducător al Bisericii din Constantinopol, bazileul a introdus o noutate. Chiar înainte de a-i remite însemnele noii sale funcții, el îi cere lui Pavel o promisiune scrisă și semnată că n-o să venerateze icoanele. Textul acesteia nu s-a păstrat până în zilele noastre. Leon afirmă astfel pentru prima oară în chip atât de explicit voința sa de a relua lupta contra imaginilor. În momentul în care, sprijinit de prepôziți, proaspătul conducător al Bisericii Noii Rome ajunge la Patriarheion⁵, iconofiliile prezenți în asistență trag concluzia care se impune: vântul toleranței, care sufla de aproape cinci ani, încetează.

Irina nu a putut împiedica această revenire la politica iconoclastă. Soțul său este înconjurat de consilierii tatălui său și ei îi e greu să-și facă auzit glasul. Speră măcar ca măsurile temute și care amintesc prea mult de domnia lui Constantin al V-lea să cruțe încă o dată gineceul, ultim și tradițional refugiu al tuturor persecutaților. Se înșală. Tocmai în anturajul ei imediat izbucnește prima criză. De fapt, nu se știe dacă într-adevăr din acest moment începe reluarea prigoanei iconoclaste. În orice caz, să fi avut loc cu adevărat complotul iconofil descoperit în apartamentele împărătesei?

Teofan, care rămâne principalul nostru martor al evenimentelor, este iconofil. El are tendința de a ne-o prezenta tot timpul în chip favorabil pe Irina care, în cazul de față, ar putea foarte ușor să treacă drept o martiră a icoanelor. Dar, mai cu seamă, el nu vorbește de

⁵ Patriarheion este palatul patriarhului. El comunică cu Sfânta Sofia. Așadar nu este prea departe de palatul Magnaura.

vreun complot. Are însă motive personale să-i poarte pică lui Leon al IV-lea. În 777, hotărâse, de comun acord cu soția sa, să facă jurământ de feciorie și să meargă la mănăstire. Faptul ar fi trecut neobservat dacă Teofan n-ar fi fost finul bazileului și n-ar fi aparținut acelei noi aristocrații a funcțiilor care se ivea pe atunci. Tatăl său, Isaac, era strateg al Mării Egee⁶. Aflând de retragerea celor doi soți, Leon s-a opus dorinței sale și, amenințând că-i va lua viața, l-a trimis cu o slujbă la Cyzic (Kyzikos) pentru a-l face să-și ia gândul de la viața monastică. La fel ca și tatăl său, suveranul nu se îndura să accepte retragerea la mănăstire a tinerilor de care statul avea nevoie ca funcționari. Pe de altă parte, Teofan și tânăra sa soție, Megalo, posedau o avere colosală în arhipelagul egeean. Împăratul n-a vrut ca aceste pământuri să ajungă să sporească avuțiile deja mult prea mari pentru gustul său ale așezămintelor religioase. Teofan, care nu avea pe atunci decât 20 de ani, a acceptat exilul.

Dar să revenim la relatarea sa. În luna aprilie 780, mai mulți înalți demnitari ai palatului sunt arestați: acuzația este venerarea icoanelor. *Protospatharios*-ul Iacob, cubicularii Papias, Strategios și Teofan, șambelanii Leon și Toma sunt condamnați de împărat să fie biciuiți, tunși și plimbați prin oraș înainte de a fi aruncați în celebra închisoare a Pretoriului. Ce însemnătate să dăm acestei pedepse? Poate că se dorește să se testeze popularitatea unor asemenea măsuri represive în opinia constantinopolitanilor și să se estimeze simpatiile iconoclaste ale populației. Pedepsa este îndeajuns de dură pentru ca unul dintre condamnați, cubicularul Teofan, să moară de pe urma acestor rele tratamente. El va fi onorat ulterior ca un martir al iconofiliei.

Cronicarul Teofan nu spune nimic despre Irina. Ea pare străină de ceea ce se întâmpla atunci. O tradiție mai târzie este cea care o pune în centrul evenimentelor. Din punctul de vedere geografic, complotul e localizat în gineceu. Martirul Teofan, devenit

⁶ Deși nu e menționată altundeva, această circumscripție este fără doar și poate aceeași cu cea pe care o administrează, pe la 780, Teofilact Rangabe. Acesta poartă titlul de *drongar* (comandant) al Dodecanezului.

ocazional *papias*, adică portar⁷, este principalul conjurat. Legenda nu e greu de demontat. Ea este construită pe istorisirea lui Teofan. Confuzia dintre prenumele Papias și funcția cu același nume e un indiciu. La fel sunt confundate amintirile despre cele două împărătese restauratoare ale icoanelor, Irina și mai tânăra Teodora. Mult mai târziu, Georgios Kedrenos⁸ poate relata povestea după cum urmează. Leon Khazarul descoperă el însuși, într-un cufăr de sub patul soției sale și în absența acesteia, două icoane, obiecte interzise, dar ascunse acolo de niște înalți funcționari, care sunt siguri că nu se va percheziționa niciodată patul împărătesei. Dejucând conspirația, el le aplică sancțiuni exemplare demnitarilor implicați, arătându-se deosebit de aspru cu pretinsul *papias* care aici se numește Iacob (numele *protospatharios*-ului din relatarea lui Teofan). Leon hotărăște s-o pedepsească și pe împărăteasă. Irina jură în zadar nevinovăția sa în această afacere. Împărătescul său soț nu vrea să știe nimic altceva decât să-i reamintească jurământul de a nu venera icoanele, pe care l-a făcut odinioară, pe adevărata Cruce, socrului ei. În pofida protestelor și a lacrimilor sale, este repudiată și exilată. În această versiune târzie a faptelor, care se inspiră din cronica lui Teofan, *basilissa* este victima iconoclastismului și moartea subită a soțului său în septembrie apare, în consecință, ca pedeapsa dreaptă a divinității.

Ce e de reținut? Nu încapă îndoială că Irina nu a fost niciodată repudiată și, cu atât mai puțin, exilată. Ea nu are cu siguranță cunoștință de introducerea imaginilor interzise în incinta palatului și de devoțiunea anumitor înalți funcționari. Bazileul cunoaște sentimentele iconofile ale soției sale, ca și pe cele ale surorii sale vitrege, Anthona. Le tolerează, considerându-le o superstiție foarte răspândită

⁷ Acest post permite introducerea în palat a icoanelor interzise. De altfel, *papias*-ul joacă adesea un rol important în comploturi. Astfel, la asasinarea lui Leon al V-lea în timpul sărbătorilor de Crăciun din 820, el este cel care le deschide poarta palatului conjuraților care vin să-l întronizeze pe Mihail al II-lea.

⁸ Georgios Kedrenos sau, cu nume latinizat, Georgius Cedrenus este un cronicar bizantin din secolul al XI-lea (n. tr.).

printre femei. Acest dispreț față de sexul feminin i se trage oare de la caracterul său efeminat? Mărturia unică și tardivă a patriarhului Methodios ar explica totodată atât lipsa lui de interes față de Irina, cât și faptul că soții n-au avut decât copilul necesar succesiunii imperiale. De fapt, aparenta sa delicatețe se explică prin sănătatea precară. În cursul verii 780, starea lui fizică se deteriorează.

Se povestește, în Bizanț, că a murit în chip straniu, de o manieră în măsură să uimească pe oricine. Iubind la nebunie pietrele prețioase și giuvaierurile, ar fi remarcat la Sfânta Sofia o superbă coroană votivă. Încă din primele timpuri ale Imperiului creștin, se luase obiceiul, atât în Orient, cât și în Occident, să se suspende coroane de tavanul sanctuarelor, mai ales de *ciborium*. Astfel, deasupra altarului de la Sfânta Sofia, împăratul Mauricius pusese să se agate o coroană de mare preț pe care i-o oferiseră soția sa și văduva lui Iustin al II-lea. Leon o admira în mod deosebit pe cea pe care Heraclonas o dăruise sanctuarului pentru a ispăși greșeala comisă de tatăl său când pusese stăpânire pe tezaurul Marii Biserici. Ne-maiputându-se abține, el ar fi pus să fie dată jos și adusă la palat, unde și-ar fi așezat-o pe cap. Așa ar fi contractat antraxul, boala incurabilă care îl răpusese deja pe tatăl său. Din această cauză ar fi murit pe 8 septembrie 780.

Este sigur că Leon iubea bijuteriile până într-atât încât să le confiște. Irina va trebui ulterior să le restituie, câteodată cu mare fast. Dar moartea lui prea e prezentată ca o pedeapsă divină pentru a fi realmente credibilă – prețul pe care l-ar fi plătit pentru lăcomia și furtul său sacrileg, două lucruri ce decurg din predilecția sa pentru erezie. În realitate, cauza apariției unei infecții cutanate pe față sa rămâne misterioasă. Antrax? Ftizie? În orice caz, moartea sa aduce în discuție chestiunea succesiunii, dat fiind că fiul său nu are decât 10 ani. Dar Irina devine regentă fără ca faptul acesta să pună probleme imediate.

8. REGENȚA IRINEI

O REGENTĂ CU O PUTERE SOLIDĂ

Nu la multă vreme după ce trupul lui Leon al IV-lea a fost depus în maușoleul lui Iustinan de la biserica Sfinților Apostoli, Irina se afirmă deja ca noul șef al statului. Din punct de vedere legal, moartea soțului său lasă o situație clară: co-împăratul Constantin al VI-lea devine singurul deținător al puterii. Dar rămâne totuși o problemă, în măsura în care noul bazileu, în vârstă de 10 ani, este incapabil să îndeplinească funcțiile care se așteaptă de la el. Ca atare, se pot lua în considerare două soluții de regență. Ea poate fi încredințată unuia sau mai multora dintre unchii săi ori mamei sale. Dar Nikephoros și, după toate probabilitățile, fratele său Christophoros se află încă în exil la Cherson. Ei sunt discreditați în ochii unei părți a opiniei publice, în urma pretensei participări la complotul din 776. Nu se știe cu siguranță dacă în aceste zile de doliu ceilalți fii din a treia căsătorie a lui Constantin al V-lea sunt prezenți la palat. De altfel, nici ei nu sunt mult mai vârstnici decât Constantin al VI-lea. Așadar se impune cealaltă soluție: regența va fi încredințată văduvei lui Leon, Irina.

Dacă femeile joacă foarte adesea un rol important în culisele puterii, iar câteodată au o influență reală asupra mersului lucrurilor,

ele au fost rareori puse pe primul plan, cu excepția câtorva cazuri din secolul al V-lea. Singurul exemplu de regentă feminină în afara celui care ne interesează este cel al Martinei, nepoata și soția lui Heraclius. Acea experiență a fost scurtă și s-a terminat rău. De fapt, bizantinii, ca și romanii înaintea lor, nu pot concepe trecerea puterii supreme în mâinile unei femei. Cum ar putea o femeie să conducă armate și să repurteze victorii? Or, aceasta este singura modalitate de legitimare a puterii imperiale.

A priori, așadar, guvernarea Irinei este sortită eșecului. Dar mai multe elemente explică de ce nu numai că ea va guverna în numele fiului său timp de zece ani, dar mai cu seamă că va domni ca unic împărat vreme de alți cinci. Printre schimbările care se petrec în societatea bizantină în această a doua jumătate a secolului al VIII-lea și care izbutesc să-i dea un caracter propriu în raport cu lumea romano-elenistică a cărei moștenitoare este, se numără influența unui text legislativ despre care am vorbit deja, *Ecloga*. În această culegere de legi, elaborată la cererea lui Leon al III-lea, apare o modificare radicală a anticei *patria potestas*¹. De-acum, mama are asupra copiilor drepturi egale cu ale tatălui. Văduva devine ocrotitorul legal al copiilor săi. Această prevedere a pătruns încetul cu încetul în moravuri. În anul 780, este deci ceva firesc în opinia celui mai mărunț dintre bizantini ca *basilissa* devenită văduvă să fie tutoarea fiului său și protectoarea puterii sale. Peste mai bine de un secol, când patriarhul Nikolaos Mystikos va încerca să preia de la mama sa, frumoasa Zoe Karbonopsina („cu ochi de cărbune”), regenta lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, se va lovi în mod violent de opinia publică, mereu gata să apere drepturile văduvei. Acesta e avantajul important pe care îl posedă Irina și pe care nu-l avea Martina. Pe de altă parte, în ideologia imperială, dacă bazileul este reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, soția sa este intermediara Sfintei Fecioare Maria. Mamă a viitorului împărat, ea este considerată ca mediatoarea preferată

¹ În familia romană, puterea deținută de capul acesteia (*pater familias*) asupra soției, copiilor și sclavilor săi (n. tr.).

a suveranului. Or, Leon al IV-lea era numit, pe când mai era în viață, prietenul Sfintei Fecioare. Este dovada faptului că el a readus cultul marial în postura pe care o ocupa înaintea luărilor de poziție ale tatălui său, revalorizând astfel locul soției sale.

Așadar, în calitate de mamă accede Irina la regență. E titlul pe care îl poartă în cursul viitorilor zece ani. Monedele bătute pe durata acestui deceniu stau mărturie. Pe avers, în jurul efigiilor împăraților, figurează inscripția „Constantin, Basileus și Despot“, formulă ce continuă pe revers cu mențiunea „cu Mama sa, *Augusta* Irina“.

Pentru a te menține la putere, ai nevoie de amici politici. Irina îi are: sunt partizanii reînțoarcerii la iconofilie. Adepții imaginilor cunosc bunele sentimente ale împărătesei față de icoane. Dar, pentru moment, ea e discretă în privința intențiilor sale religioase. Câștigă noi partizani reînnodând o politică mai universalistă și mai tradițională decât cea urmată de primii isaurieni. Interesul ei pentru problemele italiene și europene contrastează net cu atitudinea socrului și cea a soțului său. Prin această politică reamintind de glorioasele vremuri de odinioară, ea va reuși să facă uitată incapacitatea de a triumfa personal, în fruntea unor trupe, asupra inamicilor Imperiului. Înțelepciunea ei în această privință va fi de a-i păstra, atrăgându-i de partea sa, pe generalii oțeliți și eficienți pe care se pricepuse să-i formeze Constantin al V-lea. Ulterior, ea va deveni cea care va fi dus o altă luptă și va fi învins un dușman mult mai redutabil decât orice inamic extern: iconoclasmul. Această luptă pentru ocrotirea adevăratei credințe va fi cea în care va triumfa ea, dobândind astfel legitimarea puterii sale personale.

PRIMELE LUNI DE PUTERE

Populația Constantinopolului și ansamblul bizantinilor se acomodează foarte bine cu regența unei femei și cu un împărat copil. Dinastia isauriană este implantată de atât de mult timp și în chip atât de ferm, încât uzurpările nu sunt de temut pentru moment. În schimb, unele nemulțumiri se ridică din rândurile armatei, unde

se face simțită în mod deosebit necesitatea unui împărat-general. Eunucii de care Irina se înconjoară pentru a exercita puterea nu le plac ofițerilor, după cum nu le plac nici demnitarilor și funcționarilor. Unul dintre ei, patriciul Staurakios, care vreme de douăzeci de ani va fi eminența cenușie a împărătesei, ocupă, din 781, un loc proeminent în cadrul statului. Devenind foarte repede puternic, ajunge la fel de repede să fie detestat.

Pentru o parte dintre acești nemulțumiți, Irina nu poate conveni multă vreme la conducerea Imperiului. Acești oameni nu pun în discuție drepturile fiului său și se simt legați prin jurământul pe care l-au făcut tatălui acestuia de a-l păstra cu orice preț pe tron. Doar că ei vor un alt regent sau proclamarea unui co-împărat care să poată governa în mod eficient pe timpul minoratului lui Constantin al VI-lea. Eroarea lor va fi de a încerca s-o înlocuiască pe energica ateniană cu cumnatul său, mediocrul Nikephoros, dar această alegere dovedește încă o dată forța sentimentului dinastic în Bizanț.

Conjurații sunt descoperiți la patruzeci de zile după începutul regenței. Din nou, ne putem întreba asupra realității acestui complot, care servește atât de bine politicii Irinei, căci îi permite să-i elimine pe cumnații săi. Conjurația poate că încă nici nu s-a încheiat și a rămas deja fără conducătorul ei nominal. Pe de altă parte, acuzând anumiți funcționari superiori considerați periculoși, Irina îi reduce la neputință. Se arată însă foarte prudentă în represiune, căci nu vrea să-și facă dușmani oameni de care are nevoie, iconoclaști convinși pe care nu i-a câștigat încă de partea sa. Gregorios, logothethul *dromos*-ului, aflat în funcție de mai mulți ani, Bardas, patriciu și fost strateg al themei Armeniakon, Constantin, *domestikos* al *exkoubitoi* (comandantul uneia dintre cele patru gărzii ala palatului și deci unul dintre personajele de primă mărime de la Curte), Teofilact Rangabe, drongar al Dodecanezului², și alții, ale căror nume nu ne-au parvenit, sunt arestați. Ei sunt judecați și condamnați să fie biciuiți public, tunși și apoi exilați, fiecare în alt loc.

² Acest comandant al flotei din Marea Egee este tatăl viitorului împărat Mihail I (811–813).

Nu se cunoaște ce destin au avut Gregorios și Constantin. Teofilact va fi un călugăr sânguincios și preocupat de mântuirea sa. Bardas va reintra în grații, poate sub domnia personală a lui Constantin al VI-lea ori chiar cea a Irinei. În orice caz, un patriciu cu acest nume, și el de sorginte armeană, este ucis în 792, în cursul unei campanii în Bulgaria. Georgios Genesios, istoric din secolul al X-lea, afirmă că el este tatăl viitorului împărat iconoclast Leon al V-lea Armeanul (813–820). Afirmăția că cei trei Bardas sunt una și aceeași persoană rămâne doar o ipoteză.

Relativa blândețe a pedepselor la care sunt condamnați acești înalți funcționari concordă cu clemența pe care regenta o manifestă față de cumnații săi. Aceștia primesc, toți cinci, tunderea în monahism (din nou, pare-se, în cazul primilor doi) și hirotoniți, ceea ce îi exclude de la orice succesiune la tron, căci niciun preot nu poate avea pretenții la purpură: sacerdoțiul și puterea imperială sunt incompatibile în lumea bizantină.

Cezarii și nobilissimi sunt la Constantinopol pentru festivitățile de Crăciun. În cursul acestei ceremonii foarte importante în liturghia ecleziastică și imperială, Irina îi obligă pe fiii lui Constantin al V-lea, care sunt foarte populari, să acorde împărțășania, ceea ce face publică descalificarea lor definitivă de la ordinea succesiunii la tron. Ei sunt, fără îndoială, cu atât mai mâhniți, cu cât nu au, pe cât se pare, nicio vină pentru ceea ce li se întâmplă. Dar necazurile acestor principii sunt abia la început. Cezarii și nobilissimi fiind eliminați, Irina nu mai zăbovește pentru a arăta că ea este de-acum singura stăpână a puterii și că are de gând să aducă unele modificări modului de a conduce treburile. În aceeași zi de Crăciun a anului 780, ea înapoiază cu mare fast coroana votivă pe care soțul său o luase de la Sfânta Sofia, sacrilegiu pentru care se spunea că ar fi plătit cu viața. Cu acest prilej, ea părăsește locul său de femeie și îl ocupă pe cel al împăratului. Femeile asistă la slujbele de la marea bazilică de la înălțimea galeriei catehumenilor. Or, pentru prima oară, împărăteasa urcă în această zi la amvon, unde, dintre laici, doar împăratul poate să pășească, și depune ea însăși coroana pe altar. Acest gest nu trece neobservat de contemporani.

Ei își dau seama că Irina domnește efectiv. Pe de altă parte, restituind cu atâta pompă coroana votivă, vrea să dea de înțeles că ea condamnă nu doar gestul defunctului său soț, dar și orice spoliere viitoare a bunurilor Bisericii. Este deci o dezavuare publică a unui aspect al politicii religioase duse de împărații iconoclaști. Irina se pune chezașă pentru încheierea abuzurilor statului în treburile bisericești.

Această ceremonie de Crăciun, din 780, marchează, așadar, un punct de cotitură. Lipsa de reacție a iconoclaștilor, care, din acest moment, au înțeles cât de diferită avea să fie politica împărătesei, arată gradul de dezorganizare la care ajunseseră pe atunci. De fapt, fără un împărat iconoclast, nu există partid iconoclast, căci el e singurul care îl structurează. Faptul e mai puțin valabil în cazul iconodulilor, în măsura în care monahii formează osatura permanentă și solidă a acestui curent. Izolați unii de alții, „spărgătorii de icoane” nu au multe resurse, în afara acțiunii personale sau a acțiunilor foarte punctuale.

Armata este principala primejdie pentru puterea iconofilă, fiindcă numai ea, susținând un uzurpator, poate să le ofere iconoclaștilor șeful de care au nevoie. Irina cunoaște pericolul și știe că trupele pe care le moștenește sunt, mai mult sau mai puțin, adepți ale ereziei din care socrul ei făcuse principiul său de guvernare. Evenimentele din lunile care urmează sunt, de altfel, pline de învățăminte în privința acestei chestiuni.

ZILELE NOI

Cu venirea la putere a Irinei, climatul religios se schimbă. „Oamenii pioși au reînceput să vorbească slobod. Cuvântul lui Dumnezeu s-a răspândit din nou fără opreliști; cei care căutau mântuirea veșnică au putut să se retragă din lume fără potrivnicie și slava lui Dumnezeu a fost din nou lăudată. Mănăstirile au înflorit iarăși și binele s-a ivit din nou pretutindeni.” Teofan, autorul acestor rânduri, știe ce spune, căci regența Irinei îi îngăduie

să-și realizeze visul de retragere la o mănăstire. După ce a condus-o pe soția sa, Megalo, la mănăstirea din Prinkipo, se stabilește într-un așezământ pe care l-a întemeiat pe unul dintre domeniile sale din Sigriane. Numeroși laici abandonează atunci viața lumească. Toată familia lui Teodor, viitorul studit, tatăl său, Photinos, mama, Teoclista, frații Euthymios și Iosif, sora și cei trei unchi ai săi părăsesc Constantinopolul și se retrag în mănăstiri de la muntele Olimp din Bithynia.

Cei douăzeci de ani de luptă contra monahilor și de eforturi ale puterilor publice spre a canaliza energiile individuale în slujba statului nu au folosit la nimic. În 780, oastea lui Hristos pare din nou să prezinte mai multă atracție decât cea a împăratului. Curentul întărește prestigiul călugărilor și deci al elementelor celor mai asociabile și mai contestatare ale societății. În primele luni de putere a Irinei, mănăstirile adună cei mai buni recruți pentru viitor. Teodor Studitul este exemplul cel mai spectaculos.

Efervescența religioasă care agită la acea vreme întregul Imperiu și, în principal, orașul Constantinopol le dă contemporanilor impresia că trăiesc timpuri noi. Un lucrător a făcut pe atunci o descoperire care a atras atenția. Angajat la restaurarea Zidului lui Anastasius, în Tracia, la vreo patruzeci de kilometri de Constantinopol, lucra la consolidări când a găsit o placă mare de piatră, provenită probabil de la un sarcofag și refolosită, la o dată necunoscută, în construcția zidului. Pe ea, o inscripție era încă lizibilă: „Hristos S-a născut din Fecioara Maria și cred în El. În zilele împăraților Constantin și Irina, o, soare!, mă vei vedea din nou.” Descoperirea ar fi trecut neobservată cu câteva luni mai devreme, dar în atmosfera momentului ea e interpretată ca vestirea extraordinară a unor zile noi, zile de pace (*eirene* în greacă) pentru Imperiu.

Irina și fiul său înmulțesc fundațiile pioase și restaurările. Mănăstirea Izvorului, închinată Sfintei Fecioare care face miracole în acest sanctuar, are astfel parte de o restaurare în amănunțime

și de o înfrumusețare considerabilă³. Multe biserici inutilizabile din lipsă de întreținere sau ajunse astfel din vrerea lui Constantin al V-lea sunt recondiționate. Printre primele care necesită lucrări se numără sanctuarul Sfintei Eufemia, situat la câteva sute de metri de palat, foarte aproape de Hipodrom, la intrarea pe bulevardul Mese. Gurile rele, a căror mărturie este cu aviditate culeasă și transmisă de iconoduli, atribuie ruinarea sa dorinței intenționate a bazileului din epocă. Se uită de numeroasele și teribilele seisme care au făcut ravagii în capitala bizantină în secolul al VIII-lea și de flageluri precum ciuma, care au răpus mâna de lucru necesară reconstruirii unor edificii religioase rămase pustii. Pe de altă parte, Sfânta Eufemia nu este tocmai o biserică, ci un *martyrion*, într-o epocă în care relicvele nu sunt în grațiile puterii. Nici Leon al III-lea, nici Constantin al V-lea, care chiar ar fi utilizat porțiunea încă intactă pentru a face din ea magazie militară, n-au avut de gând să reconstruiască edificiul. Irina, în schimb, se interesează foarte devreme de restaurarea sa. Nu încape nicio îndoială că lucrările de nivelare a terenului, în primele luni ale regenței, sunt cele care prilejuiesc descoperirea într-o încăpere din jurul sanctuarului⁴, sub un altar, a unei lăzi de lemn. Aceasta conține moaștele pierdute ale sfintei din Calcedon. De îndată ce sunt descoperite, rămășițele martirei sunt aduse la palat pentru a fi depuse acolo pe durata lucrărilor. Dar oare nu descoperirea lor întâmplătoare este ceea ce a determinat-o până la urmă pe Irina să ordone reconstruirea?

³ Dar e posibil ca lucrările să fi început înaintea morții lui Leon al IV-lea. În acest caz, *basilissa* va fi obținut de la soțul său favoruri pentru această comunitate vestită ulterior pentru iconofilia sa și al cărei egumen, Georgios, va fi un apărător înverșunat al icoanelor la Sinodul al II-lea de la Niceea.

⁴ Biserica Sfânta Eufemia este fosta sală de recepție a palatului lui Antiochos, înalt funcționar al lui Teodosie al II-lea (408–450), transformată în secolul al VI-lea în sanctuar. Aici au fost depuse osemintele Sfintei Eufemia, martirizată sub Dioclețian în Calcedon, pe țărmul asiatic al Bosforului, când perșii au atacat Asia Mică la începutul domniei lui Heraclius. De atunci, sfânta se bucură de o mare popularitate la Constantinopol, iar cultul său va fi încă în vogă în secolul al XV-lea.

Oricum ar sta lucrurile, fapt este că prețioasele moaște sunt re-amplasate cu un fast extraordinar în lăcașul reînălțat. Irina și Constantin prezidează ceremonia. Lupta dusă de Constantin al V-lea împotriva cultului sfinților nu mai este decât o paranteză închisă în această zi.

Constantin din Tios, impresionat ca și contemporanii săi de aceste moaște vreme îndelungată pierdute, scrie povestea lor la peste zece ani de la evenimente, între 796 și 806. Ca mulți bizantini, el nu poate explica dispariția temporară a unei comori atât de prețioase. Incapabil să judece în mod obiectiv criza pe care Imperiul și orașul au traversat-o în veacul al VIII-lea, el nu este în măsură să considere acceptabile rațiunile avansate de istoricul modern. Aceste relicve nu au dispărut pentru că biserica s-a năruit și nu a putut fi reconstruită degrabă, din lipsa mâinii de lucru și din cauza altor urgențe. Mai cu seamă, el refuză să creadă că, vreme de mai mulți ani, nimeni nu s-a interesat despre ce se va fi întâmplat cu ele. El uită că printre constantinopolitani neași care ar fi putut fi la curent, mulți au murit, răpuși de ciumă, și că au fost înlocuiți de provinciali smulși de pe glia lor, care trăiesc prost în orașul prea mare și pustiu și care nu știu nimic despre monumentele și bisericile ruinate pe lângă care trec zilnic acum. Constantin din Tios refuză ipoteza simplei dispariții a relicvelor. Pentru el, ele au fost răpite sanctuarului din răutate. Răspunzător de vicisitudinile lor nu poate fi decât Constantin al V-lea. Care ar fi pus, chiar, să fie aruncate în mare. Dar moaștele sunt înzestrate cu puteri miraculoase. În loc să se scufunde în apele adânci ale Bosforului, ele au plutit îndelung, până ce au ajuns să eșueze pe țărmurile insulei Lesbos. Insularii, avertizați de un al șaselea simț (cel al sacrului) și martori ai unor miracole, le-au recuperat cu evlavie. Ei le-au ascuns până în ziua în care, prigonitorul fiind mort și cucernica Irina ajunsă la putere, au putut să le predea fără teamă pentru viitorul lor. Împărăteasa s-a grăbit atunci să le repună la locul lor în sanctuarul de lângă Hipodrom, pe de-a-ntregul renovat în acest scop. Legenda hagiografică s-a născut. Ea este imediat acceptată în această lume unde moaștele sunt fragmente ale

divinului rămase pe pământ. Teofan Cronicarul nu este poate martorul direct al evenimentului, însă relatarea ce i se face despre el îi pare îndeajuns de credibilă pentru a-l acuza pe Constantin al V-lea de *leipsanoclastm*, adică de distrugerea relicvelor: ceea ce nu este adevărat. Lipsa de afecțiune a primilor isaurieni față de relicve nu este însoțită de distrugerea lor.

Dar restaurările și reconstrucțiile de sanctuare se fac fără vreun program și sunt frânate de alte imperative. Irina împărtășește gri-jile predecesorilor săi pe tron. Ea se arată la fel de preocupată de securitatea Imperiului și a orașului. Povestea descoperirii pietrei tombale din Zidul lui Anastasius dovedește limpede că ea continuă politica de consolidare și de construcție a unor fortificații începută sub domnia socrului său.

OPȚIUNI NOVATOARE

Irina vrea să pună din nou la loc de cinste tradiția imperială romană. Afirmarea vocației universaliste a Imperiului a fost neglijată sub primii trei împărați isaurieni, preocupați să păstreze și să consolideze provinciile care mai rămâneau în inima romanității. Irina moștenește un stat mai solid și mult mai puțin amenințat, grație acțiunii eficiente a socrului său. Ea poate să se orienteze spre o politică de mai mare anvergură. Occidentul, pe care bazele l-au neglijat de un veac, devine deodată o parte a lumii de care Bizanțul se interesează din nou.

Italia și Peninsula Balcanică constituie priorități ale politicii regentei. Din februarie 781, ea numește un nou strateg al Siciliei, patriciul Elpidios. Această numire intervine în mijlocul multor altora, căci trebuie înlocuiți funcționarii superiori compromiși în complotul cezarilor. Elpidios este deja strateg militar; trebuie că e și iconoclast. Contrar celor ce s-au scris adesea despre favoritismul care ar fi fost pe atunci regula de bază a numirilor, Irina vede în el, în primul rând, un om capabil să o slujească bine în noile ei orientări politice. Elpidios nu e încântat de această nouă

funcție, care îl desparte de soldații săi; o vede oare ca pe o măsură a neîncrederii față de el?

Funcția de strateg al Siciliei e importantă. Italia și Sicilia sunt departe de Constantinopol, iar acest șef al administrației locale are toate puterile unui vicerege. Foarte independent, el își are propria diplomatie pe lângă papă și principii longobarzi, vecinii săi, iar inițiativele sale în această privință sunt uneori în contradicție cu cele ale puterii centrale. Autoritatea lui se exercită asupra Siciliei și a regiunilor învecinate. Marea insulă este teritoriu grec de douăsprezece veacuri și romanizarea sa n-a fost decât o paranteză care nu i-a știrbit prea mult caracterul elenic. La fel stau lucrurile și cu Calabria. De altfel, aceste două regiuni dau dovadă de o onorabilă loialitate față de Constantinopol. Celelalte posesiuni bizantine din peninsula se comportă diferit. Acolo, adesea, dorința de libertate eclipsează fidelitatea față de Imperiu. Aceasta nu mai e decât pretextul de a se milogi de bizantini pentru a-i ajuta să scape de jugul longobarzilor, vecini detestați. Ducele de Neapole, Ștefan I (766–800), nu recunoaște autoritatea bazileului decât pentru a beneficia de sprijinul strategului Siciliei atunci când principatul său e amenințat. În restul timpului, duce o politică independentă.

La sosirea sa pe insulă, în mai 781, Elpidios este acuzat că ar complota contra *basilissei*. Irina trimite, pentru a-l aresta și a-l readuce la Constantinopol, pe *spatharios*-ul Teofil, în fruntea unui mic corp expediționar. Complotul de care e acuzat Elpidios nu e, poate, decât un mit menit să-l ducă la pierzanie. Prezența la Constantinopol a întregii sale familii dovedește în orice caz limpede că Elpidios răzvrătește Sicilia și se întoarce împotriva regentei fără a fi putut să ia toate măsurile de precauție. Înainte ca Teofil și armata lui să ajungă pe coastele italiene, Elpidios declanșează revolta. Ofițerii fac front comun împreună cu oamenii lor pentru a-l susține; chiar și Nikephoros, ducele Calabriei, îi acordă ajutorul său logistic. O parte a populației pare de asemenea dispusă să-l sprijine și, deodată, toată Italia de Sud bizantină intră în secesiune. Dar Elpidios nu se proclamă împărat.

În fața amplorii pe care a căpătat-o mișcarea, *spatharios*-ul Teofil se întoarce numaidecât la Constantinopol. Împărăteasa însă nu așteaptă reîntoarcerea sa pentru a lua măsuri. Ea ordonă constituirea unei flote importante. Toate themele sunt chemate să contribuie la efortul de război, furnizând fie navele, fie oamenii și comandanții necesari unei asemenea expediții. Comandamentul acestei armade este încredințat patriciului Teodor, un eunuc, care primește înaintea plecării și funcția de strateg al Siciliei. „Om nevoiaș“, după spusele lui Teofan, acesta este și un remarcabil militar care se va achita foarte bine atât de comanda, cât și de funcția sa. Noul strateg nu găsește doar dușmani în Italia de Sud. Mulți oameni îi sunt atașați regentei, deoarece ea întruchipează revenirea la o politică tradițională în toate domeniile. Printre partizanii Irinei se numără toți iconofili originari din provinciile orientale, care au fugit de prigoana iconoclastă, căutând adăpost în Italia. Ei nu au încredere în Elpidios, pe care îl suspectează că e un adept al luptei contra imaginilor și monahilor, și sunt gata să susțină acțiunea lui Teodor și a trupelor loialiste. Bizuindu-se pe acest sprijin, generalul împărătesei debarcă și înregistrează încă de la început mici succese, care sfârșesc prin a-i câștiga de partea sa pe toți nehotărâții care alcătuiesc majoritatea supușilor imperiali din regiune. Pe de altă parte, pentru a-l sili pe Elpidios să negocieze, Irina ordonă arestarea soției și a fiilor săi. După ce a pus să fie biciuiți și tunși, ea îi trimite în temnița Pretoriului. Aceste măsuri de intimidare și de șantaj nu îl readuc pe răzvrătit la sentimente mai bune. În loc să negocieze, ex-strategul se încăpățânează în rebeliunea sa.

Pe teren, principii longobarzi nu văd cu ochi buni această secesiune care poate să facă jocul principalului lor inamic, Carol, regele francilor, viitorul Carol cel Mare, și să-i permită să se amestece în afacerile Italiei meridionale. Contra acestui domnitor ambițios, ei au nevoie de alianța bizantină și doresc ca Imperiul să-și păstreze interesele în sudul peninsulei. În Benevento, e de temut tot ce-l poate favoriza pe regele Carol, care din 771 domnește singur peste toți francii. Tânărul monarh, ca și tatăl său Pepin cel Scurt,

este foarte interesat de Italia, unde continuă, cu succese remarcabile, politica începută la mijlocul secolului. A izbutit să cucerească regatul Paviei și, în 5 iunie 774, s-a încoronat el însuși rege al longobarzilor, după ce l-a detronat pe Desiderius, exilat într-o mănăstire galică. Mai mult decât tatăl său, el se erijează în apărător al papalității și nu se codește să arate, cu aceeași ocazie, că atenuază astfel slăbiciunile Imperiului. Înainte ca Pavia asediată să cadă în mâinile sale, s-a dus la Roma, la mormântul celui dintâi dintre Apostoli. Acolo a confirmat donația făcută de Pepin în urmă cu douăzeci de ani. Expediția victorioasă a lui Carol nu a distrus toate principatele longobarde. În sud, ducii de Spoleto și de Benevento se agită. De la plecarea regelui franc spre Galia, Arichis, ducele de Benevento, a reluat atacurile împotriva statelor papale. De atunci, papa nu contenește să-i ceară lui Carol o nouă intervenție în peninsulă. Dar în 778 regele francilor se luptă cu greutățile. Este anul bătăliei de la Roncevaux⁵ și cel al revoltei saxonilor condusă de Widukind. După luni dificile, Carol trece la o reorganizare internă, în cursul căreia dă publicității Capitularul de la Herstal, considerat a fi actul legislativ cel mai important al domniei sale. Apoi decide să întreprindă un nou pelerinaj la Roma în acest an 781.

De fapt, este o nouă expediție militară. Scopurile ei sunt următoarele: supunerea ducilor longobarzi și înscăunarea lui Pepin, fiul cel mai vârstnic al lui Carol, ca rege al Italiei. Născut în 777, acest fiu e uns rege de papa Adrian I, la Roma. În cursul șederii sale în Orașul Etern, Carol are o întrevedere cu o solie bizantină, prima pe care o are un rege franc din 766 încoace. Într-adevăr, sunt cincisprezece ani de când cele două părți ale lumii creștine se ignoră,

⁵ Expediția care avea să se termine cu dezastrul de la Roncevaux are loc la cererea unui șef musulman din nordul Peninsulei Iberice. Ea se încheie cu masacrarea ariergardei armatei lui Carol, când au pierit, sub loviturile bascilor, contele palatului, Anselm, senșalul Eggihard și, mai cu seamă, marchizul de Bretagne, Roland. Moartea acestuia din urmă va fi glorificată cu începere din secolul al XI-lea în faimoasa *chanson de geste* care îi poartă numele.

mai puțin atunci când se războiesc, prin inamici interpuși, în Italia, terenul îngrădit al luptei lor. Longobarzii, cândva dușmanul cel mai înverșunat al exarhatului Ravennei, au devenit încetul cu încetul prietenii bizantinilor. După căderea Paviei, Adalgis, fiul regelui Desiderius, a avut parte de cea mai bună primire la Constantinopol. El a devenit patriciu al romanilor, titlu identic cu cel al lui Carol și ignorat de bizantini, care nu cunosc decât patricii, fără alt calificativ. Ba i s-a încredințat chiar și-o armată pentru a încerca să recucerească (în zadar, ce-i drept) regatul părinților săi.

Pentru moment, Irina dorește să-l facă să uite toate astea pe acest rege pe care-l disprețuiește, ca pe orice barbar, dar de care are nevoie. Trimite la el doi oameni din anturajul ei, *sakellarios*-ul Constaes și *primikerios*-ul Mamalas. Ei sunt purtătorii unei misive prin care îi propune regelui francilor o alianță pecetluită prin căsătoria uneia dintre fiicele sale, Rotruda, cu tânărul bazileu Constantin. Mica prințesă a venit pe lume din căsătoria sa, a treia, cu Hildegard, „o suabă din înalta nobilime“ (Eginhard⁶). Rotruda este sora lui Pepin și a lui Ludovic, viitorul împărat Ludovic cel Pios. Regele francilor nu prea se încrede în propunerile celor pe care el îi numește „grecii“. În cele din urmă, flatat la gândul de a fi într-o zi socrul împăratului, acceptă. Drept urmare, nu refuză prezența anumitor personaje din suita celor doi ambasadori în anturajul fiicei sale, ca s-o instruiască în vederea rolului ei de viitoare *basilissa* și s-o inițieze cât mai repede în limba greacă și în uzanțele Marelui Palat. Principalul mentor este eunucul Elissaios.

Paul Diaconul îi comunică atunci lui Carol bucuria sa de a vedea o prințesă francă devenind într-o zi împărăteasă. El își închipuie deja că puterea francilor se va extinde în toată Asia. Dar trebuie oare să considerăm această scrisoare drept visul unui erudit care cunoaște mai bine epoca lui Alexandru cel Mare decât realitatea complexă a lumii bizantine sau drept speranța secretă a lui Carol

⁶ Eginhard sau Einhard (cca. 770–840), istoric franc, personalitate intelectuală, artistică și politică a epocii carolingiene și autor al primei biografii a lui Carol cel Mare (n. tr.).

Iustinian al II-lea, adică până în 711, imaginea lui Hristos apare frecvent pe revers. Sub urmașii săi imediați, ea este înlocuită de o cruce pe un pedestal. Pe avers figurează efigia împăratului. Leon al III-lea introduce un tip nou de monedă: pe avers, portretul său, pe revers, cel al fiului său, co-împăratul Constantin al V-lea. Când acesta ajunge să guverneze singur, unele monede îl reprezintă alături de defunctul său tată și de Leon al IV-lea, fiu și co-împărat asociat. Efigiile imperiale invadează atunci ambele fețe ale banului. Printre toate tipurile de monede bătute în această epocă, acesta exprimă mai bine decât oricare altul realitatea sentimentului dinastic al isaurienilor. Sub Constantin al VI-lea, apar mai multe combinații de portrete. Cea mai simplă este aceea în care efigiei tânărului Constantin, pe avers, îi corespunde cea a mamei sale, pe revers. Câteodată există și o adevărată „fotografie” de familie: pe avers, busturile lui Constantin al VI-lea și al mamei sale sunt separate de o cruce; pe revers tronează, șezând, tatăl, bunicul și străbunicul bazileului. Mai există și un tip aniconic unde nu sunt înfățișate decât crucea, pe o parte, cu o scurtă inscripție, și numele suveranilor, pe cealaltă. Mai târziu, domnia personală a Irinei nu mai denotă vreo întoarcere la tradiția preiconoclastă. Împărăteasa va pune atunci să fie înfățișată printr-o efigie reprezentând-o purtând o coroană cu ciucuri grei, care îi încadrează fața, și ținând în mâini un glob crucifer și o cruce, pe ambele fețe ale monedei. Va trebui să se aștepte anul 843, data restaurării definitive a imaginilor, pentru a vedea reapărând pe unele tipuri monetare efigiile lui Hristos Pantocrator binecuvântându-l pe cel care îl privește. Pe durata celor douăzeci de ani de guvernare a Irinei, nu există, așadar, nicio inovație numismatică⁸. Pentru a aprecia cum se cuvine această continuitate remarcabilă, trebuie să ne amintim de

⁸ Pentru toată această parte referitoare la numismatica în cursul crizei iconoclaste, a se vedea A. Grabar, *L'Iconoclasme byzantin*, și în special ilustrațiile de monede prezentate la sfârșitul volumului. Aceeași lucrare trebuie consultată și pentru rândurile care urmează.

importanța monedei într-o societate în care ea este rară și constituie elementul cel mai eficace al propagandei imperiale.

Împodobirea bisericilor denotă aceeași continuitate. Sfânta Sofia din Thessalonic abia a fost terminată, când Teodor Studitul o menționează, în 795, ca pe una dintre cele mai importante ale orașului. Bolta în leagăn a corului este acoperită de mozaicuri datând din anii minoratului lui Constantin al VI-lea și executate la cererea episcopului Teofil, cunoscut pentru sentimentele sale iconofile. Ornamentația tavanelor este, după toate aparențele, contemporană. Cu toate acestea, ea e pe de-a-ntregul aniconică. Partea încă vizibilă în zilele noastre oferă privirii un decor împărțit în mici dreptunghiuri ce reprezintă, alternativ, cruci argintii cu contururi roșii și frunze verzi. Ansamblul duce cu gândul la modelul unor covoare. Plasată în bolta absidei, încă se distinge o cruce mare, într-un medalion cu fond auriu. Din secolul al IX-lea, ea este acoperită parțial de o Fecioară cu Pruncul. Inscripții din veacul al VIII-lea mai pot fi încă deslușite la baza mozaicului: este vorba de un pasaj dintr-un psalm care servește drept rugăciune de consacrare a bisericilor.

Așadar, nimic nu distinge programul de împodobire a Sfintei Sofia din Thessalonic realizat pe timpul regenței Irinei de cele ale bisericilor Sfânta Irina, din Constantinopol, și Adormirea Maicii Domnului, din Niceea, comandate și executate pe timpul domniilor unor suverani adversari ai icoanelor. Absența acestora este în acest caz remarcabilă. Ea dovedește că guvernarea Irinei nu dă nicidecum un nou avânt imaginii, cel puțin în arta oficială.

Într-o *Culegere a miracolelor Sfintei Fecioare a Izvorului*, alcătuită în secolul al XIV-lea pe baza unor documente vechi și pierdute astăzi, autorul vorbește de vindecarea miraculoasă a Irinei. Acest eveniment are loc între 780 și 790, fără a putea fi datat cu mai multă precizie. Cu viața amenințată de o hemoragie, ea se vindecă cu ajutor de la Fecioara sanctuarului de la Izvor. Ca gest de recunoștință, ea oferă mănăstirii „straie brodate cu aur și draperii din țesătură cu fir de aur”, care poartă de obicei denumirea de „țesătură canelată”. În afara darurilor personale ale mamei sale,

Constantin al VI-lea donează împreună cu ea o coroană și „vase liturgice împodobite cu nestemate și perle“. Irina se conformează astfel obiceiului des întâlnit de a oferi unui sanctuar, pe de o parte, obiecte confecționate pentru cult și, pe de altă parte, obiecte care îi aparțin și de care se desparte cu acest prilej. Veșmintele și coroana sunt, fără îndoială, scoase din garderoba sa personală. Draperiile sunt comandate la o manufactură sau la un atelier depinzând de gineceu. Oferită de cei doi suverani, coroana a devenit o coroană votivă și este suspendată de *ciborium*-ul altarului. „Și ea [Irina] a dat poruncă să se înfățișeze în mozaic, pe cele două laturi ale bisericii, imaginile lor [adică a sa și a fiului său] purtând în mâini ofrandele [...]“, pe care textul le enumeră, „întru veșnica amintire a credinței lor și ca să se cinstească și să se recunoască în vremurile ce vor să vină miracolul hemoragiei, prin mijlocirea ofrandelor și a reprezentării lor.“ Două mozaicuri simetrice, pe pereții opuși, sunt executate la ordinele împărătesei.

Aceste imagini pot îmbrăca două aspecte foarte diferite. Dacă ni le imaginăm în același spirit ca pe cele de la San Vitale din Ravenna, în cazul de față, pe un perete, Constantin al VI-lea este înconjurat de demnitari bărbați purtând ofrandele, iar pe perețele opus Irina stă în mijlocul doamnelor de companie, încărcate cu darurile personale ale *basilissei*. Un alt decor este la fel de imaginabil. Textul *Miracolelor* nu menționează altă figură umană, în afara celor doi suverani. Fiecare dintre mozaicuri poate să-l reprezinte doar pe unul dintre cei doi donatori, purtând doar unul dintre obiectele oferite. În cazul acesta, celelalte daruri apar alături de el, în general aliniate pe mai multe rânduri. Aceasta este modalitatea folosită în anumite manuscrise prentu a prezenta toate obiectele din Templul lui Solomon. Dorința Irinei e, astfel, respectată: pot fi admirate toate darurile pe care le-a oferit. Programul de împodobire a sanctuarului de la Izvor se oprește aici. Nu se menționează nicio imagine a Fecioarei, a lui Hristos sau a unor scene inspirate din Istoria Sfântă.

O folosire foarte moderată a reprezentărilor umane are deci loc pe toată durata perioadei dintre cele două crize iconoclaste.

De fapt, se continuă exploatarea unor teme iconografice aduse la modă de la începutul secolului. Motivele geometrice sau ornamentele reprezentând vegetație și animale sunt întrebuințate fără vreun conținut simbolic, ci doar din considerente estetice. Acest estetism lipsit de semnificație este o particularitate a artei bizantine. Ea e trăsătura care o distinge de arta preromană sau de cea romană occidentală și constituie o originalitate apărută, câțiva ani mai târziu, de patriarhul Nikephoros, cel dintâi care a proclamat, după expresia lui A. Grabar, drepturile frumosului într-o operă a artei sacre. Pentru acest iconodul, aniconismul nu este sinonim cu iconoclasmul. Avem aici, în concepția unui contemporan al Irinei, cheia modului ei de acțiune în materie de program iconografic. Femeie a epocii sale, în ceea ce privește preferințele ei, limitată în interesul de a promova icoanele de dorința sa de a evita tulburările dăunătoare Imperiului, împărăteasa se mulțumește cu ornamentația în vogă pe vremea socrului său.

9. EȘECURI ȘI SUCESE EXTERNE

UN TÂNĂR PRINCIPE ÎN CAMPANIE

Încă de la începutul regenței, Asia Mică este supusă unei serii de expediții mai regulate și spectaculoase. Vestea morții lui Leon al IV-lea, faptul că puterea este de-acum exercitată de o femeie, discreditarea generalilor credincioși ai lui Constantin al V-lea și demoralizarea consecutivă a trupelor thematice, toți acești factori îi încurajează pe musulmani să-și înmulțească atacurile împotriva Imperiului momentan slăbit.

În iunie 781, Abd el-Kabir, în fruntea unor trupe importante, trece frontiera. Irina cunoaște situația armatelor sale. Ea știe că trebuie să tolereze șefii iconoclaști în comandamentele pe care le dețin de pe vremea domniei socrului său, chiar dacă s-au compromis în lupta contra monahilor. Mihail Lachanodrakon beneficiază de pe urma realismului politic al suveranei, care recunoaște în el un eminent războinic și cu siguranță cel mai talentat dintre generalii Imperiului. Ea știe însă și că ofițerii lui nu îi sunt foarte credincioși și că sunt atașați doar de persoana fiului ei minor. Fără a nesocoti riscurile unei rebeliuni ca aceea a lui Elpidios, ea încredințează comandamentul suprem al armatelor imperiale unui eunuc, *sakellarios*-ul Ioan, paharnicul ei de ani buni. Strategii sunt

obligați să-i dea ascultare acestui birocrat care nu are habar de arta războiului. Ei sunt, fără îndoială, încadrați și de alți oameni de încredere ai *basilissei*.

Pentru a evita ca această numire să apară ca un act de ostilitate față de vechea gardă a lui Constantin al V-lea, *augusta* îi ordonă lui Ioan să le lase strategilor libertate de manevră. Eunucul se supune. Activitatea sa este atât de discretă, încât istoricii musulmani, ca Al-Tabari, nu se înșală. Ei atribuie înfrângerea trupelor Profetului doar geniului unic al patriciului Mihail (Lachanodrakon) aflat în fruntea celor 90 000 de oameni ai săi¹. Abia ce apucă Abd el-Kabir să traverseze trecătorile din Adata, că este înfrânt la locul numit Melo. Trupele califale se repliază în cea mai mare dezordine. Pierderile sunt atât de grele, încât califul Al-Mahdi nu-i va ierta generalului său o asemenea înfrângere. La întoarcerea sa în Bagdad, nefericitul învins este imediat condamnat la moarte și executat. Pentru a șterge afrontul, califul hotărăște să pornească o mare expediție. Reînnodând cu tradiția de la începutul veacului, el îi stabilește drept obiectiv „orașul din mijloc“, cu alte cuvinte chiar Constantinopolul.

În acest timp, bizantinii sunt în sărbătoare. Se organizează un triumf în cinstea șefului nominal al trupelor imperiale. Este primul la care asistă Irina ca suverană răspunzătoare de afacerile Imperiului. Ea are nevoie să afirme astfel încrederea pe care Dumnezeu i-o acordă. Adevărații artizani ai victoriei sunt profund contrariați de acest triumf al eunucului, care n-a făcut altceva decât să-i supravegheze. Mulți consideră prea mărunte onorurile ce li se aduc.

În 9 februarie 782, o nouă armată arabă se pune în mișcare. Califul a încredințat comanda ei fiului său Harun (viitorul al-Rashid). Cum pe atunci acesta nu are decât 15 ani, tatăl său i-a alăturat din nou un principe barmakid, Al-Rabi, însoțit de mai

¹ Această cifră este foarte exagerată. Dacă luăm evaluările lui W.T. Treadgold (*The Byzantine State in the Eighth and Ninth Centuries*, New York, 1982), armata bizantină nu are pe atunci decât 80 000 de oameni în întregul Imperiu. Aproximativ jumătate din aceste trupe o reprezintă armatele thematice din Asia.

mulți veri ai săi. Adevăratul șef al acestei armate este Yazid ben Mazzyad, unul dintre cei mai buni războinici ai califatului. Forțele pe care le conduce sunt considerabile. După Al-Tabari, sursă nu tocmai obiectivă, ele ar fi atins 80 713 oameni. Încă de la pătrunderea pe teritoriul bizantin, trupele califale se împart în trei coloane. Prima este pusă sub comanda lui Al-Barmaki. Ea nimicește trupele themei Thrakesion, comandate de Mihail Lachanodrakon, la Darenio. A doua coloană, condusă nominal de prea tânărul Harun, cucerește Magida, în Siria, apoi, în marșul său, înfruntă cavaleria themei Opsikion. Contele Niketas și oamenii săi sunt înfrânți. Tabăra lor cade în mâinile inamicului. Capturarea bagajelor unei armate imperiale este întotdeauna resimțită ca o mare înfrângere, deoarece tabăra adăpostește toate bunurile personale ale soldaților, dacă nu chiar și întreaga lor familie. În acest timp, Al-Rabi și a treia coloană asediază Nacolia, protejând astfel celelalte două corpuri de armată, care pot acum să avanseze în deplină siguranță pe drumul către Bosfor. Majoritatea trupelor thematiche au fost înfrânte; nu mai rămân, pentru a apăra capitala, decât *tagmata*. Aceste corpuri de elită sunt comandate de *domestikos*-ul Antonios, care plantează solid câteva regimente ale celor mai buni soldați ai săi în împrejurimile lacurilor Banes, în munții din estul Nicomediei. Situația trupelor musulmane devine critică. Ele sunt prinse în clește între două corpuri de armată: *tagmata* și trupele unei theme care încă nu a luptat, fără îndoială Boukellarion, întrucât strategul ei, Tatzates, va juca rolul principal în evenimentele ce vor urma.

TRĂDAREA

Tatzates este bine-cunoscut. Armean, ca foarte multe dintre cadrele Imperiului Bizantin, el aparține unei bogate și puternice familii, proprietară a unor mari domenii în Caucaz. Familia Andzevatsik are într-adevăr vreo 500 de cavaleri, pe care îi întreține și care le sunt supuși prin legături cvasifeudale. De ce și-a părăsit Tatzates,

pe atunci Tadjat Andzevatsik, Armenia natală? Constantin al V-lea a atras mulți principii armeni care, de la împăratul Mauricius, sunt la mare căutare pentru bravura, măiestria armelor și calitățile lor de strategii. Ca mulți dintre compatrioții săi, el a venit să-și încerce norocul în Bizanț. Intrat în armatele imperiale în anii 750–760, el se face remarcant; după ce a luptat cu vitejie alături de Constantin al V-lea în Bulgaria, el e trimis în 776, cu alți doi generali, contra trupelor arabe din Cilicia și din regiunea Samosata. În urma acestei campanii primește, împreună cu cogenurul său Artabasdos Mami-koian și cu celebrul Mihail Lachanodrakon, onorurile triumfului. În 778, Leon al IV-lea îl numește strateg al themei Boukellarion². El încă ocupă această funcție patru ani mai târziu. Tatzates este deci un comandant de război experimentat și aparține grupului ofițerilor iconoclaști³ care s-au făcut cunoscuți, cu zece ani mai devreme, prin zelul cu care s-au conformat directivelor imperiale. Dacă afirmațiile lui Teofan cu privire la trădarea lui Lachanodrakon în cursul asediului Germaniceei din 778 sunt întemeiate, nu există niciun motiv ca, în aceste circumstanțe, și Tatzates să se fi lăsat plătit de arabi pentru a-și limita victoria. Prima sa trădare ar data din timpul domniei lui Leon al IV-lea.

Căci Tatzates va trăda. Ajuns cu oamenii săi la o oarecare distanță de armata lui Harun, el intră în legătură cu acesta. Negocierile secrete între strategul themei Boukellarion și generalii arabi sunt pe punctul de a reuși, când Irina, în chip foarte oficial, își

² Este totuși posibil ca el să fi primit această funcție mai devreme, poate sub domnia lui Constantin al V-lea. În acest caz, numirea sa ar fi avut loc între 767 și 768, anul ultimei menționări a lui Manes, precedentul strateg Boukellarion, și 775, anul în care a murit suveranul.

³ Din 491, anul Sinodului național de la Vagharshapat, o parte importantă a armenilor refuză ortodoxia definită de Sinodul de la Calcedon: ei sunt deci monofiziți. Favorabili aniconismului, nu sunt iconoclaști. Separați de Biserica bizantină de mai multe secole, ei nu se simt amestecați într-un conflict care li s-a părut de la bun început străin. Fără a se confrunța cu dilema pe care o pune iconoclasmul în conștiința oricărui bizantin, ei pot așadar să fie slujitorii devotați ai politicii lui Constantin al V-lea.

exprimă dorința de a purta tratative cu șefii armatei califale. Nesigură de soarta armelor, suverana preferă să folosească diplomația. Ea se teme mai mult decât de orice de o înfrângere militară care i-ar slăbi definitiv puterea. Chiar dacă trebuie să plătească un tribut pentru a satisface pretențiile inamicilor lor, faptul nu este considerat de bizantini drept un semn de eșec, și cu atât mai puțin drept o umilință. Cu acel incredibil simț al superiorității care îi caracterizează pe acești adevărați moștenitori ai romanilor antici, tributul este interpretat întotdeauna ca un dar sau o rentă acordată unui stat vecin, pe care condiția sa de client îl plasează în mod obligatoriu într-o stare de inferioritate față de Imperiu. În aceste condiții, Irina nu-și pierde nimic din popularitate negociind plecarea plătită a trupelor arabe care amenință periferiile asiatice ale capitalei și sunt departe de bazele lor.

Logothetul *dromos*-ului, celebrul și devotatul Staurakios, *domestikos*-ul *tagmata*, Antonios, și *magistros*-ul Petros, toți trei personalități importante ale statului bizantin, sunt trimiși la cel de-al doilea fiu al califului pentru a negocia o retragere onorabilă a forțelor musulmane. Imediat, Tatzates trece de partea inamicului. Ura profundă pe care le-o poartă ministrului atotputernic al Irinei și tuturor eunucilor aflați la putere, precum și ideea de a reveni în Caucazul său natal îl îndeamnă să trădeze. Dar adevăratul motiv este, poate, altul. În cronica sa, Teofan folosește verbul „a fugi” pentru a desemna trecerea lui Tatzates la inamic. Pentru ce acest cuvânt? Fuge Tatzates fiindcă i-e frică? Dacă acesta e cazul, de ce se teme, dacă nu de o acuzație de complot, poveste reală sau poate născocită de Staurakios pentru a-l defăima în ochii Irinei? Așa s-ar explica antipatia lui Tatzates pentru atotputernicul ministru.

Ambasadorii împărătesei comit greșeala de a nu cere ostatici drept cheazășie a libertății lor. Lui Tatzates, care se teme de o înțelegere în ascuns între bizantini și arabi, nu i-e greu să-i convingă pe tânărul principe și pe consilierii lui să-i facă prizonieri pe trimișii imperiali. De cum intră în tabăra lui Harun, plenipotențiarii bizantini sunt legați și înțemnițați, în ciuda tuturor uzanțelor care garantează imunitatea ambasadorilor.

Arestându-l pe *domestikos*-ul Antonios, musulmanii vădulesc de șeful lor trupele care amenință Chrysopolisul, unde Harun și-a stabilit tabăra. Tânărul principe ignoră palatele suburbane de pe țărmul asiatic, preferându-le cortul. El se bucură de proximitatea imediată a orașului care îi face să viseze pe musulmani. Constantinopolul este, în mintea tuturor contemporanilor, fie ei orientali sau occidentali, modelul urban prin excelență și un miraj de aur pentru constructorii abbasizi. Cucerirea orașului romanilor înseamnă, pentru musulmani, și pioasa ordalie ce justifică credința în Allah. Și e, totodată, o operă de pietate, întrucât cetatea lui Constantin este infestată de talismane păgâne create de Apollonios, vestigii prea evidente ale vremurilor necredincioase. Acestor gânduri nobile li se adaugă cupiditatea și căutarea desfătărilor. Orașul e plin de comori. Ideea de a pune mâna pe ele trezește interesul aventurierului. Cât despre greci, bărbați sau femei, odată aserviți, ei sunt rezervați satisfacerii plăcerilor, iar cei mai frumoși fac obiectul tuturor dorințelor. Nu sunt departe timpurile în care un succesor și descendent direct al lui Harun al-Rashid⁴ va avea o mamă, o bunică și o străbunică, toate trei concubine de origine greacă, „perle neperforate“ aflate la cheremul califilor. Prin urmare, „preafericită este armata care îl va cucerii“, spune *Hadith*-ul⁵. Căderea sa trebuie să marcheze începutul timpurilor eshatologice.

Irina a reluat negocierile cu Harun. Nu numai că dorește să-și recupereze ministrul și tovarășii săi, dar mai cu seamă duce lipsă de trupe – unele dintre acestea fiind ocupate în acel moment în Sicilia, pentru a înăbuși rebeliunea lui Elpidios. Cât despre abbasid, el își cunoaște slăbiciunea. Armata sa riscă să ducă lipsă de hrană; gherila pe care o practică soldații bizantini ascunși pe dealurile din împrejurimile Chrysopolisului ar putea deveni repede catastrofică. Mihail Sirianul, care scrie în secolul al XII-lea, se face ecoul situației periculoase în care se găsește armata lui Harun. „Romanii bizantini... i-au împresurat pe taiyayi (arabi) lângă râul

⁴ Este vorba de Al-Muqtadir, care a domnit din 902 până în 908.

⁵ Culegere a faptelor și învățăturilor lui Mahomed care completează Coranul.

Sangarius, între munte, de o parte, și ape, de alta; tayayii au fost cuprinși de o mare neliniște. Ei au cerut pace. Irina, conform spiritului femeiesc, a fost de acord...“ Trădarea lui Tatzates e deci uitată; nu rămâne decât succesul de ultimă clipă al lui Harun. Cum s-au desfășurat negocierile nu se cunoaște. Cine sunt noii ambasadori ai Irinei? *Basilissa* acceptă plata unui tribut anual de 70 000 de *nomismata* și eliberarea a 5 343 de prizonieri musulmani. Ea se angajează să achite tributul în două vărsăminte anuale, unul în aprilie, celălalt în iunie. La prețul acesta, se încheie o pace de trei ani. Printre clauzele anexe ale tratatului figurează și soarta lui Tatzates. Împărăteasa îl lasă să plece, cu toată familia și cu supușii săi, în califat.

Harun se întoarce, încărcat cu o cantitate extraordinară de bogății. Pe lângă tributul anual pe care împărăteasa i l-a plătit în avans, el transportă toată prada campaniei, în cursul căreia, dacă e să-i dăm crezare lui Al-Tabari, numai cucerirea taberei trupelor din Opsikion de către Yazid a adus „o sută nouăzeci și trei de mii patru sute cincizeci de dinari de aur și douăzeci și unu de milioane patru sute paisprezece mii opt sute de drahme de argint“. Aceste cifre umflate traduc impresia generală. O altă sursă, *Kitab al-Uyun*, menționează că Irina dă în plus și zece mii de țesături de mătase. Pentru a aduce toată această încărcătură la Bagdad e nevoie de animale de povară. Sunt folosite douăzeci de mii de astfel de animale, capturate în cursul campaniei. Cu toate acestea, bogățiile căzute în mâinile soldaților săi sunt atât de numeroase, încât Harun e obligat să pună pe foc obiecte de mai mică valoare. După spusele cronicarilor arabi, un cal nu se vinde cu mai mult de un dinar, o sabie – cu un dirham, iar o armură – chiar cu și mai puțin. Dar aici suntem deja în domeniul legendei care îl înconjoară pe Harun al-Rashid, viitorul calif din *O mie și una de nopți*.

De cum se semnează tratatul, musulmanii își ridică tabăra de la Nacolia. Pe 1 septembrie 782, Harun pornește pe drumul de întoarcere și, câteva săptămâni mai târziu, este primit triumfal la Bagdad în fruntea trupelor sale. Tatăl său, califul Al-Mahdi, îl copleșește cu onoruri și acesta e momentul în care primește

supranumele al-Rashid, adică „cel bine călăuzit“. De asemenea, Al-Mahdi îl desemnează moștenitor al fratelui său mai vârstnic, Al-Hadi. Harun a făcut, așadar, un pas important spre putere. Barmakizii îi sunt credincioși, iar regina mamă Al-Khayzuran uneltește pentru ca el să-și poată înlătura fratele și să devină astfel calif la moartea tatălui său. Poporul ar fi încântat. Poeții îi preamăresc gloria. Unul dintre ei, Marwan ben Hafsa, îi dedică aceste versuri: „Ai dat roată Constantinopolului sprijinindu-ți lancea de el și zidurile lui au fost umilate. Ai dorit să-l duci la pierzanie, dar te-ai mulțumit să primești de la regii lui un tribut, în timp ce marmitele războiului dădeau în clocot.“

Al-Rabi ben Yunus devine șambelan, funcție ce face din el un apropiat al califului. Va fi vizir sub califul Al-Hadi (august 785–septembrie 786). Cât despre Tatzates, acesta primește un comandament militar în Armenia ocupată de musulmani. Devenit astfel *sparapet*⁶, moare în cursul unei expediții împotriva khazarilor în 785.

O ÎNFRÂNGERE FOARTE UTILĂ

Expediția lui Harun este o mare victorie pentru Bagdad. La Constantinopol, Irina și consilierii săi încearcă să minimalizeze gravitatea înfrângerii. Severa punctie anuală asupra vistieriilor statului pe care o pretinde tratatul e suportabilă, căci Constantin al V-lea a lăsat multe lichidități pe care fiul său n-a avut timp să le cheltuiască.

Propaganda oficială exploatează deznodământul nefericit al expediției, denunțând trădarea lui Tatzates. Dacă aceasta este evidențiată în toate sursele bizantine, sursele arabe nu suflă niciun cuvânt despre ea, ca să nu întunece imaginea lui Harun al-Rashid sau fiindcă nu a avut o mare importanță. Irina se folosește de ea ca pretext pentru a-și justifica neîncrederea față de camarazii de arme ai lui Constantin al V-lea. Defăimând imaginea unui strateg

⁶ Comandant suprem al forțelor armate (n. tr.).

al soțului său, care a fost și general al socrului său, ea aduce astfel atingere în mod indirect și prestigiului celorlalți. *Basilissa* acționează cu prudență. Armatele asiatice numără aproximativ 34 000 de oameni, cele ale capitalei, 16 000. Ea nu dispune în total decât de vreo 70 000 până la 80 000 de soldați. Faptul spune multe despre ponderea armatelor din Asia, mai ales cele aparținând celor două theme imense din vecinătatea califatului, care sunt Anatolikon, cu 18 000 de soldați, și Armeniakon, cu 14 000. Ea nu ignoră faptul că trupele Armeniakon, formate în mare parte din imigrații armeni, și asta de la începutul secolului al VII-lea, îi sunt ostile. Nu se număra oare strategul lor, Bardas, printre conjurații din octombrie 780? Însă are nevoie de ele contra arabilor și nu poate să le atace frontal. Până când va reuși să le epureze încetul cu încetul sau să le câștige încrederea, ea profită de trădarea lui Tatzates pentru a-și îndreptăți mefiența față de ofițerii trupelor asiatice. Având un motiv care să-i justifice atitudinea, speră să limiteze nepopularitatea ei crescândă în rândurile acestor trupe.

VÂNTURI DE VEST

Irina se interesează și de afacerile occidentale. Este o atitudine foarte nouă în raport cu cea a predecesorilor săi care au ocupat tronul de mai bine de-un veac. Oare așteaptă mult de la reafirmarea prezenței bizantine în Balcani și în Italia? Recentrarea Imperiului poate atrage după sine, într-un viitor îndepărtat, o pierdere a importanței armatelor asiatice și deci a iconoclasmului. Dar această politică ambițioasă, care combină iconodulia cu deschiderea politicii externe imperiale către problemele occidentale, nu este decât o perspectivă a spiritului istoricilor moderni. Irina s-a interesat de Occident din rațiuni numeroase. Putem reține trei dintre acestea: ea însăși e occidentală; tradiționalistă în opțiunile ei politice, vrea să reînnoade cu universalismul împăraților romani și să facă uitat faptul că e femeie; are nevoie de victorii pentru a-și consolida permanent puterea, iar acestea sunt momentan mai ușor de raportat în

Balcani. Nu trebuie să uităm oportunismul de care dau dovadă împărații bizantini în relațiile lor cu vecinii. Ei sunt întotdeauna gata să profite de slăbiciunile trecătoare ale vecinilor și să afirme „dreptul eminent“ pe care îl posedă asupra pământului.

În 782–783, slavii se agită. Irina hotărăște să organizeze o campanie militară în ținuturile lor, pentru a șterge efectele dezastruoase ale ultimei expediții arabe. Pacea de trei ani cumpărată de la califat, care va dura treizeci și două de luni, îi îngăduie suveranei să trimită în deplină siguranță numeroase trupe contra slavilor, cu atât mai mult cu cât bulgarii sunt liniștiți. Noul han, Kardam, acordă prioritate repunerii în ordine a treburilor statelor sale. El respectă acordurile încheiate la moartea lui Constantin al V-lea. Guvernul imperial are, așadar, mână relativ liberă pentru această primă campanie, de un secol încoace, împotriva slavilor din Grecia. Expediția, a cărei comandă este încredințată lui Staurakios, pornește în primăvara lui 783. *Basilissa* vrea să redea logothetului său prestigiul pe care l-a pierdut lăsându-se capturat în momentul negocierilor de la Chrysopolis. Ea îi dă în primire o armată numeroasă, ale cărei regimente de origini diverse se concentrează în apropiere de Thessalonic.

Inamicii pe care îi va înfrunta Staurakios nu au același grad de civilizație ca locuitorii Imperiului. Trăind încă într-un cadru tribal, slavii sunt agricultori care practică mai cu seamă cultura meiului. Robuști, înalți, adesea blonzi, ei sunt ospitalieri, certăreți și independenți. Libertatea e lucrul pe care-l apreciază cel mai mult. La vestea apropierii unui dușman, ei își părăsesc câmpurile și se dovedesc buni soldați. Înarmați cu scuturi și lănci, folosind săgeți otrăvite, pot deveni și excelenți marinari navigând pe ambarcațiuni făcute dintr-un trunchi de copac. Principala lor slăbiciune constă în lipsa unei organizări politice, care îi face neputincioși în fața unui inamic bine organizat. În sudul Peninsulei Balcanice, ei trăiesc în cadrul *sklaviniilor*. Acestea sunt enclave în care coabitează membrii unui trib sau două, sub autoritatea unui singur șef. Adesea, slavii locuiesc în mijlocul populațiilor grecești care trăiesc ca și în trecut, recunoscând totodată autoritatea conducătorului slav

local. Slavii controlează frecvent regiunile rurale, în timp ce orașele rămân locurile de reședință privilegiate ale autohtonilor și ultimele fiefuri ale bizantinilor. Ei ocupă habitatul abandonat de greci; dar deseori s-au stabilit și în sate noi, pe malurile unor râuri sau în apropiere de păduri și mlaștini. Săpăturile arheologice dezvăluie aglomerări de case situate la intervale de douăzeci până la patruzeci de metri sau mai grupate. Ele sunt în general de mică întindere (între o jumătate de hectar și trei hectare) și nu reunesc mai mult de douăzeci de colibe în cazul celor mai importante. Sklavenii, slavii pe care se pregătește să-i supună Staurakios, trăiesc încă, fără îndoială, în bordeie cu o singură încăpere. Aceste locuințe din lemn sunt îngropate cu douăzeci de centimetri până la un metru în sol și sunt acoperite cu pământ și iarbă. Se pătrunde în ele printr-o deschizătură orientată în cea mai mare parte a cazurilor direct spre sud. O scară sau câteva trepte de lemn ori de pământ permit intrarea în bordei. Podeaua e din pământ bătătorit. Nu există aproape nicio mobilă. Un fel de banchetă joasă sau de masă din argilă se întinde de-a lungul peretelui. S-a calculat că fiecare sat are în medie opt locuințe și nu adăpostește mai mult de patruzeci de persoane. Cele mai mari pot ajunge la o sută de locuitori. E nevoie de patru până la zece asemenea sate sau cătune pentru a alcătui o comunitate rurală, care regrupează între două sute și cinci sute de locuitori, conduși de un șef și un teritoriu de vreo zece kilometri pătrați. Mai multe comunități formează un trib.

Între triburi există diferențe de nivel de trai și de obiceiuri. Unele trăiesc în mod foarte arhaic, altele, mai puțin izolate, sunt pe cale să se lase asimilate de populațiile autohtone. Unele sunt supuse în chip nominal sau real autorității imperiale, altele, vecine totuși, o ignoră și o resping. În regiunea Thessalonicului, unde Staurakios își începe campania, două triburi, strimoniții și rinhinii, sunt pirați cutezători și redutabili care amenință încă din secolul al VII-lea convoaiele de grâu cu destinația Constantinopol. Constantin al V-lea i-a supus, însă numai pentru o perioadă de câțiva ani. Sub domnia lui Nikephoros I, ei se agită din nou. La

nord de Thessalonic trăiesc alte două triburi: sargudații și drugubiții. Ei controlează ținutul până la Beroia. Acești slavi sunt la fel de turbulenți ca vecinii lor. *Viața lui Grigorie Decapolitul*, un sfânt decedat în noiembrie 842, ne povestește că toți aceia care vor să se ducă în aceste ținuturi la începutul secolului al IX-lea au obligația să prezinte un pașaport în regulă, precum și autorizații speciale.

Ieșind din orașul Sfântului Dimitrie⁷, Staurakios pătrunde în regiuni nesupuse sau de-a dreptul ostile Bizanțului. Dincolo de râul Strymon, suveranitatea Imperiului nu mai e decât un mit. Prefectul pretoriului din Illyricum, adevărat vicerege la momentul când a fost creată această funcție sub Constantin I (306–337) și care pe atunci își are încă reședința la Thessalonic, nu mai are o putere reală. De altfel nici nu mai e menționat după 795: postul său este desființat în urma reorganizării regiunii și integrării ei în sistemul thematic.

Cu excepția câtorva orașe credincioase încă Imperiului, restul ținuturilor pe care le traversează generalul logothet sunt teritoriu inamic. El se războiește mai întâi în Tesalia; apoi, continuându-și drumul spre sud, le impune slavilor din Hellada, ținutul Irinei, suveranitatea bazileilor. Este pentru prima oară din 668 când o expediție bizantină are loc în regiune. De bună seamă, în fața unei asemenea desfășurări de forțe militare, succesul este la fel de facil pe cât de incomplet. Unele triburi dintre cele mai belicoase sunt supuse pe de-a-ntregul: populațiile prizoniere vor fi duse la Constantinopol. Altele recunosc autoritatea împăraților și acceptă plata unui tribut. În fine, altele izbutesc, pe calea diplomației, să stabilească un acord cu Imperiul: ele îi devin aliate (*symmachoi*). Evenimentele ulterioare arată că anumiți șefi slavi înțeleg să se bucure de acest titlu de aliat pentru a duce o politică personală în regiune, adesea contrară politicii bizantine. Staurakios a trecut

⁷ Așa e numit Thessalonicul, al cărui sfânt protector este Sfântul Dimitrie. Orașul este centrul cultului acestui sfânt, foarte popular în Grecia și în întreaga lume ortodoxă.

fără doar și poate prin Atena, deoarece își continuă campania în Pelopones. Rezultatele acestei expediții sunt greu de evaluat, atât acolo, cât și în nordul Greciei. Situația este inițial similară. Înaintea victoriilor lui Staurakios, „locuitorii nu-i dau ascultare nici împăratului romanilor, nici altcuiva“, conform *Cronicii Monembasiei*. Doar câteva orașe – Corint, considerat de unii autori capitala Hellei, Argos, Monembasia – și îngusta câmpie de coastă care se întinde din Argolida la capul Maleas sunt stăpânite de bizantini din 587 până în 805. Restul peninsulei se află sub controlul slavilor, care nu coabitează întotdeauna pașnic cu populațiile grecești, rămase locului. La începutul secolului al IX-lea găsim o comunitate de peloponesieni stabilită în Calabria, în jurul episcopului ei, Athanasios; ea a preferat să fugă.

Expediția lui Staurakios marchează o cotitură decisivă în istoria Peninsulei Balcanice. E vorba de o răsturnare importantă de tendințe. Este începutul reluării în stăpânire de către Constantinopol a acestor regiuni lăsate timp de decenii, unele de la sfârșitul veacului al VI-lea, în stăpânirea slavilor și bulgarilor. Se amorsează un curent de recucerire. Armatele imperiale își vor face reapariția în sudul Balcanilor. Nu se cunoaște ce a lăsat Staurakios în urma sa în 783. Probabil că se mulțumește să amplaseze câteva garnizoane în teritoriile controlate de Imperiu. Dar expediția sa pregătește succesul lui Nikephoros I în 805 și reintegrarea definitivă a Peloponesului în Imperiu. Pe de altă parte, reforma ecleziastică, cu înălțarea Atenei la rang de metropolă, care datează de asemenea din epoca domniei Irinei, confirmă începutul mișcării de reorganizare a sudului Peninsulei Balcanice, prin crearea unor noi circumscripții civile și religioase. Dar chiar și când autoritatea imperială va fi pe deplin restabilită pe întregul teritoriu al Greciei de astăzi (sub domnia lui Leon al VI-lea, 886–912), un anumit număr de sklavinii vor rămâne la fel de izolate pe cât de inflexibile. Pe pantele muntelui Taygetos, care domină câmpia Spartei, și în sud-estul Peloponesului, două triburi, melingii și ezeriții, vor reuși să-și păstreze autonomia plătind un tribut. Ei se vor răscula de mai

multe ori în secolul al X-lea și nu se vor simți legați de soarta Imperiului decât în fața unei noi amenințări bulgare.

În ianuarie 784, Staurakios se întoarce la Constantinopol. Revine încărcat cu prăzi și târând în spatele trupelor sale, care au suferit puține pierderi, un șir de prizonieri. Irina îi acordă onorurile triumfului. De la înălțimea kathismei, *augusta* și fiul său asistă la defilare. Ceremonia este strălucitoare. Staurakios, încununat, pune piciorul pe ceafa șefilor slavi învinși și capturați, care vor merge să-și sfârșească zilele în temniță sau pe butuc. Poporul îi aclamă pe suverani la fel ca pe generalul victorios. El legitimează, prin ovațiile ce îi sunt adresate, puterea împărătesei. Victoria astfel sărbătorită face să se dea uitării efectele campaniei lui Harun. Dar suma totală a prăzii aduse de Staurakios nu o compensează în niciun caz pe cea a tributului anual plătit califatului. Asta însă n-o împiedică pe *basilissa* să se arate mărinimoasă și monede de aur și argint sunt aruncate mulțimii spectatorilor, ca pe vremea lui Constantin al V-lea. Această zi este una dintre cele mai glorioase ale guvernării Irinei. Staurakios, artizanul ei, se alege cu și mai multă influență pe lângă suverană, dar și cu mai multă ură din partea adversarilor săi.

CĂLĂTORIE ÎN TRACIA

Împărăteasa se știe de-acum bine slujită de oamenii pe care i-a investit în funcțiile cele mai înalte. Dar nu se poate mulțumi cu triumful generalilor ei, chiar dacă isprăvile lor îi servesc. Ca atare, decide să efectueze o călătorie oficială într-o regiune recent pacificată. Împreună cu fiul său, încă doar un copil, va putea să câștige inima soldaților și să facă din ei slujitori loiali. Pentru acest voiaj, alege Tracia. Regiunea e în vecinătatea Constantinopolului. Împărătesele, chiar dacă nu se izolează în Palatul Sacru, călătoresc cel mai adesea pe distanțe scurte, iar Irina se mulțumește, poate, cu un sejur anual la Prusa (Brusa), unde face cure termale. Alegând acest ținut, ea nu se aventurează în zona trupelor asiatice, printre

care știe că e puțin populară. Justificarea acestei călătorii, care obligă o parte a Curții și câteva servicii administrative să se deplaseze împreună cu ea, este sfințirea orașului Beroe⁸, reconstruit.

Beroe este situat la poalele Balcanilor, pe valea mijlocie a râului numit astăzi Marița, o regiune revenită sub controlul bizantinilor în urma campaniilor victorioase ale lui Constantin al V-lea. Acest oraș, expus ani de-a rândul presiunii bulgarilor, avusese de suferit de pe urma atacurilor lor repetate. După restabilirea păcii, lucrările de reconstrucție trebuie că vor fi început chiar înainte de domnia lui Constantin al VI-lea. Ele sunt la acest moment destul de avansate, dacă nu chiar terminate, pentru ca Irina și fiul său să traverseze toată Tracia spre a celebra sărbătorile de inaugurare a noului oraș, care ia numele binefăcătoarei sale, regenta: Eirenopolis⁹.

Noua târnosire are loc în mai 784. Cortegiul imperial pleacă din Constantinopol la puțin timp după sărbătorile de Paște. El îi impresionează pe contemporani prin strălucirea și măreția sa. Suveranii sunt însoțiți, pe toată durata deplasării lor, de un mare număr de muzicanți care călătoresc cu instrumentul lor, chiar dacă acesta e orga, prezentă, din epoca Imperiului târziu, la toate ceremoniile palatine. Împărații s-au instalat în care de mari dimensiuni. Ei stau întinși pe un divan așternut cu mătăsuri și perne. Perdele dintr-o țesătură foarte fină îi ascund privirii curioșilor veniți să-și manifeste bucuria și respectul. În spatele carelor care îi transportă pe suverani și pe cei mai mari demnitari ai suitei lor vin litiere, purtate de sclavi: ele seamănă cu cea a văduvei Danielis, reprodusă în faimoasa *Cronica lui Skylitzes* păstrată la Madrid¹⁰. În această miniatură, o vedem pe această doamnă, care a trăit la un veac după evenimentele relatate aici, șezând pe un scaun instalat într-o litieră

⁸ Actualul oraș Stara Zagora din Bulgaria (n. tr.).

⁹ Se poate presupune și că orașul este rebotezat astfel în virtutea păcii care va dura mai mult de două decenii în regiune. Eirenopolis înseamnă și „orașul Irinei“, dar și „orașul Păcii“.

¹⁰ Reprodusă, de exemplu, în A. Guillou, *La Civilisation byzantine*, Paris, 1974, ilustrația nr. 59, sau în A. Ducellier, *Byzance*, Paris, 1986, p. 177.

bogat împodobită și purtată de opt servitori. E protejată de intemperii nu doar de voalul pe care orice femeie din înalta societate se cuvine să-l poarte în Bizanț, dar și de un baldachin. Mergând pe jos, urmează servitorii. Irina și fiul său se deplasează și cu numeroase bagaje îngrămădite în căruțe, precum și cu o importantă escortă de soldați din *tagmata*. Cortegiul înaintează foarte încet, cu o încetineală intenționată, deoarece este considerată maiestuoasă. Seara, la fiecare etapă, soldații stabilesc o tabără militară la fel cu cea a împăratului în campanie. Viața, fără a fi la fel de confortabilă ca la palat, este agreabilă. Suveranii sunt înconjurați de obiecte de lux și nu duc lipsă de nimic. În orașele mari pe care le traversează cortegiul, ei sunt întâmpinați și găzduiți de notabili. Strălucirea dată acestor recepții imperiale e uneori rustică.

La Beroe, Irina și Constantin prezidează sărbătorile de sfîntire a orașului. Liturghiile imperiale și religioase se amestecă. Nu încapе îndoială că se organizează și curse, la un hipodrom improvizat. Șederea împăraților la frontiera statului lor durează puțin. Ei profită, cu siguranță, pentru a efectua o inspecție a trupelor staționate în munții din vecinătate, în acele forturi înființate de Constantin al V-lea și care servesc pentru a-i supraveghea pe bulgari, dar și pentru a-i ține la respect.

După Beroe, Philippopolis¹¹, mare oraș pe drumul spre Serdica, este cel ce primește vizita cortegiului imperial. Apoi, fără vreo logică aparentă și reîntorcându-se în mod obligatoriu prin Eirenopolis, suveranii se îmbarcă în portul Anchialos. Observând neregularitățile parcursului, ne putem întreba dacă Teofan, singura noastră sursă, nu a schimbat ordinea orașelor vizitate. Anchialos este și un mare șantier. Portul a suferit mult în cursul războaielor bizantino-bulgare și nu se repune pe picioare decât anevoie. Așadar, Irina și toată Curtea se întorc la Constantinopol pe mare.

Această călătorie pune câteva întrebări, rămase astăzi fără răspuns. Luxul cortegiului uimește. Să fie vorba doar de un mod chibzuit de a evidenția triumful păcii și deci al celei care este

¹¹ Actualul Plovdiv (n. tr.).

principala sa făuritoare, Irina, sau de vreun alt scop? Putem să presupunem că bulgarii, îngrijorați de expediția lui Staurakios din anul precedent, ar fi fost pe atunci tentați să reaprindă vechile conflicte cu Bizanțul. Prezența împăraților aureolați de puterea lor ar fi fost utilizată nu numai pentru a-i intimida, dar mai cu seamă pentru a-i determina să negocieze sau să reînnoiască acordul din 780. Împărăteasa ar fi câștigat în acest caz două lucruri indispensabile pentru a-și duce la îndeplinire politica internă: pacea cu Bulgaria și sprijinul trupelor cantonate în Tracia.

IRINA CEA CU NUME POTRIVIT

Călătoria Irinei în Tracia nu este un prilej de a extinde zona de influență bizantină, ci doar de a consolida teritoriile pe care socrul său le-a readus în sânul Imperiului. La sfârșitul secolului al VIII-lea, Europa bizantină se limitează la Tracia, Halkidiki, Attica, istmul și coasta de est ale Peloponesului, teritorii la care trebuie adăugate câteva rare orașe interioare, ca Serdica, și cetăți maritime răzlețite de-a lungul coastelor mărilor Ioniană și Adriatică și posesiunile italiene. Examinând acest mozaic, constatăm limpede că Asia Mică rămâne centrul vital al Imperiului. Provinciile asiatice nu au o originalitate care să le distingă cu adevărat de Occidentul bizantin. Popularea lor este parțial aceeași. De pildă, Bithynia este un ținut în care trăiesc mulți greci și slavi.

Anul 785 vede reluarea războiului cu arabii. Moartea califului Al-Mahdi, în august, aduce o răsturnare importantă în Bagdad. Al-Hadi, înlăturat pentru un moment, preia imediat frâiele statului. Se descotorosește de fratele său Harun și de vizirul barmakid Yahya ben Kalid, aruncându-i în închisoare, o îndepărtează de la afacerile de stat pe mama sa, frumoasa Al-Khayzuran, și îl proclamă moștenitor pe fiul său Ja'far. Începe o domnie sângeroasă și agitată, care nu durează decât un an. Al-Hadi moare la rândul său, în condiții misterioase. Se zice că mama sa, exasperată, ar fi sfârșit prin a înarma brațul ucigașilor săi. Harun iese din temniță

și e proclamat calif. Are nevoie de câteva luni pentru a restabili pacea civilă.

Au vrut bizantinii să profite de situația creată de aceste tulburări dinastice? Potrivit lui Al-Tabari, ei sunt cei care reîncep războiul: ruperea păcii este rezultatul „perfidiei romanilor”. Sub domnia lui Al-Hadi, ei pătrund destul de adânc pe teritoriul arab, căci pun stăpânire pe Adata. Această ofensivă facilă atrage riposta musulmanilor și reluarea obișnuitelor lor raiduri, care încetaseră de trei ani. Dar khazarii, care atacă atunci în Caucaz, nu îngăduie califatului, sfâșiat de lupte interne, să aplice o nouă și grea lovitură bizantinilor.

Cu excepția luptelor ce se desfășoară sporadic la frontiera cu califatul, Imperiul se bucură de o relativă liniște. Irina poate profita de aceste luni de răgaz ca să realizeze marele țel politic și religios la care visează de când a ajuns la putere. Este momentul pe care îl consideră oportun pentru a convoca sinodul care va restatornici icoanele și care trebuie să pună capăt crizei iconoclaste.

10. ÎMPLINIREA MARELUI SCOP

PATRIARHUL PAVEL ABDICĂ

La 31 august 784, o veste senzațională se răspândește pe străzile orașului imperial. În cursul nopții, patriarhul Pavel, omul sfânt pe care îl respectă toată lumea, a părăsit pe furiș palatul Patriarheion. A plecat fără ca măcar să-i anunțe pe suverani. Se știe că e bolnav și oșobit, dar nimeni nu și-a închipuit până acum că era pe punctul de a abandona onorurile și sarcinile funcției sale pentru a fugi de lume. Nu a făcut un mister din locul retragerii sale. Curând, tot Constantinopolul știe că s-a dus la mănăstirea Floaros, la opt kilometri nord de cartierul Galata, pe malul opus al Cornului de Aur.

Dar în această dimineață zvonurile circulă repede. Se află degrabă că bazileii au mers la această mănăstire de îndată ce au auzit de retragerea patriarhului. Irina a plecat, roșie de mânie, fiindcă n-a fost personal informată de cel în cauză despre decizia sa. Se spune că e hotărâtă să-l aducă înapoi. Gurile rele pretind că totul nu-i decât teatru. Împărăteasa dorește de mult timp demisia acestui om, pus în fruntea Bisericii bizantine de socrul ei. Ea este cea care l-ar fi împins să plece, ca să poată conduce mai bine treburile Bisericii și să restaureze cultul icoanelor. Presupusele vorbe

nu sunt rostite decât în câteva cercuri restrânse, căci a pretinde că acesta e adevărul în legătură cu o politică la un nivel atât de înalt riscă să facă pe oricine să treacă drept un complotist favorabil iconoclaștilor. Atașamentul față de acest curent religios a devenit încetul cu încetul un semn al lipsei de loialitate politică.

La aflarea ciudatei vești, Irina a plecat într-adevăr de la palat, împreună cu fiul ei și o mică escortă. Ajunsă la mănăstirea Floros, izolată în mijlocul colinelor, ea coboară din trăsură sau litieră. Egumenul și câțiva călugări îi ies în întâmpinare. Se aruncă la pământ, prosternându-se înaintea ei. Abia apucă să bolborosească vreo două vorbe de bun-venit, că autoritara suverană cere cu glas hotărât să fie condusă imediat la patriarh.

Egumenul o însoțește la chilia pe care-o ocupă Pavel. E o cămăruță cu pereți albi. O scândură acoperită cu o pătură, un taburet, un urcior de lut plin cu apă limpede sunt singurele obiecte prezente. Bătrânul s-a ridicat la auzul zarvei de pe culoar. Așteaptă încă de la începutul dimineții o reacție din partea palatului. Poate că e surprins să-i vadă pe suverani în persoană. Cade la picioarele lor. „De ce ai făcut asta?” strigă Irina pe un ton care nu admite replică. Încet, Pavel ridică fruntea de pe podea. Lacrimile îi curg pe obraji. Scoate gemete răgușite. Cei câțiva spectatori la această scenă sunt mișcați de bătrânul care, copleșit de emoție, nu mai izbutește să articuleze cuvinte. Când reușește să-și vină în fire, își exprimă mâhnirea: „De-ar fi făcut Cerul să nu mă așez niciodată pe tronul episcopal atunci când Biserica îndura un tiran și era despărțită de celelalte scaune bisericești și anatemizată de ele!” Apoi începe să-i acuze pe împărații iconoclaști de năpastele din trecut. Împărăteasa îl întrerupe. Nu îngăduie să fie ponegriți bazileii, străbuni ai fiului său, și preferă să se întoarcă numaidecât în capitală. În sinea ei, se felicita pentru întorsătura pe care au luat-o evenimintele. E hotărâtă să exploateze această abdicare, de vreme ce Pavel refuză să urce din nou pe tronul patriarhal, pe care îl lasă astfel vacant.

De cum se întoarce la palat, Irina cere Cancelariei să redacteze o scrisoare adresată papei Adrian I. Ea îi recunoaște astfel

întâietatea onorifică asupra celorlalte scaune episcopale, dar mai cu seamă caută să și-l facă aliat. Consideră că sprijinul Occidentului este indispensabil pentru a obține o condamnare a hotărârilor Sinodului de la Hieria și revenirea la Ortodoxie. Îl informează pe pontiful roman despre evenimentele recente și îi sugerează posibilitatea întrunirii unui sinod ecumenic care să restaureze cultul icoanelor. Două personaje care se bucură de încrederea ei sunt convocate numaidecât la palat: preotul Leon și diaconul Epiphanius. Ei sunt însărcinați să ducă imediat misiva imperială la Roma. Pe drum, trebuie să și-l alăture pe episcopul Teodor al Cataniei. Li se încredințează, de asemenea, o scrisoare pentru strategul Siciliei, Teodor, ca să le asigure protecția și să le creeze condiții optime de călătorie.

În zilele ce urmează, trăsuri luxoase și litiere somptuoase fac naveta între oraș și mănăstirea Floros. Toți înalții demnitari ai palatului, episcopii aflați în trecere sau cei din împrejurimi și apropiații patriarhului au fost poftiți, după eșecul tentativei imperiale, să încerce la rândul lor să-l facă pe Pavel să-și schimbe hotărârea. Bătrânul rămâne de neînduplecat. Tuturor, Pavel le exprimă dorința sa de a deveni monah și de a-și trăi ultimele luni sub veșmântul sfințeniei. De asemenea, dă glas și dorinței de a se reuni în cel mai scurt termen o adunare a tuturor bisericilor lumii creștine. „Dacă nu întruniți un sinod ecumenic și dacă nu îndreptați greșeala care domnește în mijlocul vostru, nu veți dobândi mântuirea!” le spune el iconodulilor, încântați să-l audă, și iconoclaștilor, oripilați, și care nu se sfiesc să-i reamintească: „Dar tu, dacă-i pe-așa, de ce ai făgăduit în scris, când ai fost hirotonisit, că te angajai ca în viitor să renegi icoanele?” Celor care sunt din ce în ce mai neliniștiți și care se întreabă dacă decizia lui Pavel de a părăsi scaunul patriarhal nu este dictată de dorința de a-i fi pe plac *augusteii*, bătrânul le răspunde umil, mărturisindu-și greșelile. „Așa este, iar asta mă doare într-adevăr. Am făcut penitență și m-am rugat lui Dumnezeu să nu-l osândească la chinurile iadului pe preotul care a tăcut până astăzi. El a făcut ce-a făcut mai mult din teamă de mânia voastră, decât din dorința de a întrece virtuțile voastre.”

Vreme de patru luni, Pavel rezistă, neclintit în refuzul său. Îl preocupă propria moarte, pe care o simte aproape. Este bolnav și starea lui se înrăutățește cu repeziciune, ca și cum această luptă pe care o duce pentru ceea ce el consideră a fi singura salvare a sufletului său sfârșește prin a-l uza. Se stinge în decembrie. Să-l mai fi revăzut Irina înainte de deces? E posibil.

Pentru ea, afacerea e rezolvată încă de la începutul toamnei. Pavel are un înlocuitor pe tronul pe care l-a lăsat gol, chiar dacă se așteaptă moartea sa înainte ca acesta să fie desemnat în mod oficial. Propaganda palatului lucrează. Deja din septembrie, conținutul convorbirii dintre Irina și Pavel este deformat. Relatarea pe care i-o face, șaptezeci de ani mai târziu, diaconul Ignatios, discipol și hagiograf al patriarhului Tarasios, o dovedește. Ignatios este „copleșit de bătrânețe și de boală” când se pune pe scris, sub patriarhatul lui Methodios (843–847). El denaturează evenimentele din acea vară a anului 784. Bazileilor veniți să-l îndemne să revină pe scaunul patriarhal, Pavel le-ar fi răspuns: „De-ar fi dat Dumnezeu să nu fiu niciodată episcop. Fiindcă am căzut în capcanele rătăcirii iconoclaste, am a mă teme de anatema celorlalte scaune apostolice, al Romei, al Alexandriei, al Antiohiei și al Ierusalimului. Dacă mor episcop, am a mă teme că mă va osândi Dumnezeu în ziua de pe urmă. Cât despre voi, cei cărora v-am dat în grijă poporul creștin, aveți dreptul și datoria de a da Bisericii Constantinopolului un păstor vrednic, care să-i poată șterge lacrimile, s-o ocrotească de ocările vrăjmașilor ei și să-i redea vechea măreție.” Irina l-ar fi întrebat atunci unde ar putea să găsească un asemenea succesor. Pavel i-ar fi răspuns: „Tarasios, *protoasekretis*-ul vostru, are toate însușirile ca să îndeplinească această menire.”

UN LAIC PATRIARH

Tarasios este într-adevăr succesorul pe care împărăteasa l-a ales în locul patriarhului Pavel al IV-lea al Constantinopolului. Dar ea așteaptă moartea acestuia din urmă pentru a-l numi. Vrea o alegere

care să fie, cel puțin sub aspect formal, canonică. Odinioară, episcopul era ales de poporul cetății sale. Prin popor, trebuie să se înțeleagă cei care sunt desemnați să-l reprezinte: clerul, principalul interesat, notabilii și, câteodată, reprezentanți ai diferitelor interese, atât economice, cât și politice. Chiar dacă evoluția deja veche face din patriarh un funcționar numit, asemenea oricăror altora, de împărat, Irina preferă să se conformeze străvechii uzanțe. Sau, cel puțin, așa vrea să dea impresia. Ea convoacă „poporul” la palatul Magnaura. În sala mare, împreună cu fiul său, care stă lângă ea și care rămâne primul în eticheta palatină, ea îi primește pe toți demnitarii invitați să participe la această alegere. Pe rând, fiecare vine să îngenuncheze în fața suveranilor, apoi se duce să ocupe locul pe care i-l rezervă protocolul.

În cea mai mare tăcere, ceremonia începe. Constantin nu are decât 14 ani. Este încă minor și nu poate să-și exprime voința. Irina ia cuvântul: „Știți, fraților, ce a făcut patriarhul Pavel. Noi nu am fi îngăduit niciodată să renunțe la tronul sacerdotal cât timp era în viață. Dar el a îmbrăcat haina monahală. Cum vrerea lui Dumnezeu a fost să-l cheme la El, să găsim, așadar, un păstor care să ne poată conduce pe pajiștile păcii și să păstreze Biserica lui Dumnezeu prin predici didactice.” Un murmur îndelungat urmează alocuțiunii regentei. Un nume este pe toate buzele; și el izbucnește din toate părțile: „Tarasios, Tarasios...” De fapt, reacția adunării nu are nimic spontan. Irina a pus să se facă pretutindeni cunoscut numele celui pe care-l dorește întronat în această zi. Înalții demnitari laici și eclesiastici prezenți se mărginesc să respecte instrucțiunile pe care le-au primit, chiar dacă ei înșiși nu sunt favorabili acestei alegeri. Un prepozit, cu mâinile acoperite de pulpanele mânecilor, se întoarce atunci către suverani. El exprimă în chip răspicat alegerea adunării. Irina rostește cu voce domoală: „Și noi îl aleseserăm pe el. Dar el refuză. O să vă spună chiar el din ce cauză.” Tarasios, care ocupă în mijlocul asistenței locul rezervat *protoasekretis*-ului, este rugat să se ridice. Conduit de șambelani în fața bazileilor, el îi salută după ritualul *proskynesis*-ului. Apoi, ridicându-se și întorcându-se spre asistență, după cum l-a

invitat suverana, începe un lung discurs pregătit cu mult timp înainte și păstrat ulterior în arhivele palatului.

Împărații l-au ales ca patriarh, însă au făcut-o împotriva voinței sale. Tot fără voia lui ia cuvântul în fața unui atât de impunător și venerabil auditoriu. Știe că poporul e convocat astăzi ca să confirme alegerea imperială. Dar trebuie să-i mărturisească nevrednicia și incapacitatea sa de a exercita o asemenea funcție. Condiția de laic îl împiedică să candideze la orice post sacerdotal. Și, mai cu seamă, nu poate accepta demnitatea de patriarh atât timp cât nu este îndeplinită o condiție: e necesar să se convoace un sinod ecumenic pentru a se restabili credința ortodoxă și a se pune capăt disensiunilor ce învrăjbesc Biserica și separă scaunul Constantinopolului de celelalte patriarhate.

Auditorilor nu le e greu să-i accepte argumentele. Și în această privință, cei mai numeroși sunt de mult partizanii opiniilor iconofile ale împărătesei. În mod unanim, ei se pronunță pentru întrunirea unui sinod ecumenic. Irina contemplă succesul desăvârșit al abilelor sale manevre vizând conferirea unei legitimități „populare” sinodului pe care l-a dorit atât de mult. S-a priceput, într-adevăr, să folosească una dintre acele adunări de care socrul său și soțul său se slujeau pentru a-și întemeia deciziile heterodoxe.

În fața entuziasmului asistenței, și de vreme ce aceste condiții prealabile au fost acceptate, Tarasios nu mai refuză funcția pentru care a fost ales. Pentru ultimii fideli ai politicii lui Constantin al V-lea, acest avertisment este cât se poate de limpede. Noul patriarh va lucra la condamnarea definitivă a iconoclasmului și va fi ajutat în lupta sa de către împărăteasă, deținătoarea puterii.

DE LA CURTEAN LA PATRIARH

Tarasios nu e un necunoscut pentru persoanele prezente în palatul Magnaura cu câteva zile înaintea Crăciunului 784. El este un înalt funcționar, provenit dintr-o familie de vază și printre ai cărei membri unii au fost patricii.

Tarasios s-a născut la Constantinopol pe la 730. Tatăl său exercita o funcție importantă de magistrat. „Mai drept ca Solon și ca Licurg“, el era cunoscut pentru integritatea sa și ocrotirea celor nevinovați și a celor nevoiași. Mama lui Tarasios, care purta numele Eukrateia – care în greacă înseamnă „cumpătare“ –, s-a ocupat de educația fiului său, învățându-l virtutea, căci dorea să facă din el „un templu al fecioriei“. Tarasios a primit o educație aleasă și o instrucție laică desăvârșită. A devenit un excelent poet, capabil să predea la rândul său trimetrul și hexametrul date practic uitării în Bizanț¹.

Înzestrat cu o asemenea pregătire, tânărul Tarasios a intrat, ca și tatăl său înaintea lui, în administrație. În această epocă nu există educație specializată, nici studii adecvate pentru pregătirea viitorilor funcționari. O bună erudiție clasică și câteva cunoștințe religioase deschid calea spre toate posturile administrative din Imperiu. În toate funcțiile pe care le ocupă, Tarasios rămâne un model de viață creștină. De o mare blândețe, el e cunoscut și pentru evlavie și fermitate. Și-a început cariera sub domnia lui Constantin al V-lea și, încetul cu încetul, a urcat toate treptele. În 784, este *hypatos* (consul) și primul secretar al secretelor imperiale (*protoasekretis*). Consulatul nu mai este o demnitate palatină destul de generos atribuită. În schimb, *protoasekretis*-ul are o putere considerabilă. În Bizanț, împăratul guvernează el însuși. El nu are, cum e cazul la Bagdad, un vizir care să-l asiste, și chiar să-i țină locul, pentru diferitele sale sarcini guvernamentale. Înainte de a lua o hotărâre, bazele le cere sfatul oamenilor competenți în materie. Printre aceștia se numără membrii Cancelariei, care studiază în prealabil toate chestiunile prezentate împăratului. Ei întocmesc rapoarte, apoi, după luarea deciziilor, veghează la executarea acestora, expediind ordinele și întreținând o corespondență cu funcționarii locali însărcinați cu aplicarea lor. Șefia Cancelariei îi revine primului dintre

¹ Acestea sunt forme de versificație folosite în Antichitate. Despre Tarasios și pregătirea sa, a se vedea P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971, pp. 128 și 129.

asekretai (șefii diferitelor birouri), *protoasekretis*-ul. Tarasios are responsabilități la un nivel foarte înalt. Și lucrează zilnic cu Irina, poate deja de patru ani. Împărăteasa îl cunoaște bine; știe ce poate să aștepte de la acest bărbat trecut de 50 de ani, versat în treburile statului.

Alegerea sa în funcția de patriarh ridică o problemă. Tarasios e laic: înălțarea în rang nu este canonică. Mai târziu, i se va aduce adesea acest reproș, de către papă, în afară, și mai ales, în interior, de către partidul numit în mod convențional zelot. Dar de aceste sărbători ale Crăciunului 784, nimeni nu-i reproșează asta. Odată ales, primește tunderea și oncțiunea sfântă, care îl fac să treacă din rândul laicilor în cel al clerului. Se poate instala în noua funcție.

Rapida sa ascensiune nu șochează prea mult, căci este cunoscut pentru pietatea sa și virtuțile sale creștine. Smerit, nu s-a lăsat niciodată ispitit de luxul vestimentar insolent pe care-l etalează câteodată un cler apropiat Curții. Ca patriarh, se va ridica public împotriva acestor clerici și preoți, care poartă brăuri din fir de aur împodobite cu pietre prețioase, tunici din mătase sclipitoare sau din stoffe de lână țesute cu mare cheltuială ori importate din regiuni îndepărtate, dacă nu chiar veșminte din purpură. Trebuie însă să-l credem pe viitorul său hagiograf când afirmă că, înainte de a deveni cleric, Tarasios era deja un model de sfințenie? Totuși, Ignatios este o sursă de prima mână, dat fiind că a fost discipolul personal al patriarhului. Ce știm cu siguranță este că, în ciuda funcțiilor sale de *protoasekretis*, el avea obiceiul să cânte la slujbe în mijlocul preoților. La sfârșit, dădea o răsplată fiecărui cântăreț, apoi împărțea pomeni săracilor.

Aflat în fruntea Bisericii din Constantinopol, el continuă să respecte litera și spiritul Evangheliei, Sânguincios la rugăciune, își petrece unele nopți veghind. Bunătatea sa e cunoscută în tot orașul. Pune să se construiască aziluri și case de oaspeți pe lângă mănăstiri și o încurajează pe împărăteasă să facă la fel. Irina îl imită: construiește aziluri de bătrâni, *xenodocheia* – case de primire a străinilor și nevoiașilor, dintre care una poartă numele său, în cartierul Deuteron –, orfelinate, spitale... Bunătatea lui Tarasios

față de săraci este proverbială. El le distribuie cu regularitate grâu și îi invită pe unii la masa lui, unde se servește întotdeauna o gustare frugală. Altora le oferă o rentă lunară în bani. Păstrează numele beneficiarilor într-un carnet din foi de papyrus, material pe cale de dispariție totală în lumea bizantină a secolului al IX-lea. Dacă e o iarnă grea, geroasă, sau dacă ninge, cum se întâmplă adesea la Constantinopol, organizează distribuiri de haine și de pături de lână celor mai împovărați. De Paște, obișnuiește să ofere o masă îmbelșugată săracilor din oraș. Pune să se aștearnă mese în ruinele unui vechi palat. După terminarea slujbei pascale de la Sfânta Sofia, el merge în acest loc purtând încă odăjdii arhieresti. Este el însuși paharnicul săracilor poftiți la acest festin, scoțând vinul din urcioare mari și servindu-l mesenilor. Iar la terminarea ospățului, unde el s-a mulțumit cu obișnuita-i masă ușoară, se întoarce la palatul patriarhal.

Printre rarele acte ce pot fi evaluate obiectiv figurează toate fundațiile realizate de Tarasios. Se pare că a construit mult în cursul episcopatului său, care durează până în februarie 806. Pe malul stâng al Bosforului a pus să se ridice o mănăstire pentru vreo sută de călugări, care îi va lua ulterior numele. Situată la opt kilometri nord de Galata, se află un domeniu care îi aparținea. Va cere să fie înmormântat în acest loc de meditație și de rugăciune, unde îi plăcea să se retragă. La puțin timp după Sinodul de la Niceea, a ordonat să se restaureze mănăstirea *ton Anina*, de lângă biserica Sfântul Mokios, în vestul Constantinopolului. Se spune că ar fi făcut-o după apariția morților din incidentele de pe 17 ianuarie 729. Acești primi martiri ai prigoanei iconoclaste i-ar fi dezvăluit faptul că trupurile lor, aruncate precum cele ale tuturor răzvrătiților și criminalilor în locul numit *ta Pelagiu*, fuseseră ridicate de iconoduli pioși și duse în cel mai mare secret în biserica Sfântul Dimitrie, din apropierea mănăstirii. Pe 31 ianuarie, într-un qn nedeterminat al episcopatului său, dar sigur după Sinodul de la Niceea, Tarasios pune să se caute aceste moaște. Descoperite la locul indicat, ele sunt apoi depuse, într-o raclă magnifică, în interiorul bisericii mănăstirii restaurate. Pioasa apariție este un pretext pentru dorința de a cinsti

niște morți despre care câteva persoane știau unde să li se caute rămășițele. Este o măsură menită să glorifice rezistența iconodulilor, chiar la momentul în care triumfă cultul icoanelor.

Dar ce dovadă mai bună se poate aduce despre strălucirea lui Tarasios și a sfințeniei sale, decât numărul discipolilor cunoscuți? Ca laic, el îi impresionează pe unii dintre colaboratorii săi subalterni care, urmându-i exemplul, își părăsesc funcțiile publice pentru a deveni oameni ai Bisericii. Se cunosc cazurile lui Teofil și Mihail, viitorii episcopi ai Niceei și Sinnadei. Aceștia au lucrat sub ordinele sale la Cancelaria imperială. Discipolii săi cei mai cunoscuți rămân hagiograful său, Ignatios, diacon la Sfânta Sofia, care mai târziu va deveni și el episcop, și mai ales Nikephoros, succesorul său pe tronul patriarhal.

În ciuda tuturor calităților sale, Tarasios are și câteva slăbiciuni. Cea mai gravă dintre toate este subordonarea sa prea mare față de împărați. Nu poate să le refuze nimic². Această slăbiciune de caracter explică alegerea făcută de împărăteasă. Înclinația ei firească ar fi trebuit s-o îndemne să aleagă un monah pentru a-l pune în fruntea Bisericii sale. Dar dacă Irina preferă până la urmă un laic, este pentru că are nevoie de un om care să-i fie devotat și mai ales suficient de conciliant pentru a evita o luptă deschisă sau chiar un război civil între iconoduli și iconoclaști. Tarasios e un curtean deprins cu situațiile delicate. Virtuțile și cultura sa îi conferă însușirile necesare pentru a-l face un bun patriarh.

CALEA SPRE SINOD

Chiar de la întronarea sa, Tarasios pregătește acest sinod căruia s-a priceput să-i facă acceptat principiul. „El acorda o mare

² Tarasios nu se împotrivește funcționarilor imperiali și bazileilor decât în chestiuni mărunte, cum ar fi dreptul de azil acordat bisericilor. În schimb, opoziția sa față de recăsătoria lui Constantin al VI-lea va fi de scurtă durată, iar pornirea sa pacifistă va provoca o schismă în Biserica bizantină.

atenție la tot ce ținea de credința ortodoxă și depunea multă trudă pentru a duce la bun sfârșit ceea ce, cu ajutorul lui Dumnezeu, înțelesese că e de folos și ceea ce le făgăduise împăraților: să convoace un sinod ecumenic și să nu lase Biserica să se abată cu nimic de la ceea ce era drept. “Preocupat să pună capăt izolării patriarhatului constantinopolitan, Tarasios le scrie papei Adrian I și celorlalți patriarhi pentru a le aduce la cunoștință numirea sa și a-i informa despre schimbarea de orientare pe care dorește s-o dea politicii religioase. Scrisoarea sa va fi primită la Roma în octombrie 785³. După o profesiune de credință în care acceptă cele șase sinoade ecumenice precedente și o relatare a evenimentelor care au prilejuit înălțarea sa în rang, el îi cere papei să trimită doi legați care să asiste la sinodul menit să restaureze Ortodoxia în Imperiu. Ceilalți patriarhi primesc în cel mai scurt termen o scrisoare identică, dar în care, în plus, iconomahii sunt acuzați în mod direct de erezie în privința celui de-al 22-lea canon al sinodului Quinisext (în Trullo), care nu se aplică decât în Răsărit. Acest canon precizează legitimitatea reprezentării lui Hristos sub forma umană⁴. Fiecăreia dintre scrisorile lui Tarasios, Irina îi adaugă o misivă cerând trimiterea de legați pentru a se putea întruni repede sinodul plănuit⁵.

Ingerința împăraților în ținerea sinoadelor nu este deloc surprinzătoare în Evul Mediu. În Bizanț, ca în tot restul creștinătății, e normal ca sinoadele să fie convocate de suverani. Constantin I a stabilit acest obicei în 325, când a avut inițiativa întrunirii Primului Sinod Ecumenic – o adunare a reprezentanților tuturor Bisericilor din lumea creștină. Nu numai că i-a convocat el însuși pe părinți, dar a pus la dispoziția lor poșta publică pentru a le

³ Răspunsul este datat într-adevăr pe 26 octombrie.

⁴ În schimb, el proscribe reprezentarea mielului pascal, ceea ce explică absența în întregul Orient ortodox a acestei teme iconografice, foarte răspândite în Occident.

⁵ Irina îi trimite o scrisoare papei Adrian în care, pentru ultima oară, numele ei figurează după cel al fiului său.

permite să ajungă cât mai repede și cu mai puține cheltuieli în orașul Niceea, locul fixat pentru această întrunire. În lipsa unei autorități religioase suficient de prestigioase, împăratul a fost cel care a condus personal dezbaterile, în pofida înaltului nivel teologic al discuțiilor și a faptului că nu era botezat. Președinte activ al Primului Sinod Ecumenic, Constantin crea astfel un precedent de neuitat în Orient și în Occidentul barbar⁶.

Scrisorile Irinei și ale lui Tarasios sunt bine primite pretutindeni. Constantin, episcop de Leontium, și colegul său din Neapole le duc pe cele destinate lui Adrian I. Acesta răspunde imediat. El le cere bazileilor să urmeze exemplul predecesorilor lor Constantin și Elena, care au restabilit credința ortodoxă, și să recunoască întâietatea scaunului Sfântului Petru. Le reamintește tradiția legendară a relațiilor dintre papa Silvestru și Constantin. Apoi, nereunțând la primat asupra celorlalte scaune patriarhale, critică alegerea lui Tarasios: ea nu este canonică. Numai credința sinceră și ortodoxă a noului patriarh în legătură cu primele șase sinoade ecumenice este cea care l-a făcut să-i accepte scrisoarea, altminteri inacceptabilă. În sfârșit, Adrian cere restituirea jurisdicției pontificale asupra Illyricumului, răpit Sfântului Scaun de împăratul iconoclast Leon al III-lea, și restituirea domeniilor ce-i aparțin pe teritoriul Imperiului și confiscate în aceeași epocă. Despre alegerea ilegală a lui Tarasios și despre restituirea tuturor bunurilor și drepturilor papei, nici măcar nu se va pomeni la Sinodul al II-lea de la Niceea, doi ani mai târziu. Lucrul principal a fost obținut: pontiful roman acceptă să colaboreze la sinod; el trimite foarte repede legații solicitați.

Îi numește pentru această misiune pe Petrus, „arhipreot al preasfintei biserici Sfântul Petru, care este la Roma“, și pe un omonim al acestuia, Petrus, egumen al mănăstirii Sfântul Sava de la Roma. Primul este principalul colaborator al pontifului în ierarhia ecleziastică romană. Trimiterea sa la Constantinopol dovedește

⁶ De altfel, în Galia s-a ținut primul sinod pe care l-a convocat. Este vorba de Sinodul regional de la Arles, în 314.

importanța pe care Roma o acordă sinodului. Cel de-al doilea este mult mai bine cunoscut. E vorba de starețul uneia dintre mănăstirile grecești din orașul pontifical. Acest lăcaș, întemeiat între 647 și 653, era la acea vreme cel mai important din Roma și se bucura de înalte favoruri pe lângă Adrian I, rămas în relații cu marea lavră palestiniană cu același hram. Or, Ioan Damaschinul, principalul teolog al icoanelor și primul care s-a ridicat împotriva deciziilor lui Leon al III-lea, era călugăr la Sfântul Sava de la Ierusalim. Egumenul Petrus este deci nu numai un om care cunoaște bine Orientul, dar cu siguranță și cel mai competent dintre teologii din anturajul pontifical în chestiunea imaginilor. Cunoașterea la perfecție a limbilor latină și greacă îl făceau deja o persoană adecvată misiunii sale. Cei doi legați pontificali, care acționează împreună, sunt purtătorii răspunsurilor papei. Călătoria lor spre capitala imperială durează mai multe luni. Când sosesc, îi găsesc acolo pe trimișii celorlalte patriarhate. Patriarhul Antiohiei l-a trimis pe *synkellos*-ul său, Ioan, iar cel al Alexandriei, pe Toma, egumenul mănăstirii Sfântul Arsenie, din Egipt, și viitor arhiepiscop al Thessalonicului. Cât despre împărați, ei n-au întârziat să convoace de pe tot cuprinsul Imperiului episcopi, egumeni de mari așezăminte religioase și persoane vestite pentru cunoștințele și sfințenia lor. Printre acestea din urmă se află numeroși monahi. „La porunca împăraților, mulțimea tuturor cărmuitorilor de biserică pleacă din toate regiunile și din toate orașele spre Cetatea împărătească.“

CONSPIRATORII

Constantinopolul este locul ales pentru al VII-lea Sinod Ecumenic. Sanctuarul stabilit pentru adunarea părinților este biserica Sfinților Apostoli, unde domnește amintirea întemeietorului Imperiului creștin, Constantin, care odihnește în mausoleul învecinat. Prin colecționarea relicvelor din timpurile apostolice care se păstrează aici și prin localizarea ei în afara incintei constantiniene,

acest lăcaș este pentru noua Romă ceea ce bazilica Sfântul Petru este pentru cea veche. El a fost preferat oricărui altuia pentru primirea delegației pontificale, căreia se dorește să i se reamintească în mod discret anumite principii, poate uitate, cu privire la locul papei și cel al împăratului.

Când delegația pontificală sosește, este plăcut surprinsă să vadă grupuri de părinți lucrând la ultimele pregătiri. Iconodulii țin sedințe. Unele sunt informale, altele au loc sub președinția lui Tarasios sau a unui cleric desemnat de el. Monahii se agită mult. Printre ei, personalitatea lui Platon, egumenul de la Sakkoudion, se evidențiază încetul cu încetul; înainte chiar de deschiderea sinodului, el devine purtătorul de cuvânt al partidului monahal. Se știe că e de multă vreme apreciat și ascultat în anturajul suveranilor. Nu toți clericii convocați la Constantinopol sunt partizanii imaginilor. Mulți au convingeri iconoclaste. Nu sunt însă favorabili unei politici atât de radicale ca aceea a lui Constantin al V-lea în ultimii ani ai domniei sale. Cei mai mulți doresc o aplicare strictă a canoanelor de la Hieria contra icoanelor. Întâlnirile și ședințele lor au loc la adăpost de privirile și urechile palatului. Printre acești prelați cu o credință iconoclastă de nezduncinat, cei mai remarcabili sunt episcopii Hypatios de Niceea, Leon de Rhodos, Gregorios de Pessinonte, Leon de Ikonion, Georgios de Hierapolis, Leon de Karpathos... Ei țin conciliabule pentru a împiedica restaurarea icoanelor. Simțindu-se din ce în ce mai minoritari, ajung la concluzia că doar forța poate întrerupe un proces care condamnă definitiv mișcarea lor. Acești înalți demnitari ai Bisericii se întâlnesc pe ascuns cu ofițeri din garda imperială care se știu susținuți de oamenii lor de trupă. Soldații din *tagmata*, mai ales cei care sivesc din epoca lui Constantin al V-lea, sunt iritați să vadă ținându-se o întrunire a episcopilor al cărei scop este distrugerea iconoclasmului, la doi pași de mormântul acestui bazileu pentru care au un adevărat cult. Pentru ei, iconoclasmul are ca scop glorificarea împăratului, o glorie la care îi asociază calitatea lor de soldați. În această perspectivă, iconofilia este percepută ca un triumf al monahilor. Or, monahul este opusul militarului.

Gâlcevile asupra dogmelor și teologiei n-au nimic de-a face cu refuzul soldaților, dar acest refuz este cel care-i determină să facă front comun cu preoții iconoclaști contra acestei tentative de reîntoarcere la iconodulie și contra sinodului care se va deschide.

Soldații care împărtășesc aceste sentimente de ostilitate față de iconoduli și de călugări sunt numeroși. Viitorul Sfânt Ioanichie cel Mare este pe atunci soldat în *tagma exkoubitoi*. Venit din Bithynia sa natală, după o tinerețe pioasă petrecută într-un mediu iconofil, el s-a înrolat în acest corp de elită în 773. În cursul pregătirii militare a devenit iconoclast. Rămâne la fel după moartea lui Leon al IV-lea și nu se convertește la cultul icoanelor decât pe la 790. De menționat că, în ciuda „rătăcirii“ sale, Ioanichie este un om foarte evlavios. Iconoclaștii nu sunt lipsiți de virtuți. Ei pot fi chiar modele: este, desigur, o mare forță.

Tagmata iconomahe sunt repede și lesne convinse de planul episcopilor. Populația Constantinopolului este elementul activ al afacerii. Sentimentele locuitorilor sunt împărțite. Oamenii se bucură să-i regăsească pe sfinții monahi cu virtuți taumaturgice și cu darul extraorinar al înainte-vederii; însă regretă un pic vremurile când Hipodromul era un loc de plăcere și de distracție. Atașamentul protagoniștilor față de suverani și îndeosebi față de Constantin al VI-lea, strănepotul întemeietorului dinastiei, promotorul ereziilor, este împărțit de toți.

Împărații sunt pe atunci în vilegiatură în Tracia. O parte din *tagmata* se află cu ei. Irina e informată de serviciile ei de spionaj despre negocierile secrete care se urzesc în oraș. Dar ea refuză să se întoarcă din drum. Poate crede că soldații nu vor cuteza să facă nimic? Reveniți la Constantinopol în iulie 786, *augusta* și tânărul împărat, care are acum 16 ani, îi primesc cum se cuvine și cu mare pompă pe legații pontificali și pe trimișii celorlalte scaune patriarhale. Recepția are loc la Magnaura. Aurul și parfumurile, sunetele orgii și cântările nu fac pe nimeni să uite importanța întrunirii ce se va deschide în zilele următoare.

Pe 31 iulie 786 are loc în biserica Sfinților Apostoli ultima reuniune pregătitoare, singura oficială. Cei trei sute cincizeci de

prelați și părinți invitați țin ședința în absența lui Tarasios. Ei discută despre modalitățile de desfășurare a lucrărilor și despre ordinea problemelor de dezbătut. Întrunirea a început de mult, când o larmă mare se face auzită afară. În atriumul care înconjoară aripa vestică a bisericii, al cărei plan este o cruce greacă, soldații din *tagmata* își strigă nemulțumirea. Ei lovesc cu săbiile scoase din teacă în scuturi, sperând să acopere cu acest zgomot vocile diferiților interlocutori și să întrerupă dezbateră ce are loc în interiorul edificiului. Un murmur străbate asistența. Unii se tem pentru viața lor sau că vor fi luați la bătaie. Alții, favorabili trușilor, sunt gata să-și manifeste bucuria, dar încă nu îndrăznesc să-și arate public satisfacția. Legații se informează. Descoperă virulenta ostilitate a unei părți a bizantinilor față de cultul icoanelor. Responsabilii deliberărilor încearcă să restabilească puțină ordine. Afară, tumultul nu încetează. Vacarmul sporește când alte regimente potrivnice sinodului vin să îngroașe rândurile manifestanților. După primul moment de stupeoare, episcopii își recapătă cumpătul. Încearcă să reia cursul reuniunii, chiar dacă dificultățile de a se auzi unii pe alții sunt reale. Asta, fără a pune la socoteală complicitatea episcopilor iconomahi sau a altor persoane prezente, care le dau de știre protestatarilor că lucrările au fost re-luate în ciuda zgomotului pe care-l fac. Furia trupelor izbucnește în mod deschis. „Un mare zel le însuflețește“ și dau buzna în mijlocul adunării. Pătrund pe ușa baptisteriului. Însă lipsa de disciplină și absența unui șef fac ca manevra lor să fie confuză. Se opresc în mijlocul părinților neliniștiți, strigând și vociferând fără a cere nimic precis și fără a obține nimic în schimb. În fața unei asemenea harababuri, adunarea se destramă de la sine. Episcopii, monahii și alți participanți ies unii după alții. Soldații au dat greș. Fără organizare, n-au izbutit să obțină ce voiau: amânarea *sine die* a sinodului.

Împărăteasa și patriarhul sunt imediat înștiințați despre răzmeriță. Participanții la adunare sosesc la palatul patriarhal; cu toții cer dreptate și protecție. Tarasios se străduiește, de bine, de rău, să-i liniștească, promițând să le raporteze numaidecât suveranilor

despre ceea ce s-a petrecut. Celor mai speriați le dă garanții. După calmarea spiritelor, se poate duce s-o vadă pe împărăteasă. Dar nici unul nu vrea să pară că cedează. Irina refuză să amâne deschiderea sinodului. E încrezătoare. Prezența sa și a fiului său, în ziua următoare, la ședința inaugurală, ar trebui să-i descurajeze pe soldații gărzii imperiale de la a-și exprima nemulțumirea. În prezența bazileilor, insolența devine repede o crimă.

UN SINOD ZBUCIUMAT

Pe 1 august, deschiderea oficială a sinodului are loc în ciuda tuturor amenințărilor. Soarele abia începe să urce pe cer când se urnește lungul cortegiu ce pleacă de la palat. Pe străzile pe care urmează să le străbată, populația s-a adunat cu mult timp înainte. Pe partea carosabilă s-au așternut covoare multicolore, frunze și ramuri plăcut mirositoare. Procesiunea este impresionantă, atât prin solemnitatea și fastul ei, cât și prin gravitate. Dar spectatorii nu au nici voioșia, nici bucuria pe care o arată de obicei la acest gen de eveniment. Atmosfera e apăsătoare și încordată. Nimeni nu ignoră faptul că în această zi împărăteasa înfruntă garda sa palatină și nimeni nu știe care va fi rezultatul acestei lupte surde.

În față, pe un car aurit tras de cai albi, vin împărații. Stau nemșcați, înveșmântați în *sagion*-urile lor țesute cu aur și purpură. Coroana le ascunde o parte a feței, nelăsând astfel să li se citească vreun simțământ. Poartă o cruce mare într-o mână, iar în cealaltă, un glob crucifer. Irina și fiul său sunt acum tratați pe picior de egalitate la ceremoniile oficiale și acest amănunt nu le scapă constantinopolitanilor, familiarizați cu eticheta imperială. În spatele suveranilor merg tăcuți, în sunetul cântărilor obișnuite, înalții demnitari laici invitați la această primă ședință a sinodului. Apoi vin patriarhul Tarasios, cei doi legați pontificali și consilierii trimiși de patriarhii orientali. Ei sunt urmați de cei trei sute cincizeci de părinți ai sinodului, purtând odăjdiile lor cele mai frumoase. Biserica, în universalitatea ei, merge astfel în urma deținătorilor

puterii imperiale, unica putere terestră a cărei vocație este universală prin natura ei. După împărați și episcopi, închizând procesiunea, soldații din *tagmata*, în uniformă de paradă, îi escortează pe reprezentanții Bisericii și ai Curții. Ei au fost selectați pentru fidelitatea lor desăvârșită față de suverani.

Cortegiul a ajuns în fața sanctuarului Sfinților Apostoli. Soldații din escortă rămân în atrium, care izolează partea centrală a clădirii de marea arteră ce duce spre Augusteon. În biserica pavoazăată pentru această ocazie și luminată de mii de lumânări, *augusta* și fiul său iau loc în galeria de deasupra adunării părinților. Oficial, se procedează astfel pentru a le lăsa acestora libertatea necesară dezbatărilor lor și pentru ca puterea imperială să nu-și impună în niciun fel dezideratele. Împărăteasa, căreia i-ar fi poate greu să se impună în calitatea ei de femeie, dorește mai cu seamă să facă uitat rolul jucat de socrul ei la Sinodul de la Hieria, ale cărui canoane trebuie acum condamnate. Demnitarii ecleziastici iau loc, încetul cu încetul, în jurul altarului de argint care, protejat de un baldachin piramidal din marmură, se află în centrul bisericii. De la înălțimea galeriei catehumenilor, bazileii au, în plus, imensul avantaj de a vedea tot ce se petrece și de a fi deasupra unei eventuale îmbulzeli.

Între timp, părinții au trecut la lucru. Lângă Evanghelie, care stă deschisă pe altar (ceea ce dă de înțeles că singurii adevărați conducători ai sinodului sunt Cuvântul lui Dumnezeu și Sfântul Duh), Tarasios precizează, la cererea anumitor prelați, chestiunile ce trebuie discutate și reamintește demersurile îndelungate și dificile care au dus la întrunirea din această zi. De la tribuna imperială, Irina urmărește discursul devotatului său patriarh, apoi pe cele ale primilor vorbitori, având totodată grijă să fie ținută la curent, din minut în minut, cu privire la agitația crescândă a trupelor concentrate afară, ale căror efective devin tot mai mari. De altfel, foarte curând asistența poate auzi larma soldaților. După primele luări de cuvânt, se dă citire unor vechi canoane care interzic ținerea unui sinod ecumenic fără participarea celorlalte patriarhate: este primul atac contra sinodului iconoclast de la Hieria. În aceeași clipă, porțile se deschid și o mulțime de oameni furioși,

purtând coifuri și armuri, dau buzna în biserică. „În vreme ce episcopii ședeau la locurile lor cuvenite, un roi de viespi sau, să zicem, de oameni feroce ca niște lei, veniți din rândurile armatei și din grupurile lui Constantin [al V-lea], care și-a condus odinioară Imperiul fără mare pioșenie, pornesc plini de idei greșite și ajung la templul sacru [...], sub pavăza armelor lor de război⁷. Adunându-se în atriumul din fața venerabilului edificiu, ei umplu locul de un vacarm haotic, zicând că nu mai suportă să vadă cum se răstoarnă și se încalcă tot ce hotărâse Constantin înainte. «Nu vom îngădui – spun ei – ca dogmele lui să fie abrogate și nici să se propovăduiască cultul icoanelor. Dacă se începe acest lucru și dacă, sub ochii noștri, este călcat în picioare sinodul pe care l-a întrunit Constantin, vom înroși pământul cu sângele preoților!» Cu aceste strigăte, aruncându-se asupra porților, voiau să-i omoare pe toți cei dinăuntru.“ Așadar, în împrejurări apropiate de cele relatate de hagiograful lui Tarasios, năvălesc trupele iconoclaste în mijlocul clericilor, stupefiați de o asemenea cutezanță și speriați la vederea săbiilor scoase din teacă. Soldații amenință și insultă participanții cunoscuți pentru iconodulia lor. Egumenul Platon de la mănăstirea Sakkoudion, care tocmai pronunțase un discurs inaugural foarte favorabil cultului icoanelor, este printre cei mai ocărâți. În rândurile preoților, în mijlocul unei îmbulzeli incredibile, prelații iconoclaști se ridică, aplaudând și strigând: „Am învins! Am învins!“

Din înaltul galeriei catehumenilor, prepoziții se chinuie să ceară liniștea cuvenită maiestății suveranilor. Dar ordinea e greu de restabilit. Lângă altar, Tarasios, insultat de soldații furioși, s-a așezat pe jilțul patriarhal și le cere zadarnic confrăților săi să-l imite. Celor mai agitați dintre oamenii din *tagmata* și dintre prelați, ceilalți le arată spre tribuna imperială. Irina tremură de mânie. Dar nu lasă să se vadă nimic. Înainte de a conțeni hărmălaia care

⁷ Aceste rânduri ale diaconului Ignatios par să dovedească faptul că doar *tagmata* iconomahe, care nu au participat la defilarea de dimineață, sunt răspunzătoare de tulburări.

a cuprins întreaga biserică, ea îl cheamă cu un semn pe marele său șambelan. După ce a ascultat ordinele împărătesei, acesta înaintează și, cerând o tăcere pe care o obține doar în parte și cu mare trudă, anunță dizolvarea sinodului.

„Cu încuviințarea puterii imperiale, episcopii ies din biserică. Împărații, la rândul lor, fremătând de mânie împotriva acestor răzvrățiți, se întorc degrabă la Palatul Imperial, ca să reflecteze la această ofensă și la această răzmeriță distrugătoare.“ Cât despre Tarasios, el îmbracă veșmintele liturgice și, împreună cu câțiva prelați dintre cei credincioși lui și câțiva preoți de la Sfânta Sofia și de la Sfinții Apostoli, începe o celebrare euharistică. Pentru moment, soldații au câștigat. Împreună cu episcopii iconoclaști, ei se retrag, lăsând edificiul patriarhului și suitei sale, care oficiază. Această slujbă capătă valoare de simbol. Ea ispășește rătăcirile la care a fost martoră ziua aceasta. Dar ea înseamnă și proclamarea faptului că, în ciuda tuturor împotrivirilor, Biserica e nevătămată, iar cursul Istoriei, neschimbat: Tarasios rămâne stăpânul locului. El împărtășește cu împărăteasa decepția și gustul amar al eșecului. Însă nici unul, nici celălalt nu le acceptă decât temporar. „După ce a îndeplinit ritualul împărtășaniei, el [Tarasios] s-a întors acasă. Acolo, el a revenit asupra vechilor sale lucrări privind Sfânta Scriptură și a studiat argumentele din operele Părinților. Din nou, a hotărât că era necesar să se țină sinodul, ca să împiedice rătăcirea eretică să se înrăutățească, răspândindu-se.“ Din acest moment, propaganda imperială impune imaginea unei Irine curajoase și persecutate. Ea e prezentată ca opunându-se personal furiei soldățimii rebele. Ocărâtă, ea ar fi scăpat cu greu „din ghearele leului“ (Teofan). În ochii partizanilor săi, *basilissa* dobândește astfel o aură de sfințenie, și chiar distincția martiriului.

Sinodul ratat de la Sfinții Apostoli este plin de învățăminte pentru Irina și pentru Tarasios. Au mers prea repede. Ca atare, vor face tot ce trebuie în vederea întrunirii unei noi adunări sinodale, însă înarmându-se, de această dată, cu cele mai mari garanții cu putință. Ei încearcă să-i convingă pe legații pontificali să mai rămână o vreme pe malurile Bosforului. Dar aceștia vor

să se întoarcă la Roma. Lăsându-i în cele din urmă să plece cu o mare întârziere, Irina știe că le va lua ceva vreme să ajungă în Latium. Faptul acesta îi acordă timp de acțiune. Ea speră să convoace un nou sinod înainte ca ei să se fi întors la papă. Desigur, nu dorește ca vestea eșecului său să se afle prea repede în Occident. Pentru iconoclaști, această plecare este considerată drept abandonarea de către suverană a oricărui proiect de sinod. Pentru unii e dovada că iconoclasmul triumfă. Dar alții, mai realiști, văd în ultimele evenimente interne o demonstrație contrară.

PE DRUMUL CILICIEI

Irina consideră drept un afront atitudinea trupelor din *tagmata* care au perturbat sinodul ecumenic. Ea resimte insubordonarea soldaților din propria-i gardă, în primul rând, ca pe o atingere adusă demnității sale imperiale și caracterului sacru ce i se acordă, iar în al doilea rând, ca o atingere gravă adusă propriei sale puteri. Nu poate lăsa nepedepsită ofensa. Cu toate acestea, se impune prudența, căci orice acțiune întreprinsă fără menajamente contra unei părți din *tagmata* ar putea să se întoarcă definitiv împotriva ei. O uzurpare sau răsturnarea ei, în favoarea unui alt regent sau în favoarea acestui fiu care va avea în curând vârsta la care poate domni, reprezintă o temere permanentă. Pentru a pedepsi aceste trupe de elită, Irina va juca singura cartea posibilă: viclenia.

De un an, pacea cu arabii e ruptă. Bizantinii au înregistrat chiar câteva succese, profitând de domnia pe cât de furtunoasă, pe atât de scurtă a lui Al-Hadi. De fapt, raidurile au fost reluate de ambele părți, la fel ca în trecut. În septembrie 786, la vestea că noul calif, care tocmai l-a eliminat pe ternul și sângerosul Al-Hadi, nu e altul decât Harun al-Rashid, învingătorul în negocierile de la Chrysopolis, bizantinii au resimțit cu o nouă acuitate permanența pericolului musulman. Pentru moment, circulă zvonuri dintre

cele mai alarmiste despre o mare expediție, condusă personal de noul calif și al cărei scop este cucerirea Constantinopolului. Aceste zvonuri, care nu se întemeiază pe niciun indiciu serios și care au la bază profunda necunoaștere a felului în care merg treburile în califat la acel moment, sunt întreținute din belșug de împărăteasă. Într-adevăr, Irina va profita de ele pentru a pune în aplicare planul ei de îndepărtare și neutralizare a *tagmata* iconoclaste. Însă aceste corpuri de elită trebuie să fie înlocuite. Regenta nu-și poate permite să lase Împărăteasa Cetăților și Palatul fără apărare. Cu multă dibăcie, ea va exploata rivalitățile existente între diferitele armate imperiale și va manipula invidia unora pentru a-i îndepărta pe alții.

Ea îl trimite deci pe omul care îi este devotat trup și suflet, patriciul Staurakios, la trupele staționate în Tracia. Misiunea sa e simplă. Trebuie să le ceară soldaților de acolo și ofițerilor lor concursul pentru a-i ajuta pe *augusta* și fiul ei, pe care îi prezintă ca fiind ostaticii trupelor din garda imperială. În schimbul acestui serviciu adus întregii romanități, vor fi integrați în *tagmata*. Propunerea este atrăgătoare; toate celelalte armate pizmuiesc prea mult aceste corpuri de elită ca să nu vadă acum ocazia unei frumoase revanșe. Rivalitatea este veche și Constantin al V-lea a făcut-o să crească. Mai mult decât oricare altul, împăratul iconoclast s-a ocupat de recrutarea și încadrarea acestor trupe supuse adesea la epurări, deoarece voia să facă din ele și o armată de elită spirituală. În această optică, el a cerut de la fiecare soldat un angajament iconomah personal. În celelalte armate, dacă ofițerii sunt toți mai mult sau mai puțin iconoclaști notorii, soldații își păstrează adesea credința tradițională. Împărăteasa a început o muncă lentă de atragere a cadrelor prin multe favoruri. Cei care n-au vrut să profite au preferat să plece. Modificând efectivele gărzii palatului, Irina va avea poate soldați mai puțin buni, dar mult mai buni supuși iconofili. Ei vor fi la fel de legați de ea, care i-a avansat, pe cât erau cei dinaintea lor de amintirea lui Constantin al V-lea. Misiunea lui Staurakios, care s-a remarcat ca general în regiunile europene și care e deci cunoscut trupelor pe care le vizitează acum,

este un succes. Asigurându-și astfel cu ușurință sprijinul armatei staționate în Tracia, în imediata apropiere a capitalei, Irina poate de-acum să se descotorosească de *tagmata* cele mai compromise în tulburările antisinodale.

Sub pretextul unui atac masiv al armatei arabe, ea ordonă ca anumite regimente ale *tagmata* să treacă în Asia. Abia ce au părăsit acestea Constantinopolul, că se și instalează în locul lor trupele care sosesc din Tracia. Ofițerii și soldații plecați în campanie ignoră pentru moment ce s-a întâmplat în capitală. Ei își continuă drumul spre Cilicia. Ruta trece prin orașul de garnizoană Malagina, care adăpostește hergheliile imperiale și un mare număr de cazărmi. Oamenii din *tagmata* primesc ordinul să se oprească acolo și să aștepte ordine suplimentare. Înconjurați din toate părțile de trupe loialiste, ei sunt total neutralizați. Ca atare, la Malagina le parvine teribilul mesaj al *basilissei*, ai cărui termeni ne-au fost transmiși de Teofan: „Predați-mi armele voastre, căci nu mai am nevoie de voi!” Nu mai există porțiță de scăpare. „Abandonați de Dumnezeu, ei și-au predat armele.”

Dacă nu există nicio mișcare de revoltă din partea acestor oameni oțeliți, este, fără îndoială, pentru că Irina le ține ostatic familiile. Odată ce armele sunt depuse și predate, *basilissa* le poruncește familiilor să plece la Malagina. Fiecare soldat este apoi rugat să se întoarcă împreună cu ai săi în regiunea lor de baștină. Revanșa suveranei e, așadar, totală. Grație câtorva mărturii, putem afla cărei *tagma* îi aparțin soldații astfel pedepsiți. Constantin din Tios, care scrie cu vreo douăzeci de ani mai târziu, pretinde că soldații din *Scholai*, unul dintre cele patru corpuri de armată cunoscute sub numele de *tagmata*, sunt singurii care s-au revoltat pe față contra tinerii sinodului; ei sunt și singurii care sunt dezarmați și apoi demobilizați la Malagina. În orice caz, este sigur că Ioanichie, care aparține corpului *Exkoubitoi* și care este iconoclast în 785–786, rămâne încă soldat al gărzii imperiale în 790, la momentul convertirii sale. Astfel, nu toate *tagmata* sunt afectate de această epurare. Prin urmare, după aceste evenimente, iconoclasmul nu a dispărut din rândul tuturor trupelor din

capitală. Este motivul pentru care în 813, când Leon al V-lea Armeanul preia puterea, el găsește încă *tagmata* iconoclaste și se sprijină pe ele pentru a restatornici curentul. Aceștia sunt soldații care lapidează icoana restaurată de la Chalke în primăvara anului 815.

Soldații concediați la Malagina „pentru că au ocărât în chip smintit slava [împăraților]“ și „pentru că Dumnezeu nu suferă... ca acești ațâțători la răzvrătire să apere și să ocrotească Palatul de unde strălucește slava sa“ sunt expediați în patria lor „purtând stigmatul mârșaviei“. Ei nu sunt destinați vieții civile, ci transferați, în mici contingente, în armatele thematice ale regiunii lor de origine. Alcătuind un grup de circa 6 000 de oameni, dintre care 4 000 sunt soldați ai *scholai*, la un total de aproximativ 18 000 de oameni pentru ansamblul *tagmata*, ei sunt lesne dispersați printre cele nouă sau zece theme care existau pe atunci și integrați fără prea multe probleme. Această distribuire în armatele provinciale e întărită de trimiterea împreună cu soldații a familiilor lor, ale căror destine sunt indisociabile. Or, *stratiotes*-ul, soldatul unei theme, și familia sa sunt legați de pământul care finanțează echipamentul. Obligațiile care apasă asupra lui îi vor reveni mai târziu fiului său. Soldații pedepsiți la Malagina nu au fost, așadar, redați vieții civile; ei au făcut obiectul unui transfer disciplinar cu retrogradarea într-un corp de trupe inferior. *Augusta* nu a vrut să vadă vească Imperiul de oameni cu capacități militare confirmate. Ea i-a pedepsit, pur și simplu, pentru insubordonare, însă fără a se priva de serviciile lor.

Pedeapsa e înțeleasă de toată lumea. Iconoclaștii cei mai agitați sunt pretutindeni îngrijorați. Mișcarea de împotrivire la sinod, pentru o clipă încurajată de victoria din 1 august, își pierde vigoarea. Episcopii compromiși la Sfinții Apostoli nu întârzie să fie victime ale iconodulilor. Se vorbește din nou de întrunirea unui sinod. Însă Irina și Tarasios știu mai bine decât oricine că victoria lor asupra ereticilor nu a șters amintirea glorioasă a lui Constantin al V-lea.

NICEEA, ORAȘ SINODAL

Irina este mult mai suspicioasă în privința iconoclasmului decât în anul precedent. Ea nu mai poate să convoace un sinod la Constantinopol; orașul s-a dovedit nesigur. Dar căutarea unui loc ferit de orice curent de opinie defavorabil politicii sale explică în parte răgazul ce separă dispersarea *Scholai* și a trupelor celor mai iconoclaste, în septembrie 786, și convocarea unei noi adunări care se face abia în luna mai a anului următor. Cel mai mare secret înconjoară pregătirea noului sinod. Chiar și legații pontificali par a nu fi la curent cu nimic. Ei vor să se întoarcă la Roma. Dar Irina și Tarasios încearcă să-i împiedice fără să le spună adevăratul motiv. Ei invocă riscurile la care se expun cei care călătoresc în sezonul rece. Arătându-se plini de solitudine, reușesc să-i facă pe cei doi trimiși ai papei să petreacă iarna la Constantinopol. Însă nu pot să-i rețină mai mult după primele zile frumoase. Aceștia tocmai au sosit la Siracusa când noua convocare a sinodului, chemat să se reunească, de această dată, la Niceea, le parvine și-i obligă să se întoarcă.

Alegerea Niceei pentru întrunirea acestui al VII-lea Sinod Ecuменic nu este întâmplătoare. Ignatios subliniază faptul în *Viața lui Tarasios*. „Ei (împărații) au decretat din nou, printr-un edict bine chibzuit, că episcopii și arhiepiscopii se vor aduna la Niceea, străvechiul oraș din Bithynia, unde fusese făurit paloșul ascuțit al Treimii celei de o ființă și nemateriale, împotriva furiei lui Arius și a celor ce-l susțineau în teologia separării indivizibile și a uniunii distincte a ipostasurilor⁸.“ Preocuparea afirmată de

⁸ Primul Sinod de la Niceea a fost întrunit în mai 325 de împăratul Constantin I pentru a rezolva problema arianismului. Adunarea, foarte divizată, a adoptat un text, prima versiune a Crezului, în care Hristos este „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat; născut (iar) nu făcut, *homoousios* (consubstanțial) cu Tatăl“. Discipolii lui Arius au refuzat adoptarea acestui termen nou. Împreună cu magistrul lor, care nu le recunoștea același loc celor trei Persoane ale Trinității, ei au fost condamnați. Primul Sinod de la Niceea este deci adunarea în cadrul căreia a fost elaborată teologia Trinității.

a continua opera primului împărat creștin este cea care impune alegerea acestui mare oraș din Bithynia, pe malurile lacului Ascanios, loc de sejur agreabil, dar care și-a pierdut cu totul importanța din trecutul său imperial. Poziția orașului posedă însă alte avantaje. El este destul de aproape de Constantinopol, fiind totodată exact atât cât trebuie de depărtat pentru a nu avea a se teme de eventualii agitatori. Proximitatea sa le permite împăraților să fie informați zilnic despre mersul dezbaterilor și să poată reacționa imediat la eventualele probleme. Pe de altă parte, orașul e situat la poalele muntelui Olimp din Bithynia, loc în care s-au stabilit multe comunități monahale și centru al iconofiliei și al rezistenței la politica religioasă a lui Constantin al V-lea.

În fine, Niceea posedă numeroase edificii, printre care palatul zis al lui Constantin și mănăstirea Iachint, care pot găzdui părinții și serviciile administrative pe care împărații și patriarhul le pun la dispoziția lor. Sinodul se va ține în biserica metropolitană Sfânta Sofia; se speră că Sfânta Înțelepciune dăruită lui Solomon va fi trimisă de Dumnezeu și asupra episcopilor și preoților reușiți acolo.

O ADUNARE DE PERSONALITĂȚI BINE-CUNOSCUTE

Convocările la sinod sunt trimise în mai 787. Fiecare episcop o primește în orașul său, fiecare egumen în mănăstirea sa și toți trebuie să se pregătească de plecare la începutul toamnei. Prelații iconoclaști, răspunzători de agitația din anul trecut, au tot timpul să mediteze asupra atitudinii pe care vor trebui s-o adopte. Nu li se permite nici absența, nici posibilitatea de a comunica în deplină libertate cu foștii lor complici. Pentru majoritatea dintre ei, singura porțiță de scăpare posibilă este de a le cere părinților adunați iertarea pentru greșelile lor din trecut. La începutul lunii septembrie, Tarasios pleacă la Niceea. Este însoțit de legații pontificali care au revenit în Constantinopol la anunțul noii reuniuni, de călugărul și preotul Toma, trimis de Politianos, patriarhul

Alexandriei, de consilierul ecleziastic Ioan, reprezentantul unic al lui Teodoret, patriarhul Antiohiei, și al lui Ilie, patriarhul Ierusalimului. Câțiva înalți demnitari de la palat și de la Patriarheion îi însoțesc. Mulți dintre acești laici sunt oameni de încredere ai împărătesei; au fost cu atât mai judicios aleși, cu cât ea nu va prezida personal acest sinod. Cortegiul pornește cu mare fast din Constantinopol. El este întâmpinat la Niceea de Petronas, ex-consul și patriciu, Komes de Opsikion, conducător al themei în care este situat orașul. Primul în ierarhia strategilor, acest komes îi va reprezenta la sinod, firește, pe împărați. El va împărți această sarcină de președinte onorific cu un ofițer palatin, *ostiarios*-ul Ioan, logothet militar care, responsabil cu solda armatelor, ocupă una dintre cele mai înalte funcții ale administrației centrale. Trebuie să vedem în acești doi funcționari cu responsabilități militare care stau în fața amvonului, în locul împăraților absenți, simbolurile vii ale aprobării tacite a sinodului de către armată?

Ceilalți funcționari au de îndeplinit sarcini diverse. Unii vor trebui să facă naveta cu informațiile între cele două orașe. Printre birocrații prezenți se află Nikephoros, care îi va urma lui Tarasios la patriarhie în 806. În 787, este laic. Născut pe la 758 la Constantinopol, el e fiul *protoasekretis*-ului lui Constantin al V-lea, Teodor, care a avut de suferit pentru opiniile sale iconofile. Ca și tatăl lui înaintea sa, Nikephoros a intrat în administrație și, ocupând postul de secretar imperial, a făcut cunoștință cu Tarasios. Între cei doi s-au înnodat relații de prietenie și o legătură de la maestru la discipol. Prezența lui Nikephoros la sinod nu e o întâmplare. El îndeplinește funcția de comisar imperial (*basiliskos mandator*), ceea ce dovedește încrederea pe care i-o acordă patriarhul și împărăteasa. Înaintea deschiderii primei ședințe, i se încredințează delicata misiune de a merge să-l aducă din dioceza sa pe episcopul iconoclast Gregorios de Neocezareea care, „pocăit“, nu îndrăznește să se prezinte în fața adunării de la Niceea. Prezența acestui bătrân are cea mai mare importanță: Gregorios este unul dintre ultimii reprezentanți supraviețuitori ai Sinodului de la Hieria care urmează să fie condamnat. E de presupus că, treizeci de ani mai târziu,

Gregorios nu și-a schimbat prea mult opiniile. Truda pe care și-o va da Nikephoros pentru a încerca să-l facă să-și recunoască greșelile va fi în mare parte zadarnică. După ce va spune ce i s-a cerut să spună, el va arăta atât de puțină căință, încât Tarasios, la cea de-a doua sesiune a sinodului, îi va reproșa lipsa de sinceritate.

Nikephoros nu este singurul funcționar pe care Irina își sprijină acțiunea. Ea îl trimite la Niceea și pe unul dintre verii săi, patriciul Niketas, om instruit și pios. Virtuțile sale și rezistența pe care i-o va opune împăratului iconoclast Leon al V-lea, după 815, vor fi de asemenea natură încât acest fost strateg al Siciliei va fi mai târziu canonizat de Biserica Ortodoxă.

UN SINOD AȘTEPTAT

În 24 septembrie 787, când încă nu au sosit toți episcopii și participanții (mai sunt așteptați 113), cei 252 de părinți prezenți deschid cu solemnitate cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic în biserica Sfânta Sofia din Niceea. Mulți monahi, egumeni sau nu, au fost invitați. Este firesc să aibă dreptul la cuvânt, având în vedere suferințele pe care le-au îndurat sub domnia lui Constantin al V-lea.

Membrii prezenți au luat loc în nava centrală. Cele două naosuri laterale nu se vor umple decât cu ultimii sosiți. În fața amvonului, pe un pupitru prețios, a fost depusă Evanghelia. În stânga cărții, s-a așezat Tarasios cu trimișii diferitelor scaune patriarhale. În dreapta, pe locul bazileilor, stau komesul de Opsikion și logothetul militar.

Prima ședință a sinodului este întotdeauna un moment delicat: clivajele ies la iveală. Tarasios cunoaște îndeajuns de bine starea clerului său și a lumii călugărilor ca să știe că adunarea e împărțită în trei tendințe. Mai întâi sunt iconoclaștii, pocăiți sau care doar se prefac a fi. *A priori*, ei nu mai reprezintă un pericol imediat. Cea mai mare parte a preoților este gata de compromisuri pentru a păstra unitatea Bisericii. Ea se aliniază fără probleme în spatele lui Tarasios, care nu dorește să facă martiri printre adversarii icoanelor.

Aceasta este tendința moderată, cea a Bisericii oficiale. Există și un al treilea grup, alcătuit în majoritate din monahi. Ei consideră normală pedepsirea ereticilor și vor o victorie definitivă și absolută a Ortodoxiei. Restaurarea unității Bisericii și a statului îi interesează mai puțin decât zdrobirea brutală a oricărui curent heterodox. Aceste personaje, rapid cunoscute pentru reutabila lor intransigență, formează un grup care va primi numele de partid zelot.

Episcopii de Sicilia, o provincie descentralizată rămasă în afara marii mișcări de prigoană iconoclastă, iau cei dintâi cuvântul. Ei îi cer patriarhului să enunțe într-o cuvântare preliminară chestiunile ce trebuie discutate. Pe această cale, președinția este acordată lui Tarasios, care „deschide astfel sinodul prin poarta cuvântului“. Patriarhul începe un lung discurs în care sunt pomenite toate peripecțiile care au precedat această întrunire, apoi pune să se dea citire unei *sakra*, scrisoare oficială din partea împăraților care acordă fiecăruia dintre membrii prezenți întreaga libertate de expresie. Irina, *noua Elenă*, le lasă oamenilor Bisericii deplina responsabilitate a faptelor și a vorbelor lor. Ea nu mai este afectată de deznodământul sinodului. În cazul unei întreruperi a adunării, de aceeași natură ca anul trecut, puterea sa nu mai e pusă în discuție.

Odată încheiate aceste preliminarii, trei episcopi iconoclaști sunt prezentați în fața președinților. Rând pe rând, ei își fac autocritica. Primul, Vasile de Ancyra, cere iertare pentru indisciplina sa: el citește o declarație în care respinge tot ce li se reproșează iconoclaștilor. Recunoaște puterea de mijlocire a Sfintei Fecioare, a îngerilor și a sfinților. Declară că cinstește relicvele și icoanele lui Hristos, ale Maicii Sale, ale apostolilor, prorocilor, martirilor și ale tuturor sfinților și promite să le aducă cinstirea cuvenită. Anatemizează Sinodul de la Hieria, „întrunit din prostie și din sminteală“, precum și pe distrugătorii și detractorii icoanelor.

Părinții, emoționați sau impresionați de un început atât de abrupt, acceptă, prin vot, profesiunea sa de credință. După el, episcopul de Myra, Teodor, citește un text identic; este numaidecât reintegrat. Dar dintre cele trei, mărturisirea care stoarce cele mai multe lacrimi asistenței este cea a lui Teodor de Amorion.

Cu accente patetice și hohote de plâns în glas, în genunchi în fața altarului, cu capul plecat, el promite să acorde icoanelor iubirea și afecțiunea pe care li le dovedise odinioară. „Am păcătuit împotriva Cerului și împotriva voastră“, strigă el deodată, invocând mijlocirea sfinților în Ziua Judecății. După ce i s-a ascultat spovedania, ia cuvântul Tarasios. Cei trei episcopi stau în picioare în fața cărții deschise a Evangheliei. El le cere monahilor prezenți, pe care îi știe ostili, dar luați pe nepregătite, apoi celorlalți membri ai sinodului să decidă asupra reintegrării celor trei episcopi. Aceasta nu întâmpină piedici. Vasile de Ancyra, Teodor de Myra și Teodor de Amorion pot să-și reia locul în sânul adunării.

Reintegrările celorlalți episcopi iconoclaști vor provoca debateri mai lungi și mai dificile. Călugării și-au revenit din surpriză și au adoptat în comun o atitudine de fermitate. Hypatios de Niceea, Leon de Rhodos, Gregorios de Pessinonte, Leon de Ikonion, Georgios de Hierapolis și Leon de Karpathos sunt acuzați nu doar de erezie, dar și de a fi ținut, în cursul anului trecut, diferite reuniuni pentru a împiedica adunarea de la Sfinții Apostoli. Chemați laolaltă în fața membrilor sinodului, ei înge-nunchează și declară că au păcătuit din ignoranță și din prostie. Aceste scuze colective nu sunt suficiente. Tarasios le cere explicații suplimentare.

În dezbaterea care urmează iese la iveală toată munca de pregătire efectuată cu răbdare de patriarh. El își bazează argumentația pe un mare număr de texte extrase din Scripturi, din operele patristice sau din autori mai recentți, cărora le dă uneori o interpretare personală. Îi obligă astfel pe opozanții săi să recurgă la același arsenal de texte și să se arate, în mod inopinat, capabili de contraargumentație în privința unor puncte asupra cărora el s-a pregătit dinainte. Discuțiile care înconjoară problema reintegrării prelaților iconoclaști pocăiți scot în evidență divergențele dintre Tarasios și clerul de mir, pe de o parte, și monahii care se vor paznicii înverșunați ai tradiției ecleziastice și refuză orice compromis, pe de altă parte.

De cum a ascultat aceste mărturisiri, Tarasios se apucă să demonstreze, sprijinindu-se pe texte alese, că episcopii iconoclaști

pot fi reintegrați. Demonstrația sa îi convinge lesne pe episcopii illyrieni și orientali. Dar iată că se ridică egumenul Sava de la mănăstirea Stoudios; el pune problema valabilității hirotonirii episcopilor iconoclaști. În replică la argumentele lui Tarasios, el opune un text al Sfântului Vasile. Patriarhul e nevoit să-și impună voința pentru ca ierarhii iconoclaști, după ce au reluat pe cont propriu declarația lui Vasile de Ancyra, să fie reintegrați. Dar înainte de a accepta reîntoarcerea lui Gregorios de Neocezarea în rândurile lor, părinții vor discuta îndelung. Bătrânul episcop nu va obține nimic până în 28 septembrie. Călugării au ridicat problema episcopilor care îi supuseseră la violențe pe iconofili. La puțin timp după reintegrarea lui Gregorios, votată de majoritate, Sava de la Stoudios încă îl mai denunță nominal ca pe unul dintre capii sinodului din 754. E nevoie de toată abilitatea lui Tarasios și de intervenția logothetului Ioan pentru ca afacerea să se oprească aici. Ea dovedește însă că monahii nu se consideră legați de hotărârile majorității. Ei singuri sunt adepții adevăratelor principii evanghelice și deci singura Biserică autentică a lui Hristos. Această Biserică a celor „curați“ ar avea chiar un drept de control asupra episcopilor și ar fi singura care poate verifica în mod legitim canonicitatea alegerii sau numirii lor. Or, toată lumea știe că alegerea lui Tarasios n-a fost canonică.

La acest început de sinod, după realizarea păcii și a uniunii, principala preocupare a patriarhului este de a dovedi universalitatea adunării. Acestei probleme îi sunt consacrate următoarele două sesiuni. Se dă citire scrisorilor papei Adrian, debarasate de tot ce-ar putea umbri climatul de înțelegere, cum ar fi politica externă a împăraților. Afirmarea ecumenicității este importantă deoarece Sinodul de la Hieria se proclama, și el, Sinod Ecumenic, chiar dacă nu primise legați pontificali, iar celelalte trei patriarhate nu trimiseseră decât proteste. În perspectiva întrunirii de la Hieria, caracterul universal al împăratului era cel care îi îngăduia să-i reunească pe toți episcopii din *oikoumene* – universul locuit. Și împingându-l pe papă într-un rol subaltern, făcea din el un aliat obiectiv al iconodulilor.

DEZBATERI ȘI CONTROVERSE

Din 1 octombrie încep adevăratele lucrări ale sinodului. Acum sunt prezenți toți ierarhii. Dezbaterile sunt conduse în mod eficient. Citirea proceselor-verbale dă impresia fermă că nimic n-a fost lăsat la întâmplare. Cooperarea dintre legați și Tarasios și a acestuia cu episcopii este foarte clară. Când influența călugărilor se face cu adevărat simțită, observăm că a existat o colaborare a patriarhului cu marile personalități ale monahismului, în special cu Sava de la Stoudios. Acesta e sensibil îndeosebi în privința anumitor canoane disciplinare. Cu titlu de exemplu, să ne oprim asupra sedinței din 4 octombrie.

Ea începe cu o condamnare a iudeilor, a sarazinilor, păgânilor, samaritenilor, maniheilor și a altor câtorva, acuzați de a fi instigatorii mișcării iconoclaste. Părinții examinează timp de mai multe ore mărturii ale unor autori care arată că pseudosinodul de la Hieria a falsificat tradiția. Brusc, Tarasios întrerupe lecturile; el îi dă cuvântul *synkellos*-ului Ioan pentru a citi o însemnare pregătită dinainte și aprobată în prealabil de Tarasios. Când citirea se încheie, egumenul de la Stoudios ia cuvântul. El cere să se restaureze cultul icoanelor, cu rol de mijlocitor, așa cum se făcea în trecut. La această propunere, Tarasios cere părerea sinodului. Atunci, primul dintre legații romani, arhipreotul Petrus, citește la rândul său o însemnare pregătită împreună cu omonimul și confratele său. E vorba de o petiție foarte solemnă a celor doi legați către capii adunării și toți membrii ei. „Ni se pare drept, în concordanță cu tot ce am mărturisit și mai cu seamă în concordanță cu străvechea tradiție a Bisericii Ortodoxe, așa cum ne învață Sfinții Părinți, să se aducă în mijlocul nostru o icoană vrednică de evlavie, ca s-o cinstim. Mai facem, de asemenea, o altă propunere: ca toate scrierile împotriva sfintelor imagini să fie distruse cu anatema sau să fie aruncate în foc. Cerem ca sfântul sinod să se pronunțe dacă e de acord și asupra acestui punct!“

Adunarea reia imediat: „Să se aducă [icoana]! Să se facă [ceea ce s-a propus]!“ Cei doi legați precizează prima propunere pe care au

făcut-o. „Dacă sinodul dă poruncă, fie ca, începând de mâine, să se expună o icoană vrednică de evlavie și ca toată lumea s-o cinstească.“ „Așa să se facă! Așa să se facă!“ – strigă toți episcopii și toți monahii prezenți. *Synkellos*-ul Ioan îl preamărește pe Dumnezeu pentru existența orașului Niceea, care, în două rânduri, a salvat credința. Apoi, din nou, tot sinodul izbucnește în aclamații și anateme. Astfel ia sfârșit a cincea sesiune. Dacă trecem rapid în revistă detaliile acestei zile, ne dăm seama în mod limpede că totul a fost pregătit dinainte. Cu o asemenea muncă prealabilă și o asemenea încadrare, nicio disidență nu se poate exprima. Nici măcar monahii nu pot vorbi decât prin glasul câtorva. În schimb, ne este mai puțin cunoscut felul în care au fost elaborate cele 22 de canoane disciplinare. Aici, influența zeloților este mai mare. Cum să nu vedem în cel de-al treilea canon o aluzie la alegerea lui Tarasios și un reproș? „Dacă vreun episcop, folosind dregători lumești, și, prin aceștia, s-ar face stăpân pe o biserică, să se caterisească și să se afurisească [de asemenea] și toți părtașii lui.“ Multe dintre aceste canoane prin care se exprimă refuzul oricărui compromis cu lumea seculară anunță marea reformă a monahismului răsăritean, operă a lui Platon de la Sakkoudion și a nepotului său, Teodor Studitul.

Pe 13 octombrie, în cea de-a treisprezecea ședință a sinodului, în fața a 342 de episcopi și egumeni și în prezența unui mare număr de invitați, dintre care majoritatea aparțin lumii monastice, episcopul calabrez Teodor al Tauraniei citește *horos*-ul, adică textul oficial al canoanelor elaborate în zilele precedente. El afirmă temeinicia și legitimitatea cultului imaginilor. Și precizează că icoanele constituie obiect al duliei, și nu al latriei, aceasta fiindu-i rezervată doar lui Dumnezeu. *Horos*-ul conține și anatema contra principalilor instigatori la erezie. Un număr de episcopi iconoclaști, printre care Ioan al Nicomediei și Constantin al Nacoliei, sunt anatemitizați, în timp ce, dimpotrivă, patriarhul Germanos, Ioan Damaschinul și Georgios din Cipru sunt proclamați „de veșnică amintire“. Nu se suflă niciun cuvânt despre acțiunea bazileilor Leon al III-lea, Constantin al V-lea și Leon al IV-lea. Dorința împărătesei ca nicio decizie sinodală să nu păteze amintirea străbunilor fiului său și să dăuneze gloriei

demnității imperiale a fost deci respectată. Tarasios trimite degrabă o serie de scrisori. Prima e destinată împăraților, pentru a le aduce la cunoștință rezultatul sinodului și a le mulțumi pentru cooperarea lor. Ea este dusă de o delegație alcătuită din episcopi și egumeni, care pleacă imediat. A doua e trimisă papei Adrian I, pentru a-l anunța de fericita încheiere a sinodului. Patriarhul insistă în chip deosebit asupra rolului eficace jucat în această privință de bazilei. Altele, având un conținut asemănător, sunt expediate celor trei patriarhi orientali. În zilele care urmează, părinții pleacă de la Niceea la Constantinopol, unde, în prezența Irinei și a lui Constantin, urmează să se țină ultima sesiune a sinodului.

TRIUMF AȘTEPTAT

Ultima ședință a celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic este un adevărat triumf pentru Irina și pentru iconoduli, care, de acum încolo, sunt susținătorii cei mai hotărâți ai puterii sale. Cu acest prilej, împărăteasa îi reunește pe toți participanții la palatul Magnaura în 23 octombrie 787. În absidă, Irina și Constantin stau pe tronurile lor, de o parte și de alta a Evangheliei, deschise pe un pupitru aflat în văzul tuturor. În fața lor au luat loc părinții sinodului; legații și patriarhul stau în imediata apropiere a suveranilor. Restul mării săli e ocupat de senatori, reprezentanții demelor și înalți funcționari. Câțiva soldați aleși cu grijă protejează asistența.

Nimic n-a fost omis pentru a da ceremoniei toată strălucirea. Pretutindeni, torțe și lumânări fac să sclipască mozaicurile de aur ale tavanului și pereților. Covoare groase și sclipitoare acoperă pardoseala din marmură multicoloră. Irina prezidează. De cum se termină lungul șir al intrărilor și saluturilor adresate suveranilor, ea îi dă cuvântul patriarhului Tarasios pentru a închide lucrările adunării. Odată ce acest lucru a fost făcut, ea le adresează părinților mulțumirile ei și laudă Cerul pentru uniunea restaurată. Apoi diaconul și cubicularul Cosmas citește *horos*-ul sinodului. Episcopii, invitați să se exprime la sfârșitul lecturii, strigă

într-un glas: „Asta e ceea ce credem; asta e ceea ce gândim; asta e ceea ce am semnat de comun acord; asta e credința Apostolilor, asta e credința Părinților; asta e credința ortodoxă; această credință e cea care a întărit universul!“ Sunt rostite apoi anatemele. Tomul – registrul în care sunt consemnate în scris hotărârile sinodului – este adus împăraților. Tarasios îl prezintă cu smerenie și îi roagă să-l semneze. Pulpana veșmântului îi acoperă mâinile în care ține Tomul deschis. Se apropie de suverană. Eticheta ar cere totuși ca ea să fie a doua care semnează. Dar încă de la începutul sinodului, tot protocolul e dat peste cap. Irina este adesea tratată ca principal bazileu. Constantin al VI-lea semnează și el: atașamentul său față de icoane este, fără nicio îndoială, sincer. Dar oare tolerează într-adevăr această schimbare adusă etichetei și formelor ce țin de actele vieții publice? Staurakios, omul atotputer-nic al regimului, preia din mâinile tânărului bazileu de 27 de ani Tomul, pe care îl predă cu solemnitate patriarhului Tarasios.

Atunci izbucnesc aclamațiile întregii adunări: „Ani mulți împăraților! Ani mulți lui Constantin și mamei sale, Irina⁹! Ani mulți împăraților victorioși! Ani mulți împăraților aducători de pace! Veșnică amintire noului Constantin și noii Elene! Trăiască în pace! Fie ca Împărăția lor să dăinuie! Doamne ceresc, apără-i pe domnii pământului!“

„După ce totul a fost citit și auzit de adunare, de preamăriții domni și de poporul iubitor de Hristos, cu toții, convinși, au aderat la adevăr. Apoi episcopii au reluat alături de popor ovațiile, după datină. Palatul era plin de o mulțime de oameni; tot orașul era acolo, cu ierarhia militară. S-au ridicat cu toții de la locurile lor, lăudându-l pe Dumnezeu, după vrerea căruia se făcuse, într-o bucuroasă rugăciune de mulțumire.“ Astfel, sinodul se încheie. Palatul și orașul

⁹ Dacă textul care ni s-a păstrat este exact, putem observa că eticheta își reintră aici în drepturi. Derapajul care face încetul cu încetul din Irina principalul suveran și îl deposează pe fiul său de orice posibilitate de a domni singur este abia schițat. Și totuși acest sinod, prezentat ca victoria împărătesei asupra dușmanilor credinței, este cel care îi va da posibilitatea de a exercita o putere personală legitimă.

sunt în sărbătoare. Împărăteasa oferă, după toate probabilitățile, serbări pentru a marca întoarcerea la Ortodoxie. Hipodromul, loc de suferință a iconodulilor prizoniți cu cincisprezece ani în urmă, devine în această zi locul triumfului lor postum.

Dar această concordie regăsită a Bisericii nu trebuie să iluzioneze. Comunitatea monahală nu e satisfăcută de un sinod manevrat, condus de puterile seculare, și pe parcursul căruia n-a izbutit întotdeauna să se facă auzită. Călugării nu vor ca o astfel de ingerință a puterii vremelnice să se repete. Ei sunt pregătiți să-și ia revanșa la cea mai mică greșeală a lui Tarasios. Irina, care le cunoaște desigur starea de spirit și care îi consideră drept principalele victime ale iconoclasmului, îi copleșește cu favoruri. Mănăstirile înfloresc. *Basilissa* știe cum să facă uitat faptul că este singura răspunzătoare de înălțarea la tronul patriarhal a lui Tarasios, care le displace atât de mult, și că a dirijat de la distanță sinodul după bunul ei plac. Monahii nu întârzie să-i atribuie tot ce consideră ei a fi părțile bune ale restaurării imaginilor. Acțiunile ei în favoarea lumii monahale și propaganda oficială continuă să facă din ea marea prietenă a oastei lui Dumnezeu pe pământ.

Însă o altă amenințare apasă asupra păcii regăsite. Ea nu vine din Bizanț și nici măcar din lumea orientală, unde deciziile de la Niceea sunt bine primite chiar și dincolo de hotarele Imperiului, ci din Occidentul îndepărtat. Papa este totuși pe deplin de acord cu *horos*-ul proclamat la 23 octombrie 787, chiar dacă nu a obținut satisfacție în privința anumitor puncte: restituirea patrimoniilor pontificale, restabilirea jurisdicției romane asupra Italiei de Sud și a Illyricumului... Dar le sacrifică restaurării Ortodoxiei în Bizanț și redobândirii unității Bisericii Ortodoxe. Își va păstra atașamentul față de hotărârile celui de-al VII-lea Sinod Ecumenic, în ciuda tuturor presiunilor la care va fi supus.

11. CONTESTĂRI OCCIDENTALE ȘI TULBURĂRI LA FRONTIERE

NAȘTEREA UNEI AMBIGUITĂȚI

Papa Adrian I este un mare aristocrat roman. Crescut de unchiul său Theodotus, el aparține unui cerc care păstrează încă relații privilegiate cu Imperiul. Epoca în care Roma avea un duce bizantin nu e prea departe. Ultimul duce cunoscut și-a exercitat funcțiile în jurul anului 756¹. Provenind dintr-un mediu conservator, e normal ca pontiful să aibă o viziune foarte tradițională asupra ecumenismului Bisericii. În această privință, el împărtășește întru totul concepția lui Tarasios și a Irinei. Pentru ei, Biserica universală este cea a celor cinci patriarhate: Roma, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim.

Această concepție mediteraneeană despre Biserică are două principale defecte. Primul este că nu ține cont de dezvoltarea

¹ Ulterior, ducatul Romei, pe care îl întâlnim în surse, este, sub același nume, o entitate politică și geografică diferită. Ducii romani, precum Ioannis, aflați pe atunci în funcție și tată al viitorului papă Ștefan al IV-lea, își exercită funcțiile în cadrul unei circumscripții mult mai mici decât în epoca imperială, cu puteri foarte diferite.

iremediabilă a islamului. Trei dintre cele cinci patriarhate se află, de o sută cincizeci de ani, pe pământ musulman și numărul credincioșilor de acolo scade în mod considerabil. Al doilea este că neglijează creștinarea întregii Europe Occidentale și extinderea curentelor misionare la lumea germanică. Acceptând ca doi legați aleși de el să reprezinte de unii singuri Occidentul, Adrian I nu a luat în considerare alunecarea centrului de greutate al lumii creștine spre Europa atlantică și de rolul recent jucat de tinerele și viguroasele Biserici ale regatelor barbare.

Or, această creștinătate în expansiune are o pondere din ce în ce mai mare. Roma nu ignoră acest fapt; Adrian îl felicită cu regularitate pe principalul ei campion, Carol, regele francilor, fiindcă poartă tot mai departe flamura credinței și a romanității. În 785, el îl felicită pentru faptul „de a fi izbutit, cu ajutorul Domnului și intervenția Sfinților Apostoli Petru și Pavel, să-i înduplece pe saxoni și să conducă întreaga lor nație la izvorul sacru al botezului“. Pe de altă parte, pontiful nu uită rolul regelui franc în eliminarea pericolului pe care longobarzii l-au reprezentat pentru papalitate. El reamintește acest lucru într-o scrisoare adresată bazileilor cu puțin timp înaintea sinodului. În această misivă, Carol e prezentat ca eliberatorul, strălucitul restaurator al statelor pontificale și un generos donator de ofrande ce servesc la iluminatul bazilicii Sfântul Petru și ajutorarea romanilor nevoiași.

Patriciu al romanilor, cel dintâi rege franc care a venit la Roma, Carol este pătruns de acest rol pe care i-l atribuie papalitatea în Occident, ca o continuare a acțiunii tatălui său. Această impresie de a fi cel mai credincios slujitor al scaunului lui Petru și un glorios zid de apărare al Ortodoxiei creștine în fața lumilor păgână și musulmană este cea care îi dictează refuzul de a juca un rol subordonat de îndată ce e vorba despre afacerile Bisericii universale. Carol evaluează, fără îndoială, mai bine decât papa locul pe care îl dețin aceste state în ansamblul creștinătății. El e ferm hotărât să impună respectarea a ceea ce lui i se pare drept.

RELĂȚIILE DINTRE CAROL ȘI ADRIAN I

Între cei doi bărbați există în orice caz o neînțelegere, ba chiar o rivalitate. Evenimentele din 774 o demonstrează din plin. Carol îl asediază la acea vreme pe Desiderius, regele longobarzilor, adăpostit în spatele fortificațiilor capitalei sale, Pavia. La apropierea sărbătorilor pascale, regele francilor hotărăște să lase pe loc armata și să plece în pelerinaj la Roma. Departate de a-l bucura, pe Adrian această veste îl neliniștește. De câteva luni, el practică o politică de expansiune teritorială care a dat primele ei roade de curând, când ducatul Spoleto a fost reunit cu cel al Romei. Papa se teme ca venirea regelui francilor să nu tulbure totul.

El îl primește totuși conform protocolului bizantin care slujea cândva la primirea exarhilor Ravennei și a patriciilor. Pe 2 aprilie 774, în Sâmbăta Mare, pe când Carol se apropie de zidurile Orașului Etern, Adrian îi trimite în întâmpinarea sa pe toți șefii armatei, cu stindardul pontifical. Această primă primire are loc la Noves, un burg situat la treizeci de mile de Roma, lângă lacul Bracciano. La o milă de Vatican sunt prezenți, pentru o a doua primire, milițiile pedestre și comandanții lor, precum și copiii din școli, purtând ramuri și frunze de palmier. Când Carol îi vede pe purtătorii de drapel ai celor șapte diocese, descalecă și continuă pe jos drumul de-acum foarte scurt care îl desparte de bazilica Sfântul Petru. Pontiful și înaltul cler roman așteaptă la intrarea atriumului din fața basilicii. Carol urcă treptele, sărutându-le una după alta, cu aceeași smerenie ce caracterizează pioșenia regilor barbari. Când ajunge în dreptul lui Adrian, cei doi bărbați, care se văd pentru prima oară, se îmbrățișează. Apoi pătrund în biserica în care răsună cântările corului. Însoțit de suita sa, regele merge direct la *Confessio*-ul Sfântului Petru², unde se prosternează îndelung. Timp de patru zile,

² *Confessio*-ul Sfântului Petru este locul în care odihneau rămășițele sale pământești. El se află în cripta de sub altarul principal situat în absida care prelungeste naosul central. [Termenul *Confessio* se referă la mărturisirea de credință a Apostolului Petru care a dus la martiriul său – n. tr.]

papa și regele urmăresc împreună ceremoniile religioase. Dar această concordie oficială nu e lipsită de gânduri ascunse. Carol o știe. Chiar înaintea intrării sale în Roma, Adrian i-a cerut să jure că nu se va caza în oraș, ci, împreună cu însoțitorii săi, pe celălalt mal al Tibrului. Reședința pontifilor – situată pe atunci la palatul Lateran – este în afara accesului direct al trupelor france.

Sărbătorile pascale sunt splendide, iar locul – de natură a mișca firea pioasă și simplă a lui Carol. Acesta e contextul în care are loc ultima întrevedere dintre cei doi bărbați, pe 6 aprilie. În această zi, promisiunile regelui franc întrec toate speranțele lui Adrian. Carol confirmă donația făcută de Pepin Sfântului Petru, cu vreo două zeci de ani în urmă. *Liber Pontificalis*, cronica pontificală oficială, precizează: „Prevederile ce-i erau anexate au fost aprobate de rege și de dregătorii săi; apoi, după propria-i voință și în mod spontan, Carol, regele preacreștin al francilor, a pus să se întocmească de către Itier, capelanul și notarul său, o altă făgăduială de donație, întocmai celei dinainte. Prin ea, el ceda prefericitului Petru și papei aceleași cetăți și aceleași teritorii, înlăuntrul aceleiași linii de hotar menționate în acea donație.” Patrimoniul Sfântului Petru devine astfel un vast stat incluzând Parma, Mantova, exarhatul Ravennei, Veneția, Istria, Corsica, ducatele Spoleto și Benevento. Aproape întreaga Peninsulă Italică ar fi trecut astfel sub controlul direct al papalității. Sursele france nu spun nimic despre acest text, aflat în mare parte la originea ambiguității relațiilor viitoare dintre Adrian I și regele francilor, care se va grăbi să-și uite promisiunea. Ce s-a petrecut în 6 aprilie 774? Carol este sub impresia emoției și a uimirii. Drept mulțumire pentru somptuoasele sărbători pascale pe care i le-a oferit, el îi face lui Adrian promisiuni pe cât de vagi, pe atât de nesăbuite. Adrian, acest mare aristocrat care urmărește hegemonia asupra întregii peninsule, i le-a smuls destul de ușor, însă fără a obține angajamente în scris.

Această primă ședere a lui Carol la Roma arată toate limitele colaborării ce va exista ulterior între papă și monarhul său protector. Cei doi nu au pretutindeni aceleași interese, mai ales în privința domeniului laic. De altfel, Adrian nu ține seamă de

pretențiile celorlalți principii italieni. Arhiepiscopul Ravennei încearcă totuși să-și croiască un principat independent, precum cel al episcopului roman. Ducele de Friuli visează să recupereze coroana lui Desiderius, trecută pe capul lui Carol. Cât despre longobarzii din Benevento și bizantini, ei nu știu nimic despre acordurile dintre Sfântul Scaun și Carol.

Adrian înțelege neîntârziat faptul că regele francilor dorește să ducă propria-i politică italiană. De Paștele anului 780, Carol, însoțit de regina Hildegard, de fiica sa Gisela și de cei doi fii, Carloman și Ludovic, vine într-un al doilea pelerinaj pascal în orașul lui Petru. Însă de această dată călătoria are și un alt scop, botezul lui Carloman, în vârstă de 4 ani. Copilul își schimbă atunci numele: îl primește pe cel al lui Pepin. Dar în afara oficierii ceremoniei baptismale, regele îi cere lui Adrian să-l ungă pe copil rege al Italiei, iar pe fratele său, rege al Aquitaniei. Visul ambițiosului pontif roman se spulberă. Pepin, rege al Italiei, e instalat de tatăl său la Pavia câteva săptămâni mai târziu. Domnia lui este nominală, puterea fiind de fapt exercitată de vărul său, Adalard, și de funcționarii franci. Vicerege, el nu acționează decât din împuternicirea tatălui său, care rămâne, singur, regele francilor și al longobarzilor. Republica Sfântului Petru este teoretic independentă, însă funcționarii franci instalați în toată peninsula nu se sfiesc să intervină în treburile ei, în ciuda protestelor și reclamațiilor papei. Patriciul romanilor continuă deci, treptat, politica regilor longobarzi; el se pregătește să realizeze, mai devreme sau mai târziu, în folosul său, unitatea Italiei. Nimic nu pare să se împotrivească scopului lui Carol, căci planul uniunii matrimoniale a fiicei sale Rotruda cu bazileul Constantin al VI-lea îi garantează bunele grații și neutralitatea bizantine.

Din această nouă situație creată în Italia, Adrian I trage câteva concluzii practice care îl îndepărtează și mai mult de Imperiu. Între 772 și 781, modul de datare a actelor Cancelariei pontificale se schimbă. Până în 772, ele sunt datate cu anii de domnie a împăraților. Cu începere din 781, se utilizează o nouă formulă: „Sub domnia Domnului nostru Dumnezeu și Mântuitor Iisus Hristos

cu Dumnezeu Tatăl Atotputernic și Duhul Sfânt, în toate veacurile.“ Totodată, Adrian I începe să bată monedă în numele său. Este semnul palpabil că se desparte definitiv de Bizanț. Faptul abia dacă e resimțit la Constantinopol. Irina are pe atunci alte griji și, în privința acestor probleme, modul ei de acțiune nu este diferit de cel al predecesorilor săi.

ÎNTRE FRANCI ȘI BIZANTINI

Pe măsură ce își consolidează puterea, *basilissa* poate spera să-și realizeze țelurile politice în Occident. Sinodul de la Niceea îi permite să facă din Adrian I un aliat. Acesta vede în sinod mijlocul de a recupera drepturile Sfântului Scaun pierdute sub domnia lui Leon al III-lea. Foarte repede dezamăgit în această privință, el continuă să joace cartea Imperiului pentru a ușura presiunea constantă a lui Carol, pe care îl consideră stânjenitor. De altfel, papa încearcă să aducă demnitatea regală a Carolingienilor la un nivel inferior celui la care o plasaseră unii dintre predecesorii săi sub domnia lui Pepin cel Scurt. Chiar dacă, în corespondența sa cu Carol, îl califică drept *magnus* (mare), titlu imperial, și îl compară mereu cu David, aceste formulări rămân de domeniul protocolului. În ochii săi, autoritatea regală este într-adevăr de origine divină; dar regele depinde de Dumnezeu și e răspunzător de apărarea Bisericii. Ca atare, puterea regelui este de o calitate inferioară celei a pontifului și a episcopilor. Dar, mai cu seamă, cele două puteri sunt independente și urmăresc, fiecare în funcție de mijloacele sale, scopuri paralele. Adrian se folosește și de ideile pe care le-a dezvoltat, în cursul creșterii puterii regale france, în relațiile sale cu Imperiul. De acum, orice legătură de dependență cu Constantinopolul fiind ruptă, stăpân la el acasă fără a se mai teme, din 777, de ambițiile arhiepiscopului de Ravenna, Adrian poate stabili cu bazeleii relații pe picior de perfectă egalitate, îndeosebi în domeniul credinței și al disciplinei ecleziastice. Asistăm deci, între 780 și 786, la o schimbare progresivă a situației. Adrian I se întoarce

spre Bizanț, unde se rezolvă criza iconoclastă, în momentul în care Irina începe să critice politica francă în peninsula, sprijinind revendicările principelui din Benevento.

Acesta din urmă este acum principele longobard cel mai puternic din peninsula. Originar din Friuli, cultivat, Arichis a fost înscăunat duce de Benevento în 758 de către regele Desiderius, căruia i-a devenit ginere, căsătorindu-se cu fiica sa Adelperga³. Prin această căsătorie, Arichis este deci cumnatul lui Adalgis, care trăiește la Constantinopol de la cucerirea Paviei de către franci și care a primit titlul de patriciu al romanilor și numele grecesc Theodotos. În iunie 774, Arichis a luat titlul de principe. A cerut atunci să fie consacrat de către episcopii ducatului său. A poruncit să se bată monedă cu numele său și a început un program de înfrumusețare a capitalei sale. Speră, fără doar și poate, să facă din acest oraș, refugiu al tradițiilor longobarde amenințate, noua capitală a acestui popor. Arichis este un mare ctitor. El pune să se edifice în Benevento un palat și o biserică nouă, care va primi hramul Sfânta Sofia. Acest sanctuar e construit după modelul bisericii Farului din Constantinopol; este dovada faptului că perioada crizei iconoclaste nu dăunează strălucirii artistice și culturale bizantine. Salerno, reședința favorită a principelui beneventin, e înzestrat cu un palat măreț și cu un impresionant sistem de apărare. Aceste somptuoase edificii servesc drept decor unei Curți sclipitoare, unde literele și artele sunt la mare cinste.

Printre opțiunile sale de politică externă, Arichis privilegiază căutarea și înmulțirea debușeurilor principatului său în Marea Tiraniană. El nu vrea să rămână în afara marilor fluxuri comerciale maritime ce se dezvoltă la acea vreme. De aceea intră în conflict cu ducatul Neapolelui pentru micul oraș portuar Amalfi.

³ Învățătorul acestuia este celebrul Paul Diaconul, istoric și literat longobard, născut în Friuli pe la 720 și mort la Curtea lui Carol pe la 799. El a petrecut ani îndelungași în slujba principelui de Benevento, căruia îi va lăuda înțelepciunea și pasiunea pentru arte și filosofie. Paul Diaconul este cunoscut mai ales pentru scrierile sale și îndeosebi pentru *Istoria longobarzilor*.

Neapole este, teoretic, un teritoriu al Imperiului, însă cu ducele său Ștefan I (766-800), șef al aristocrației napoletane și arhiepiscop al orașului, ducatul s-a eliberat de orice tutelă bizantină. Pe monedele napoletane, efigia Sfântului Ioan, protectorul orașului, o înlocuiește pe cea a împăraților. În administrație și liturghie, limba latină triumfă definitiv. Cu toate acestea, până prin 818-821, ducatul Neapolelui acceptă încă în mod episodic, mai cu seamă când are nevoie de asta, să recunoască autoritatea strategului Siciliei. Războiul dintre Neapole și Benevento rămâne un conflict foarte localizat, care nu angajează relațiile principatului cu guvernul central al Imperiului.

Dar afacerile părții meridionale a peninsulei italiene vor fi tulburate în cursul iernii 786-787 și al primăverii care urmează.

SUB ZIDURILE SALERNO-ULUI

În plină iarnă, Carol decide să părăsească Worms, una dintre reședințele sale renane, „pentru a merge să rezolve treburile din Italia“. La aflarea veștii, principele de Benevento înțelege că această expediție este îndreptată împotriva statelor sale. El știe că e susținut de supușii săi, dar toată lumea cunoaște superioritatea francilor și omniprezența lor în Italia. Amintirea lui Pothon, abatele de la San Vincenzo din Volturmo, una dintre cele mai vestite abații italiene, situată în nordul principatului, este prezentă în memoria tuturor. Cum nu se sfia să-și exprime fățiș dorința de a vedea dispărând dominația francă, el l-ar fi numit pe Carol „câine“. Ca atare, a fost deferit unui tribunal pontifical, care nu l-a declarat nevinovat decât grație susținătorilor săi eclesiastici. Nici Adrian I, nici, cu atât mai puțin, Carol nu au fost încântați de decizia judecătorilor.

Carol își petrece Crăciunul la Florența. El intră în Roma în primele zile ale lui ianuarie. Fiul său Pepin i se alătură. Începe atunci o conferință între cei doi regi, papă și demnitari, pentru a statua în privința afacerilor italiene. Armata francă, pe picior de

război, și cea adusă de regele Italiei campează pe malul drept al Tibrului. Planurile reale sau presupuse ale șefilor lor îi fac să se teamă de ce este mai rău pe locuitorii principatului Benevento. Arichis nu așteaptă. El încheie o pace cu Ștefan I al Neapolelui. Negocierile au fost facilitate de faptul că beneventinii și napoletanii împățășesc aceleași temeri la vestea evenimentelor ce se desfășoară la Roma.

Dar Arichis reacționează și face tot ce îi stă în putință pentru a evita catastrofa. El îl trimite pe fiul său Romuald, încărcat cu daruri, la regele francilor. Tânărul principe îl imploră pe acesta din urmă, în numele tatălui său, să nu pătrundă cu armata în principat. El îl asigură, în schimbul păcii astfel păstrate, că principele din Benevento e gata să-i îndeplinească toate dorințele. Adrian și demnitarii îl presează pe Carol să nu țină seamă de vorbele înșelătoare ale longobardului. Regele franc nu se lasă, de altfel, păcălit de promisiuni atât de vagi; el îi ordonă lui Romuald să se alătore armatei sale când aceasta se pune în mișcare spre sud.

Armata a ajuns în Campania. Benevento este la îndemână; Arichis s-a baricadat la adăpostul zidurilor solide ale Salerno-ului. În timp ce armata sa campează sub zidurile orașului, Carol primește la Capua o solie bizantină. În fața amenințării pe care o reprezintă prezența francilor asupra posesiunilor imperiale în regiune, Irina a trimis ambasadori care să reamintească de planul uniunii matrimoniale dintre Constantin al VI-lea și Rotruda. E un avertisment. Bizantinii îi atrag atenția lui Carol asupra limitelor pe care nu trebuie să le depășească în această Italie pe care ei o consideră teritoriu al Imperiului.

Carol răspunde acestei solii trimițând la Constantinopol pe șambelanul Witbold și pe un oarecare Ioan, necunoscut altminteri. Misiunea ce li se încredințează rămâne misterioasă. Însă, la acest început al anului 787, asistăm la o ruptură treptată a alianței dintre bizantini și franci. Principalul reproș adus de bizantini francilor este acest imperialism care amenință direct ultimele lor posesiuni occidentale. Cât despre franci, ei sunt nemulțumiți că nu li se cere părerea în treburile Bisericii. Ei nu le recunosc

bazileilor nici dreptul de a controla afacerile ecleziastice, pe care li-l dă datina, nici, mai cu seamă, cel de a convoca și de a întruni un sinod ecumenic. Ei refuză o tradiție perimată din cauză că nu mai există identitate între creștinătate și romanitate, cea dintâi depășind cu mult cadrul de-acum sărăcit al celei de-a doua. Din acest moment, adepții celor două concepții despre lumea creștină se înfruntă; nimic nu mai poate opri deteriorarea relațiilor dintre franci și bizantini.

Evenimentele care urmează sunt puțin cunoscute. Putem totuși încerca să le reconstituim. Witbold și Ioan îi comunică Irinei revendicările lui Carol. Poate că el îi propune să coprezideze sinodul ce trebuie ținut pentru restabilirea Ortodoxiei într-un oraș italian, la adăpost de iconoclaști? Carol subliniază atunci calitatea sa de viitor socru al lui Constantin al VI-lea. Propunerea este inacceptabilă pentru împărăteasă, care consideră exagerată ambiția regelui barbar. Irina se simte mai puternică de la neutralizarea trupelor celor mai iconoclaste la Malagina, operație care n-a provocat nicio contestație. Ea se poate lipsi de acest aliat periculos. Ca atare, ambasadorii franci sunt concediați, iar ruperea logodnei dintre tânărul bazileu și Rotruda, pe care bizantinii o numesc Erythro, are loc imediat⁴.

Între timp, în Italia, Arichis i-a transmis lui Carol hotărârea sa de a se supune. Închis în Salerno, principele longobard îi trimite ca ostatici regelui francilor pe fiul său mezin, Grimoald, și doisprezece dintre cei mai nobili seniori ai ducatului său. Carol, care este mai puțin sigur de victoria sa, acum, când nu se mai poate bizui pe neutralitatea bizantinilor, acceptă să negocieze. El i-l trimite atunci lui Arichis, care refuză în continuare să iasă din

⁴ Ne putem imagina că lucrurile se vor fi petrecut după cum urmează. Solii bizantini poate că vor fi venit la Capua pentru a cere realizarea planului de căsătorie dintre bazileu și prințesa francă. Dar Carol este un tată preocupat să-și țină fiicele aproape. În cazul acesta, el i-ar fi trimis pe Witbold și Ioan pentru a câștiga timp. Bizantinii, mereu nu puțin favorabili uniunii împărașilor lor cu prințese barbare, vor fi făcut atunci ca planul să dea greș. Irinei nu-i va fi displăcut faptul că fiul său pierdea un socru atât de puternic și ambițios.

Salerno, pe celălalt fiu al său, Romuald, cu plenipotențari care primesc jurământul său de supunere, precum și cele ale tuturor demnitarilor principatului. Se încheie un acord. „Fără a zăbovi asupra acestui semn de încăpățânare [refuzul lui Arichis de a se prezenta personal înaintea lui Carol], regele, în interesul poporului, a acceptat chezașii ce-i erau oferiți și, printr-o favoare specială, l-a scutit pe Arichis de a veni el însuși să facă act de supunere.” *Missi dominici* franci vor merge prin toate orașele și burgurile ducatului pentru a primi jurământul de credință pe care Carol îl cere de la fiecare cetățean longobard. Pe de altă parte, principele de Benevento se angajează să plătească un tribut de 7 000 de galbeni pe an. Campania se încheie fără vreo luptă adevărată și printr-o supunere facilă a Italiei meridionale. Carol știe că riscă ostilitatea bizantinilor și războiul dacă merge mai departe în cuceririle sale italiene. Eșecul planului de căsătorie a fiicei sale cu împăratul îi displace regelui, dar îi convine tatălui. Rotrudă va rămâne la palat, iar el va refuza să se despartă de ea. Tânăra fiică va avea amanți și concubini, însă niciodată un soț care s-o poată lua din preajma acestui tată care „nu cina niciodată și nu pornea niciodată la drum fără ei [copiii săi]” (Eginhard).

Din 24 până în 28 martie 787, Carol petrece sărbătorile de Paște la Roma. Apoi se întoarce în Galia pentru a pregăti o expediție împotriva lui Tassilo al III-lea, duce al Bavariei, vărul său primar, dar și soțul Liutbergăi, una dintre fiicele lui Desiderius, a cărui independență devine incompatibilă cu ambițiile lui Carol în privința Europei Centrale.

MANEVRE DE INFLUENȚARE

Abia ce a traversat regele francilor Alpii, că Arichis își arată dorința de a se descotorosi de tutela sa. El începe negocieri cu bizantinii, ajungând la un acord la începutul verii 787. Alianțele sunt din nou bulversate. Arichis primește o mulțime de avantaje, printre care se numără și titlul de patriciu, care îl face un

demnitar al Imperiului de rang egal cu cel al strategului Siciliei. Se pregătește o expediție a cărei comandă este încredințată cumnatului său, Adalgis. Ea ar urma să pornească din nord și, trecând prin Treviso și Ravenna, să acționeze împreună cu armata beneventină pentru a-i alunga pe franci din Italia. Planul acesta nu se va realiza.

În timp ce se pregătește să plece la Constantinopol, unde trebuie să rămână chezaș conform termenilor acordului încheiat între Arichis și împărăteasă, Romuald, fiul său mai vârstnic, moare pe 21 iulie 787. Durerea îl copleșește pe bătrânul principe și probabil grăbește propriu-i sfârșit, căci, pe 26 august, Arichis moare la rândul său. Patriciul Teodor, strategul Siciliei, însoțit de doi *spatharioi*, toți trei purtând *sagion*-ul roșu brodat cu aur, codicilul, „pieptănul și foarfeca pentru a-i tăia părul“ și, fără îndoială, barba⁵, sunt în drum spre Benevento când află vestea.

Benevento a rămas acum fără duce, căci cel de-al doilea fiu al lui Arichis, Grimoald, este ostaticul lui Carol. De cum află de moartea bătrânului său dușman, regele îl proclamă pe Grimoald duce și își exprimă dorința de a-l vedea domnind, nu fără a-i fi impus mai întâi promisiuni și tratate. În Benevento, longobarzii nu așa văd lucrurile. Văduva lui Arichis, Adelperga, fiica regelui Desiderius și sora Liutbergăi de Bavaria, preia puterea. Ea se străduiește să urmeze politica defunctului său soț. În acest context, expediția lui Carol în Bavaria, din cursul acestei veri 787, nu este întâmplătoare, căci cei care amenință la acel moment statele sale sunt cu toții copiii sau ginerii ultimului rege longobard al Paviei, mort ca monah la Corbie prin 774–775. Fiul său Adalgis debarcă în același moment pe coastele italiene. Sosirea acestui alt patriciu al romanilor provoacă aproape peste tot în peninsulă o mare agitație. Pentapole, Ravenna, Friuli par pe punctul de a se răzvrăti. Dar vestea morții lui Arichis și așteptarea prea lungă a întăririlor bizantine blochează situația.

⁵ Longobarzii, spre deosebire de franci, poartă barbă.

Carol, care cunoaște aceste mișcări de contestare ce riscă să se transforme într-o răsccoală generală, trimite pe teren două misiuni france însărcinate să obțină garanțiile de fidelitate promise de tratatul încheiat cu Arichis. Însă acești plenipotențieri nu se duc nici la Benevento, nici la Salerno. Simplul zvon că beneventinii, cu ajutorul napoletanilor, vor să-i aresteze sau să-i arunce în mare îi face să se întoarcă din drum. Mai târziu, cu toții vor invoca, pentru a explica insuccesul misiunii lor, pericolul de moarte la care s-au expus.

În schimb, solii Irinei, care se prezintă pe 20 ianuarie 788 la palatul din Benevento, vor fi bine primiți de Adelperga. Ruptura dintre Imperiu și Carol este de-acum totală și lucrurile par să se îndrepte chiar către un conflict armat între cei doi prieteni de altădată. Prințesa nu are totuși libertate de acțiune atât timp cât unicul său fiu supraviețuitor, Grimoald, se află în mâinile lui Carol, care continuă să-l țină ostatic. Ca atare, ea le cere bizantinilor să nu intervină prea devreme, ca să nu pună în joc viața noului principe titular al regiunii. Adelperga obține lesne ca trimișii Irinei să se retragă pentru moment la Neapole. Aici ei sunt primiți cu mare fast, „cu însemne și icoane“, de către ducele și episcopul orașului, Ștefan.

La Roma, Adrian I se sperie de întorsătura pe care o iau evenimentele. El se teme de pericolul pe care îl reprezintă o nouă putere longobardă. Îl imploră pe Carol să-l mențină pe Grimoald ostatic și cere ajutorul unei armate pentru a-i ține la respect pe beneventini. Însă regele francilor nu vrea să cedeze panicii. El primește la Ingelheim, unde își petrece iarna, o delegație de longobarzi din ducat căreia îi promite să-l predea pe Grimoald și să-l pună conducător al principatului, dar cu prețul unui greu jurământ. Viitorul duce se angajează să pună numele lui Carol pe documentele și monedele sale, să reia plata celor 7 000 de galbeni întreruptă după moartea tatălui său și să-și radă bărbia asemenea francilor, ceea ce reprezintă un gest de supunere. Dacă, în ciuda rugămintilor papei, Carol preferă să negocieze cu beneventinii este pentru că Bavaria nu e pacificată decât în aparență și se teme de o alianță între bavarezi și longobarzi împotriva sa. În ciuda

jurământului făcut în octombrie și a prezenței fiului său Theodon printre ostaticii reținuți la Curtea Carolingianului, Tassilo al III-lea, „îndemnat de soția lui, care credea că, prin soțul său, poate să răzbune surghiunul tatălui ei“, a făcut „alianță cu hunii [avarii], vecini occidentali ai bavarezilor, și, fără a se mulțumi să refuze obediența, a adoptat o atitudine provocatoare“ (Eginhard). Avarii sunt și ei îngrijorați de înaintarea francă în Europa Centrală. Soarta lui Tassilo nu este hotărâtă decât în iunie 788. Condamnat la moarte, e grațiat în virtutea legăturilor sale de rudenie cu Casa regală francă și închis la abația Jumièges împreună cu cei doi fii ai săi: toți trei primesc acolo tunderea în monahism. Așa se încheie douăzeci și patru de ani de autonomie aproape completă și se estompează posibilitatea unei mari alianțe între bavarezi, longobarzi și avari.

Carol trimite atunci o armată care să rezolve afacerile italiene. Grimoald călărește în mijlocul francilor. Longobarzii cunosc ultimele succese ale inamicilor lor dincolo de Alpi, iar ajutorul bizantin se face în continuare așteptat. De aceea beneventinii, care nu mai au principe de un an, îi primesc fără reticență pe Grimoald și pe *missi dominici* însărcinați să obțină de la toți oamenii liberi ai principatului faimosul jurământ promis de doi ani. Credincios cuvântului dat, Grimoald, instalat la putere, își respectă angajamentele. Pe monedele lui de argint figurează de-acum monograma lui Carol, iar actele guvernării sale sunt datate cu anii domniei regelui francilor. Bizantinii își arată atunci nemulțumirea. Ei nădăjduiau să facă din Benevento un stat-client, Carol a făcut din el un principat vasal.

UN RĂZBOI NEFERICIT

Acesta este momentul în care neînțelegerea dintre franci și bizantini se instalează în mod durabil în afacerile religioase. În lunile ce urmează închiderii Sinodului de la Niceea și primirii *horos*-ului la Roma, Adrian I îi transmite regelui francilor o

traducere latină a actelor. El reamintește cu aceeași ocazie deplina sa adeziune la hotărârile Părinților și speră să o obțină și pe cea a clerului franc. Textul traducerii documentelor, astăzi pierdut, este opera unui cleric care nu cunoaște bine nici greaca, nici latina. Extrem de mediocră, traducerea este plină de greșeli. În timp ce părinții de la Niceea au stabilit limpede distincția dintre latria propriu-zisă, cuvenită doar lui Dumnezeu, și dulia ce trebuie arătată icoanelor, această traducere vorbește în mod categoric de latria îndreptată către icoane. Scandalul la primirea acestui text este enorm: s-a dedus adesea că regele Carol n-ar fi luat la cunoștință despre cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic decât din aceste concluzii. Episcopii franci împărtășesc indignarea suveranului lor; ei nu admit faptul că au fost excluși de la dezbateri. Erorile din traducere le dau prilejul să atace sinodul nu doar în privința formei, dar mai ales în cea a fondului.

Încă din 788, se întocmește în anturajul regal un *Capitulare adversus synodum*, primul dintr-o serie de texte care pretind să respingă punct cu punct deciziile de la Niceea. În 791, Angilbert, om de încredere al lui Carol, este trimis la Roma pentru a-l invita pe pontif să corecteze hotărârile sinodale „în temeiul judecății și al autorității sale”. Papa, credincios sinodului, îi scrie atunci lui Carol o primă scrisoare; el încearcă pe toate căile să-l convingă de ortodoxia întrunirii de la Niceea și a canoanelor pe care le-a elaborat. Dar eforturile sale sunt zadarnice. Sub supravegherea lui Alcuin, a episcopului de Orléans, Theodulf, și poate a lui Carol însuși, sunt redactate *Libri Carolini* sau *Capitulare de imaginibus*, text adoptat și reluat de Sinodul de la Frankfurt care, în 794, este răspunsul Occidentului la Sinodul de la Niceea. Cu toate acestea, în cursul deceniilor viitoare și în ciuda presiunilor occidentale, Roma nu va reveni niciodată asupra canonicității și legitimității sinodului convocat de Irina și la care Sfântul Scaun a colaborat.

Pentru moment, au cuvântul armele. Francii și longobarzii își concentrează trupele. Guvernul imperial trimite în Italia de Sud o flotă aflată sub ordinele logothetului Ioan, chiar cel care a prezidat Sinodul de la Niceea. Aceste trupe vor îngroșa armata

strategului Siciliei și batalioanele de voluntari longobarzi alcătuite de Adalgis. Winigis, reprezentantul lui Carol, ducele de Spoleto, Hildebrand, și Grimoald se îndreaptă, în fruntea trupelor lor, spre punctul de debarcare a flotei bizantine. Ciocnirea are loc la frontiera dintre principatul Benevento și ducatul Calabriei, în noiembrie. E o înfrângere totală pentru armatele bizantine. Logothetul Ioan își găsește moartea pe câmpul de luptă împreună cu 4 000 de oameni, dacă e să dăm crezare surselor france. O mie de oameni cad prizonieri. Printre ei se află însuși Sisinnios, fratele patriarhului Tarasios. Rămășițele armatei bizantine abia dacă au timp să se întoarcă la navele lor și să se imbarce în direcția Siciliei. Carol nu poartă război doar pe acest singur front. Sudul Peninsulei Italice este un ținut prea îndepărtat de centrul statelor sale pentru a-și putea permite să-și împingă cuceirile și mai la sud. Preferă să pună stăpânire pe posesiunile imperiale din Istria. La o dată care nu se cunoaște, el se erijează în răzbunător al episcopului istrian Mauricius, privat de vedere și alungat din scaunul său pentru a fi vrut să-i predea ținutul. El îi poruncește ducelui de Friuli, Marcarius, să-l reînscăuneze. Astfel începe o serie de intervenții france. În 791, țara este supravegheată îndeaproape. Nu toate libertățile au fost abolite însă; ele îi permit regelui francilor să pretindă oamenii și banii care îi sunt necesari pentru campaniile militare. Dar nu puțini sunt italienii care, fără a regreta neapărat timpurile trecute, nu așteaptă decât o ocazie pentru a se răscula și a se elibera de o tutelă pe care o consideră străină.

Grimoald nu rămâne prea mult timp prietenul francilor. Înfrângerea bizantină din noiembrie 788 nu are decât efecte de scurtă durată. Benevento continuă să fie supus atracției foarte puternice a Imperiului. În plus, e întotdeauna tentant să asmuți marile puteri vecine una împotriva celeilalte pentru a recâștiga un pic din independența pierdută. Cancelaria bizantină se pricepe, de altfel, să fleteze orgoliul principilor barbari. Irina îi propune o nouă alianță lui Grimoald, pe care nu-i e greu să și-l imagineze iritat de puternicul său protector. Propaganda bizantină funcționează în

chip remarcabil: foarte repede, numele lui Carol dispare din documentele beneventine, iar monograma sa, de pe monede. Pentru a pecetlui alianța restabilită între Imperiu și principat, împărăteasa propune chiar și o căsătorie a principelui de Benevento cu Evathia, sora soției lui Constantin al VI-lea. Jurămintele făcute lui Carol sunt din nou uitate. Imediat, Pepin, regele Italiei, pregătește o nouă expediție și, cu ajutorul fratelui său Ludovic, regele Aquitaniei, pătrunde în ducatul de Benevento la începutul anului 793. Campania debutează favorabil. Dar în același moment survine o foamete „atât de gravă, încât soldații au fost nevoiți să mănânce carne în postul Paștelui“. Brusc, ostilitățile se opresc. Dar oare foametea este singura cauză? De fapt, tot pe atunci se află că nestatornicul Grimoald tocmai a repudiat-o pe tânăra sa soție bizantină. Eforturile Bizanțului de a-și asigura în mod durabil amicitia principelui de Benevento sunt la fel de zadarnice ca și cele ale francilor.

Carol abandonează atunci Italia de Sud. El este total absorbit de nimicirea puterii avare. Relațiile Bizanțului cu francii vor rămâne foarte proaste vreme de două decenii. Ele nu se vor remedia cu adevărat decât sub domnia lui Mihail I, al doilea succesor al Irinei. Dar Mihail I va trebui să rezolve o altă problemă, cea a integrării coroanei imperiale a lui Carol în viziunea unitară a lumii pe care încă o au, timp de secole, bizantinii.

VREMURILE EPICE

Lunile ce urmează încheierii Sinodului de la Niceea nu sunt marcate doar de vicisitudinile și eșecurile diplomației și armelor bizantine în Italia. Arabi și bulgari se agită la hotare în 788 și re-purtează câteva succese. Această serie de înfrângeri militare este, fără îndoială, imputabilă conjuncturii. Înmulțirea incidentelor de frontieră nu poate fi atribuită stabilirii unei linii comune a inamicilor Imperiului. Iar aceste insuccese nu au consecințe asupra politicii externe a Irinei. Poate că ele se datorează unei demoralizări a regimentelor imperiale cele mai iconoclaste? Lupta

împotriva simoniei, în care se angajează patriarhul și *basilissa*, constituie ultimul element pus în aplicare pentru a epura clerul de ultimii iconomahi. Această vânatoare de vrăjitoare îi îngrijorează pe acei membri ai armatei care au rămas devotați amintirii și politicii lui Constantin al V-lea.

În Tracia, atacul bulgarilor este o surpriză. Philetos, strategul acestei theme, conduce o expediție de rutină contra bandelor slave nesupuse și turbulente din valea Strymonului când este învins de trupe bulgare. El și oamenii săi cad pradă masacrului. Războiul dintre Bizanț și periculoșii săi vecini pare să se reaprindă. Or, câteva săptămâni mai devreme, în septembrie 788, bizantinii au suferit o altă înfrângere, din partea arabilor. Teofan menționează laconic: „În anul acesta, în luna septembrie, o oștire arabă a pornit împotriva romanilor. Ea a pătruns în thema Anatolikon până în locul numit Kopidnadon. Atunci, adunându-se, strategii romani au mers împotriva ei. Au fost învinși. Mulți au murit și un număr mare dintre *scholarioi* au fost surghiuniți. Printre cei căzuți, s-a aflat Diogenes, un om foarte iscusit, și conducătorii Opsikionului.“ Sursele musulmane nici măcar nu menționează bătălia, simplă ciocnire survenită în cursul unui raid anual.

Evenimentul nu are, într-adevăr, nicio consecință asupra relațiilor dintre Imperiu și califat. Interesul pe care îl prezintă textul lui Teofan este în primul rând acela de a ne informa cu privire la soarta soldaților din *tagmata* iconoclaste care au fost dispersați în septembrie 786. În ciuda dizgrației, ei continuă să slujească Imperiul. Locul acestei fapte de arme nu are nimic excepțional; e vorba cu siguranță de Kome Podandos, unul dintre eternele câmpuri de luptă între bizantini și musulmani, un defileu ce duce din Cappadocia în Cilicia, la nord de Tars, pe vechiul drum roman dintre Ancyra și Ikonion. Forma Kopidnadon este o alterare datorată copistului. Singurul lucru de reținut din această înfrângere este moartea *tourmarchos*-ului⁶ Diogenes. Acest „om iscusit“ este de

⁶ *Tourmarchos*-ul este oficialitatea cea mai importantă după strateg în cadrul unei theme.

fapt prototipul lui Digenis Akritas. *Epopaea lui Digenis* va fi, în lumea bizantină, echivalentul *Cântecului lui Roland* în Occidentul medieval. Roland, conte al comitatului Bretagne, este masacrat împreună cu tovarășii săi la Roncevaux în 778. Diogenes moare pe câmpul de onoare în 788. Coincidența este interesant de remarcat.

Epopaea lui Digenis se elaborează foarte lent. În forma sa desăvârșită, ea este împărțită în opt sau zece cărți ce relatează, de fapt, două povești: cea a tatălui lui Digenis și cea a eroului. Tatăl lui Digenis este un emir sirian, redutabil vrăjmaș al Imperiului. În cursul unei razii, el capturează fiica unui strateg. Frații acesteia vin s-o recupereze. Înfrânt, emirul trebuie s-o predea. Dar el e îndrăgostit nebunește de ea și preferă să treacă cu arme și bagaje de partea bizantinilor. Devine atunci creștin. Din această uniune între un arab și o bizantină se naște Digenis („cu dublă obârșie“).

A doua parte a poemului epic povestește istoria eroului. Dușmanii săi nu sunt arabii, ci niște tâlhari periculoși, *apelatai*. H. Grégoire a descris foarte bine, într-o serie de lucrări consacrate genului epic, evoluția *Epopeii lui Digenis*. Toate evenimentele care îi furnizează intriga sunt posterioare secolului al VIII-lea și datează mai degrabă din epoca în care Bizanțul își retrace frontiera pe Eufrat. E deci normal ca locul acțiunii să nu fie Cappadocia, ci regiunea Samosata, proaspăt recucerită. *Epopaea*, în forma sa definitivă, va fi fost compusă între 928 și 944. Dar ulterior ea va fi îmbogățită cu noi personaje și noi episoade, preluate dintr-o epocă mai recentă.

Putem deci reconstitui originea acestei opere celebre. În secolul al VIII-lea, după moartea *tourmarchos*-ului Diogenes apar jelanii. Ele devin foarte repede cântece populare lirice. Este ușor să ne imaginăm forma primelor versiuni. Diogenes/Digenis trebuie că apărea ca trăgând să moară pe un pat de fier și, la cererea celor strânși în jurul lui, povestea unele dintre isprăvile sale cele mai faimoase. Cântăreții populari adaugă adesea episoade auzite altundeva sau creații proprii. Rapsozii, menestrelii și comedienții, care umblă de la un loc la altul, de la case aristocratice până la

tabere militare, au mult succes. Oamenii Bisericii, precum Arethas din Cezareea (850–932), se plâng de acest lucru.

Cu un public mereu gata să facă din evenimentul cel mai banal un fapt ieșit din comun, de ce ne-ar mira că moartea unui *tourmarchos* cunoscut pentru vitejia sa va fi putut da naștere unei epopei? La douăzeci de ani după dispariția sa, el a devenit o legendă. Este atât de celebru, încât călugărul Teofan, care își redactează pe atunci cronica, e obligat să menționeze obscura ciocnire din 788.

12. UN BASM

AVUȚIA LUI FILARET

„Viețuia în țara paflagonilor un om pe nume Filaret, și acest om, fiul lui Georgios, cel cu nume potrivit¹, era de neam bun printre locuitorii din Pont și Galatia. El era foarte bogat și avea multe cirezi și turme [...], mai stăpânea și patruzeci și opt de țărini întinse [...]. Omul acesta era foarte milostiv și, când un cerșetor venea să-i ceară, mai întâi îi dădea să mănânce pe săturate, apoi îi dăruia ce lucru dorea el și îl lăsa să plece în pace, asemenea lui Avraam cel de demult, primitorul de străini, și lui Iov, iubitorul de săraci... Și cu cât mai mult dădea Filaret, cu atât creștea avuția sa.“

Așa începe *Viața lui Filaret cel Milostiv*, operă pe care nepotul și hagiograful său Niketas o scrie în al doilea deceniu al secolului al IX-lea. Acest document ne lămurește mai bine decât oricare altul cu privire la viața cotidiană din zonele rurale sub domniile ultimilor isaurieni. Dar el este totodată și o sursă foarte prețioasă, deoarece Filaret va fi chemat să-și sfârșască zilele în anturajul

¹ Numele Georgios derivă de cuvântul grecesc *georgos*, care înseamnă „agricultor“.

imperial. La momentul în care începe această relatare, el e bogat. Este un om puternic și, ca atare, aparține nobilimii.

Bogat fiind, Filaret posedă o sută de perechi de boi „de jug“ și patruzeci și opt de ferme. Unii istorici au estimat proprietatea sa la 600 de hectare de teren arabil². Dar, mai mult decât suprafața de pământ posedată, averea sa constă în numărul de capete de vite pe care îl stăpânește. Niketas ne vorbește de 600 de vite, 800 de iepe de pășune, 80 de catări și cai de înșăuat, 1 200 de oi. Creșterea vitelor și a oilor este o sursă de venituri: carnea și lâna sunt trimise spre centre de consum urbane. Cât despre cai, aceștia sunt sigur destinați armatei. Ne aflăm în regiunea unde se găsesc toate hergheliile imperiale și al cărei centru e Malagina. În sfârșit, animalele de tracțiune pot fi închiriate unor vecini care au nevoie de ele. Valoarea unei asemenea cirezi poate atinge între 151 și 180 de livre de aur (adică 40 până la 50 de kilograme de aur). Dar averea lui Filaret nu se oprește aici. El posedă 250 de prisăci. Acestea reprezintă, și ele, o bună sursă de venituri, într-o societate care nu cunoaște zahărul și unde ceara servește la fabricarea lumânărilor care, încetul cu încetul, sfârșesc prin a înlocui opaițele aflate în uz din cea mai timpurie Antichitate. Când familia va fi pierdut toate vitele și toate pământurile sale, stupinele îi vor îngădui încă să trăiască. Exploatația lui Filaret este foarte vastă. Nu încapе îndoială că ea nu e constituită dintr-o singură bucată de pământ, ci dintr-o multitudine de parcele: aceasta e regula marii proprietăți bizantine. Repartizată în 48 de ferme, care posedă, toate, o sursă de apă necesară irigației, și locuința seniorială, ea cuprinde terenuri cultivabile, pășuni pentru cirezi și turme, pârloage și păduri.

Casa lui Filaret este opulentă. Ea e destul de bogată pentru a atrage atenția trimișilor imperiali. Situată în afara satului Amnia, în apropiere de orașelul Granges, ea contrastează cu locuințele

² Despre proprietatea lui Filaret, a se vedea H. Evert-Kappesowa, „Une grande propriété foncière au VIIIe siècle à Byzance“, în *Byzantinoslavica*, 24, 1963, pp. 32–40. Autoarea se bazează pe faptul că o pereche de boi ară în medie cinci până la șase hectare. Însă ea nu ține cont de problemele rotației culturilor.

dărăpănate care se înghesuie în jurul unei biserici modeste. Este, fără îndoială, o casă mare și frumos ornamentată, cu o cupolă și cu porticuri. Sala de primire, aflată în centrul oricărei locuințe aristocratice, este mobilată cu o masă rotundă din fildeș cu incrustații din aur, în jurul căreia pot lua loc treizeci și șase de convivi. E ușor de imaginat că și restul mobilierului trebuie să fie pe măsură.

În sfârșit, avuția lui Filaret este și o avuție în oameni. Bunuri atât de întinse și variate cer un număr mare de servitori și argați. Dacă unele ferme sunt închiriate unor arendași, alte domenii sunt valorificate printr-o mână de lucru alcătuită din robi și iobagi. Prețul obișnuit al unui rob variază între zece și douăzeci de *nomismata*. Dar aceste repere nu ne îngăduie să ne facem o idee clară despre averea lui Filaret. Bogăția sa face ca printre prieteni să se numere cele mai importante personalități ale regiunii. Astfel ajunge să-i cunoască bine pe responsabili fiscalului.

PAFLAGONIA

Obștea sătească nu este omogenă. Între toți acești oameni care lucrează pământul există diferențe de statut. Dar elementul esențial al deosebirii e bogăția. Modul de viață al micului proprietar, al arendașului și al robului este asemănător. Putem evalua pragul de bunăstare după posesia unei perechi de boi, unealtă indispensabilă pentru a trăi în autarhie, idealul de libertate al țăranului bizantin. Legături de solidaritate există totuși. Ele sunt întărite de acțiunea statului, care continuă să considere satul și comunitatea care trăiește în el ca o unitate fiscală unică. Dacă un sătean nu poate să plătească, impozitul pe care îl datorează se repartizează între vecinii săi. În compensație, aceștia posedă un drept de preempțiune asupra oricărei proprietăți rămase vacante în sat. Dar acest sistem se dovedește deficitar, deoarece provoacă două rele: părăsirea pământurilor de către cei care nu mai pot plăti și pleacă să-și caute norocul altundeva și dezvoltarea marii proprietăți, căci numai cei mai

înstăriți cumpără pământurile puse în vânzare. Această a doua consecință nu este încă atât de vizibilă la sfârșitul secolului al VIII-lea precum va fi în epoca împăraților macedoneni.

Comunitatea sătească se administrează singură. „Bătrânii“ iau deciziile; ei reprezintă satul în fața administrației imperiale. Printre notabili se află întotdeauna preotul, căsătorit și tată de familie, care trăiește la fel de modest ca și enoriașii săi. El știe să scrie și el este interlocutorul privilegiat al funcționarilor. Într-un sat ca Amnia, acest rol este exercitat, în mod cu totul firesc, de Filaret. Nu numai milostenia sa este cea care atrage spre el țăranii în căutare de ajutor, ci și poziția sa socială. Într-o societate în multe privințe patriarhală, el este părintele tuturor sătenilor și un sprijin pentru cei din comunitățile învecinate unde posedă ferme.

Rămâne să ne imaginăm Paflagonia în epoca în care trăiește sfântul. Regiune cu munți pleșuvi și platouri calcaroase, ea cunoaște doar parțial excesele climatice ale Anatoliei apropiate. Iernile sunt reci, iar verile – calde și secetoase. Precipitațiile cad primăvara sau sub formă de furtuni care, prin șiroire, dislocă solurile ușoare și fertile. Apa este o problemă și posesia ei constituie sursă de bogăție. Niketas o menționează când face inventarul bunurilor bunicului său. Toate fermele care îi aparțin acestuia au propria lor sursă de apă. Într-un asemenea mediu, ca și pretutindeni altundeva, se practică policultura cu dominantă cerealieră. Grâul, orzul, secara se amestecă deci cu alte culturi, adesea de leguminoase, al căror consum atenuează cu greu carențele unei alimentații în care carnea e rară. Lintea, mazărea și mazărichea constituie, astfel, culturi intercalate. Arborii sunt prezenți peste tot. Măslinul, deja remarcabil în regiunile joase, unde înghețul e puțin frecvent, devine excepțional în regiunea Granges. El e înlocuit de pomi fructiferi, îndeosebi smochini, de stejari și castani. Vița-de-vie nu-i niciodată prea departe. Ea se cațără pe trunchiul copacilor sau se agață de spalieri. Culturile plantate sunt deci pretutindeni regula, iar peisajul este foarte apropiat de cel al *coltura promiscua* italiană.

Pâinea (sau orice turtă din cereale) și vinul constituie cei doi stâlpi ai alimentației bizantine, atât la oraș, cât și la țară. Culesul

viilor este, după seceriș, unul dintre momentele importante ale anului, care nu lasă pe nimeni indiferent, nici măcar pe împărați. Dar ne închipuim cu greu natura vinului consumat. Fără îndoială că e dens, necesitând să fie îndoit cu apă și îndulcit cu miere, când nu-i aromatizat cu mirodenii ca, de pildă, piperul. Cât despre ulei, cel de măsline, rar, este scump. În zonele rurale pontice se preferă cel de susan și alte uleiuri vegetale, dacă nu grăsimea animală. Celelalte alimente provin, aproape toate, din grădina care înconjoară casa. Aceste grădini de legume, bine protejate și împrejmuite de ziduri joase sau de șanțul ce izolează câteodată satul, beneficiază de aproape tot îngrășământul natural, nefolosit în celelalte părți ale terenului agricol, precum și de eforturi de irigare sau, în lipsă, de stropire. Acesta e un indiciu al subdezvoltării. Nu e deci de mirare să vedem în aceste grădini, ce fac obiectul unei îngrijiri constante, aceleași cereale ca și cele semănate pe câmp, un pic mai departe. Recoltele culturii pe teren arid sunt atât de aleatorii! Randamentul nu depășește niciodată trei până la trei și jumătate la unu, rezultat întru totul comparabil cu cele din Occidentul medieval până în secolul al XII-lea.

Dacă rezultatele agricole sunt slabe, cauza principală trebuie căutată în simplitatea tehnicilor folosite. Atelajul, care ignoră calul, nu depășește niciodată perechea de boi necesară pentru a trage plugul. Iar aceasta este înjugată în chip foarte rudimentar printr-un jug prins de greabăn. Ca și plugul, celelalte unelte utilizate în agricultură sunt din lemn, rareori întărit cu un capăt metalic. Ele aparțin în totalitate instrumentarului antic: săpăligă cu două vârfuri (*dikella*) folosită adesea la vie, furcă, hârleț, care completează lucrarea plugului, sanie de lemn prevăzută cu silexuri ascuțite și întrebuințată pentru treieratul la arie (*tribolos*). Nu există, așadar, nicio inovație. Modelele rămân cele antice și încă tot Columella și Varro³ reprezintă autoritatea în materie de științe agricole.

³ Marcus Terentius Varro (116–27 î. Hr.) și Lucius Iunius Moderatus Columella, care a trăit în secolul I, au scris, fiecare, un tratat de agronomie. Ei s-au impus în știința agricolă pe toată durata Imperiului.

Totuși, această fidelitate față de metodele străvechi se însoțește uneori cu câte o perfecționare. În secolul al VIII-lea, plugul cel mai sofisticat al unei lumi care nu-l cunoaște decât pe el este plugul bizantin. Aceeași constatare se impune în ceea ce privește irigarea, mai puțin perfectă, ce-i drept, decât cea pusă la punct în ținuturile islamului. Dar derivațiile și canalele nu sunt frecvente decât în zona grădinilor. Ele servesc adesea la învârtirea roților cu palete ale morilor. Ca regulă generală, bizantinilor nu le place să recurgă la tehnici noi și se poate vorbi de un blocaj al agriculturii deja perceptibil sub dinastia isauriană. Nimic din noile culturi și noile moduri de valorificare practicate în califatul învecinat nu ajunge în Imperiu. Odată cu ocupația musulmană, Sicilia și Ciprul vor cunoaște trestia-de-zahăr, legume noi, precum pătlăgeaua, vânăta, fibre, ca bumbacul, pomi fructiferi, precum caisul sau piersicul. În sfârșit, de notat absența îngrășămintelor. Animalele sunt rare. Ele sunt adesea încredințate unui păstor tocmnit de întregul sat. Acesta le duce la marginile pământurilor cultivabile, deoarece pârlouagele sunt prea amestecate cu parcelele însămânțate și ca atare nu pot servi drept terenuri de pășunat. Îngrășământul se pierde deci în locurile cele mai aride și cele mai improprii oricărei valorificări. Iar cireada sau turma prost hrănită nu are nicio rentabilitate.

Rezultatele agricole sunt, așadar, foarte aleatorii. Succedarea unor ani nefavorabili are efecte catastrofice asupra unei țărâni aflate la limita sărăciei. E suficient să-i moară un bou și sărăcia lucie îl paște pe nefericitul *zeugarates*⁴.

Un episod de acest fel e relatat de Niketas în *Viața* bunicului său. „Un țăran sărac își ara [...] holda, când, dintr-odată, un bou al său căzu la pământ și muri. Neputând să îndure această pierdere, începu a se văita și a plânge și, cu jale mare, își îndrepta tânguiala spre Dumnezeu. «Doamne, nu aveam nimic altceva decât

⁴ *Zeugarates* este țăranul care posedă o pereche de boi. Așa se calculează *zeugarion*-ul, suprafața de teren pe care o pereche de boi o pot ara în fiecare an și care servește drept unitate economică și fiscală.

această pereche de boi și acum mă lipsești de ei! Cum să le mai dau de mâncare nevestei și celor nouă copilași ai mei? Cum să-mi mai plătesc dărilor către împărat? Cum să le înapoiez datoria cămătarilor mei? Căci Tu știi, Doamne, că boul acesta care a murit fusese luat cu împrumut! Ce să fac? Nu știu. O să-mi las casa și-o să fug cât voi putea mai departe, înainte să afle creditorii mei de nenorocirea care m-a lovit și să se repeadă asupra-mi ca niște fiare sălbatice...» Fuga este adesea singura soluție posibilă pentru un țăran ruinat, dar ea atrage după sine îngreunarea poverii fiscale pentru întreaga comunitate a fugarului.

O SCHIMBARE A NOROCULUI

Filaret pare scutit de toate vicisitudinile cu care se confruntă sătenii în mijlocul cărora trăiește. Milostenia sa este proverbială. Țăranii săraci se perindă pe la casa acestui generos protector care împarte, fără a ține socoteala, din resursele personale pentru a-i ajuta pe cei mai defavorizați. Dar năpastele ajung să se abată și asupra lui. El îndură toate necazurile fără a părea cu adevărat afectat de ceea ce i se întâmplă. Aici, Cartea lui Iov servește drept model, dacă nu sfântului însuși, cel puțin hagiografului Niketas, care vede în aceste evenimente lucrarea Satanei, invidios pe atâtea virtuți. Prima dintre nenorocirile care ajung să-l ruineze pe bătrân este recrudescența raidurilor arabe.

„Diavolul i-a împrăștiat avuția și l-a făcut să cadă în cea mai neagră sărăcie, încât nu-i mai rămăsese decât o singură pereche de boi, un singur cal și un singur asin, o singură vacă și vițelul ei, un singur rob și o singură roabă. Apoi chiar țărinile, holdele și viile lui le-au luat în stăpânirea lor vecinii și lucrătorii pământului care viețuiau împrejurul lui, unii cu rugămintele, iar alții cu sila; nu i-a rămas lui mai mult decât casa în care locuia și o holdă.” Lăcomia celor puternici, *dynatoi*, îl ruinează definitiv pe sfântul și mărinimosul Filaret. În secolul al VIII-lea, această categorie de „țanțoși” ai satului care se îmbogățesc și cumpără la prețuri de nimic bunurile

debitorilor lor beneficiază în plus și de legalitate pentru a-și însuși terenurile necultivate de treizeci de ani. Îmțelegem prin urmare sensul poveștii. Vecinii lui Filaret îl știu pe acesta incapabil să-și valorifice pământurile și pun numaidecât stăpânire pe ele, convingși că nu e necesar să aștepte împlinirea termenului de treizeci de ani pentru a face acest lucru. Cei mai politicoși îi cer aprobarea, ceilalți o ignoră. Această lege, care inițial urmărea să garanteze structura sătească, îi favorizează pe *dynatoi*. Alcătuită sau nu din funcționari, această categorie de înstăriți are o sete insașiabilă de pământuri, căci ea nu se poate îmbogăți printr-o creștere spectaculoasă a randamentelor, întrucât nu există inovație în materie de agricultură. Acești puternici strămoși ai viitoarei nobilimi funciare a Imperiului încep astfel, sub domnia lui Constantin al V-lea și a urmașilor săi, să-și rotunjească domeniile.

Samavolniciilor celor puternici și războiului li se adaugă, pentru țăranul din provinciile pontice, alte calamități. Foametea este una dintre cele mai grave. Când ea se abate asupra regiunii Granges, bătrânului Filaret nu-i mai rămân decât asinul și câțiva stupi. Confruntat cu această nouă năpastă, îl vedem plecând spre un ținut învecinat și împrumutând șase măsuri de grâu. Această călătorie subliniază compartimentarea spațiului agricol. Foametea lovește Paflagonia, în vreme ce Pontul și Bithynia, aflate în apropiere, cunosc ani deosebit de prielnici. Într-o lume în care transporturile sunt rudimentare, regiunile care au surplusuri nu le pot desface spre cele care ar avea nevoie de ele. Împrumutul marchează începutul dependenței, ceea ce însă nu-l împiedică pe Filaret să-i dea tot ce are unui sărman.

PATRIARHUL NECONTESTAT

În ciuda vicisitudinilor care îl copleșesc, Filaret nu renunță la niciunul dintre obiceiurile lui generoase. Continuă să-și risipească averea fără a lua în seamă protestele alor săi. Avem de-a face aici cu o familie bizantină tipică, în care autoritatea tatălui este de

necontestat și se exercită asupra tuturor generațiilor ce trăiesc sub acoperișul său.

Singura persoană care discută deciziile bătrânului este soția sa, Theosebo. Ea persiflează generozitatea soțului său și se mânie, „aruncându-și scufia și începând a-și smulge părul“. În ciuda aerului său urăcios, această femeie nu e o scorpie. Ea încearcă doar să-și protejeze copiii de loviturile sortii și nu șovăie să cerșească ea însăși pâine la vecinii săi când toată familia suferă de foame. Chiar și față de bărbatul ei încă mai dă dovadă de tandrețe. Într-o zi, Filaret îi dă unui sărman în zdrențe singura „haină groasă“ care îi rămăsese. Se întoarce acasă doar „în cămașă“. Theosebo „se supără foarte fiindcă se lăsa mereu furat și, nerăbdând a-l vedea pe bărbatul său cu necuviință umblând numai într-o cămașă, a prefăcut o haină de ale sale în haină bărbătească și l-a îmbrăcat pe el“. Chiar și într-o familie în care raporturile de autoritate sunt cât se poate de reale, legăturile și sentimentele cele mai puternice există. Fiii se poartă în același fel cu tatăl lor. Ei aleargă dintr-un loc într-altul, căutând lucruri pe care le cred rătăcite, dar care, de fapt, au fost dăruite. Când își dau seama de asta, se întorc abătuți acasă și-i mărturisesc mamei lor ce s-a întâmplat. Ea este purtătorul de cuvânt al familiei. Cu toate astea, toți descendenții lui Filaret continuă să-l respecte, în pofida deplorabilei gestiuni a avutului său, care îi privează de strictul necesar.

În 788, Filaret e ruinat. Trăiește încă împreună cu familia în marele conac patrician, însă nu se mai poate bizui decât pe generozitatea punctuală a vechilor cunoștințe, precum acel perceptor și vechi prieten care, „auzind despre fericitul Filaret că într-atâta lipsă și sărăcie se necăjește, i-a trimis lui patru catări încărcăți, care duceau câte zece saci de grâu, însoțiți de o scrisoare: «Frate al nostru iubit și om al lui Dumnezeu, ți-am trimis patruzeci de saci de grâu, pentru hrana ta și a celor de acasă; iar după ce vei isprăvi acestea, îți voi trimite încă pe atâta, dar tu roagă-te Domnului pentru noi!»“ Foamea a devenit, așadar, însoțitoarea de fiecare zi a familiei lui Filaret, care își pierde, rând pe rând, și stupii de albine, până în ziua în care, nemairămânând decât unul, copiii preferă să-l

golească și să-i mănânce conținutul pe ascuns. N-a mai rămas nimic în afară de casă. Ea este ultimul bun care mai poate fi vândut, dar și singurul lucru ce-i mai rămâne acestei familii pentru a-și afirma statutul social. Atunci se produce miracolul.

A FOST ODATĂ...

Ruperea logodnei dintre Constantin al VI-lea și Rotruda pune imediat, și din nou, problema căsătoriei tânărului bazileu. Care va fi deci consoarta sa? Irina va recurge la o cutumă străină despre care am vorbit deja: concursul de frumusețe, care reprezintă pentru împărăteasă ceea ce reprezintă victoria militară pentru împărat. Recunoașterea celei mai frumoase dintre fetele romanității și alegerea ei ca viitoare *basilissa* sunt considerate într-adevăr drept îndeplinire a voinței divine. Indiferent dacă Irina este cu adevărat cea care inventează concursul de frumusețe sau dacă îl împrumută de la alte popoare, ea îi găsește justificarea scripturală în Cartea Esterei⁵.

Concursul de frumusețe este atrăgător deoarece îngăduie să se evite căsătoria bazileului cu o prințesă străină. El permite de asemenea o alegere în afara fiicelor de înalți demnitari. Or, eunucii influenți din anturajul împărătesei nu vor să riște concurența unui eventual socru al lui Constantin al VI-lea priceput la afaceri și perfect competent pentru a guverna, eliminându-i. Pe de altă parte, bizuindu-se pe vrerea lui Dumnezeu, Irina se plasează deasupra opiniilor partizane și a conflictelor care tulbură societatea bizantină la sfârșitul secolului al VIII-lea. Ea speră să-și câștige atașamentul viitoarei nore, înălțate datorită ei la purpura imperială și de la care e în măsură să se aștepte la recunoștință. În sfârșit, oferindu-i fiului său cea mai frumoasă fată din Imperiu, atât

⁵ Regele Artaxerxe pune să se adune un număr mare de fete tinere. El speră astfel să-și găsească o soție care să-i placă și o găsește: este Estera, pe care Dumnezeu o predisune unui viitor eroic.

din punct de vedere fizic, cât și moral, ea poate nădăjdui să-l consoleze după eșecul logodnei sale cu Rotruda și să-i gâdile orgoliul de bărbat. Fără a se cunoaște exact motivul, tânărul bazileu era foarte atașat de ideea unei căsătorii cu prințesa francă. El a resimțit o vie nemulțumire când a văzut că acest plan eșuează. Ce aștepta oare de la căsătoria cu fiica lui Carol cel Mare? Mulți autori au afirmat că își punea nădejdea în sprijinul acestui puternic și energic socru pentru a se elibera de tutela din ce în ce mai apăsătoare a mamei sale.

„În vremile acelea ținea sceptrul împărăției iubitoarea de Hristos împărăteasa Irina, împreună cu fiul său Constantin. Acesta fiind acum în vârstă de bărbat, au fost trimiși bărbați de cinste și cu bună pricepere prin toată stăpânirea Romaniei, de la răsărit până la apus, ca să caute o fecioară frumoasă la față, cu purtări bune și de neam cinstit, care să fie vrednică a se uni prin nuntă cu împăratul Constantin. Atunci, bărbații cei trimiși, sârguindu-se a împlini bine porunca cea împărătească și a dobândi ceea ce căutau, fără de lenevire înconjurau țările și cetățile și chiar satele cele mai proaste.

Deci au ajuns și la satul Paflagoniei, care se numea Amnia, și, apropiindu-se de sat, au văzut de departe casa Milostivului, cu bună-cuviință și înaltă, care covârșea cu frumusețea pe toate celelalte case; și, socotind că viețuiește într-însa vreun stăpânitor bogat, au poruncit slugilor lor să meargă acolo ca să le găsească gazdă și masă. Dar frunțașii satului au zis către ei: «Nu vă duceți la casa aceea, domnilor, că deși vi se arată vouă pe dinafară mare și cu bună-cuviință, înăuntru este pustie și deșartă, neavând nimic din cele de trebuință, că într-însa locuiește numai un bătrân care este mai sărac decât toți oamenii.» Iar oamenii cei împărătești au crezut că spuneau aceasta fiindcă așa îi învățase stăpânul casei, care nu voia să-i primească, și au poruncit slugilor să meargă și să facă ceea ce au poruncit.” *Protospatharios*-ul Teofan, trimisul Irinei, le ordonă, așadar, servitorilor săi să meargă să-l anunțe pe Filaret de sosirea sa. Aflând vestea, bătrânul iese din casă și se duce înaintea trimișilor imperiali a căror misiune poate că încă

nu o cunoaște. El procedează așa cum a procedat întotdeauna, tratându-i pe acești înalți funcționari imperiali ca pe niște egali: îi îmbrățișează. Filaret nu se comportă deloc ca un om ruinat când le adresează cuvintele de bun-venit.

Întorcându-se în casă cu iluștrii săi oaspeți, el îi cere soției să pregătească un ospăț de sărbătoare. Theosebo îi răspunde nu fără amărăciune: „De unde să fac cină bună, căci n-avem măcar un miel sau vreo găină în casa noastră atât de săracă, decât numai doar să fierb lobodă, cu care ne hrănim noi, și aceea fără de unt, pentru că de unt și de vin abia ne aducem aminte când erau în casa noastră.” Dar Milostivul, cu acel dispreț al sfântului pentru condițiile materiale și pentru lucrurile acestei lumi, se mulțumește să-i spună: „Gătește, doamnă, numai focul și împodobește casa cea de sus și spală cu apă praful de pe mesele noastre cele vechi, lucrate cu os de fildeș; căci Dumnezeu Cel ce dă hrană la tot trupul, ne va da și nouă bucate, cu care vom ospăta pe bărbații aceștia.” Femeia trece la treabă. Amândoi se bizuie fără îndoială pe solidaritatea sătească și pe ajutorul vecinilor. Ceea ce se și întâmplă. „Și iată că cei mai de frunte ai satului aceuia au intrat pe ușile din dos din casa Milostivului, aducând berbeci, miei, găini, porumbei, vin, pâini și altele câte ar fi fost de trebuință spre îndestularea acelor oaspeți. Acestea luându-le, Theosebo a făcut diferite bucate bune și a pregătit masa întocmai cum o făcea pe când erau îndestulați.”

Înțelegem mai bine reticențele fruntașilor satului și motivul care i-a determinat să încerce să-i convingă pe trimișii Irinei să-și schimbe intenția de a se caza la Filaret. Ei cunosc starea averii lui și știu că nu poate să-i primească așa cum se cuvine. Dar mai știu și că Filaret, chiar dacă e ruinat, rămâne un om influent și că beneficiază de numeroase relații care le-ar putea servi în schimbul gestului lor. Ca atare, solidaritatea sătenilor, care ar fi funcționat cu siguranță și fără vreo compensație, devine cu atât mai eficace, cu cât este motivată. Pentru fiecare dar adus spre a-i ospăta pe trimișii imperiali sau spre a le asigura tot confortul, donatorul e îndreptățit să spere la ceva în contrapartidă, dacă nu chiar la mai mult,

când Filaret va fi restabilit nivelul vechii sale avuții. Dar printre ei se află fără îndoială și unii care dau, pur și simplu, pentru a-i mulțumi bătrânului care i-a ajutat când erau la ananghie. În fine, în fața trimișilor împărătesei, Filaret este în această zi interlocutorul privilegiat; el poate vorbi în numele întregii comunități din Amnia. Foarte curând, toată lumea e la curent cu misiunea *protospatharios*-ului. Toți locuitorii satului știu că în casa lui Filaret trăiesc o mulțime de urmași. Poate că unii dintre ei visează s-o vadă pe vreuna dintre nepoatele sale împărăteasă. Este o altă șansă care nu poate decât să se răsfrângă asupra tuturor membrilor comunității sătești.

Cina este servită. Marea masă din fildeș, încrustată cu aur, e acoperită cu bucate delicioase, prezentate în vase luxoase. Încăperea a fost repusă în ordine, ceea ce presupune că nimic nu a fost vândut. Mobile, veselă prețioasă, covoare, paturi de ospăț încă nu au dispărut în declinul financiar al casei lui Filaret. Acea ruinare pe care Niketas o descrie cu atâta indulgență, care seamănă atât de mult cu cea a lui Iov, este oare atât de totală? La masa ospățului iau loc, în jurul stăpânului casei, trimișii imperiali, fiul său Ioan, ginerii⁶ săi și cei mai vârstnici dintre nepoți. Încântat de bucătăria aleasă și vinurile delicate, Teofan, care se minunează de frumusețea membrilor familiei, cere s-o vadă pe Theosebo, stăpâna casei. La chemarea soțului său, aceasta se înfățișează înaintea trimișilor imperiali, care sunt mirați să vadă o femeie deja în vârstă „atât de proaspătă și de frumoasă cum nu era altă femeie în tot ținutul Pontului“. *Protospatharios*-ul, care nu uită scopul misiunii sale, vrea să le cunoască și pe fetele și nepoatele acestui cuplu de bătrâni extraordinari.

Lucrul i se pare ciudat lui Filaret. Nu se obișnuiește și nici nu se cuvine ca, la un ospăț de gală, să-și facă apariția femeile, la acel moment retrase în gineceu, mai cu seamă când nu sunt măritate. Mesagerii Irinei explică atunci misiunea lor. „Deci să intre aici acele fecioare ca să le vedem pe ele, după divina poruncă a

⁶ Prezent la acest banchet se află în mod cert unul dintre ei, Mihail, soțul Evanthiei. Celălalt este pe atunci, probabil, mort.

marilor noștri împărați pe care i-a încoronat Dumnezeu. Pentru că aceasta este porunca pe care ne-au dat-o nouă, umilii lor slujitori: ca în niciun loc din toată stăpânirea romană să se ascundă ochilor noștri vreo fecioară pe care să n-o putem vedea.“ Dar stăpânul casei îi poștește ca mai întâi să petreacă o seară agreabilă, să se bucure de o binemeritată odihnă și să amâne pe a doua zi examinarea restului familiei sale.

ALEGEREA UNEI ÎMPĂRĂTESE

A doua zi dimineată, trimișilor imperiali, care își înnoiesc cerea făcută în ajun, Filaret le răspunde: „Precum voiți, domnii mei, așa să fie. Însă, rogu-vă, ascultați-mă pe mine fără de răutate, ca să binevoiți singuri a intra în casa cea mai dinăuntru și să vedeți pe fecioarele noastre, pentru că ele niciodată n-au ieșit din casa aceasta proastă.“ Cu toții pătrund, însoțiți de capul familiei, într-un gineceu bine izolat, cum se cuvine tinerelor de neam ales. Urmarea e ușor de ghicit. *Protospatharios*-ul și tovarășii săi sunt uimiți de aceste femei care îi primesc în chip modest, dar cu grație și demnitate. Trimișilor le e greu să deosebească mamele de fiice. Doar Filaret o poate face pentru ei. După ce au separat femeile căsătorite de fetele de măritat, ei le iau celor din urmă măsurile pentru a vedea dacă sunt conforme cu cele indicate de împărat sau de cancelarie. „... Numaidecât, ei au măsurat, după măsurile împărătești, talia celei mai vârstnice care îndeplinea condițiile dorite; i-au cercetat pieptul: și acesta era precum se cuvenea. Atunci s-au umplut de bucurie și de veselie trimișii împărătești și au luat pe fecioare împreună cu mamele lor, cu bătrânul și cu toate rudeniile cele mai de aproape, treizeci la număr, și au plecat la Constantinopol.“

Canoanele estetice sunt deci prezente în alegerea noii împărătese. Dar noblețea și, mai ales, educația contează mai mult decât bogăția. Realitatea este deci apropiată de cea a basmului. Povestea Cenușăresei este inspirată de aceste datini din stepele Asiei Centrale, ajunse la modă în Bizanț la sfârșitul veacului al VIII-lea.

Măsura mică a piciorului unei femei nu este oare un criteriu de frumusețe ce se regăsește până în China manciurienilor? În plus, eroina lui Charles Perrault nu este un personaj dintr-un mediu defavorizat. Situația ei, la începutul basmului, este accidentală.

Tinerele selecționate sunt însoțite în capitală de familiile lor. Dar cele trei nepoate ale lui Filaret nu sunt singurele reținute pentru frumusețea, educația și grația lor naturală. Juriului imperial i se vor prezenta în total treisprezece fete. La sosirea la palat, cortegiul fetelor este condus înaintea logothetului Staurakios, „mâna dreaptă a suveranilor“, care supraveghează concursul. El pune la punct împreună cu candidatele ultimele formalități și, fără nicio îndoială, toate chestiunile de protocol.

Momentul alegerii a venit. Irina și Constantin au luat loc pe tronurile lor, iar lângă ei șade Staurakios. *Basilissa* a primit informații despre cele treisprezece fecioare care vor defila prin fața ochilor săi. Probabil că alegerea sa e deja făcută, la îndemnul ministrului său. E hotărâtă să nu-l lase pe Constantin să aleagă decât dintre cele trei nepoate ale lui Filaret. Prima introdusă este fiica lui Gerontianos, un mare demnitar. Însă „Staurakios, împăratul și maica sa, împărăteasa, au grăit către dânsa: «Bună și frumoasă ești, fecioară, dar nu poți să fii soția împăratului»; și, dându-i darul, au eliberat-o într-ale sale.“ Aceeași scenă se repetă pentru toate cele care urmează, până în clipa în care intră nepoatele lui Filaret. „Văzându-le, împăratul, maica împăratului și Staurakios s-au mirat de chipul lor cel înfrumusețat și au fost fermecați de purtarea lor, de smerita lor cugetare și de distincția mersului lor. Și de îndată, cea mai vârstnică, Maria, a fost făcută mireasa împăratului, iar pe a doua soră a ei a luat-o unul din dregătorii împărătești ce avea cinstea de patriciu, anume Constantiniakos, la fel de frumos la trup pe cât la chip. Cât despre a treia, regele longobarzilor, Argusis⁷, a trimis împăratului Constantin o solie încărcată cu

⁷ De fapt e vorba de Grimoald, principele de Benevento. Argusis este o deformare a numelui tatălui său, Arichis. Am văzut mai sus cum trebuie interpretată realitatea.

multe daruri ca să o ceară spre însoțire. Și a fost așa: împăratul s-a învoit la cererea lui Argus și i-a trimis-o pe fecioară cu o zestre bogată și o escortă sclipitoare. Textul lui Niketas ne lasă impresia că bazileul s-a îndrăgostit la prima vedere de Maria. Urmarea evenimentelor permite să ne îndoim sincer. Tânărul împărat nu a putut decât să se supună cerințelor mamei sale. El nu are libertatea pe care o va avea, după el, împăratul Teofil.

În 830, concursul de frumusețe a devenit un obicei. El este, încă o dată, organizat de *basilissa* văduvă Eufrosina, care este fiica lui Constantin al VI-lea și a Mariei de Amnia. Cu un an înainte, întemeietorul dinastiei amoriene, Mihail al II-lea cel Bâlbâit, a luat-o din mănăstirea în care trăia pentru a se căsători cu ea. El a unit astfel familia sa cu dinastia isauriană, al cărei prestigiu este încă foarte puternic. Această a doua căsătorie a lui Mihail durează puțin, căci el moare repede. Eufrosina, abia căsătorită, este avansată la rangul de „mamă” a noului împărat. Îi revine imediat datoria de a-i găsi fiului său vitreg, Teofil, în vârstă de 17 ani, o soție. Așadar, un nou concurs de frumusețe este organizat. Împărăteasa pune să fie adunate, conform acelorași criterii ca la alegerea Mariei de Amnia, un mare număr de fecioare. Tânărul suveran primește un măr de aur pe care va trebui să-l dea celei pe care o va alege. Referința mitologică este foarte limpede. Teofil îi întinde măruț Kassiei, spunându-i: „Poftim! Prin femeie [au intrat în lume] cele josnice.” Dar aceasta, a cărei frumusețe este remarcabilă, este și o femeie de spirit și o poetă de la care ne-au rămas câteva opere. Ea îi răspunde cu o libertate de expresie care ne surprinde în ziua de azi: „Și prin femeie [au venit și] cele mai alese⁸.” Pentru o clipă uluit, Teofil retrace fructul căruia încă nu i-a dat drumul din mână și îl oferă altei tinere fete, care, aparent, are mai puțin spirit, dar al cărei destin de împărăteasă va fi totuși strălucit: Teodora, cea care va restabili în

⁸ Teofil face aluzie la Eva care, prin păcatul său, a condamnat omenirea. Kassia [cunoscută și sub numele Kassiani, Ikasia, Casiana Imnografa ș.a. – n. tr.] se referă în schimb la Fecioara Maria, prin care s-a născut Hristos, Mântuitorul lumii.

mod definitiv cultul icoanelor. Cât despre Kassia, ea își va sfârși zilele într-o mănăstire, nu de necaz, ci din vocație. Acolo va compune imnuri sfinte și va muri în parfum de sfințenie.

Concursurile de frumusețe par total înscenate: tinerele reținute pentru alegerea imperială corespund unei orientări politice sau religioase voite. Irina are grijă ca fiul său să se cunune cu o candidată originară din Asia și care este la fel de iconofilă ca tatăl ei. Al doilea concurs despre care avem știință este organizat de Nikephoros I, al cărui scop e întemeierea unei dinastii. Tot în urma unui concurs, fiul său, Staurakios, se căsătorește cu ateni-ana Theophano, verișoara Irinei, care trebuie să fie repudiată de soțul său pentru a-i permite căsătoria cu fiul bazileului. Mai târziu, Eufrosina, care iese dintr-o mănăstire iconofilă, organizează pentru fiul său vitreg, iconoclastul Teofil, o probă similară unde cele două candidate cunoscute, Kassia și Teodora, au multă simpatie pentru cultul imaginilor. Teodora folosește, la rândul său, același mijloc pentru a-l căsători pe fiul ei, Mihail, și a-l scoate de sub influența amantei sale, Eudokia Ingerina, care este, poate, iconoclastă. Se cunosc două dintre tinerele prezentate tânărului bazileu: Irina, provenită din nobila familie Guberii, a cărei iconofilie e atestată, și cea care va fi în cele din urmă aleasă, Eudokia, fiica lui Dekapolites, și care își va sfârși zilele sub vâlul monastic. În fine, în cadrul unui ultim concurs, organizat pentru a-l căsători pe tânărul Leon, tatăl său, Vasile I, îl constrânge să o aleagă pe Theophano. Or, dintre cele cinci împărătese recrutate prin concurs, două vor fi canonizate, Teodora și a doua Theophano; Maria de Amnia este nepoata unui sfânt. Criteriile religioase sunt, așadar, departe de a fi absente din această procedură care a permis de mai multe ori să se îndepărteze pericolul iconoclast.

DE LA GLORIE LA LACRIMI

Surorile Mariei de Amnia sunt măritate în săptămânile ce urmează accederii sale la purpură. Nu se cunoaște nimic despre

patriciul Konstantiniakos, care se căsătorește la sfârșitul anului 788 cu Miranthia. A treia soră, Evanthia, pleacă la puțin timp după aceea în Italia. Este epoca în care Grimoald, ieșind din alianța cu francii, se apropie de bizantini. Dacă e să dăm crezare mărturiei tardive a lui Erchempert⁹, ea devine, în noua sa patrie, Wantra. Căsătoria sa nu va dura mai mult decât noua alianță dintre Imperiu și principatul Benevento. Ea va fi apoi expediată, cu suita și bagajele sale, la Constantinopol, victimă a nestatorniciei principelui.

Cununia imperială are loc în noiembrie 788. Timp de patruzeci de zile au loc serbări magnifice la palatul Sfântul Mamas, pe care un port îl pune în legătură directă cu capitala. Cu această ocazie, familia lui Filaret e copleșită cu onoruri și bogății. După cununie, Constantin al VI-lea invită la palat, pentru un mare festin, „pe toate neamurile soției sale ca să le salute și să le cinstească. După ospăț, împăratul i-a îmbrățișat pe toți și, plin de prețuire pentru ei [...], când s-au ridicat de la masă, s-a arătat darnic cu fiecare. I-a umplut de bogății, de haine cu aur și cu argint și lucruri împodobite cu pietre scumpe, smaralde, hiacinturi și perle; și le-a dăruit case mari pe lângă palat, apoi i-a lăsat să meargă în pace.” Bărbații primesc, în plus, funcții și demnități palatine. Ioan, fiul lui Filaret, și toți nepoții bătrânului care aveau vârsta potrivită pentru a sluji, deveniți purtători de spadă ai *manglabites*, sunt încorporați în această cea mai prestigioasă gardă a palatului.

Filaret este din nou foarte bogat. Ca și în trecut, el își continuă operele de milostenie față de cei mai nevoiași. A doua zi după împărțirea darurilor imperiale, organizează un mare ospăț. În fața somptuozității festivităților pregătite, familia sa se așteaptă la o primire a suveranilor și a unei mari părți a Curții. În locul

⁹ Erchempert sau Herempert (nume latin: Erchempertus) a fost un călugăr de la abația Monte Cassino, scriitor și cronicar, probabil de origine longobardă, poate de viță nobilă, care a trăit în ultimul sfert al secolului al IX-lea. El a scris o istorie a longobarzilor din sudul Italiei (*Historia Langobardorum Beneventanorum*) care merge din anul 774 (căderea regatului longobard) până în anul 889 (n. tr.).

acestora, Filaret, pășind în fruntea oaspeților săi, îi aduce pe toți săracii, „leproși, gheboși, șchiopi și schilozi“, de care e plin Constantinopolul. La cererea sa, fiul și nepoții săi, fără a ține seamă de demnitățile lor palatine, servesc la masă. În ciuda considerabilei și recentei întoarceri a bogăției, structura familiei rămâne neschimbată: Filaret este în continuare patriarhul care deține de unul singur puterea asupra tuturor descendenților săi.

Are de-acum peste 86 de ani. Refuză multe dintre onorurile pe care vrea să i le ofere împărăteasa-mamă. Singurul titlu la care consimte este cel, complet devalorizat, de *hypatos* (consul). Bazi-leul insistă în mai multe rânduri să accepte un titlu mai potrivit bunicului soției sale. „Îmi este destul să mi se spună bunic al împăratului“, îi răspunde Filaret. Își petrece timpul străbătând străzile capitalei, însoțit de *protobestiaros*-ul (majordomul) său Lycatos, care poartă trei pungi identice. Prima conține monede de aur, a doua – monede de argint, iar a treia – bănuți de bronz. În fața fiecărui cerșetor care îi cere de pomană, vără mâna la întâmplare într-una dintre pungile pe care i le întinde atunci omul său de încredere. El lasă să hotărască providența divină. Filaret va trăi în felul acesta patru ani la Constantinopol. Simplitatea și originalitatea de care dă dovadă sunt bine tolerate de societatea bizantină, care îi admiră la fel de mult pe cât se teme de *saloi*, nebunii întru Hristos. Dar în timp ce *saloi* îi evocă ca regulă generală pe prorocii Vechiului Testament, Filaret este mai degrabă imaginea reactualizată a patriarhului. Comparația cu Avraam este frecventă în *Viața* redactată de Niketas.

Referirea la Avraam devine explicită în ultimele episoade din existența lui Filaret. „A fost socotit vrednic să i se dezvăluie propria moarte. Era în depline puteri când, într-o zi, însoțit doar de credinciosul său *protovestiaros*, s-a dus la mănăstirea Krisis [...], lăcaș al fecioarelor sfinte, și i-a cerut egumenei un mormânt. Și, plătind-o cu aur, a căpătat racla goală pe care o voia. I-a mărturisit atunci stareței: «Peste zece zile am să las viața aceasta și o să mă duc într-altă lume și la alt împărat. Deci mă rog ca în acest mormânt nou să fie pus firavul meu trup» [...] Și i-a poruncit

protovestiaros-ului său să nu spună nimănui despre aceasta. Întors acasă, a împărțit săracilor avuția sa, hainele și tot ce mai avea, apoi a început să bolească și a căzut la pat.“

Mănăstirea unde Filaret și-a ales mormântul e o ctitorie veche. Ea e situată în apropierea Porții de Aur, la câteva sute de metri de mănăstirea în alt fel celebră Stoudios și nu departe de mănăstirea Izvorului, despre care am vorbit în mai multe rânduri. La o oarecare distanță de ea, *basilissa* e pe cale să ridice mănăstirea care va lua numele „Doamnei Eufrosina“. Filaret vrea deci să fie înmormântat într-un cartier în care se observa pe atunci o înmulțire a așezămintelor religioase aflate în construcție sau în renovare, precum și a locuințelor aristocratice. Într-adevăr, în vecinătatea mănăstirii Krisis se înalță, de vreo doisprezece ani, palatul Eleutherios. Această vastă reședință din marmură albă situată lângă vechiul port teodosian, pe atunci aglomerat, este locul de sejur preferat al Irinei, la egală distanță de palat și de mănăstirea Stoudios. În acest cartier la modă, toate ruinele clădirilor abandonate sunt folosite la construirea noilor mănăstiri și a noilor palate particulare. Filaret, în ciuda idealului său de sărăcie și milostenie, rămâne deci un mare aristocrat și cedează poate modei vremii când dorește să fie înhumat în această parte a orașului. Alegerea indică în orice caz, în mod limpede, apartenența sa la cercul apropiat împărătesei. El este iconofil și cunoscut ca atare, după cum va fi, după el, nepotul și finul său Niketas, exilat, pentru opiniile sale, sub Mihail al II-lea¹⁰.

Zăcând la pat și simțindu-și sfârșitul aproape, bătrânul nonagenar, vârstă rareori atinsă în secolul al VIII-lea, își cheamă întreaga familie. El le adresează câteva cuvinte; apoi, în plânsetele apropiatilor săi, binecuvântează fiecare persoană prezentă, îndemnându-i pe cei mai mulți dintre descendenții lui să intre la mănăstire.

¹⁰ Niketas este pe atunci o victimă și din cauza apartenenței sale la o familie aliată isaurienilor în momentul în care răscola lui Toma Slavul zguduie Imperiul (decembrie 820 – decembrie 821). Acest uzurpator se dă pretutindeni drept Constantin al VI-lea, care ar fi scăpat în mod miraculos de mutilare.

O rugăciune adresată Sfintei Fecioare și una Sfântului Teodor preced o ultimă binecuvântare a celor de față. Filaret moare rostind Tatăl nostru. Restul relatării este plin de locuri comune ale hagiografiei celei mai tradiționale: un miros suav se răspândește în toată casa. Acest parfum emană întotdeauna din mormântul sau de pe patul de moarte al unui sfânt. El contrastează cu o lume unde mirosurile cele mai respingătoare sunt veșnic prezente în sate și, mai ales, în orașe. La vestea morții lui Filaret, Constantin al VI-lea, soția sa Maria și *augusta* Irina se duc cu toată Curtea la locuința lui pentru a-i aduce un ultim omagiu. Din nou, așadar, puterea imperială se înclină în fața sfințeniei și nu mai dorește s-o monopolizeze. Suntem foarte departe de domnia, totuși recentă, a lui Constantin al V-lea.

În 2 decembrie 792 au loc funeraliile lui Filaret. Ele sunt grandioase, căci „bunicul“ împăratului trebuie înmormântat cu fast. O mare mulțime de cetățeni și de nevoiași urmează de la distanță cortegiul sau se adună de-a lungul drumului ce duce de la casa lui Filaret, din apropierea palatului, la mănăstirea Krisis. Familia sa și împărații au organizat o distribuire de bani către săraci. În timpul acestei ceremonii ar fi avut loc primul miracol care consacră sfințenia lui Filaret. Un posedat pe nume Caucos se pomenește dintr-odată eliberat de un demon care sălășluia în el de multă vreme. Oricare ar fi realitatea, vindecarea unei boli psihosomatice este întotdeauna trăită ca o exorcizare și fenomenul, constatat de toată lumea, ratifică definitiv recunoașterea sfințeniei celui omagiat. Sfințenia lui Filaret, astfel confirmată de contemporani imediat după moartea sa, este recunoscută foarte devreme: Biserica Greacă îl primește în sinaxarul ei. *Viața* pe care Niketas o scrie câteva decenii mai târziu termină de conferit consistență unui cult care a traversat epocile pe meleagurile ortodoxe.

Astfel părăsește Filaret această lume. Aproape în același moment, destinul îi va lovi familia. Nepoatele sale sunt alungate de pe tronurile pe care le ocupau. Această serie de dizgrații isprăvește convertirea văduvei lui Filaret. Theosebo se întoarce în Paflagonia. Fără a-și risipi întreaga avere, ea înzestrează din belșug sanctuare

distruse de musulmani, ctitorește mănăstiri și întemeiază aziluri pentru săraci. Irina domnește deja singură când se întoarce la Constantinopol, unde va muri; va cere să fie înmormântată alături de rămășițele pământești ale soțului său. Dizgrația Mariei nu pare să-i afecteze pe ceilalți membri ai familiei, care își păstrează avuturile și titlurile, pierzând totuși din influență. Dar moartea lui Filaret deschide o altă epocă: cea a domniei personale a lui Constantin al VI-lea.

III

FEMEIA-ÎMPĂRAT

13. RIVALITĂȚI ȘI LUPTE ÎN JURUL PUTERII

FIUL REBEL

Căsătoria bazileului cu Maria de Amnia, care este o obscură provincială, marchează o ruptură în relațiile dintre Irina și fiul său. În anul 6282 de la Facerea lumii, Constantin ajunge la vârsta de 20 de ani. Este vârsta la care are dreptul de a exercita singur puterea; regența trebuia să ia sfârșit. Așa gândesc o mulțime de demnitari, exasperați de puterea, pe care o consideră ilegală, a *augustei* Irina și a consilierilor săi. Nu le e greu să-l ridice pe bazileu împotriva lui Staurakios. Acesta din urmă, cu aerele sale de mare senior, nu e decât un parvenit căruia Constantin nu-i iartă faptul de a fi fost principalul artizan al mariajului său. Această ranchiună le depășește pe ale altora, căci societatea bizantină nu are prejudecăți defavorabile față de oamenii care, plecând de la nimic, reușesc să urce pe scara socială. Dar Constantin pare încă să regrete eșecul căsătoriei sale cu Rotruda; el apreciază prea puțin farmecele soției sale paflagoneze, chiar dacă trece drept cea mai frumoasă dintre femeile Romaniei. Relațiile dintre cei doi soți se vor degrada cu atât mai ușor, cu cât niciun moștenitor de sex bărbătesc nu vine să fructifice uniunea lor.

În primele săptămâni ale anului 790, se pune la cale, în jurul suveranului legitim, un complot urmărind să scuture tutela

maternă și să elimine eunucii deveniți prea puternici. Principala slăbiciune a complotului vine mai cu seamă chiar de la Constantin al VI-lea. El arată multă indulgență față de mama sa, dovădindu-i în continuare respect, și chiar o dragoste filială care nu se va dezminți câtuși de puțin ulterior. Statuia Irinei¹, care a fost ridicată din ordinul său în mijlocul *spinei*² de la Hipodrom, este mărturia cea mai vizibilă a sentimentelor sale.

La început, anturajele celor doi suverani sunt cele care îi ridică unul împotriva celuilalt, dacă e să-l credem pe Teofan. În jurul *augustei*, colaboratorii săi, care sunt în cea mai mare parte eunuci, fac să amuțească rivalitățile lor personale, deoarece știu că, dacă tânărul bazileu preia puterea, se va lipsi de ei. Ei „alcătuiesc un adevărat roi” (Kedrenos) pregătit să-l elimine pe suveranul legitim, dacă este nevoie, pentru a păstra puterea. Acești eunuci nu constituie nici pe departe un personal incompetent. De pe timpul împăratului Constanțiu al II-lea (337–361), care a încredințat o parte a puterii eunucului Eusebius, ei ocupă posturi în administrație, și chiar în armată, și formează o societate ierarhizată și puternică. Ca îngerii din jurul lui Dumnezeu, ei îl înconjoară pe bazileu și, precum serafimii din ceruri, se apropie de suveran acoperindu-și fața cu mânecile veșmintelor albe. Văzuți din această perspectivă, ei pot fi considerați o îmbunătățire a naturii. Însă bizantinii prețuiesc prea mult virilitatea pentru a nu le reproșa lipsa anumitor virtuți, care nu se găsesc decât la bărbatul „cu barbă”. Ei sunt în chip natural perfizi și capabili de toate josniciile. De asemenea, foarte rar dau dovadă de inteligență și de curaj. Emascularea, ilegală, este întotdeauna considerată o crimă abominabilă sau semnul unui mare dispreț. Eunucii sunt, deopotrivă,

¹ Aceasta este ultima din lunga serie de statui ale împăraților, întreruptă deja de la domnia lui Philippikos. Statuia care o înfățișează pe Irina este, fără îndoială, o operă mai veche, refolosită și parțial resculptată cu acest prilej. Oricum, în această epocă statuarul a devenit, pentru bizantini, un univers străin și la limitele supranaturalului, deoarece se ignoră totul despre tehnicile antice și nici măcar nu se știe cum se poate explica această pierdere de cunoștințe.

² *Spina* este zidul jos din mijlocul pistei de curse (n. tr.).

temuți și detestați. În veacul următor, Constantin Porfirogenetul îi compară cu muștele care roiesc într-un grajd. Dar bărbații care susțin guvernarea Irinei nu sunt cu toții eunuci. *Basilissa* se sprijină în acțiunile sale și pe Biserică, atât pe episcopi, cât și pe monahi (de altfel, unii dintre ei sunt eunuci). Nu este ea oare „ajutorul lui Hristos, cea a cărei domnie, ca și numele ei, reprezintă o cheazășie a păcii”? Întregul ei anturaj este de acord în privința legitimității puterii sale personale și a ilegitimității revendicărilor fiului ei. Iar Irina este cu atât mai convinsă de acest lucru, cu cât Sinodul al II-lea de la Niceea marchează victoria care garantează puterea sa. De atunci încolo, se va respecta cu timiditate, dar în mod continuu, răsturnarea protocolară care o pune înaintea fiului său.

Cât despre prietenii lui Constantin al VI-lea, ei sunt mai cu seamă demnitarii „bărboși” care suportă cu greu supremația eunucilor. Printre ei, unii sunt iconoclaști convinși. Dar cei mai mulți găsesc excesivă partea de putere pe care continuă s-o exercite împărăteasa. Teofan însuși, căruia i s-a adus atât de des acuzația de a fi prea favorabil Irinei, consideră enormă această putere. Tabăra este întărită de câțiva episcopi și demnitarii bisericești îngrijorați de lupta antisimoniacă pe care se pregătește s-o declanșeze patriarhul Tarasios cu sprijinul *augusteii*.

Printre conjurații care, încetul cu încetul, pun la cale un complot pentru a o sili pe Irina să renunțe la putere și pentru a-i elimina pe Staurakios și anumiți alți eunuci, se află magistrul Petros. Trimis la Harun, la Chrysopolis, în 782, el a fost reținut acolo ca prizonier, împreună cu Staurakios. Motivele care îl determină acum să treacă de partea lui Constantin al VI-lea nu sunt clare, din lipsă de informații. Devenit sufletul complotului, el se întovărășește cu doi patricii, Damianos și Teodor Kamulianos, și cu *protospatharios*-ul Ioan Picridos. Acesta din urmă are o legătură personală cu tânărul împărat deoarece a fost preceptorul său. Doar numele acestor patru personaje ne-au parvenit. Dar poate că acești oameni beneficiază de complicități mult mai numeroase. Cu acordul lui Constantin, ei elaborează planul de a-l aresta pe

Staurakios și de a-l exila. Cât despre Irina, unii vor să o surghiunească în Sicilia, dar împăratul nu se învoiește; el preferă s-o țină aproape de el, însă luându-i orice responsabilitate guvernamentală, precum și prerogativele pe care și le-a arogat.

Pe 9 februarie 790, un seism violent zguduie Constantinopolul și întreaga Tracie. Cutremurele de pământ sunt frecvente în toată această regiune, dar acesta este unul de o amplă magnitudine. Populația părăsește casele care amenință să se prăbușească sau care se năruie în nori mari de praf. Același vânt de panică se abate asupra Curții. În palat, între două zguduituri care răstoarnă mobilierul și candelabrele, demnitarii și servitorii o iau la fugă. Și acolo, ca și în oraș, câteva clădiri sunt grav avariate. Cu un mic grup de servitori credincioși și de persoane care le sunt zilnic prin preajmă, Irina și Constantin coboară, între două replici seismice, în portul Boukoleon și se îmbarcă în navele imperiale care așteaptă la chei. Împărăteasa Maria se află cu ei. Marea e agitată, dar nu se dorește să se meargă mai departe de palatul suburban Sfântul Mamas. Împărații vor putea să petreacă acolo câteva zile, dacă nu câteva săptămâni. În timpul acesta, se va face rânduială la palat și vor începe inevitabilele reparații. Suveranul nu poate suporta vederea unui univers răvășit. În plus, epidemiile sunt întotdeauna de temut după un cutremur. Părăsind orașul, unde ele se răspândesc de fiecare dată cu mare repeziciune, bazileii au în vedere și acest eventual pericol.

Staurakios rămâne deci stăpânul locului. El știe de la spionii³ pe care îi are pretutindeni că o conspirație se pune la cale de câțiva

³ Delațiunea și spionajul sunt două obiceiuri atât de frecvente, încât nu se poate avea încredere nici în prietenii cei mai apropiați. Amiciția nu merge niciodată până la confidența intimă. Un prieten reprezintă mai cu seamă un prilej de a purta conversație sau corespondență, două plăceri foarte gustate în Bizanț. „Din clipa în care ți-ai spus secretul cuiva, te și pomenesti sclavul său, căci el îți va face rău și te va nedreptăți în tot ce e important pentru tine” (Ana Comnena). Aceași prudență trebuie să prevaleze în relațiile cu colegii. „Dacă într-o conversație vine vorba de împărat sau de împărăteasă, să eviți orice comentariu și să te retragi, căci mulți oameni s-au expus la primejdii în astfel de împrejurări (Kekaumenos)“.

vreme în anturajul bazileului și că ea este îndreptată îndeosebi contra lui. De aceea, profită de absența împăraților și de dezordinea ce domnește peste tot pentru a efectua o anchetă rapidă în legătură cu activitățile lui Constantin al VI-lea. Poate că totul se face chiar fără a căuta descoperiri importante cu privire la complotul care se urzește. În orice caz, se pare că eunucul găsește dovezile care, pesemne, îi lipseau pentru a o convinge pe împărăteasă să acționeze. Intrat în posesia unor documente acuzatoare pentru Constantin și prietenii săi, Staurakios nu mai pierde o clipă. Afacerea trebuie rezolvată departe de ochii indiscreți. Constantin are mulți amici în oraș. La palatul Sfântul Mamas, însă, nu poate spera la niciun ajutor.

Abia ajuns acolo, Staurakios cere să fie primit de Irina. El îi dezvăluie complotul și îi arată toate dovezile existenței lui. Asmuțită împotriva fiului său de logothetul *dromos*-ului, ea ordonă fără zăbavă arestarea tuturor conjuraților. Întemnițați, ei sunt imediat tunși și bătuți cu vergile. Apoi au parte de sorți diferite. Ioan Picridos este surghiunit în Sicilia⁴. Exilat în „partea de sus“ a marii insule, el nu va rămâne prea mult timp acolo, deoarece câteva luni mai târziu îl găsim din nou la Constantinopol. Magistrul Petros și Teodor Kamulianos primesc arest la domiciliu în locuințele lor constantinopolitane. Apoi sunt condamnați la *atimia*, adică la

Una dintre ilustrațiile din *Cronica lui Skylitzes*, datând din secolul al XIII-lea și păstrată la Madrid, înfățișează o scenă în care doi demnitari complotează împotriva împăratului Leon al VI-lea. Dar, ascunși în spatele unei draperii, doi scribi notează întreaga discuție. Unul dintre ei chiar își ține mâna în dreptul urechii pentru a nu pierde niciun cuvânt. Asemenea metode erau deja folosite cu mult înainte de Constantin al VI-lea.

⁴ Un erudit din secolul al XVII-lea, Baronius, îl identifică cu bărbatul bogat, nobil și onorat cu rangul de *protospatharios* care, condamnat pentru delapidare de bani din Tezaur, s-a refugiat într-o biserică, de unde a fost ridicat de garda imperială. Această afacere a provocat un protest violent al patriarhului Tarasios, apărător al dreptului de azil în biserici. Dar identificarea este cu atât mai discutabilă, cu cât ni se spune că Tarasios se duce la palatul Eleutherios, unde împărăteasa nu locuiește în momentul arestării conjuraților.

oprobriul public. Cât despre patriciul Damianos, acesta este exilat într-o fortăreață de lângă Apollonios. Irina nu se mulțumește să facă ordine în anturajul fiului său. Ea poruncește ca acesta să fie consemnat în apartamentele sale. Nu începe îndoială că în intimitate este bătut cu nuiaua, pedeapsă rezervată pe atunci copiilor. Atitudinea Irinei nu-i șochează prea mult pe contemporani, care află foarte repede toată povestea. Chiar dacă e pentru prima dată când un împărat este bătut cu nuiaua, ca un biet copil din popor, se cunoaște deja cazul împărătesei Anastasia, văduva lui Constantin al IV-lea (668–685), care a fost bătută de un eunuc.

Dar a pus Irina într-adevăr să fie bătut fiul ei? Nu cumva avem de-a face cu opera propagandei prietenilor lui Constantin, care vor fi născocit povestea pornind de la elemente mult mai simple? Putem să ne imaginăm următoarea scenă: Staurakios tocmai i-a demonstrat împărătesei realitatea complotului. Furioasă, ea se năpustește în apartamentele lui Constantin, luat prin surprindere, și îi cere explicații. Tonul discuției dintre mamă și fiu urcă repede. În cele din urmă, într-un ultim acces de mânie, Irina îl pălmuește, așa cum ar face orice mamă bizantină în împrejurări asemănătoare. Plecând de la ceea ce partizanilor bazileului li se pare o crimă, se creează oare o fabulație pe care evenimentele viitoare vor sfârși prin a o acredita? Amintirea Irinei este prea adesea defăimată de modul în care va fi eliminat definitiv Constantin al VI-lea.

Marii beneficiari ai afacerii sunt în acel moment Staurakios și unii membri ai anturajului *basilissei*, decizi să exploateze situația până la capăt și s-o determine pe împărăteasă să capete întâietate față de un fiu atât de nevrednic. Atunci se înfiripă ideea că Irina trebuie să-și atașeze personal armatele printr-un jurământ. Ea gândește, asemenea consilierilor săi, că acest act, care îl elimină temporar pe Constantin de la purpură, dar îi lasă dreptul la succesiune, va fi lesne de obținut, deoarece trupele n-au avut nicio reacție la vestea eșuării complotului. O parte importantă a opiniei publice, fără încă a-l considera cu adevărat pe Constantin al VI-lea drept un incapabil, preferă deja, la o adică, guvernarea unei femei și a unor eunuci.

REVOLTA THEMEI ARMENIAKON

Jurământul este elaborat în săptămânile ce urmează. Trupele din Constantinopol sunt primele care îl depun. Constantin al VI-lea e prezent alături de mama sa când îl pronunță trupele capitalei. Nu-i cade deloc bine să audă aceste cuvinte adresate Irinei: „Cât timp vei trăi, nu vom îngădui fiului tău să domnească!“ În același moment, se introduc în protocolul de la Curte reforme care constituie o adevărată revoluție. Modificările dau impresia că, începând din februarie, Irina domnește singură. Ordinea numelor, în toate ceremoniile, este inversată. Aclamațiile sunt de acum adresate în primul rând *augusteii*, considerată în prezent suveranul principal. Constantin nu mai e decât co-împărat, ca pe vremea tatălui său Leon al IV-lea. De fapt, el nu este depozitat de putere, pe care nu a exercitat-o niciodată; dar evenimentele din februarie au permis să se oficializeze păstrarea puterii de către Irina. Vârsta lui Constantin făcea imposibilă continuarea regenței. Atitudinea fiului său îi îngăduie Irinei să-l facă să treacă drept minor. Menținerea definitivă a Ateniei pe tron, nu ca regentă, ci ca bazileu, este justificată.

Cu toate acestea, Constantin mai are încă destui prieteni și aliați. Circumstanțele îi vor fi favorabile. În cursul verii 790, arabii lansează o expediție maritimă asupra Ciprului. Irina cere o ripostă militară energetică. Ea dă ordin tuturor flotelor Imperiului să se adune și să pornească împotriva inamicului. Concentrate la Myra, ele se îndreaptă spre promontoriul Chelidonium din apropiere; apoi pătrund, răsfirate, în golful Attalia. Navele arabe care navighează în zonă au fost reperate. Pe uscat, se procedează de asemenea la concentrări de trupe, pentru a se împiedica orice debarcare sau orice fugă pe cale terestră. Bizantinii, superiori în privința numărului și a calității pozițiilor lor, sunt siguri de victorie. De aceea, caută să negocieze pentru a-și asigura capturarea intactă a navelor inamice. Teofil, strategul Kibyrrhaiotai, înaintează pe nava sa amiral. Este un bărbat curajos, cu însușiri militare și diplomatice cunoscute de toată lumea. Musulmanii îl lasă să vină la ei și îl capturează. Văzându-l pe Teofil prizonier, trupele sale nu vor să pună în pericol viața

comandantului lor. Acum, victoria este de partea musulmanilor, care nu numai că pleacă fără pierderi, dar și cu un prizonier important, care va fi trimis la Bagdad, unde va muri.

Dacă împrejurările exacte ale înfrângerii bizantine nu ne sunt cunoscute, fiindcă nu avem nicio altă informație decât cele relate de Teofan, putem în schimb să analizăm consecințele ei. Irina nu ezitase în privința mijloacelor folosite pentru a combate flota arabă. Dar Dumnezeu nu a vrut să ratifice politica sa. I-a refuzat victoria. Opozanții ei vor profita din plin de pe urma acestei înfrângeri pentru a condamna acțiunea politică a împărătesei. Dumnezeu nu mai acordă bunăvoința sa *basilissei* care, printr-o lovitură de stat, i-a smuls puterea fiului său. Ca atare, potrivniciile, până atunci latente, încep să se facă simțite și să se exprime. Vestea capturării celebrului strateg Teofil s-a răspândit ca un nor de praf printre toate armatele din Asia. În septembrie izbucnește ceea ce era de temut: o revoltă militară în thema Armeniakon.

Armatele din Armeniakon refuză să depună jurământul pe care Irina reușise până atunci să-l impună fără nicio problemă. „Cât timp vei trăi, noi nu vom fi guvernați decât de fiul tău! Nu vom pune numele Irinei înaintea celui al lui Constantin, ci le vom pune pe cele ale lui Constantin și Irina, așa cum am făcut în trecut!” Replica dată împărătesei este fără echivoc. Armeniakon nu vrea să-i recunoască dreptul de a guverna singură. Această armată thematică, cunoscută pentru fidelitatea ei față de dinastia isauriană, este prima care ia apărarea tânărului bazileu, depus de mama sa. Irina nu e surprinsă de această reacție. Ea își amintește că unul dintre ultimii strategii ai acestei theme s-a compromis în conspirația care a încercat să-l aducă pe tron pe cezarul Nikephoros, cu vreo cincisprezece ani în urmă. Împărăteasa nu vrea să-i atace față pe acești soldați și preferă să înceapă negocieri, pentru a încerca să-i recâștige pe cei care nu sunt departe de a nesocoti credința pe care o datorează puterii instituite.

Pentru a purta tratativele, ea îl desemnează pe *spatharios*-ul Alexios Mosele, care e pe atunci drongarul Străjii. Șef al corpului de cavalerie Arithmoi, acesta este un ofițer cu rang inferior.

marilor comandanți militari, chiar dacă răspunde de paza exterioară a palatului. Irina îl cunoaște personal. Alexios e un bun interlocutor pentru a negocia cu trupe alcătuite în mare parte din soldați de aceeași origine ca și el, căci este armean neaoș. Apartine unei familii care va da Imperiului câțiva generali foarte valoroși în deceniile viitoare. De altfel, este probabil ca Alexios Mosele, cel trimis de Irina la trupele Armeniakon, să fie strămoșul ginelei lui Teofil, care va purta același nume.

La sosirea sa în thema Armeniakon, Alexios este condus la comandamentul trupelor pe care a venit să le convingă să depună jurământul cerut de împărăteasă. Soldații îl întemnițează pe strategul în funcție, Nikephoros, și Alexios se pomeneste, de voie, de nevoie, în fruntea răzvrătiților. Acest puci militar regional e însoțit de proclamarea lui Constantin al VI-lea ca principal împărat. Pornită din Cartierul General, mișcarea se întinde ca pecinginea în întreaga themă Armeniakon. Extinzându-se, ea se întărește. Acum, soldații cer detronarea, apoi surghiunirea împărătesei. Mai mult decât o revoltă a armatelor iconoclaste, ceea ce trebuie să vedem în reacția soldaților este dorința lor de a avea un împărat care să fie un adevărat comandant în fruntea armatelor. Ei spera că tânărul Constantin al VI-lea va fi un suveran cu anvergura bunicii său. Se simt umiliți de înfrângerile suferite de la începutul regenței și de renașterea puterii musulmane.

CĂDEREA IRINEI

Vestea alegerii de către trupe a lui Alexios Mosele în locul strategului legitim ajunge repede cunoscută în tot Imperiul. Armatele themelor vecine se alătură imediat mișcării contestatare a celor din Armeniakon. Pretutindeni, ofițerii favorabili *augustei* sunt expulzați sau întemnițați. Toate trupele cer într-un glas întoarcerea lui Constantin al VI-lea la putere și plecarea definitivă a mamei sale. Ele își sprijină această revendicare pe respectarea jurământului făcut lui Leon al IV-lea în urmă cu cincisprezece

ani. În octombrie 790, răsculații se simt destul de puternici pentru a se reuni la Atroa. Delegații armatelor contestatare cer în unanimitate încredințarea puterii doar lui Constantin al VI-lea. La Constantinopol, împărăteasa și anturajul ei nu știu ce să facă. Dar, pe măsură ce mișcarea crește în forță și în cutezanță, resemnarea învinge. Din înțelepciune, sau poate din calcul, Irina sfârșește prin a ordona eliberarea lui Constantin al VI-lea din apartamentele în care e închis de mai multe luni. Cei doi se întâlnesc, dar despre convorbirea lor nu ne-a parvenit nicio informație. E însă posibil ca ea să fi pecetluit reconcilierea dintre mamă și fiu.

Eliberat, Constantin al VI-lea pleacă de îndată la Atroa. La 10 noiembrie 790, în acest mic oraș din Asia, primește de la soldații adunați investitura legală. Aclamațiile răsunătoare concretizează preluarea de către el a puterii și sfârșitul domniei Irinei. Recunoscut ca *autokrator*, Constantin poate de-acum să domnească singur.

Irina n-a avut mijloacele de a face față altfel situației. De câțva timp, se confruntă cu cei care îi acordaseră sprijinul politic. Monahii sunt nemulțumiți de menajamentele cu care îi tratează pe anumiți episcopi de o ortodoxie îndoielnică și care sunt acuzați de simonie. Ea l-a împins pe Tarasios să-i reintegreze, după o penitență de scurtă durată. În fața opoziției zeloților, condusă de Sava de la Stoudios, patriarhul a fost cât pe ce să le cedeze, dar împărăteasa, care a insistat, l-a convins să officieze împreună cu ei. Călugării, ofenșați, au făcut atunci apel la Roma. Afacerea episcopilor se află în acest stadiu, când sosește, în cursul acestei toamne agitate, scrisoarea lui Adrian I, care blamează atitudinea lui Tarasios și, implicit, pe cea a Irinei. Acțiunile ei sunt contestate din toate părțile.

Între octombrie și noiembrie, Constantin stă mai multe săptămâni în Asia, consolidându-și puterea care se înfiripă. Pentru a-și asigura definitiv sprijinul themei Armeniakon, tânărul bazileu îi trimite la ei pe Mihail Lachanodrakon și pe preceptorul său Ioan Picridos, întors din exil⁵. Pentru bătrânul general iconoclast, unul

⁵ Rapiditatea cu care acesta își face din nou apariția dă chiar de crezut că nici n-a părăsit vreodată capitala.

dintre cei mai buni colaboratori ai lui Caballinos, această misiune marchează revenirea sa în politică. Prezența lui Lachanodrakon alături de suveranul restaurat este semnul susținerii acordate ultimului dintre isaurieni de toate themele din Asia. În același timp, ea indică mai puțin filosofia iconoclastă a mișcării, cât antagonismul care există între soldați și guvernarea unei femei, între puterea militară și puterea civilă. Lachanodrakon și Picridos sosesc la Armeniakon ca să confirme funcția uzurpată de Alexios Mosele. Ei recunosc astfel autonomia themelor celor mai descentralizate. O putere imperială solidă își poate impune voința, dar, într-o situație de slăbiciune, ea trebuie să cadă la învoială.

În decembrie 790, Constantin își face intrarea în capitală. Irina pare să se fi resemnat cu soarta sa. Principalele victime ale întoarcerii bazileului sunt eunucii. Stauriakos este biciuit public, apoi tuns și surghiunit. Aetios, un alt ministru atotputernic al Irinei, și câțiva dintre slujitorii ei cei mai zeloși cunosc o soartă identică. Cu toții sunt întemnițați în fortărețe situate în thema Armeniakon. Dizgrația Irinei însă nu conduce, cum propuseseră unii prieteni și consilieri ai tânărului suveran, la exilarea ei într-o provincie atât de îndepărtată ca Sicilia. Constantin al VI-lea se mulțumește să-i anuleze toate titlurile și prerogativele, să-i interzică accesul în Palat și s-o trimită în reședința ei preferată, palatul Eleutherios. Nu se știe nimic despre libertatea de acțiune care i se mai lasă și despre posibilitățile sale de a mai urzi intrigi. Teofan precizează totuși că a îngrămădit multe comori în palatul ei. Vrea el doar să menționeze bogăția acestui edificiu? Sau insinuează că, după ce a negociat cu fiul ei locul retragerii sale, a profitat de absența lui pentru a duce acolo banii necesari întreținerii unor relații prețioase și a unei rețele de informații? Dacă acesta e cazul, înseamnă că Irina trage nădejde să recucerească puterea. Iar asta ar fi o dovadă a machiavelismului de care au acuzat-o mulți istorici.

Un mister total împresoară reședința sa favorită. Acest somptuos palat ascundea, fără doar și poate, o mulțime de secrete. Construit după modelul Palatului Sacru, trebuie că poseda apartamente private, săli de recepție și posturi de gardă. Era destul de

bine apărat din exterior și anumite amenajări au permis să fie transformat parțial în închisoare la începutul veacului următor. Teofan Cronicarul va cunoaște temnițele sale împreună cu câțiva tovarăși iconofili sub domnia lui Leon al V-lea. În 869, clădirea are încă săli de recepție, deoarece într-una din ele au fost primiți legații pontificali.

Supravegherea exercitată inițial asupra Irinei dispare foarte repede. Bazileul nu se poate lipsi de mama sa. Mai întâi răzlețe și timide, vizitele ei la palat devin din ce în ce mai regulate. Și, mai ales, își pierd secretul care le învăluia pe primele. La câteva luni după retragerea sa, este evident că Irina va reveni în grații mai devreme sau mai târziu. Această revenire se impune cu atât mai mult cu cât domnia personală a lui Constantin al VI-lea debutează prost.

14. O DOMNIE AGITATĂ

UN ÎNCEPUT NEFAST

În ochii bizantinilor, mereu sensibili la semnele din Cer, domnia personală a lui Constantin al VI-lea începe prost. În zilele ce urmează intrării sale în Constantinopol, un violent incendiu izbucnește la doi pași de palat. O parte a Patriarheionului, chesura – centrul poliției străinilor – și numeroase locuințe private din împrejurimile imediate ale Milionului cad pradă flăcărilor. Sfânta Sofia și mănăstirea Chalke din apropiere sunt amenințate. Tumultul provocat de incendiu se aude în tot palatul, în care se răspândește mirosul înțepător al fumului. Pentru o clipă, există chiar teama de tot ce poate fi mai rău. În cele din urmă, eforturile omenesci vin de hac focului. Abia atunci se pot evalua pierderile. Una dintre clădirile cele mai vestite ale Patriarheionului, Thomaïtes, nu mai există. Incendiul este, în orice caz, de rău augur. Evenimentele care urmează confirmă faptul că bazileul nu se bucură de ajutorul lui Dumnezeu. În aprilie 791, vrând fără îndoială să-și inaugureze domnia în locul unde ilustrul său bunic a sfârșit-o pe-a sa, pornește într-o expediție împotriva bulgarilor.

Respectiva campanie denotă limpede că politica de compromis dusă de Irina în afacerile externe a luat sfârșit. Acest răgaz i-a

permis hanului Kardam să consolideze statul bulgar, deteriorat de vrajbele dintre boieri întreținute de Constantin al V-lea. Noul bazileu nu pare să fi băgat de seamă schimbarea și forța regăsită a vecinului său. El nu se gândește decât să răzbune moartea strategului Philetos și a oamenilor săi, survenită la Strymon cu doi ani în urmă. Profită fără îndoială de pregătirea acestei campanii pentru a crea o nouă *themă*, cea a Macedoniei. Constituită în parte din teritorii ce țineau până atunci de strategul Traciei, ea este poate încredințată numitului Sergios, cunoscut doar printr-una din pecetile lui. Refacerea împărțirilor administrative are ca scop suprem întărirea, din punct de vedere numeric, a trupelor concentrate de-a lungul frontierei bulgare.

Constantin al VI-lea părăsește Constantinopolul curând după Paște. Armata sa este alcătuită din soldați ai *tagmata*, dar și din oameni veniți din toate themele. Statul său major include un mare număr de tovarăși ai lui Constantin al V-lea. Armata mășcăluiește, mulțumită că are din nou un împărat care o conduce. Ea traversează Tracia, care trăiește cu teama de barbarii bulgari. La vestea mișcării armatelor imperiale spre țara sa, hanul și-a adunat în pripă oamenii.

Constantin al VI-lea și trupele sale ajung fără probleme până la fortul Probaton. Armata bazileului e obosită după marșul ei lung. Bulgarii nu sunt departe. Stând pe loc, odihniți, așteaptă deja de câteva zile. Hanul este, neîndoielnic, cel care va declanșa bătălia, pentru a profita de superioritatea momentană a trupelor sale. Ea începe spre seară. Bizantinii, după cum e de așteptat, nu rezistă primului șoc. Temându-se de întunericul nopții, care se lasă repede într-un ținut necunoscut și periculos, și de ferocitatea bulgarilor, ei fug și se întorc fără glorie în ținuturi mai sigure. Bulgarii nu-și exploatează totuși victoria. Întunericul, dar și teama de a pătrunde prea adânc în teritoriul inamic, îi împiedică să acționeze. Hanul Kardam, căruia i-au trebuit ani ca să refacă unitatea poporului său, nu vrea să riște totul într-o campanie insuficient pregătită. În absența ripostei bulgare, această înfrângere a lui Constantin al VI-lea nu are consecințele pe care ar fi putut să le aibă.

Cu toate astea, bazileul face impresie proastă. Erorile sale de strategie sunt puse chiar de către unii dintre amicii săi politici pe seama unei tinereți perfectibile cu timpul. Alții însă sunt de părerea colaboratorilor mamei sale: impetuozitatea sa de a înfrunta o armată vrăjmașă, pe un teren necunoscut și pe înserate, scoate la iveală slăbiciuni foarte grave pentru un șef de stat, a cărui esență însăși este de a fi mereu victorios.

Învins în Bulgaria, Constantin al VI-lea nu se resemnează totuși cu soarta ingrată pe câmpul de luptă. În cursul verii, organizează o nouă expediție. De data asta, ea e îndreptată contra arabilor. În septembrie, pleacă din Amorion în fruntea unei armate alcătuite în cea mai mare parte din aceiași oameni care au fost mobilizați în primăvară și se îndreaptă spre Tars, în Cilicia. Motivul care îl îndeamnă la o asemenea concentrare de trupe și la conducerea lor către califat rămâne necunoscut. Majoritatea surselor nu spun nimic despre expediție. Aceasta nu pare a fi răspunsul la vreun act de agresiune din partea arabilor. Prost pregătită, ea încetează brusc. Ajunsă într-un loc numit Turnurile Seci, din Cilicia, armata se oprește și, fără vreun motiv evident, după câteva săptămâni de expectativă, face cale întoarsă. Constantin al VI-lea revine în capitală fără să fi făcut nimic. Oricare va fi fost rațiunea care l-a determinat să renunțe la planul său, înapoierea trupelor mobilizate cu câteva săptămâni mai devreme este resimțită în chip dezagreabil de populația bizantină. După ce că n-a dovedit cine știe ce aptitudini strategice, bazileul pare inconsecvent și veleitar. Cel de-al patrulea suveran isaurian nu a moștenit competențele străbunilor săi și nici pe cele ale mamei sale, care tocmai revenea pe atunci la palat.

ÎNTOARCEREA IRINEI

Repezițiunea cu care Irina revine la palat și își recapătă o parte din titluri este surprinzătoare. Fără vreun viitor politic în decembrie 790, ea este rechemată la palat pe 15 ianuarie 792 și readusă

la rangul său de *augusta* mamă a bazileului. În mod automat, numele ei este reintrodus în aclamațiile oficiale. Este momentul concordiei și propaganda imperială subliniază faptul că pacea domnește din nou între împărați, ca în trecut, spre deplina siguranță a statului. Cum a reușit ea să se facă rechemată la palat de către acest fiu pe care pare să-l deteste tot mai mult? O datorează rugămintilor neconținute adresate acestui tânăr, atât de neputincios în fața lacrimilor mamei sale? A profitat de animozitatea din ce în ce mai vădită dintre soții imperiali? În orice caz, e sigur că a beneficiat de sprijinul câtorva înalți funcționari și al unor consilieri ai tânărului împărat. Unii nu-i sunt totuși prieteni, dar sunt preocupați de binele public și sunt nemulțumiți de anturajul bazileului, unde există mulți șarlatani și incapabili promovați în funcții înalte fiindcă au fost favoriți la un moment dat.

Reinstaurarea Irinei este o adevărată revoluție în instituțiile Imperiului. Niciodată o femeie nu a fost declarată co-împărat, cu excepția regentelor sau a consoartelor care participau la exercitarea puterii. Irina a guvernat zece ani deoarece îndeplinea prima dintre aceste funcții. De-acum însă ea este asociată personal la putere, în virtutea propriilor capacități. Dar, pentru contemporani, nu există nicio schimbare. Ceea ce redobândește Irina în 15 ianuarie e tronul ei, la palatul Magnaura. Ca al doilea suveran, ea obține reîntrarea în grații a prietenilor și a servitorilor săi credincioși, care se reinstalează la palat. Pentru moment, se mulțumesc cu funcții subordonate; dar, în anturajul suveranei, ei se află în culisele puterii. Ca și ea, speră să se răzbune pentru evenimentele petrecute în urmă cu treisprezece luni.

Ca să înțelegem atitudinea lui Constantin al VI-lea și motivele care l-au determinat s-o recheme pe mama sa, trebuie să analizăm capacitățile sale de acțiune. Considerat inteligent și chiar capabil de către unii dintre contemporanii săi, pentru Constantin amintirea bunicului său reprezintă un handicap. Doar fidelitatea față de acesta din urmă face ca o parte a armatei să-i acorde susținerea sa. Acești oameni, care aparțin în cea mai mare parte generației tatălui său, doresc un împărat puternic și pretutindeni victorios,

precum și o întoarcere la iconoclastism. Faptele de arme din anul 791 arată că vremurile victoriilor sunt departe, căci, chiar dacă statul bizantin n-a slăbit, vecinii lui și-au întărit puterea. Ele mai dovedesc și că bazileul n-a moștenit talentele militare ale înaintașilor săi. Cât despre iconoclastismul trăit de ei nu în termeni religioși, ci în termeni politici, Constantin nu se implică deloc. La căderea Irinei, Tarasios, fără îndoială cu asentimentul puterii imperiale, a dat pe deplin satisfacție monahilor în privința afacerii episcopilor simoniaci. Cu aceeași ocazie, patriarhul a revenit la o aplicare riguroasă a canoanelor Sinodului al II-lea de la Niceea, spre marea mulțumire a iconofililor. Întoarcerea Irinei într-un moment în care iconoclastii se agită este o mare victorie. Ea va folosi rivalitățile dintre diferitele tendințe religioase pentru a-l face pe fiul său și mai nepopular și a-l îndepărta astfel de la putere.

SENTIMENTE CONFUZE

„Irina se întorcea însetată de răzbunare, abia așteptând să-i pedepsească pe cei care o trădaseră, și cu o dorință mai arzătoare ca oricând de a continua visul său ambițios. Dar de această dată, pentru a-l realiza, avea să se arate mai abilă... Având experiența eșecului, acum și-a petrecut cu răbdare cinci ani pentru a-și pregăti pe îndelete triumful, prin intrigile cele mai subtile și mai bine ticluite.“ Charles Diehl nu avea prea multă simpatie pentru Irina, pe care o considera o intrigantă fără scrupule, care caută prin toate mijloacele să-și asigure puterea, dând în același timp dovadă de un obscurantism care o făcea sclava monahilor și a tuturor formelor de ocultism. De aceea îi atribuia el aceste sentimente *auguste* în momentul întoarcerii ei la palat, în ianuarie 792. Ceva mai încolo, îl făcea pe Constantin al VI-lea „un domnitor curajos, energic, inteligent și capabil“, căruia propria mamă se străduia să-i distrugă imaginea de marcă. Acest mod de apreciere a comportamentului Irinei și a sentimentelor sale față de fiul său nu este original și se înscrie într-o îndelungată tradiție, ale cărei ecouri se regăsesc și în opera lui Gibbon.

ordinelor bazileului, pierde sprijinul soldaților săi și se expune de unul singur răzbunării împărătesei-mamă. Constantin e conștient de șovăielile acestui om căruiua îi datorează atâtea. De aceea îi dă toate garanțiile necesare în privința viitorului său. Strategul Armeniakon se supune. La sosirea sa în Constantinopol, află că a fost transferat la o altă unitate, devenind astfel membru al anturajului zilnic al împăratului. Constantin e oare atât de bănuitor, încât vede în această nouă funcție palatină un mijloc de a-l ține tot timpul sub observație? Sau are într-adevăr nevoie de el, dat fiind că începe să ducă lipsă de susținători? La vestea promovării lui Alexios, ofițerii Armeniakon, sprijiniți de soldații lor, trimit un manifest în care își exprimă nemulțumirea. Încredințați de legitimitatea revendicărilor lor, ei sunt destul de neîndemânatici pentru a-i cere lui Alexios Mo-sele să i-l înmâneze personal bazileului, căci nu au încredere în noul lor strateg, Teodor Kamulianos. Acesta din urmă nu poate fi totuși acuzat de simpatie pentru partidul *basilissei*. În ciuda trecutului său și a legăturilor personale de fidelitate pe care le întreține cu împăra-tul, el nu obține bunăvoința trupelor cărora le-a devenit șef. Luând cunoștință de manifestul Armeniakon, Constantin al VI-lea e cu-prins de o furie violentă. Irina exploatează situația. Ea deține cheia răzbunării împotriva omului care a trădat-o cu câteva luni în urmă. Privit ca o persoană periculoasă pentru puterea instituită, Alexios devine în ochii împăratului un rebel. I se aduce acuza că vrea să pună stăpânire pe tron. Este imediat arestat, biciuit și tuns. Apoi e în-temnițat în sinistra închisoare a Pretoriului. Trupele Armeniakon sunt scandalizate când află ce s-a întâmplat cu cel pe care-l consideră drept unicul lor șef legitim. Dar o descurajare profundă le copleșește și le împiedică pentru moment să reacționeze.

Eliberat de riscul unei uzurpări pe care o socotea cât se poate de reală, Constantin al VI-lea se pregătește să plece la război împotriva bulgarilor. Aceștia din urmă se simt mai puternici, dat fiind că orice victorie este un factor de coeziune pentru un grup sau o nație tulburată de numeroase forțe centrifuge. În iulie 792 începe o nouă campanie bizantină. După câteva zile de marș prin Tracia, ar-matele bazileului ajung în zona de frontieră. Într-un loc pe care îl

consideră favorabil, Constantin ordonă construirea unui fort: *kastron*-ul Markellai. Aici hotărâște el să aștepte inamicul, fără a mai da înapoi. E limpede că a învățat câte ceva din precedentă sa înfrângere. În statul său major a adunat elita armatelor bizantine. Bătrânul Mihail Lachanodrakon, care nu mai este strategul niciunei theme și care a devenit *magistros*¹ cu câteva luni în urmă, domină prin experiența și capacitățile sale un grup de militari excelenți, printre care se numără patriciul Bardas, *protospatharios*-ul Stephanos Chameos, strategii Niketas și Theognostos... Dar toți acești războinici sunt ofensați să vadă că părerile lor contează mai puțin decât cele ale unui prezicător pe care Constantin al VI-lea l-a adus cu el.

Prezența, în armata și în anturajul imediat al împăratului, a acestui Pankratios, a cărui artă este astrologia, nu are nimic surprinzător. Practicile divinatorii moștenite din Antichitate se perpetuează în ciuda protestelor repetate ale autorităților bisericești. Niciun mediu social nu scapă, așadar, și asta pe toată durata Imperiului, recurgerii la prezicători. Printre ei, cititorii în stele formează elita experților în viitor. Oamenii simpli și nevoiași se adresează mai degrabă vrăjitorilor, care prorocesc prin examinarea unui lighean de metal umplut cu un lichid adus câteodată la fierbere, a unei oglinzi, a unor ouă privite cu atenție în *contre-jour*, a unor oscioare... sau care practică necromanția. Astrologia, confundată cu astronomia, e rezervată celor cu știință de carte și oamenilor bogați. Astrologul este, de fapt, un erudit care a studiat vreme îndelungată conjuncturile astrale. Împreună cu explicarea viselor, haruspiciul și alte tehnici divinatorii implicând citirea viitorului în viscerele unui animal sacrificat², astrologia este știința

¹ Acest titlu este cel mai înalt acordat în administrație și în Imperiu unei persoane care nu e membru al familiei imperiale. Primirea sa este deci o mare onoare.

² Citind scrierile lui Constantin Porfirogenetul, observăm că împăratul nu pleacă în campanie fără *Cheia viselor*, manualul de oniromanție al lui Ahmet. Haruspicina este o practică moștenită de la păgânismul roman, iar citirea în ficiți – de la păgânismul antic.

De fapt, nu se știe nimic despre adevăratele sentimente ale *basilissei*. În schimb, ne putem imagina natura legăturilor care unesc mama și fiul. Istoria sentimentelor în Bizanț încă nu a fost scrisă. În această societate mediteraneeană și medievală care disprețuiește femeia, mama este un obiect de venerație. Constantin al VI-lea se poartă deci, în relațiile cu mama sa, ca orice fiu. Dragostea, afecțiunea și respectul dictează felul său de-a fi. Cât despre Irina, ea pare să aibă o idee foarte elevată despre funcția imperială pe care o exercită. Nu o vedem niciodată acționând ca femeie, ci întotdeauna ca împărăteasă. Ea e de neclintit în privința regulilor pe care i le impune datoria sa divină. Actele sale depind nu de sentimentele ei personale, ci de ceea ce consideră ea că este bun și necesar pentru binele public. De aceea suferă influența, și chiar constrângerea, anturajului său. Lui Staurakios, rechemat la palat imediat după întoarcerea ei, și altor câtorva nu le e greu să-i demonstreze, date fiind eșecurile repetate ale fiului său și îndoielnica sa ortodoxie, necesitatea de a redobândi tronul. Și le este cu atât mai ușor, cu cât Irina simte prea puțină dragoste maternă pentru acest fiu pe care nu a avut timp să-l crească ea însăși. Interesul statului contează mai presus de orice. Or, împărăteasa e convinsă, iar anturajul său i-o repetă, că doar ea singură poate salva o situație disperată.

Cu începere din ianuarie 792, viața la Curte se reia ca mai înainte. Irina își regăsește gineceul, căci cele două împărătese au fiecare apartamentele lor, cu serviciile aferente aflate la mică distanță unele de altele, lângă Chrysotriklinos. Oficial, domnește buna înțelegere, iar la ceremonii toată familia imperială apare laolaltă. Se așteaptă ca Maria să aducă dinastiei un moștenitor. Dar se nasc două fiice: Eufrosina, căreia îi cunoaștem destinul de călugăriță și apoi de împărăteasă, ca soție a lui Mihail al II-lea, și Irina, care moare de copil. Această lipsă a unui băiat explică în parte soarta viitoare a Mariei. Rivalitatea dintre soția lui Constantin al VI-lea și mama lui înclină în avantajul celei din urmă. Irina are grijă să nu dea nici cea mai mică pondere politică nurorii sale. Acesteia îi e greu să accepte o poziție inferioară *basilissei* și să îi suporte omniprezența.

Energia înverșunată care o va face pe Irina să învingă toate obstacolele întâlnite pe calea spre putere este cu atât mai remarcabilă cu cât e vorba de o femeie cu o sănătate relativ șubredă. În cursul celor douăzeci și doi de ani în care se află în prim-planul scenei politice, ea are două semnale de alarmă suficient de grave pentru a-i pune viața în primejdie. În mai multe alte rânduri, o bănuim suferindă. În fiecare an, se duce la cure termale, la Prusa. Această călătorie necesită întotdeauna deplasarea unei suite imperiale și a serviciilor administrative. Este însă și un prilej de a-i întâlni pe sfinții călugări care locuiesc pe muntele Olimp din Bithynia. Irinei îi place cu adevărat să se afle printre ei. Are atunci impresia, împărtășită de mulți bizantini, că se găsește în tovărășia purtătorilor de cuvânt ai Duhului Sfânt sau chiar a unor îngeri. Căci pe Irina o preocupă la fel de mult mântuirea și sănătatea ei fizică. Desfășoară tot timpul o activitate intensă în materie de donații și de opere pioase. Dar ceea ce contează în tot ce face, și întregul său anturaj nu încetează să-i repete asta, este protejarea ortodoxiei restaurate, amenințată de persistența unui puternic curent iconoclast și de pasivitatea bazileului în materie de religie.

UN BAZILEU NEPOPULAR

Revenirea în grații a *basilissei* și a eunucilor săi, mai ales a lui Staurakios, nu rămâne fără reacție din partea partizanilor bazileului. Nemulțumiții se numără mai cu seamă printre oamenii care l-au ajutat, cu câteva luni înainte, să se elibereze de tutela împovărătoare și considerată neavenită a mamei sale. După stupoare, indignarea, apoi mânia pun stăpânire pe ei. Se tem că detestații eunuci se vor răzbuna pentru cele câteva luni de surghiun și de detenție în temnițele ai căror gardieni fuseseră unii dintre ei.

Armeniakon se agită încă din primele luni ale anului 792. Dar trupele își exprimă dezamăgirea mai ales când Alexios Mosele, strategul lor ales, este chemat la palat pentru a îndeplini alte funcții. Alexios nu pleacă fără teamă, deoarece știe că, dând ascultare

la care recurge împăratul aflat în campanie și doritor să cunoască dinainte ce îi rezervă sorții armelor.

Ceea ce îi șochează pe contemporani este credulitatea cu care Constantin al VI-lea ascultă toate părerile lui Pankratios. Încrederea oarbă pe care i-o acordă îl împiedică să ia în considerare sfaturile strategilor experimentați care alcătuiesc statul său major. În ciuda opiniilor lor defavorabile, el se lansează în lupta contra bulgarilor. Este sigur de rezultatul victorios promis de Pankratios. Despre desfășurarea bătăliei nu ne-a parvenit niciun detaliu. Ea e o catastrofă pentru armatele imperiale. Bulgarii fac o mulțime de prizonieri, iar bizantinii care își pierd viața se numără cu sutele. Pentru a-și desăvârși victoria, cei dintâi pun stăpânire pe tabăra celor din urmă, de unde capturează o pradă enormă. Caii și bogățiile din dotarea ei din acel moment nu contează atât de mult în opinia bizantinilor, uluiți de știre, pe cât de mult contează capturarea cortului de purpură al împăratului. Înfrângerea pare din acel moment totală. Printre morții sau dispăruții din această sumbră zi figurează Mihail Lachanodrakon și patriciul Bardas, un mare număr dintre cei pe care Teofan îi numește „oamenii bazileului“, precum și prezicătorul răspunzător de atitudinea nechibzuită a suveranului. Acesta din urmă reușește să fugă. El apucă în direcția capitalei, cu rămășițele armatei sale. Pentru a evita ca bulgarii, încurajați de victoria lor, să invadeze teritoriul roman, se încheie un armistițiu cu ei. Bizantinii se angajează, pare-se, să le plătească și lor un tribut. Consternarea cuprinde întregul Imperiu. Împăratul preferă să meargă la palatul Sfântul Mamas, mai degrabă decât să se întoarcă imediat în Constantinopol.

Înfrângerea armatelor imperiale răstoarnă raportul forțelor politice. Constantin al VI-lea este principalul perdant. Cei mai mulți dintre oamenii care îi susțineau acțiunea, atât din fidelitate față de bunicul său, cât și din idealul unei anumite concepții despre demnitatea imperială, sunt morți. Imaginea marcantă a tânărului suveran este distrusă în fața unei opinii publice deja dezamăgite de primele luni ale domniei sale personale. Irina este beneficiara incontestabilă a înfrângerii. Fără zăbavă, își plasează

oamenii ei în posturile rămase vacante în înalta administrație și în armată. În plus, se bucură de un câștig în popularitate care îi neliniștește pe iconoclaști și pe cei credincioși memoriei lui Constantin al V-lea. Acesta e momentul în care izbucnește complotul ex-țesarului Nikephoros.

Realitatea acestei conjurații este, încă o dată, un subiect discutabil. Nikephoros a încercat într-adevăr să-l răstoarne pe nepotul său și să uzurpe tronul? Putem să ne imaginăm și că anumiți iconoclaști l-au folosit fără voia sa pentru a-l propulsa în locul lui Constantin al VI-lea. Dacă așa stau lucrurile, faptul ar fi o dovadă că bazileul nu mai întrunește unanimitatea nici măcar printre partizanii dinastiei isauriene. Aceștia din urmă, prea adesea confunțați cu iconoclaștii, ar fi fost foarte îngrijorați cu privire la posibilitățile lui Constantin de a domni corect. Dar complotul denunțat poate că nu e decât o mistificare; el pică într-adevăr la momentul potrivit pentru a reuni în jurul bazileului domnitor un popor și funcționari care murmură în privința competențelor lui militare și deci a legitimității sale divine. Oricum, consecințele acestui complot vor fi din nou negative pentru Constantin. E cu puțință ca Irina să-l fi sfătuit să se arate foarte dur în reprimare, dacă nu cumva se va fi lăsat el însuși mănât de porniri naturale. Arestați, fostul țesar și frații săi sunt aduși la palatul Sfântul Mamas. Acolo, după o judecată sumară, lui Nikephoros i se ia pe dată vederea, ceea ce îl descalifică definitiv de la purpură. Fraților săi Christophoros, Niketas, Anthimos și Eudokimos li se smulge limba. Violența cu care sunt tratați principii îi înspăimântă pe contemporani și îndepărtează de bazileu o parte importantă dintre adepții iconoclasmului și fideli bunicului său. Staurakios și Irina obțin atunci răzbumarea asupra lui Alexios Mosele. Acesta își pierde vederea odată cu Nikephoros și e surghiunit. În fond, nu i se reproșează că ar fi vrut purpura pentru el, ci că s-a jucat de-a „făcătorul de împărați“. Această serie de mutilări are loc pe 13 august 792. Constantin al VI-lea comite atunci o greșală politică ireparabilă. Irina nu e străină de ea, chiar dacă e dificil de evaluat partea ei de responsabilitate.

RĂZBOI CIVIL

Rezultatul orbirii lui Alexios Mosele nu se lasă deloc așteptat. De îndată ce e cunoscută, vestea pune pe jar thema Armeniakon. Trupele ei se revoltă și îl destituie pe strategul numit de împărat. Totuși, forța sentimentului dinastic le împiedică să ridice în slavă un alt împărat.

Conform obiceiului său, Constantin al VI-lea reacționează violent. El recurge numaidecât la arme. *Protospatharios*-ul Constantin Artaser și strategul themei vecine Boukellarion, Chrysocheires, sunt trimiși împotriva rebelilor în fruntea unor trupe din alte theme și din *tagmata*. Ei trebuie să înăbușe în sânge revolta. Răsculații se pregătesc să se apere. Cele două armate se ciocnesc în noiembrie. Armeniakon, având soldați excelenți, învinge cu ușurință corpul expediționar imperial. Cei doi comandanți sunt capturați și orbiți pe câmpul de bătălie; este răspunsul la mutilarea lui Alexios Mosele.

Situația e gravă. Pentru a redobândi controlul, Constantin trebuie să se implice personal. Va conduce deci el însuși o a doua expediție împotriva răzvrătiților. Toată iarna e petrecută cu pregătirea acestei campanii. Se pare că se procedează la epurarea tuturor elementelor mai puțin sigure din armatele mobilizate. De asemenea, se caută să se exploateze la maximum rivalitățile existente între diferitele armate thematice. Constantin al VI-lea nu părăsește Constantinopolul decât după sărbătorile Paștelui 793. Cei din Armeniakon sunt trădați atunci de trupele de auxiliari armeni. Acești soldați, care fuseseră până în acel moment alături de ei în mișcarea lor de revoltă, trec cu arme și echipamente de partea bazileului. Încurajat de acest ajutor nesperat, Constantin se aruncă asupra rebelilor în Duminica Rusaliilor și repurtează o victorie definitivă. Este prima de la începutul domniei sale, o victorie asupra propriilor trupe.

Înfrânți, cei doi *tourmarchoi* Andronic și Teofil, conducătorii revoltei, sunt condamnați la moarte. Episcopul de Sinope, Gregorios, îi însoțește pe eșafod. Dintre învinșii care și-au predat armele, o mie de soldați sau ofițeri sunt aduși la Constantinopol pentru

a fi supuși la umilințele triumfului. Intrând pe poarta din Blacherne, trupele împăratului încadrează acest șir de prizonieri până la Hipodrom. Acolo, în fața poporului adunat și a împărăteselor care privesc spectacolul de la înălțimea kathisme, aceștia sunt însemnați în frunte cu fierul roșu. Vor purta astfel semnul de neșters „rebel armean“. Apoi sunt exilați în insule egeene și în Sicilia.

Acest război civil și represiunea care-i urmează au consecințe grave. În faza imediat următoare, unele trupe armene prea compromise trec la arabi și le predau *kastron*-ul Kamachos. Musulmanii nu au așteptat sfârșitul tulburărilor pentru a pune stăpânire pe orașul Thebasa. Dar consecința cea mai serioasă este pierderea de către Constantin al VI-lea a susținerii din partea armatei care, inițial, îi era mai credincioasă. Irina și Staurakios nu mai au a se teme de soldații care izbutiseră să-i priveze de orice putere. Fără sprijinul themei Armeniakon, lui Constantin al VI-lea îi este de acum din ce în ce mai greu să se mențină la putere.

Omul de pe stradă e conștient de gravitatea evenimentelor. Un semn al Cerului vine, de altfel, să confirme răsturnarea rânduielii naturale a lucrurilor. Pe 25 decembrie, o furtună de o rară violență se dezlănțuie deasupra capitalei la ora amiezii. Trăsnetul lovește atelierele aurarilor, care sunt mistuite pe dată. Or, ca și purpura, aurul este asociat îndeaproape cu persoana împăratului. Revolta Armeniakon are un asemenea impact asupra imaginațiilor, încât îi regăsim urma în *Epopeea lui Digenis Akritas*. Acest erou aparține, prin mama sa, familiei lui Mosele, strategul orbit în 792. Printre rudele lui se regăsesc numele lui Artaser, Andronic și Teofil, principalii actori ai revoltei themei Armeniakon. Asociați fictiv familiei unui erou de epopee, ei rămân consemnați în istorie. Cu toții sunt armeni și aparțin unor familii princiare. Au fugit de represiunea care a urmat răscoalei din Armenia, din 774–775, care a decapitat familia Mamikonian, cu care se înrudesesc cei mai mulți dintre ei; atunci s-au stabilit pe pământ bizantin. De pe la sfârșitul domniei lui Leon al IV-lea, ei încep să se întoarcă în Caucazul de baștină. În urma revoltei Armeniakon, mișcarea se întetește și îi privează pe bizantini de sute de buni soldați.

UN NOU IROD

„În sfârșit, ca să desăvârșească asmuțirea opiniei publice împotriva fiului său, împărăteasa [Irina] a născocit un ultim mijloc, cel mai machiavelic dintre toate“ (Charles Diehl); ea îl va împinge să-și repudieze soția și să se căsătorească, în pofida tuturor legilor religioase și civile, cu una dintre doamnele ei de companie. Teofan e categoric: ea este cea care îl îndeamnă la acest gest care îl discreditează definitiv și îi îndepărtează orice susținere.

În 3 ianuarie 795, Constantin al VI-lea își anunță intenția de a o repudia pe împărăteasa Maria, consoarta sa. E limpede că n-a iubit-o niciodată pe această tânără, aleasă de Staurakios și de Irina, și care nu i-a dăruit niciun băiat. La fel de mult le detestă și pe fiicele născute din acest mariaj ratat: ele sunt menite (cel puțin Eufrosina, căci cea de-a doua, Irina, e poate deja moartă) să împărtășească soarta mamei lor. Motivul acestei decizii spectaculoase este o tentativă a soției sale de a-l otrăvi. Este convins că toată lumea îl va crede, deoarece simplul fapt că o spune împăratul trebuie să fie îndeajuns. Un șambelan e însărcinat să-i prezinte patriarhului pretinsa afacere, pentru ca acesta să înceapă o procedură de repudiere canonică. Dar Tarasios nu ignoră legătura dintre tânărul bazileu și o doamnă de companie a împărătesei-mamă, Theodota, rudă apropiată a lui Platon de la mănăstirea Sakkoudion și a lui Teodor, viitorul Studit. Se șoptește pe la colțuri că Irina a împins-o în brațele fiului său pentru a-l despărți de Maria.

Sceptic în privința temeiniciei acuzațiilor aduse de bazileu, Tarasios refuză orice anulare a căsătoriei. El îi reamintește reprezentantului imperial că legea bisericească nu recunoaște decât un singur motiv de divorț: adulterul constatat cu forme în regulă. Acest răspuns îi provoacă lui Constantin o mare nemulțumire. Nu admite să-și vadă autoritatea contestată și îl convoacă numai-decât pe Tarasios la palat. Discuția este mai întâi destul de cordială. Împăratul se pierde în explicații asupra misterelor pretinsului complot care a fost cât pe ce să-l coste viața. Ba chiar pune să se aducă un recipient plin cu un lichid tulbure, susținând că e o probă

din otrava găsită la împărăteasă. Tarasios ascultă respectuos, dar nu cedează. Când Constantin își exprimă răspicat cererea, patriarhul îi dă același răspuns ca șambelanului trimis la el. Tonul urcă. Constantin se înfierbântă foarte repede. Va nesocoti legea Bisericii, dacă trebuie. Amenință. La rândul său, Tarasios flutură arma sa principală: excomunicarea. *Synkellos*-ul său Ioan, care îl însoțește la această întrevedere, îl încurajează în hotărârea sa, implorându-l să nu cedeze. În fața încăpățânării celor doi, Constantin e cuprins de o furie violentă. Sub privirile uluite ale patriciilor și ofițerilor palatini care asistă la scenă, el smulge o sabie din teaca uneia dintre gărzile sale de corp. Ridicând-o, îi amenință cu moartea pe Tarasios și pe *synkellos*, promițându-le că nu vor scăpa cu viață decât dacă revin asupra hotărârii lor. Dar de data aceasta anturajul împăratului, până atunci tăcut, reacționează. Consilierii săi îl roagă să-l lase pe cei doi bărbați să plece, chiar dacă nu va ține seamă de părerea lor. Constantin se calmează și, cu un semn, îi concediază pe Tarasios și Ioan, care ies degrabă.

În urma acestei discuții aprinse, Constantin poruncește ca împărăteasa și fiicele sale să fie conduse la o mănăstire de lângă poarta *tou Kalagrou*. Irina este, fără îndoială, inițiatoarea construcției sau restaurării acestui mic așezământ religios, care va lua mai târziu numele Sfânta Eufrosina a Câmpurilor, în amintirea nepoatei sale³. Împărăteasa și nefericita sa fiică vor rămâne acolo din ianuarie 795 până în august 797. Eufrosina a trebuit să se întoarcă să-și sfârșească zilele tot acolo, după șederea pe tron, în 830. În epoca macedoneană se putea vedea în modestul sanctuar din interiorul mănăstirii marele sarcofag al doamnei Eufrosina. Acesta conținea, pe lângă rămășițele ei pământești, pe cele ale tatălui său, Constantin al VI-lea, și, printr-o ironie a sortii, ale mamei sale, împărăteasa Maria, reuniți în somnul de veci, precum și pe cele ale surorii sale Irina și ale Anei, una din fiicele împăratului Teofil. Nefericita Maria, frumoasa paphlagoniană, fiica preafericitului Filaret, intră în

³ Expresia „a câmpurilor“ dovedește încă o dată că zidul teodosian înglobează vaste zone rurale din jurul orașului propriu-zis.

limbul Istoriei. În rest, viața ei rămâne total necunoscută. La același moment, sora sa Evanthia cunoaște un destin similar.

Începând din această zi, cubiculara împărătesei Irina, Theodota, se bucură de toate onorurile la palat. Bazileul e foarte îndrăgostit de ea. Dar pasiunea sa adulterină nu e deloc pe placul opiniei publice bizantine, al membrilor clerului și îndeosebi al monahilor. Dezaprobarea este aproape generală. Constantin cunoaște acest curent de opinie, dar îl subestimează, deoarece are convingerea că bazileul poate să-și permită tot ce vrea. Mai multe luni se scurg în negocieri furtunoase cu patriarhatul pentru a obține un *modus vivendi* cu privire la recăsătoria sa.

În așteptarea înălțării Theodotei la locul vacant lăsat de Maria, Constantin organizează o expediție împotriva musulmanilor care vor să profite de dezorganizarea themei Armeniakon și de slăbiciunea temporară a acestei frontiere. În februarie-martie 795, Suleyman ben Rashid efectuează un raid de iarnă. În statul său major, fostul strateg al Siciliei Elpidios, trecut de partea califatului în urmă cu treisprezece ani, ocupă o poziție importantă. Chiar dacă această expediție ia o întorsătură proastă din cauza intemperiilor, prezența lui Elpidios printre trupele inamice e resimțită la Constantinopol ca un afront. În primăvară, Constantin mășcăluiește în fruntea trupelor sale prin Cappadocia. Pe 8 mai 795, ziua sărbătorii Sfântului Ioan Evanghelistul⁴, el înfrânge trupele islamice la Anousan. Dar nu atribuie victoria sa nici vitejiei oamenilor săi, nici propriilor calități de strateg, ci intervenției sfântului al cărui mormânt se află în Efes. Înainte de a se întoarce în capitală pentru a primi onorurile triumfului, el își îndreaptă trupele victorioase spre vechea cetate egeeană, unde ajunge la începutul verii. Efesul

⁴ Două mari sărbători sunt celebrate în această epocă pentru a-l cinsti pe Ioan: cea care comemorează moartea Apostolului, pe 26 septembrie, și cea care însoțește miracolul manei ce iese din mormântul său, pe 8 mai. Această a doua sărbătoare, cunoscută până în Galia, unde e menționată de Grigore de Tours, pare a fi o modalitate de creștinare a reminiscentelor păgâne legate de cultul lui Artemis din Efes, sărbătorită, și ea, în mai.

este, încă, un oraș important, chiar dacă nu mai e marea urbe din epoca lui Iustinian. Aflat la capătul uneia dintre rutele terestre care îl leagă, prin Sevastia, de Mesopotamia Superioară și de drumurile care brăzdează Asia Centrală, înzestrat cu un port la Marea Egee, orașul este o importantă răspântie comercială. El e mai ales locul unui mare târg anual care se ține în 27 decembrie, de Sfântul Ioan hibernal, al treilea moment important în cultul Evanghelistului. În cursul acestor zile, venitul vamal (*kommerkion*) poate să se ridice până la o sută de livre de aur, care intră în vistieriile statului. Pentru a mulțumi sfântului protector al orașului fiindcă i-a dăruit victoria, Constantin al VI-lea oferă bazilicii Sfântului Ioan *kommerkion*-ul târgului precedent. Apoi profită de vizita sa la Efes nu numai ca să viziteze sanctuarul apostolului, dar și celelalte biserici celebre în întreaga creștinătate: biserica martiriului celor Șapte Adormiți sau biserica dublă închinată Sfintei Fecioare, unde s-ar fi petrecut Adormirea Maicii Domnului...

Sejurul efesean al bazileului durează puțin. În august, el se află din nou la palat. Aici, procedează la încoronarea imperială a Theodotei. Ceremonia este, neîndoielnic, înglobată în serbările triumfului, cu scopul de a o face mai ușor de acceptat de către opinia publică. Totuși, faptul nu trece neobservat și declanșează o polemică violentă din partea călugărilor, într-un moment în care lumea monahală răsăriteană inițiază o reformă considerabilă, de natură să-i confere definitiv caracterul original pe care i-l cunoaștem astăzi.

REÎNNOIREA MONAHISMULUI ȘI REFORMA STUDITĂ

Dacă Tarasios, om de la Curte, patriarh din vrerea Irinei, este gata să-i facă unele concesii bazileului, fără totuși a se angaja să officieze o cununie pe care o dezaprobă, în Imperiu există un curent rigorist care refuză orice compromis de acest fel. Regăsim cele două grupări ortodoxe care s-au opus atât de adesea Sinodului

al II-lea de la Niceea: Biserica patriarhală și Biserica monahilor, cei care alcătuiesc așa-numitul partid zelot.

În anii de după cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic, acest grup își desăvârșește unitatea. Călugării aparținând acestei tendințe au ieșit întăriți din lupta pe care au dus-o contra iconoclasmului. Ei au dobândit laurii martirilor și se bucură de un imens prestigiu. Au recâștigat admirația acelei mulțimi care, sub domnia lui Constantin al V-lea, vocifera împotriva lor pe gradenele Hipodromului. Irina și Constantin al VI-lea, cel din urmă mai cu seamă pe durata minoratului său, i-au copleșit cu favoruri. Pretutindeni, pe meleagurile Imperiului, reapar vechile mănăstiri distruse sau abandonate.

Principalul centru monahal al acestei epoci este în mod incontestabil mănăstirea Sakkoudion. Din 782–783 până în 795, Platon este egumenul acestui așezământ, situat la poalele muntelui Olimp din Bithynia. Progresele rapide ale acestei mănăstiri țin de trei factori: personalitatea întemeietorului ei, avuția și puterea familiei sale și ajutorul lui Tarasios. Platon aparține unei familii bogate din Constantinopol, care numără printre membrii săi pe noua *augusta* Theodota. El a intrat de tânăr la mănăstirea Symbolai, acum învecinată cu a sa. Călugărul Teoctist l-a inițiat, atunci, în viața monahală. El i-a urmat și a continuat să se remarce în noua sa îndeletnicire printr-un post sever și numeroase exerciții ascetice. Sub domnia Irinei, devine egumenul mănăstirii Sakkoudion. Dacă e să ne luăm după descrierea pe care i-o face călugărul Mihail în *Viața lui Teodor Studitul*, această mănăstire posedă cele două calități căutate de monahul grec: este un refugiu unde nu pătrunde niciunul dintre zgometele lumii și un adăpost în sânul naturii. În ținutul fertil al muntelui Olimp, Sakkoudion se află în mijlocul pajiștilor, al arborilor și al pâraielor care curg pretutindeni, o enclavă de paradis terestru și un loc privilegiat de comunicare cu Dumnezeu. Grație lui Platon, Sakkoudion devine și un pol de atracție în sânul lumii monahale. În deceniul 780, mănăstirea necesită noi construcții. Strălucirea pe care o răspândește asupra întregii societăți monahale se datorează reformei monahale care este inițiată acolo, cu un succes deplin, sub conducerea lui Platon și a nepotului său Teodor.

În 780, Teoctista, sora lui Platon, în vârstă de vreo 40 de ani, soțul său Photinos și copiii lor, Teodor, Iosif, Euthymios și o fiică al cărei nume nu se cunoaște, hotărâsc să părăsească viața lumească pentru a se consacra religiei. Teoctista, fiica sa și foarte tânărul Euthymios intră într-o mănăstire de femei, în timp ce Photinos, care demisionează din funcția sa administrativă la finanțe, Teodor și Iosif se stabilesc pe un domeniu care le aparține, în imediata apropiere a mănăstirii Sakkoudion. Teodor are pe atunci 22 de ani. A primit, ca și frații și sora sa, o educație religioasă și morală, dăruită în special de mama sa. Vădind toate calitățile și virtuțile unui monah, el devine repede sfetnicul unchiului său Platon.

Acesta se străduia pe atunci să facă din comunitatea de la Sakkoudion, pe care o avea în grijă, o comunitatea apropiată de modelul Sfântului Vasile cel Mare⁵. Se cunosc puține lucruri despre viața de mănăstire dinaintea acestei reforme, care se desfășoară mai ales sub conducerea lui Teodor și în cadrul mănăstirii constantinopolitane Stoudios. Idealul monahului care trăiește pe Muntele Sfânt⁶ este la acea vreme *hesychia*. Această metodă de apropiere de Dumnezeu nu este încă doctrina religioasă a *isihasmului*, cum va deveni cu adevărat abia în prima treime a secolului al XIV-lea. Ea presupune o strânsă colaborare în rugăciune a corpului și a spiritului și, mai ales, nu acea respingere a trupului ce se regăsește adesea în Occident și care este total contrară gândirii răsăritene. Practicată de veacuri de către Părinții deșertului, ea constă în repetarea neconținută a cuvintelor „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui

⁵ Vasile din Cezareea (pe la 330–379) este autorul *Regulilor mari* și al *Regulilor mici*. În opera sa, accentul e pus pe viața comunitară, concepută ca fiind cadrul normal al dezvoltării vieții spirituale. Anahoreza dispăre astfel din idealul retragerii în pustiu. Aceste reguli vor influența întreaga viață monahală a Orientului creștin în secolele viitoare.

⁶ Așa este numit muntele Olimp din Bithynia, unde au apărut comunități monastice încă din secolul al V-lea. În secolul al VIII-lea există, de exemplu, *chinoviile* Peleketes, întemeiată în 709, Triglia, în 710, sau Chenolaccos, construită de Ștefan cel Nou...

Dumnezeu, miluiește-mă pe mine“, cu reținerea respirației după fiecare repetare a acestei expresii, ținând bărbia în piept și ochii fixați asupra ombilicului. Trebuie să se ajungă astfel la perceperea luminii divine, chiar a aceleia pe care au văzut-o Apostolii, fără a putea să-i îndure intensitatea, pe muntele Tabor, în momentul Schimbării la Față. Experiența și calea personală sunt încă privilegiate la acest sfârșit de secol VIII și adesea individualismul triumfă. Egumenii rămân deci foarte izolați în comunitățile pe care le conduc.

Semn al timpurilor străvechi, călugării și eremiții au păstrat metode de a impune disciplina și mijloace de penitență extravagante. Anthousa cea Bătrână poartă cătușe, iar Platon de la Sakkoudion, lanțuri... căci bravura ascetică precede acordarea de puteri taumaturgice, considerate răsplată. Atletii sfințeniei păstrează o mare atracție pentru muncile manuale, fără însă a respinge speculațiile intelectuale. Ei nu disprețuiesc spiritul. Spiritul, și nu doar iubirea, îngăduie să se ajungă la înțelegerea voinței divine. În schimb, disprețuiesc raționalismul. Fiecare comunitate e izolată de celelalte și nu-și datorează strălucirea spirituală decât bărbatului sfânt sau femeii sfinte care face parte din ea la un moment dat. Fragmentată într-o multitudine de mici schituri, chilii anahoretice, lumea monahală a suferit cumplit de pe urma iconoclasmului. În această societate complet dispersată și care renaște, Platon de la Sakkoudion apare ca o lumină călăuzitoare către viitorul restaurării Ortodoxiei.

Abia numit egumen al mănăstirii Sakkoudion, fără a fi preot și pentru a răspunde cerințelor împărătesei Irina, Platon trece la realizarea reformei sale. El se străduiește să suprimă din comunitatea sa tot ce riscă să devină murdărire și prilej de decădere pentru monah. Robii și întregul gen feminin, de la femeie până la cel mai banal animal femelă, sunt proscrisi în incinta monahală. Regula nu admite nicio încălcare: egumenul nu va mânca laolaltă cu femei, cu excepția mamei sau a surorii sale, decât în caz de absolută necesitate. El nu poate să stabilească relații de prietenie nici măcar cu o monahie și nu are voie să pătrundă într-o mănăstire

de femei. Regula care le interzice femeilor intrarea în mănăstire nu cunoaște excepție. Călugărului care călătorește nu-i este îngăduit să se cazeze într-o casă unde există o femeie. El nu va mai putea să-l primească în chilia sa pe tânărul monah pentru care are o afecțiune deosebită. Tot timpul, el trebuie să servească și să folosească serviciile tuturor fraților săi întru credință. Sunt prevăzute pedepse pentru contravenienți. Teodor, în *Epitimia*, excomunică timp de cincisprezece zile călugărul care sărută o femeie, chiar dacă aceasta este mama sa și chiar dacă e ziua de Paști. Penitența cu pâine și apă este aplicată celui ispitit de desfrâu, până la încetarea ispitei. Teodor adaugă acestei penitențe trei sute de mătăanii de făcut zi și noapte și stabilește pedepse speciale pentru cei care, în timpul somnului, visează desfrânare. Călugărul care cade în acest păcat trebuie să facă cinci ani de penitență dacă deține o funcție sau doi, dacă nu deține niciuna. Sunt pedepsiți în același chip cei care apar în pragul chiliei lor fără acoperământ de cap sau cei care se îmbată. Pedepsa e majorată dacă se cade în păcat cu o femeie măritată sau cu propria mamă. Penitența este atunci de treizeci și cinci de ani, iar dacă păcatul e săvârșit cu nevasta unui preot sau a unui diacon, vinovatul e condamnat imediat la pedeapsa cu moartea. De fapt, regulile lui Platon nu sunt deloc diferite de ale altora; ele se deosebesc doar prin rigiditatea lor. Pentru a se reveni la o sărăcie mai mare, se interzic servitorii, iar Teodor va continua pe această linie, interzicând, bunăoară, eleganța vestimentară. El va institui chiar o redistribuire săptămânală a hainelor între călugări. Aceste schimburi obligatorii includ și toate mărunțișurile pe care le posedă călugării.

Teodor, care participă din plin la această renaștere a regulilor vasiliene, e hirotonit preot în 787 de către Tarasios, care încurajează cu ardoare reforma. El însuși, umil și modest îmbrăcat, luptă împotriva luxului clericilor. Acțiunea sa se alătură, sub acest aspect, celei a lui Platon și a lui Teodor. În 794, Platon se îmbolnăvește. El încredințează atunci sarcina sa de egumen nepotului său. Teodor are în acel moment 35 de ani. El duce mai departe opera unchiului său, la început cu ajutorul acestuia, până la moartea

sa pe la 814, apoi singur. La Sakkoudion, pe urmă la mănăstirea Stoudios, unde Irina îl invită să se stabilească în 799, Teodor continuă să înlăture din viața monahului orice formă de atașament față de cele materiale. Luptând împotriva concepției tradiționale a *chinoviei* văzută ca o simplă adunare de monahi, el pune accentul pe importanța corpului monahal, unde fiecare călugăr are o funcție proprie; lupta fiecăruia constituie o luptă comună împotriva Satanei, uniunea implică solidaritatea dintre membri. Colectivitatea devine un cadru de viață cotidian. La Stoudios, această veche mănăstire urbană renovată, monahii nu mai dorm în chilii, ci în dormitoare comune. Se luptă împreună contra risipei și munca devine o sarcină colectivă. Munca este soarta omului nevoiaș (cum e și monahul) și ea creează legături de solidaritate între membrii comunității, dar și între comunitate și lumea exterioară, deoarece scopul muncii monahului este de a-i ajuta pe săraci. Corpul unit al călugărilor nu poate avea decât un cap, egumenul. Sarcina principală a acestuia este conducerea spirituală a comunității. El e ajutat în demersurile sale de *deutereuon*, locțiitorul său cel mai fidel, și de iconom, însărcinat cu administrarea bunurilor pământești, el însuși ajutat de mai mulți pariconomi, care conduc anumite sectoare ale mănăstirii și au jurisdicție asupra lor.

Reforma care începe sub regența Irinei nu se încheie decât cu mult după căderea definitivă și moartea sa. Teodor, egumen la Stoudios din 799, a devenit în acel moment conducătorul unei adevărate federații de mănăstiri. Este un om cunoscut de toată lumea. Primele lupte pe care le-a dus au contribuit la această popularitate.

SCHISMA MOECHANĂ⁷

Recăsătoria lui Constantin al VI-lea în pofida legilor canonice îi va aduce pe Teodor și pe unchiul său Platon în prim-planul scenei politice. În ultimele luni ale anului 795, Teodor devine o

⁷ De la *moicheia*, care înseamnă „adulter“.

personalitate de care împărații trebuie să țină seama, iar asta până la moartea sa (11 noiembrie 826).

Dintr-odată, el afirmă independența celor două sfere, cea spirituală și cea pământească⁸. „Stăpânirii împăratului se cuvine a lua în seamă și a îndrepta lucrurile cele lumești, iar cele bisericesti sunt date arhierilor și învățătorilor Bisericii.“ Ca atare, împăratul nu este decât un om, chiar dacă e investit cu o misiune extraordinară. Această poziție nu este nouă: ea era deja cea a lui Athanasios care îl admonesta pe Constanțiu al II-lea la mijlocul secolului al IV-lea.

În septembrie 795, căsătoria lui Constantin al VI-lea cu una dintre rudele lor este privită ca o provocare de către cei doi monahi de la Sakkoudion. Timp de patruzeci de zile, petreceri somptuoase la care se etalează luxul palatin și fastul imperial se desfășoară la palatul Sfântul Mamas⁹. Tarasios a persistat în refuzul de a-i cununa pe soți. Dar, ca să evite o ruptură pe care o consideră dăunătoare Ortodoxiei, a închis ochii în privința modalităților mariajului. Se teme oare să nu-l împingă pe împărat în brațele iconoclaștilor dacă îl sancționează? Sau a sfârșit prin a ceda în urma relexelor tratamente la care i-a supus bazileul, pe el și pe *synkellos*-ul său Ioan, după cum afirmă hagiograful lui? Fapt este că el îl lasă pe preotul econom Iosif, egumen al Katharilor, să officieze această căsătorie pe care zeloții și o mare parte a opiniei publice o consideră adulteră. Serbările nupțiale nu acoperă glasul oponentilor. „Vai de orașul al cărui domnitor e un copil!“ proclamă Teodor, ridicându-se împotriva

⁸ Cu toate acestea, Teodor ajunge uneori să recunoască o oarecare putere a împăratului asupra Bisericii. Astfel, în 802, când salută venirea la putere a lui Nikephoros I, el afirmă că acesta a urcat pe tron „nu numai ca să cârmuiască bine treburile cele lumești aflate în neorânduială, dar și pentru a îndrepta calea Bisericii, de s-ar face simțită nevoia“. Dar Teodor îi recunoaște aici împăratului un rol de gardian al credinței, și nu unul de administrator.

⁹ Este posibil ca cifra de 40 de zile menționată de Teofan să aibă o altă semnificație. Pentru P. Speck, în *Der Kaiser Konstantin VI.*, Bonn, 1978, pp. 261 și urm., ceremonia încoronării de logodnă din august ar fi fost urmată, 40 de zile mai târziu, de o cununie în intimitatea palatului Sfântul Mamas.

acestei violări evidente a legilor canonice și civile. Însă mânia zeloților se manifestă contra patriarhului, considerat complice al bazileului fiindcă n-a impus nicio sancțiune împotriva lui. Monahii de la Sakkoudion, urmați de mulți alții, se separă atunci de comunitatea lui Tarasios. Foarte repede, opoziția depășește granițele monahale și câștigă o parte a opiniei publice. Un întreg partid pios ia astfel naștere, iar Irina, fără a-i fi liderul desemnat, este principala lui inspiratoare. Ea vede realizându-i-se planul. A reușit să ridice opinia publică împotriva fiului său.

Pentru moment, bazileul cântărește efectele celei de-a doua căsătorii. Nu poate să tolereze libertatea de expresie a călugărilor și poate că acum regretă amar că nu a continuat politica dusă de bunicul său. Prietenii i s-au împușinat. Mai are câțiva în sânul clerului, ca Simeon, episcopul *kastron*-ului Chrysopolis din Tracia, care insistă pe lângă Teodor să-și abandoneze opoziția față de moechieni. Dar nimic nu echivalează, în tabăra partizanilor împăratului sau a moderaților, cu violența atacurilor venite din spre monahi.

Cu toate acestea, încă din toamna lui 795, Constantin încearcă să negocieze cu zeloții care vociferează, cerând ca Tarasios să se separe de comunitatea împăratului. Teodor pretinde că acționează din dragoste pentru suveran. Vrea să-l determine să-și recunoască greșeala și să dea înapoi. Nu-l cunoaște pe nepotul lui Caballinos! Acesta din urmă îi permite tinerei sale soții să meargă la rudele ei de la Sakkoudion, pentru a le convinge să cadă la o învoială. În ciuda respectului datorat rangului său, Theodota găsește poarta închisă. Mănăstirea este interzisă femeilor, mai ales dacă sunt adultere.

În ciuda acestui afront, Constantin al VI-lea speră să-i întâlnească pe monahi cu ocazia voiajului său anual la Prusa, unde merge la băi împreună cu mama sa. Degeaba. Nici Platon, nici Teodor, nici măcar majoritatea egumenilor de la Muntele Olimp nu vin să prezinte omagiul obișnuit cuvenit unui suveran. În plus, episcopii și stareții prezenți sunt munciți de o discretă contestare. Întors la palat, Constantin nu mai rezistă. Trimite doi demnitari,

Bardanos, *domestikos ton scholon*, și Ioan, Komes de Opsikion, cu ordinul de a-l aduce pe Platon.

După câteva zile, bătrânul monah e în fața împăratului. Întrevederea începe calm. Constantin încearcă prin toate mijloacele să-l înduplece pe egumen să-i împărtășească opiniile. Bătrânul, neclintit în rasa lui neagră, tace. Bazileul își continuă vreme îndelungată monologul; apoi îl roagă în mai multe rânduri pe interlocutorul său să-i răspundă. Atunci Platon, căruia nimic nu-i poate schimba convingerile și care este gata de martiriu, îi spune tânărului suveran, în fața unui auditoriu alcătuit din cei mai înalți demnitari ai palatului: „Nu-ți este îngăduit să ții pe femeia fratelui tău Filip!“ La aceste cuvinte luate din Evanghelie, pe care Marcu le pune în gura lui Ioan Botezătorul când acesta îi reproșează lui Irod Antipas căsătoria cu Irodiada, împăratul tresare. Este o ofensă adusă persoanei sale. Ca atare, discuția se încheie brusc. Bătrânul vociferează contra adulterului și compromiterii unei părți a clerului.

Platon este imediat pus în lanțuri și închis într-o chilie strâmtă din sanctuarul Sfântul Mihail. În același timp, împăratul publică un edict interzicând primirea călugărilor de la Sakkoudion și trimite trupe care să disperseze comunitatea. Operațiunea are loc în februarie – martie 796. Soldații trimiși de bazileu îi evacuează pe monahi din incinta mănăstirii și îi arestează pe Teodor și pe alți unsprezece călugări, considerați cei mai lipsiți de respect față de cuplul imperial. Cu toții sunt trimiși sub escortă la Thessalonic, locul ales pentru exilul lor. Călătoria este lungă și grea în această perioadă a anului în care iarna zăbovește. Aproape la fiecare etapă, mohorâtul convoi întâlnește alți exilați. Constantin al VI-lea a hotărât să anihileze toți capii potențiali ai mișcării de revoltă împotriva sa. Așa se face că, la Paula, Teodor se întâlnește cu mama sa și cu Sava, celebrul egumen de la Stoudios. Întâlnirea are loc noaptea, pe ascuns și prin intermediul unor complicități cumpărate. Surghiuniții de la Sakkoudion ajung la Thessalonic, capătul călătoriei lor, în 25 martie.

Prefectul, care este fără îndoială cel al Illyricumului, le-a venit în întâmpinare cu trupele sale. De îndată ce Teodor și tovarășii săi

descalacă, au surpriza de a-l vedea pe acest ilustru personaj venind și închinându-se înaintea lor. Apoi le dă o escortă care să-i conducă la arhiepiscop. Trecând pe lângă Sfânta Sofia, biserică nouă cu decorațiuni interioare comandate de împărați și abia terminate, ei ajung la palatul episcopal, unde au parte de o primire foarte bună. Cu toate astea, și în pofida semnelor de simpatie arătate lui Teodor și tovarășilor săi, nimeni nu se încumetă să sfideze ordinele categorice ale împăratului. A doua zi dimineață, cei doisprezece monahi sunt separați și conduși la locuri de exil diferite.

În primăvara lui 796, opoziția monahală pare complet spulberată. Bazileul se poate socoti stăpân pe situație. Dar două seisme le reamintesc tuturor că Dumnezeu nu vrea victoria durabilă a împăratului schismatic asupra monahilor și partidului ortodox. Primul se produce destul de departe pentru a nu fi luat în seamă. El devastează, în aprilie, insula Creta. În schimb, al doilea zguduie Constantinopolul. Aceste semne cerești nu sunt singurele, căci, la hotare, vrăjmașii se agită.

VICTORII ZADARNICE

Hanul Kardam caută să reaprindă războiul între poporul său și Bizanț. El îi trimite suveranului bizantin această amenințare: „Ori îmi plătești tribut, ori vin până la Poarta de Aur, trecând prin foc și sabie toată Tracia.” Kardam nu e lipsit de realism. Nu și-a pus nici decum în gând cucerirea capitalei, pe care o știe prea bine apărată pentru trupele sale puțin numeroase. Constantin reacționează cu promptitudine, ca un nepot demn de Caballinos. Ultragiât de modul în care îl tratează barbarul, decide să organizeze o nouă expediție. Până una-alta, îi trimite hanului un scurt mesaj, însoțit de o căruță plină de bălegar în chip de tribut. A stabilit ca loc de înfruntare a trupelor din cele două tabere fortul Markellai, unde speră să facă uitată recenta sa înfrângere. Cele două oști pornesc în marș una spre cealaltă. Forțele bizantine se opresc la Versinikia, în timp ce bulgarii nu trec de Abrolebas, o localitate învecinată. Vreme de două

săptămâni, inamicii se observă reciproc. Apoi Constantin al VI-lea dă ordin armatei sale să se repună în mișcare. Kardam nu se simte destul de puternic pentru a susține atacul; pune să se sune retragerea. Pentru bizantini, e o victorie prin neprezentare.

În același moment, sosește din Cappadocia vestea asedierii de către trupe arabe a marelui oraș Amorion. Dar musulmanii au fost nevoiți să renunțe foarte repede la planul lor și s-au repliat. În ambele ocazii, în Europa, ca și în Asia, bazileul nu exploatează situația. Mintea sa pare acaparată de problemele interne. Dar, mai cu seamă, are o altă sursă de preocupare. Împărăteasa Theodota e însărcinată. Palatul se așteaptă să sărbătorească fericitul eveniment, care este de cea mai mare importanță pentru viitorul dinastiei. Mulți consideră însă copilul ce urmează să se nască drept ilegitim, dat fiind că a fost conceput în afara legăturilor unei căsătorii canonice. Este și opinia Irinei?

În septembrie 796, Constantin și mama sa pleacă la băi, la Prusa. Ei o lasă pe Theodota la palat, căci medicii și moașele o sfătuiesc pe viitoarea mamă să nu poarte la drum. Curtea se află deja în orașul celebru pentru virtuțile curative ale apelor sale termale, când sosește vestea așteptată. Pe 7 octombrie, Theodota a adus pe lume în Porphyra un băiat, căruia i se dă imediat numele bunicului său și al întemeietorului dinastiei, Leon. Constantin al VI-lea, care jubilează, nu mai zăbovește o clipă. Lăsându-și mama și întreaga Curte, încalecă și se întoarce „în goana mare” (Teofan) la Palatul Sacru. Nu mai are decât un gând: să-și regăsească tânăra soție și să-și vadă fiul mult dorit.

COMPLITUL

Așadar, Constantin o lasă pe mama sa singura stăpână a serviciilor și a trupelor care se deplasează întotdeauna cu el. Pentru ea, este prilejul visat de a complota contra bazileului absent. Irina și consilierii săi folosesc numaidecât șansa ce li se oferă. Această naștere este, în primul rând, o gravă amenințare pentru ei. Mai devreme

sau mai târziu, Constantin îl va face pe Leon co-împăratul său. Ce se va întâmpla atunci cu Irina? *Basilissa* îi convoacă pe toți marii demnitari. De-a lungul a numeroase întâlniri, ea încearcă, recurgând la promisiuni și daruri, să-i îndepărteze de fiul său. Și izbutește adesea fără trudă, evocându-le caracterul schismatic al fiului său ortodocșilor convinși, incompetența lui de a governa și lipsa de calități militare – celor preocupați mai cu seamă de gloria Imperiului. Le reamintește ce a realizat ea în cursul deceniului în care a guvernat. Tuturor le dezvăluie intenția ei de relua frâiele puterii pentru a evita o nouă catastrofă. Mai bine să fie pe tron o femeie, decât un împărat incapabil sau un copil bastard! Aceste negocieri sunt, în orice caz, decisive. Ele pecetluiesc definitiv soarta lui Constantin al VI-lea. E însă necesară cea mai mare prudență. Staurakios și Irina știu că nu trebuie să se grăbească. Cel mai bine e să se continue acțiunea de discreditare și de izolare a bazileului. Constantin este deja aproape singur. Dintre persoanele care l-au ajutat să preia puterea în 790, au mai rămas foarte puține. Cercul său de prieteni este acum foarte restrâns. Nu se cunosc decât trei demnitari care par încă să-i fie devotați: patriciul Bardanios, *domestikos ton scholon*, Komes-ul Ioan de Opsikion și strategul Siciliei, Niketas. Este puțin în comparație cu amicii mamei sale și cu numărul de nehotărâți care se codesc să se implice.

Irina și colaboratorii săi vor forța mâna destinului. Campania împotriva bulgarilor și nașterea fiului său sunt tot atâtea puncte pozitive pentru Constantin. Nu trebuie lăsat, în niciun caz, să le exploateze. Dar, mai cu seamă, nu trebuie să mai obțină nicio singură victorie. Căci, într-adevăr, cine ar mai putea să susțină un împărat învins și deci părăsit de Dumnezeu? Conjurații din anturajul mamei sale pun la cale planul machiavelic de a face să eșueze următoarea sa campanie militară. Or, în martie 797, Constantin se pregătește din nou de luptă împotriva trupelor arabe care, în acest an, sunt conduse de Harun al-Rashid în persoană. Pentru această expediție, a mobilizat 20 000 de oșteni; în statul său major se află oameni ca Staurakios, care și-a recăpătat încetul cu încetul vechile funcții pe care le exercita pe vremea regenței (*logothetes tou dromou*),

și alți prieteni ai împărătesei-mamă. Ei mituiesc iscoadele, care vin cu informația mincinoasă că trupele califale bat în retragere de cum au aflat vestea sosirii armatei imperiale. Staurakios și amicii săi îl încurajează atunci pe Constantin să se întoarcă în capitală și să nu-și asume riscuri inutile urmărind trupele lui Harun. Constantin revine la palat fără să fi purtat vreo luptă. Or, conform surselor arabe, Harun și oamenii săi repurtează o serie de victorii pe teritoriu bizantin. Califul cucerește *kastron*-ul Salciei Plângătoare (*al-Safsaf*, în cronica lui Al-Tabari). O altă coloană, comandată de Abd al-Malik, ajunge la Ancyra și pune stăpânire pe grânarele subterane. Veștile despre aceste succese musulmane umbresc definitiv imaginea deja prea puțin sclipitoare a suveranului veleitar care conduce Imperiul. Armata, cu excepția câtorva trupe thematice, nu mai arată nicio simpatie pentru un comandant de război atât de jalnic. Propaganda ticluită de Irina și prietenii săi pentru a dovedi incapacitatea lui Constantin de a domni este alimentată de eșecurile sale care, în fond, sunt lipsite de gravitate.

La 1 mai 797, micul Leon moare. Este o lovitură cruntă pentru Constantin. Moral și psihologic, bazileului îi e greu să treacă peste acest deces care îl văduvește de fiul și moștenitorul său. Ceea ce fusese binecuvântarea Cerului în octombrie, devine blestem și dezavuare divină. Golul din jurul împăratului se lărgeste. Această izolare, cu fiecare zi ce trece mai periculoasă, îl face să reacționeze. Iată, poate, motivul care îl determină să reînnoade relații cu regele francilor, căruia a sperat cândva să-i fie ginere. O scrisoare e dusă la Aix-la-Chapelle de un oarecare Teoctist. Ea este trimisă prin mijlocirea lui Niketas, strategul Siciliei. Cum nu i se cunoaște conținutul, au fost emise mai multe ipoteze. Una pare foarte interesantă. Constantin al VI-lea nu ignoră evoluția religioasă a francilor. Regele și clerul refuză în continuare hotărârile Sinodului al II-lea de la Niceea. Scrisoarea lui Constantin ar putea deci să conțină avansuri iconoclaste. Lupta pe care el o duce împotriva monahilor și partizanilor lor n-a putut decât să reînvie în tânărul suveran amintirea bunicului său. Pe de altă parte, fantoma iconoclasmului poate fi o armă eficace în afacerile interne ale Imperiului. O va fi folosit oare,

deja, pentru a obține de la Tarasios necesara sa neutralitate în controversa moechiană? Constantin i-a făcut probabil avansuri lui Carol pe această temă. Ne putem imagina reacția Irinei și a iconofililor, dacă vor fi cunoscut conținutul misivei. Ea legitimează, în orice caz, definitiv, dorința lor de a se descotorosi de Constantin. Căci împăratul schismatic pune acum în pericol Ortodoxia. Cât despre scrisoare, ea nu va ajunge la destinație decât în septembrie. Tragedia va fi fost pe atunci încheiată. Nimic nu mai poate opri mașinăria pusă în funcțiune cu opt luni mai devreme de Irina și aliații săi iconoduli. Bazileul, de-acum singur și discreditat, nu mai poate scăpa de soarta ce i-a fost hărăzită.

15. ÎMPĂRATUL IRINA

O PRELUARE A PUTERII FURTUNOASĂ

Joi, 17 iulie 797. Împăratul părăsește Hipodromul. Se pregătește să se întoarcă la reședința sa preferată, palatul suburban Sfântul Mamas. Nu știe că grupul conjuraților, cu toții partizani ai revenirii la putere a mamei sale, îl așteaptă într-una din sălile sau unul dintre pasajele care leagă kathisma de restul clădirilor palatine. Căci e nevoie să traverseze tot Palatul Sacru pentru a ajunge în portul Boukoleon, unde îl așteaptă nava care îl va duce la Sfântul Mamas. Complotiștii trebuie să pună mâna pe el, apoi, desigur, să-l ducă într-o mănăstire sau într-o temniță secretă. Poate că s-a prevăzut deja mutilarea la care va fi supus pentru a se evita întoarcerea sa pe tron.

Cursele au luat sfârșit. Împăratul, urmat de câțiva curteni și gărzile de corp, străbate un labirint de săli, culoare și grădini. Deodată, ofițeri din *tagmata* înconjoară micul său cortegiu, apoi încearcă să-l imobilizeze; se produce o încăierare, care îi permite să se elibereze și să fugă prin palatul pustiu spre *chelandion*-ul care îl așteaptă amarat la chei. Cu sufletul la gură, tânărul suveran dă buzna în apartamentele tinerei sale soții și o trage după el. Însoțiți de câțiva servitori credincioși și o mână de adepți care se află acolo din întâmplare, cei doi se îmbarcă. Împăratul ordonă să se pornească îndată spre

sud, lăsând palatul în mâinile conjuraților. Aceștia sunt descumpaniți și nu știu ce să facă. N-au îndrăznit să se ia după Constantin și deja șovăie între a fugi și a-i cere îndurare.

După un scurt moment de spaimă, Constantin, la adăpost în largul Propontidei, se gândește, poate, să se întoarcă în Constantinopol pentru a le aplica vinovaților o pedeapsă exemplară. Dar se simte singur și înclină mai degrabă pentru o amânare a răzbunării. Îi vine atunci ideea de a merge să ceară ajutorul trupelor thematiche din Asia, care sunt loiale dinastiei sale. Pe cel al armatei din Armeniakon nu-l poate solicita, iar acum resimte amarnic lipsa acestei posibilități. Poate, totuși, să apeleze la trupele themelor vecine, ca să vină să-l repună pe tron. Încă o dată, amintirea ilustrului său bunic și modul în care și-a recucerit tronul de la răzvrătitul Artabasdos nu-i dau pace lui Constantin al VI-lea. Hotărăște să se îndrepte spre Anatolikon. Trupele acestei theme sunt foarte importante numericeste. Pe la 780, ele sunt estimate la circa 18 000 de oameni, dintr-un total asiatic de 34 000.

Această alegere explică de ce tânărul suveran dă poruncă să se navigheze spre micul port asiatic Pylai, aflat la câteva zeci de kilometri de Niceea. De acolo, nava merge la Triton, un târgușor învecinat și un loc sigur, unde Constantin o lasă pe Theodota. Ea e din nou gravidă și nu poate continua o călătorie plină de riscuri. Constantin rămâne acolo doar cât s-o instaleze pe viitoarea mamă. I se alătură atunci câteva persoane care pretind că-i sunt credincioase. De fapt, în anturajul său există, poate chiar din momentul fugii sale, oameni compromiși în ochii Irinei, și chiar unii prieteni ai ei, care așteaptă urmarea evenimentelor pentru a alege pe cine să slujească, pe mamă sau pe fiu. După instalarea Theodotei, bazileul se întoarce la Pylai cu escorta sa de „fideți”.

La Constantinopol, eșecul complotului a lăsat-o pe Irina total dezorientată. Pentru o clipă, a cedat descurajării. Grav compromisă, ea nu are cum să-i ascundă fiului rolul ei, cu atât mai puțin cu cât, încredințată de rezultatul fericit al acestui complot, se instalase deja ca principală suverană. E îngrijorată și temătoare nu numai pentru coroana sa, dar mai ales pentru viața sa. Teofan ne

descrie o suverană șovăitoare și reproșându-și acțiunile. Dar această lașitate a Irinei și această slăbiciune de caracter nu sunt oare trăsături născocite de propaganda succesorului său și menite să defăimeze amintirea acestei împărătese, așa cum se încearcă mereu să fie înfățișată drept o jucărie în mâinile eunucilor săi? După un scurt interval de panică, Irina își recapătă stăpânirea de sine. Ca abilă politiciană, ea joacă la două capete. Convoacă la palat înalte fețe bisericești, pe care le însărcinează să meargă să negocieze cu fiul său, pentru „a-i cerși iertarea”. Acest demers oficial e însoțit de o bună publicitate. Perspectiva unei înțelegeri cu mama sa îl face pe Constantin să-și amâne plecarea spre Anatolikon. El rămâne pe țărmul Propontidei, îi primește pe episcopi și așteaptă să se deschidă adevăratele negocieri. Se lasă amăgit de căința pe care Irina și-o exprimă într-o scrisoare. Firește, ea aruncă vina pentru cele întâmplate asupra unor terți, cărora nu le dezvăluie încă numele.

Pe de altă parte, în taină de astă dată, ea le trimite o scrisoare și conjurațiilor care rămân pentru moment în anturajul împăratului și care ezită în privința căii de urmat. Îi amenință că-i va dezvălui totul fiului său, indicându-i ca principali autori ai complotului, dacă nu pun imediat mâna pe el și nu-l readuc la Constantinopol. Scrisoarea Irinei este luată foarte în serios de acești oameni, care o cunosc prea bine. Ea este suficientă pentru a-i face să-și vină în fire și să nu mai tergiverseze alegerea între doi stăpâni. Încolțiți, obligați să-și îndeplinească angajamentele luate față de *augusta*, conspiratorii organizează imediat răpirea lui Constantin.

Ziua de vineri, 18 august, este considerată ultima zi a domniei lui Constantin al VI-lea, în *Chronographikon*-ul lui Nikephoros. Nu încapе îndoială că la această dată i-a primit el pe episcopii trimiși de mama sa. Cea mai mare parte a zilei se petrece ca oricare altele în târgușorul Pylai. Conjurații așteaptă căderea serii sau a nopții pentru a trece la acțiune. Desigur, împrejurările exacte și desfășurarea operațiunii sunt total necunoscute. Îl prind pe Constantin în timpul somnului sau când e cufundat în rugăciune? În orice caz, de data aceasta acțiunea reușește. Înainte de a se crăpa de ziuă, ei îl îmbarcă pe nefericit într-o navă care pornește

imediat spre portul Boukoleon, pe care el l-a părăsit în urmă cu mai bine de-o lună. Călătoria de la Pylai la Constantinopol durează toată dimineața.

CRIMA DE NEIERTAT

Sosit la palat, tânărul e condus discret în Porphyra, unde a văzut lumina zilei cu douăzeci și șapte de ani în urmă. Alegerea acestei săli se explică prin apropierea ei de portul Boukoleon. Ulterior, ea va deveni simbol. Această încăpere a palatului, cu porfirele ei, este ultimul lucru pe care ochii săi îl vor mai vedea. Nu departe de-aici, într-o sală învecinată, i se pecetluiește destinul. Staurakios, Aetios și alți câțiva consilieri intimi ai mamei sale deliberează asupra sorții sale și a urmării ce trebuie dată evenimentelor. Asistă și Irina la discuție? Sau le lasă mână liberă miniștrilor ei pentru a rezolva o problemă ce i se pare prea delicată? Georgios Monachos¹ afirmă, câteva decenii mai târziu, că totul s-a petrecut „fără ca ea să fi fost de față și fără să fi cunoscut intențiile dregătorilor ei”. Dar oare nu este aceasta o afirmație menită s-o absolve de orice responsabilitate pentru ceea ce apare ca o crimă împotriva naturii?

Oricum, pentru toți cei prezenți în acel moment un lucru e sigur. Constantin este un suveran periculos. Nu poate să se mențină pe tron. Dar ar putea exista persoane dispuse să încerce o acțiune în favoarea celui de-al patrulea suveran din dinastia isauriană. De aceea e necesar ca el să fie descalificat definitiv și înlocuit cu împărăteasa Irina, care și-a demonstrat deja talentele de conducător. Orbirea permite să fie lăsat în viață, ceea ce n-ar fi de natură să-i displace mamei sale.

Irina nu are cum să ignore ce se petrece. Dar pune stavilă sentimentelor personale în fața rațiunilor de stat, așa cum i le expun

¹ Georgios Monachos („Călugărul”), cunoscut și sub numele Georgios Hamartolos („Păcătosul”), este un călugăr din secolul al IX-lea, autor al unei foarte populare „cronici călugărești”, *Chronikon syntomon*, care narează evenimentele de la facerea lumii până în epoca domniei lui Mihail al III-lea (842-867) (n. tr.).

de o bucată de vreme Staurakios și ceilalți consilieri. S-a scris prea adesea că Irina era un monstru fără niciun simț matern, în timp ce fiul său era inhibat de afecțiunea pe care o purta mamei sale... Este mai rezonabil să credem că împărăteasa are încă sentimente materne față de Constantin. Însă greșelile fiului său, mai ales cele care aduc prejudicii unității Bisericii, rătăcirile lui, care îl fac să simpatizeze din ce în ce mai mult cu iconoclaștii, o obligă să aleagă ceea ce este bine pentru Ortodoxie, chiar dacă pentru asta bazi-leul ar urma să-și piardă vederea. E nevoită să-l îndepărteze pentru a pune capăt oricărei prigoane împotriva monahilor. Între Constantin și binele Bisericii, restauratoarea icoanelor a ales. Alegerea ei este, de bună seamă, dureroasă, dar suferința mamei silite să-și sacrifice fiul pentru salvarea Bisericii nu le-a scăpat din vedere contemporanilor, care au trecut-o în rândul sfinților. Pe de altă parte, aceiași contemporani au uitat prea repede că Irina și-a împins fiul în brațele Theodotei ca să-l ducă la pierzanie. Ea rămâne, astfel, principalul artizan al schismei moechiene și deci al declanșării persecuției împotriva călugărilor. Partea ei de responsabilitate în evenimentele pe care tocmai le-am descris este prea importantă pentru a putea s-o dezvinovățească pe de-a-ntregul.

Însă nu mai e loc pentru sentimente. Motivele care impun eliminarea definitivă a lui Constantin nu lipsesc. Irina e presată de Staurakios și alții, care vor fermitate și sunt mânați de o aprigă dorință de răzbunare și o mare sete de putere. Ei vor să guverneze în liniște, așa cum au făcut-o pe timpul regenței, și să se descotorosească de cel care a pus să fie biciuiți și întemnițați în urmă cu șapte ani.

În cele din urmă, decizia e luată. Orele după-amiezii sunt deja înaintate când călăii intră în Porphyra. Constantin doarme. După peripețiile din ajun, l-a răzbit oboseala. Ei se apropie de el și nu-l trezesc decât în momentul în care înfig stiletul în ochii lui. Urlând de durere, tânărul se ridică, apoi se rostogolește pe pardoseală blestemându-și mama, ziua și locul în care s-a născut. E scos din sală în timp ce continuă să geamă. Timp de mai multe zile, va rămâne apatic, refuzând orice hrană. Noaptea care învăluie de-acum vederea celui care a fost bazi-leul se lasă, apăsătoare, și asupra destinului său.

Unde e dus tânărul, care a pierdut pentru totdeauna purpura? Nu încapе îndoială că este surghiunit, așa cum va fi cea de-a doua soție a sa, într-o mănăstire, dacă nu cumva moare de pe urma unei mutilări executate cu mijloace grosolane și fără nicio igienă. Sursele târzii vorbesc de stilete, dar de obicei orbirea se face cu foc. Arsurile corneei sunt mai mult sau mai puțin grave. În cel mai rău caz poate surveni moartea. În cel mai bun, se poate recăpăta o vagă acuitate vizuală după cicatrizare. Problema morții lui Constantin al VI-lea rămâne neelucidată. Diferitele ipoteze emise pe baza unor surse divergente dovedesc doar că bazileul dispare definitiv de pe scena politică. Destinul său le scapă contemporanilor și, mai apoi, tuturor cronicarilor bizantini și, ca atare, istoricilor moderni. Ușurința cu care unele persoane, printre care Toma Slavul², se vor da ulterior drept el, precum și crezarea ce li se va da dovedesc îndeajuns că soarta sa rămâne învăluită într-un mister de nepătruns. Câteva indicii ne îngăduie să credem că în 812, când iconoclaștii îi împing din nou în față pe unchii săi, în ciuda mutilărilor lor, el este mort. Corespondența lui Teodor Studitul și unele surse la mână a doua permit să afirme că a supraviețuit rănilor și chiar, poate, mamei sale. Dar, în cel mai bun caz, el o va fi urmat-o în mormânt doar cu puțin mai târziu³.

Disparația lui Constantin al VI-lea, în această seară de sâmbătă 19 august, ne miră. Ea însă nu îi surprinde pe bizantini. Orbit, împăratul își pierde aureola, sfințenia și puterea. Ca suveran, el este mort. Așa se cuvin a fi înțelese cuvintele comentariului care însoțește, în cronica lui Teofan, scena mutilării.

Teofan prezintă o versiune plină de simboluri. Orbirea are loc în 15 august. El a ales această dată, care devansează cu patru zile momentul real al supliciului, pentru a pune în valoare pedeapsa

² Toma Slavul pretindea că altcineva fusese orbit în locul tânărului suveran și că el era adevăratul Constantin, care și-ar fi găsit pentru o vreme refugiu în califat.

³ Unii autori pretind că i s-a permis să trăiască împreună cu Theodota într-o mănăstire-închisoare. Li s-a născut un al doilea fiu. Nefiind porfirogenet, soarta lui nu a mai interesat pe nimeni.

divină. Astfel, exact cu cinci ani mai devreme și fără nici o altă motivație decât cruzimea, Constantin a pus să fie mutilați unchii săi și Alexios Mosele. Deplasarea datei poate să se însoțească și cu o deplasare în spațiu, chiar dacă localizarea în Sala de Purpură pare probabilă. Alegerea acestui loc este profund simbolică: loc unde Constantin a văzut lumina zilei, el devine locul unde își pierde vederea și totodată condiția de porfirogenet.

Dar, mai cu seamă, relatarea se termină printr-un pasaj al cărui înțeles îi scapă cu totul lui Gibbon, care vede în el dovada unei superstiții⁴. „Iar soarele s-a întunecat și nu a mai împrăștiat nicio rază vreme de șaptesprezece zile, astfel încât corăbiile rățăceau și mergeau în toate părțile. Mulți au fost cei care au gândit la fel zicând că din pricina orbirii împăratului nu mai voia soarele să dea lumină!“ Pentru a sesiza sensul acestor fraze, trebuie să ne amintim de comparația ce se făcea frecvent între împărat și soare. Despre Alexios I (1081–1118) se va spune mai târziu: „de cum se culcă Alexios, merge și soarele la culcare“, iar despre Alexios al III-lea (1195–1203) – că el este „împăratul-soare care, de la Răsărit, răspândește primăvara asupra supușilor săi“. Ca și astrul zilei, împăratul strălucește. Iar organul acestei străluciri este ochiul. Curteanul prezentat bazileului cade cu fața la pământ ca să se ferească de vederea arzătoare a stăpânului atotputernic. Lipsindu-l de simțul văzului, Irina și consilierii ei îl lipsesc pe împărat de razele sale. Întreaga ordine cosmică e răsturnată. Și rămâne așa vreme de șaptesprezece zile, adică pe tot timpul rămas până la încheierea anului, care în Bizanț începe la

⁴ „Chiar și cei mai bigoți ortodocși au blestemat-o pe drept pe această mamă monstruoasă, care nu-și găsește ușor asemănare în istoricul crimelor. Superstiția susține că după săvârșirea sângeroasei ei fapte a urmat un întuneric de șaptesprezece zile, în timpul căruia multe corăbii și-au pierdut drumul în miezul zilei, ca și cum soarele, un glob de foc, atât de uriaș și de îndepărtat, ar putea simpatiza cu atomii unei planete care se rotește în jurul său.“ Gibbon, *Histoire du déclin et de la chute de l'empire romain*, retip., vol. II, Paris, 1983, p. 383. [Edward Gibbon, *Istoria declinului și a prăbușirii Imperiului Roman*, (BPT), tr. Dan Hurmuzescu, vol. 3, Ed. Minerva București, 1976, p. 51 – n. tr.]

1 septembrie⁵. În cursul acestei perioade de tranziție în care lucrurile se rânduiesc, Imperiul rămâne fără călăuză.

Această metaforă a lui Teofan dovedește poate mai bine decât restul textului importanța orbirii lui Constantin al VI-lea în simbolică și mentalul bizantine. Bazileul a devenit un om ca și ceilalți. Împăratul este acum Irina și poate că ea a lăsat să treacă treisprezece zile pentru a dezvălui adevăratele sale intenții. Dar Teofan nu este insensibil la problemele pe care le ridică puterea unei femei, căci el întrerupe aici firul cronologic al relatării sale pentru a menționa încoronarea imperială a lui Carol cel Mare. Cronica-
rul recunoaște în luarea puterii de către Irina o ruptură în ordinea normală a succesiunii împăraților și posibilitatea apariției unei vacanțe a puterii imperiale.

Irina domnește de-acum fără să mai împartă puterea. A fost nevoie de douăzeci de ani și de împrejurări excepționale pentru a face din această aristocrată ateniană prima femeie împărat roman din istorie. Dar ceea ce Bizanțul acceptă, Occidentul refuză. Înălțarea la tron a Irinei va permite nașterea unei puteri imperiale concurente celei legitime.

PE TIMPUL BAZILEULUI IRINA

Din 19 august 797 începe o domnie care va dura ceva mai mult de cinci ani. Irina are în jur de 50 de ani; dar încă îi mai uimește pe contemporani cu frumusețea și cu simțul ei politic, adesea lipsit de orice scrupul. Dar cea care ia frâiele statului este și o femeie cu o sănătate șubredă și care e adesea bolnavă. Exercitarea puterii obosește și uzează, mai ales în această perioadă în care domnitorii străini par deosebit de doritori să profite de ceea ce ei consideră a fi o slăbiciune importantă a statului bizantin: prezența unei femei la conducerea sa. Neșansa Irinei, lucrul care îi va întuneca posteritatea și va face să i se descrie domnia drept o perioadă

⁵ Zilele de 15 august și 1 septembrie sunt incluse în calcul.

catastrofală a istoriei bizantine, este de a-i avea ca dușmani pe doi dintre cei mai mari monarhi din această epocă a Evului Mediu, Carol cel Mare și Harun al-Rashid.

Eliminarea lui Constantin aplică o nouă lovitură moralului trupelor, îndeosebi în partea răsăriteană a Imperiului, acolo unde amintirea dinastiei isauriene este deosebit de vie. Descurajarea soldaților bizantini reaprinde cutezanța inamicilor lor. Raidurile arabe se înmulțesc în Cappadocia, Galatia, Lidia și coastele Mării Egee, fără să provoace reacții notorii din partea armatelor thematice, cu excepția celei din Opsikion. Califul și generalii săi vor să profite de absența unui adevărat șef militar în fruntea Imperiului. Conștientă de această slăbiciune, Irina evită recurgerea la arme, preferând mereu negocierea. Generalului Abd al-Malik, care devastează Asia Mică în cursul iernii 797-798, ea îi trimite doi preoți însărcinați să găsească un teren de înțelegere cu el: Dorotheos, egumenul de la mănăstirea din Chrysopolis, și Constantin, *chartophylax*-ul⁶ Marii Bisericii. Dar negocierile dau greș; Abd al-Malik își continuă campania de jaf. În 798, pune stăpânire pe Malagina și deci pe cele mai bune grajduri și cele mai frumoase herghelii imperiale. El capturează cea mai mare parte a cailor destinați cavaleriei bizantine. La această știre, patriciul Pavel, Komes de Opsikion, încearcă să se opună jafurilor. Suferă însă o gravă înfrângere, găsindu-și moartea împreună cu mulți soldați. Între timp, alte trupe arabe fac ravagii în Lidia, iar câteva luni mai târziu musulmanii dau o nouă lovitură de maestru. Pentru prima oară de la începutul secolului, ajung în „orașul celor Șapte Adormiți“, Efes. Populațiile din Asia suferă cumplit de pe urma acestor raiduri îndrăznețe.

Fiecare an al domniei femeii-împărat este marcat de aceste ravagii. Totuși, pentru a încerca să stăvilească raidurile, Irina

⁶ *Chartophylax*-ul este, la origine, responsabilul cu arhivele și biblioteca patriarhale. Însă rolul său a crescut, mai ales la acest sfârșit al secolului al VIII-lea. El a devenit demnitarul cel mai important al patriarhatului, „adevărat vicar general, prim-ministru al patriarhului“ (L. Bréhier). Cel pe care Irina, de comun acord cu Tarasios, îl trimite la musulmani este așadar un personaj foarte important.

acceptă, începând din 798, să plătească un tribut califului. Ca și în urmă cu cincisprezece ani, ea trimite de două ori pe an suma de 70 000 de *nomismata*. Dar asta nu înseamnă că recunoaște superioritatea lui Harun, ci slăbiciunea trecătoare a Imperiului la frontiera sa orientală. Ceea ce le lipsește cel mai mult trupelor din Asia, ca și celor din Europa, este lipsa unui suveran care să fie totodată, și mai cu seamă, un comandant militar. Irina nu poate decât să delege această funcție eunucilor săi, Staurakios și Aetios. Dar amândoi sunt disprețuiți de trupele pe care trebuie să le comande. Staurakios, mai puternic ca niciodată, cumulează la vremea aceea chiar și funcțiile de strateg al themelor Armeniakon, Anatolikon și Opsikion, după moartea contelui Pavel. Nu încapă îndoială că reluarea plății unui tribut, mai degrabă decât meritele militare ale celor doi eunuci, e ceea ce permite să se explice o potolire a raidurilor cu începere din februarie 799.

Pe plan intern, politica Irinei este foarte diferită de cea urmată de socrul său. Constantin al V-lea a susținut elementul defavorizat al Imperiului. Zonaras vorbește chiar de acea „populație necioplită” care, după ce a profitat din belșug de binefacerile politicii lui Caballinos, se alătură, plină de solitudine, iconoclaștilor. În privința aceasta, Constantin al VI-lea a mers pe urmele bunicului său. Dacă a abolit taxa care greva târgul din Efes, după cum au pretins unii autori, această măsură îi favorizează pe micii negustori și meșteșugari și, implicit, pe țărani. Irina nu dorește să protejeze aceste categorii sociale. Ea preferă să acorde sprijin negustorilor bogați și deci elitei economice și urbane. Încurajează reluarea schimburilor în Balcani, fenomen încă timid, a cărui unică mărturie este circulația monetară. Raportată la această orientare politică, amenințarea Efesului în 798 devine cu atât mai îngrijorătoare. Zonele rurale suferă. Se depun însă toate eforturile pentru a permite rezistența orașelor și a *castrelor*, locuri de activități economice și comerciale. E, așadar, mai bine să se plătească un tribut arabilor și să se apere interesele elitei, decât să se întrețină o armată ale cărei simpatii iconoclaste sunt cunoscute și a cărei putere este întotdeauna de temut pentru putere, când e exercitată de o femeie. Opțiunea politică a Irinei este coerentă, cu

atât mai mult cu cât bulgarii sunt la acel moment liniștiți. Revenirea lui Staurakios în fruntea armatelor le impune slavilor o oarecare moderație față de Imperiu.

Dar reluarea puterii de către Irina îi mulțumește mai cu seamă pe iconoduli și pe monahi. Încă din ultimele zile ale lui august, sancțiunile împotriva celor din urmă sunt ridicate. Toți exilații și deținuții sunt redați patriei lor și libertății. Irina merge chiar mai departe. În mod public, ea îi felicită pe Platon și Teodor, precum și pe frații lor de la Sakkoudion, fiindcă i-au opus rezistență împăratului schismatic. Dar, în același timp, îl laudă pe Tarasios pentru moderația și prudența sa.

Călugării au salutat căderea fiului ei. Au sărbătorit pedepsirea celui care a căzut din vina lui, din pricina „frivolității” sale și a „cruzimii caracterului său”. „Aceasta e o pildă din care împărații înșiși vor învăța să nu încalce legile lui Dumnezeu și să nu dezlănțuie prigoane necredincioase”, scrie Teofan, în drum spre Muntele Olimp. Cu toții sunt unanimi în laudele pe care le adresează împărătesei. Încă de la finele lui august, aceasta îi dă ordin categoric lui Tarasios să-l destituie și să-l excomunică pe preotul Iosif, care i-a cununat pe Constantin și Theodota. Această măsură trebuie să pună capăt opoziției monahilor față de „iconomia” patriarhului. Schisma moechiană pare să ia sfârșit. Ea e prezentată pretutindeni ca un fenomen născut din iconoclasmul recurent. În fața inamicului comun, toate tendințele Ortodoxiei trebuie să facă front comun și să regăsească înțelegerea pe care au împărtășit-o la momentul sinodului. Împărăteasa are suficientă audiență de ambele părți pentru a impune un armistițiu între partidul patriarhal și zeloți. Monahii ies din această încercare cu ceva mai mult prestigiu. Se asistă atunci la o multiplicare a vocațiilor monahale, care văduvește prea deseori administrația de cadrele sale. Totuși, nu toate aceste vocații sunt de calitate a celei a unui Hilarion sau a unui Petros de la Atroa⁷.

⁷ Amândoi devin monahi mai devreme. Hilarion părăsește cercul înaltei administrații, pentru a deveni călugăr, pe la 795. Petros îmbracă haina monahală la începutul anului 794 și este hirotonit preot de către episcopul Zygos,

Dizgrația politică sau o dezaprobare personală a evenimentelor din august îi determină pe unii demnitari să se retragă în liniștea incintei monahale. Acesta este cu siguranță cazul viitorului patriarh și cărturar Nikephoros. Înalț funcționar, care, după cum am văzut, a jucat un rol important cu prilejul Sinodului al II-lea de la Niceea, el a fost unul dintre oamenii de încredere ai lui Tarasios și ai regentei Irina. Ulterior, l-a slujit cu aceeași râvnă pe Constantin al VI-lea. Această loialitate îl costă scump în august 797. Pare să fi fost obligat, atunci, să intre la mănăstirea pe care a întemeiat-o. Or, relațiile sale cu monahii nu vor fi niciodată bune. Plecarea sa din Constantinopol corespunde cu întoarcerea lui Teodor, viitorul Studit, care trece prin capitală aureolat de gloria martiriului⁸. Va trebui să se aștepte venirea la putere a lui Nikephoros I pentru ca acesta să-l oblige pe omonimul său să revină la Constantinopol pentru a conduce un mare azil patriarhal pentru bătrâni. Din vocații monahale sau din vocații silite, curentul culminează sub domnia personală a Irinei, la acest sfârșit al secolului al VIII-lea.

UN STAT ÎN ORAȘ: STODIOS-UL LUI TEODOR

Anul 799 marchează o schimbare importantă în lumea monastică. Sub pretextul că musulmanii amenință cu raidurile lor devastatoare întreaga Bithynie, Teodor și Platon îi cer împărătesei îngăduința de a se deplasa într-un alt loc, la adăpost. Argumentul invocat nu este, într-adevăr, decât un pretext. Dacă mănăstirea Sakkoudion a devenit unul dintre așezămintele religioase cele mai bogate și deci, teoretic, cele mai expuse raziilor care încetaseră din anul trecut, dezvoltarea sa este mai cu seamă cea care le ridică

care acționează la ordinul lui Tarasios, în ultimele luni ale domniei lui Constantin al VI-lea.

⁸ Cu privire la acest subiect și la toate problemele viitoare dintre cei doi bărbați, a se vedea lucrarea lui P.J. Alexander *The Patriarch Nikephorus of Constantinople*, Oxford, 1958, și în special întregul final al capitolului 3.

probleme unchiului și nepotului. Încă de când s-a întors de la Thessalonic, Teodor își înmulțește demersurile în vederea creării unui al doilea lăcaș. Or, Irina dorește foarte mult să-i vadă pe monahii reformatori instalându-se în incinta lui Teodosie.

Nu încape nicio îndoială că ea este cea care alege Stoudios pentru a-i instala acolo pe Teodor și călugării săi. Vechi așezământ monastic, întemeiat în 463 de consulul Stoudios în cartierul Psamathia, această mănăstire prezintă o serie de avantaje. Este situată aproape de palatul Eleutherios, pe care Irina îl preferă, ca reședință, Palatului Sacru. La periferie, în imediata apropiere a Porții de Aur, ea se află în zonă rurală, dar și în incinta orașului, iar această relativă izolare corespunde idealului monastic de solitudine. În sfârșit, acest lăcaș închinat Sfântului Ioan Botezătorul are o suprafață imensă și, în pofida personalității vechiului său egumen, Sava, este pe atunci aproape pustiu, de la „prigoana iconoclastă“. Din Constantinopol, Teodor și Platon pot impulsiona reforma la care s-au înhămat și care va ajunge curând în cea mai mare parte a mănăstirilor din Imperiu. În ciuda tuturor acestor avantaje, comunitatea de la Sakkoudion rămâne, totuși, cea mai dragă inimii monahilor.

Noul egumen al Stoudios-ului, care este, de fapt, șeful unei federații de mănăstiri (Sakkoudion, Sfântul Christofor, mănăstirea Tripolienilor și cea a Katharilor...), ar fi trebuit să fie bătrânul Platon, inițiatorul reformei. Dar el refuză această nouă misiune și o încredințează nepotului său Teodor. Acesta din urmă are talent de organizator. Instituie imediat un adevărat guvern, care îl ajută în sarcinile sale administrative. El obligă mănăstirile rurale să le furnizeze celor urbane produsele de care au nevoie. Unește astfel, prin solidarități, federația de mănăstiri, pe care o conduce. Ansamblul se conformează idealului de autarhie. Teodor este singurul conducător. Dar asta nu-l împiedică nicidecum să continue cateheza și să le predice monahilor de trei ori pe săptămână.

Foarte repede, această mănăstire devine marele centru intelectual al Imperiului. „Pepinieră minunată, fertilă și variată“, ea este nucleul renașterii poetice și literare ce prevestește renașterea

macedoneană. Aici se păstrează și se retranscriu manuscrise de tot felul, mai ales cele din literatura patristică. Disciplina mănăstirii prevede chiar penitențe pentru greșelile de caligrafie, iar copistul care se îndepărtează prea mult de textul original este exclus din comunitate pentru trei zile. O asemenea severitate se justifică prin asimilarea copiei cu o rugăciune și o propovăduire continuă. Platon și nepotul său dau ei înșiși exemplu: sunt vestiți ca excelenți caligrafi. Atelierul de copiat este, bineînțeles, dublat de un atelier de pictură, unde se împodobesc cu miniaturi paginile. Tot aici se restaurează și se pictează icoane. Teodor supraveghează îndeaproape producția. Posedând și o școală iconografică, Stoudios devine, încă din primii ani ai existenței sale, centrul privilegiat al Ortodoxiei și al iconofiliei bizantine.

Pioasa împărăteasă protejează restul clerului și, în mod deosebit, pe patriarh. Ea nu-l abandonează pe Tarasios, pe care continuă să-l considere un ajutor prețios, apreciindu-i simțul moderației și diplomația cu care răspunde intransigenței aprige a zeloților.

ȘI ICONOCLAȘTII?

Iconoclaștii rămân inamicii interni. Dacă mișcarea lor este complet dezorganizată, cei care împărtășesc unele dintre ideile lui Constantin al V-lea sunt încă destul de numeroși pentru a reprezenta o amenințare reală. Iconoclasmul nu a murit. Îl vom vedea reapărând în 815 și rămânând opțiunea politică și religioasă a trei împărați succesivi. În mod paradoxal, căderea lui Constantin al VI-lea a întărit curentul, deoarece a arătat limpede forța nefastă a monahilor și pericolul pe care-l reprezintă pentru puterea imperială.

Iconoclaștii nu ignoră, de altfel, că mișcarea lor a ajuns în Occident. De prin anii 792–793, în statele lui Carol circulă o lucrare cunoscută sub numele *Cărțile caroline* (sau *Capitulare de imaginibus*), care atacă violent Sinodul al II-lea de la Niceea, întrunire „ținută în chip prostesc și trufaș în Grecia, ca să asigure adorarea icoanelor“. Dar francii condamnă atât Sinodul de la Hieria, cât și pe cel de la

Niceea, pe care le interpretează în chip foarte greșit. Ei se plâng de bizantini, „neghiobi și infami“, de prelații răsăriteni, „jalnici și caraghioși“, și de împărații orgolioși și ignoranți. Irina, care a întrunit sinodul și a pretins să joace rolul de învățător, are deja, conform *Cărților caroline*, o conduită potrivnică legilor naturale și divine. Tarasios e acuzat că a trecut, împotriva tuturor regulilor canonice, de la viața militară la viața religioasă, de la tabăra de campanie la altar. Această violentă diatribă contra întregului Orient bizantin, întemeiată, după cum am văzut, pe o defectuoasă traducere a documentelor sinodului, servește drept lucrare de bază la sinodul pe care regele francilor îl prezidează la Frankfurt în 794. Părinții apuseni condamnă, atunci, adopționismul spaniol și venerarea imaginilor. Este deci o replică dată Sinodului al II-lea de la Niceea și pretensei lui vocații universale. Ea e înțeleasă în Bizanț ca o manifestare a iconoclasmului francilor.

Lucrul de care poate că nu țin îndeajuns seamă iconoclaștii bizantini, în ciuda aderării propriilor legați la sinodul franc, este refuzul papei de a recunoaște această condamnare a Sinodului al II-lea de la Niceea. Nici Adrian, nici, după el, Leon al III-lea, totuși foarte favorabil regelui franc, nu pun în discuție valabilitatea canoanelor niceene.

Pentru moment, iconoclaștii bizantini caută lideri. Singurii pe care îi găsesc sunt tot nefericiții fii ai lui Constantin al V-lea, Nikephoros, acum orb, și frații săi cu limba tăiată. Sub domnia nepotului lor Constantin al VI-lea, principii discreditați trăiesc în palatul Therapeia. La vestea loviturii de stat care o aduce pe Irina la putere, ei se înspăimântă. În octombrie 797, caută refugiu la Sfânta Sofia, cu complicitatea câtorva credincioși. Gibbon imaginează scena: „După cinci ani de temniță, ei au evadat și s-au refugiat în biserica Sfânta Sofia, unde au oferit poporului un spectacol emoționant. «Creștini și compatrioți ai mei – a strigat Nikephoros în numele său și al fraților săi muți –, priviți-i pe fiii împăratului vostru, dacă mai puteți să ne recunoașteți în această jalnică stare. Doar viața, o viață chinuită, e tot ce ne-a lăsat cruzimea vrăjmașilor noștri. Acum ea ne este amenințată și venim să implorăm

compasiunea voastră.» Murmurul care începuse să crească în biserică ar fi putut să ducă la o răzmeriță, dacă această reacție n-ar fi fost domolită de prezența unui ministru care, cu măguliri și promisiuni, a izbutit să-i liniștească pe nefericiții principii și să-i conducă la Palat. “ Chiar dacă sunt îmbogățite de inspirația literară a istoricului englez, peripețiile din această zi de octombrie trebuie să se fi petrecut cam în acest fel. Principii se refugiază în Marea Biserică, unde se așteaptă să beneficieze de dreptul de azil. Reușesc să provoace un curent de simpatie în favoarea lor. Aetios, trimis de Irina, trebuie atunci să le dea, în public, garanții pentru viitorul lor. Porfirogeneții acceptă să iasă din biserică. Irina a înțeles lecția. Îi exilează imediat la Atena, unde e sigură că vor fi supravegheați cum se cuvine. Evenimentul arată că în Constantinopol există o parte a opiniei publice favorabilă memoriei lui Constantin al V-lea și care dezaproabă politica împărătesei.

Un an și jumătate mai târziu, ostilitatea față de Irina se manifestă fățiș. În martie 799, cumnații ei se află iarăși în centrul unei noi revolte. Surghiunindu-i în orașul ei natal, ea îi spera neutralizați, în mijlocul alor săi, copleșiți de onoruri și bogății. Mica cetate a Atenei este, într-adevăr, foarte favorizată. Ea e înălțată, în această epocă, la rangul de metropolă ecleziastică, simbol al importanței sale redobândite. Dar Irina a subestimat ponderea slavilor în Attica. Aceștia nu așteaptă decât o ocazie ca să se ridice contra Bizanțului, căruia îi invidiază gloria și bogățiile. Sufletul complotului este principele slav Akameros. Șef al triburilor din Belzetia, el a primit de la bizantini titlul și funcția de arhonte al belegeziților⁹. Îi vine atunci ideea de a-i conduce la purpură pe fiii lui Constantin al V-lea și de a-i răscula pe slavii din thema Hellada. În schimb, el speră să obțină de la Nikephoros guvernământul întregii regiuni, dacă nu cumva, fiind deja suficient de elenizat, aspiră să obțină tronul pentru el însuși.

Dar conspirația eșuează. Patriciul Constantin Tessarantapechos, frate sau cumnat al Irinei, este strategul în funcție al Helladei.

⁹ Trib slav din regiunea Tesaliei, la sud de Belzetia (Macedonia Secunda) (n. tr.).

E însă posibil ca acest demnitar atenian să nu aibă decât un rol de supraveghetor al principilor. Simpla înrudire cu împărăteasa ar explica în acest caz actuala sa funcție de temnicer și faptul că, la vestea complotului care se urzește, guvernul îi trimite numaidecât trupe de sprijin. Acestea sunt conduse de fiul său, Teofilact. Acțiunea celor doi bărbați e suficientă pentru a pune capăt răzmeriței lui Akameros. Slavii împrăștiați se refugiază în munții greu accesibili trupelor și funcționarilor imperiali. Ei poartă acolo o gherilă cu atât mai eficace cu cât sunt arcași excelenți. Nu se cunoaște soarta lui Akameros. În schimb, Teofilact pune să fie orbiți și cei doi frați ai ex-cesarului Nikephoros, descalificându-i astfel definitiv pe toți trei de la purpură. Fiii lui Constantin al V-lea supraviețuiesc totuși încă două decenii destinului lor de veșnici prizonieri. Ei se află în exil la Palermo sub Mihail I (811–813), care va pune să fie întemnițați pe insula Afusia, când partizanii lor se vor agita pentru ultima oară.

APOGEUL

Pentru a aduna întreaga populație și a încerca astfel să creeze un vast consens în jurul persoanei sale, Irina va organiza o ceremonie de triumf. Cu prilejul sărbătorilor de Paște din 799, la câteva săptămâni după descalificarea definitivă a cumnaților săi, ea face o demonstrație a puterii sale, vrând ca în felul acesta să facă uitat caracterul excepțional al guvernării ei personale, atât de către supușii săi, cât și de către suveranii străini. De asemenea, ea vede în această grandioasă demonstrație și un mijloc de a face să amuțească rivalitățile care iau naștere între colaboratorii săi. O procesiune magnifică este, așadar, organizată în luna Paștelui. În mod tradițional, în această zi bazileul se duce de la palat la biserica Sfinților Apostoli. El se deplasează însoțit de suitele sale civilă și militară, făcând opriri în locuri definite de protocol. Ajuns în miezul zilei la Sfinții Apostoli, împăratul asistă la o slujbă, se reculege la mormintele sfinților și la cele ale predecesorilor săi, apoi ia masa cu

patriarhul. Întoarcerea la palat este marcată de un fast grandios, expresie a gloriei imperiale. Este momentul în care suveranul și alaiul său de demnitari execută volte pe cai superb împodobiți.

Irina va da o strălucire ieșită din comun acestei sărbători, înscriind suveranul care face pelerinajul la mormintele împăraților în succesiunea acestora și, astfel, în legitimitate. Împărăteasa, care a îmbrăcat o tunică de mătase purpurie cu fir de aur, împodobită cu pietre prețioase și perle, brodată cu animale fantastice și vulturi, poartă pe cap *toufa*¹⁰. Neputând să meargă călare, ea alege un car de aur, încrustat cu fildeș și nestemate, tras de patru cai albi. Coada și picioarele animalelor sunt împodobite cu panglici de mătase și fiecare este condus, cu un frâu din fir de aur, de către un patriciu. Printre aceștia din urmă, cel puțin trei sunt înalți funcționari: Bardanes – cunoscut și sub numele Bardanios Tourkos – este strategul themei Thrakesion, Sisinnios Triphyllios – strategul Traciei, iar fratele său Niketas – *domestikos ton scholon*. Nu se cunoaște funcția administrativă a celui de-al patrulea, Constantin Boelas. Irina le oferă astfel bizantinilor și membrilor facțiunilor, înșirați la intervale regulate de-a lungul drumului, imaginea vie a împăratului-vizitiu, conducând un car de o strălucire la fel de orbitoare ca a soarelui și împrăștiind mulțimii bani de aur, așa cum își împrășteie astrul zilei razele. Mulți sunt, fără îndoială, spectatorii care își amintesc încă de manifestările identice organizate de Constantin al V-lea. În această zi, nimic nu deosebește simbolistica folosită de femeia-împărat iconofilă de cea ridicată la loc de cinste de suveranii iconoclaști. Utilizând cea mai tradițională simbolistică și, astfel, cea mai iconoclastă, Irina își realiază acea parte a populației care îi este ostilă. Eliminarea cumnaților săi este pentru moment uitată, ca și feminitatea ei. Toată lumea îl vede, în carul său de fală, doar pe împărat; nimeni nu se gândește,

¹⁰ *Toufa* sau *toga* este o tiară alcătuită dintr-o diademă având deasupra un panaș înalt. Cuvântul, care desemnează un acoperământ de cap importat din Persia, a luat ulterior forma *toca* sau *tocca*, de unde termenul francez *toque* [și cel românesc *tocă* – n. tr.].

asistând la acest spectacol ce amintește de altele, că împăratul este o femeie.

Triumful din luna Paștelui, ziua care o urmează pe cea a triumfului lui Hristos înviat, în acest an 799, marchează punctul culminant al domniei Irinei și al întregii sale cariere politice. Bizantinii nu ignoră faptul că în afara Imperiului tronul este considerat vacant. Din acest punct de vedere, cortegiul triumfal al Paștelui 799 este un răspuns care întărește coeziunea romanilor în jurul împăratului lor.

Irina se pregătește să exploateze efectele acestei operații de propagandă foarte reușite. Însă cade grav bolnavă. Drept urmare, pe culoarele palatului unii se agită în legătură cu ce va urma după Irina și cu problema succesiunii ei. Intrigile, mereu aprige de la venirea sa la putere, sporesc și mulți dintre colaboratorii ei își dau în vileag planurile personale. La anunțul gravității bolii împărătesei, care a fost cât pe ce s-o răpună, „nădejdea eunucilor s-a spulberat“. Astfel iese la iveală, în mai 799, principala slăbiciune a puterii Irinei: ea nu are succesor. Faptul acesta le permite eunucilor care îi sunt apropiați să nutrească ambiții pentru un membru din anturajul lor, iar multor „bărbați cu barbă“ – să spere la dobândirea puterii. Contrar tuturor așteptărilor, Irina își va recăpăta sănătatea în lunile care urmează. Imperiul pare a fi în pericol să cadă în mâinile unui grup de oameni nepregătiți, incapabili să-și administreze viitorul.

Aceasta să fie și impresia pe care o au la acea vreme occidentalii? În orice caz, ei nu le mai recunosc doar bizantinilor dreptul de a duce mai departe tradiția imperială romană. Pentru ei, centrul Imperiului universal și creștin nu se află pe malurile Bosforului, ci, din nou, pe cele ale Tibrului. Evenimentele care se desfășoară acolo la acea vreme vor accelera procesul de restaurare a Imperiului în Apus (*renovatio imperii*). Carol, regele francilor, va fi principalul său beneficiar. Din cauză că, în Bizanț, puterea este în mâinile unei femei, lumea romană și creștină explodează.

16. EXPLOZIA IMPERIULUI

O IDEE CARE ÎȘI CROIEȘTE DRUM...

Irina nu are cunoștință despre procesul de ascensiune al lui Carol la tronul imperial. Criza iconoclastă și problemele de supraviețuire cu care s-au confruntat bizantinii de mai mult de un secol au adâncit și lărgit definitiv prăpastia dintre cele două lumi creștine. Semn al vremurilor, suveranii franci primesc titlul, pe jumătate uzurpat, pe jumătate creat, de patriciu al romanilor. Însă Pepin și fiul său Carol n-au râvnit niciodată coroana imperială pentru ei sau descendenții lor. Împrejurările politice, fenomenul cultural numit de istorici Renașterea carolingiană și, în cele din urmă, acțiunea personală a papei Leon al III-lea sunt cele trei serii de elemente care explică încoronarea lui Carol în ziua de Crăciun a anului 800.

Am văzut evenimentele răsăritene și cum exercitarea puterii de către Irina putea fi interpretată ca o vacanță a tronului imperial. Începând din 788, tensiunea dintre franci și bizantini nu conține să crească. Până în 795, conflictele dintre cele două puteri se mărginesc la Peninsula Italică. Dar supunerea avarilor în această epocă deschide Europa danubiană și slavă ambițiilor lui Carol. Este un nou subiect de preocupare pentru Constantinopol:

această amenințare francă în Europa Centrală cântărește mult în Războiul Rece care marchează întreaga domnie a lui Constantin al VI-lea.

După revenirea ei la putere, Irina caută pacea cu Carol, așa cum o caută și cu califul. Ea trimite imediat o solie care profită de deschiderea de care a dat dovadă precedentul bazileu în fața regelui francilor în ultimele luni ale domniei sale. Așadar, în 798, patriciul Mihail Ganglianos și preotul de la Blacherne, Theophilos, se află la Aix. Înainte de a părăsi Constantinopolul, au primit puteri depline pentru a negocia o pace durabilă. Ei renunță la suveranitatea imperială asupra Beneventoului și Istriei, ceea ce nu e decât ratificarea unei stări de fapt. Dar Croația, nou ținut de hotar între cele două lumi, se pomenește cu un statut ambiguu. Pentru a-și arăta bunăvoința, Carol îl eliberează pe Sisinnios, fratele patriarhului Tarasios, rămas prizonier de la înfrângerea din 788. Nimeni nu pare încă să se plângă de crima săvârșită de Irina asupra fiului său. Va trebui să se aștepte un an înainte de a-l pe vedea pe Alcuin¹ indignându-se.

Printre lucrurile care vor fi putut să-i mire pe ambasadorii bizantini se află fără îndoială această căutare a „romanității“ dusă de anturajul erudit al lui Carol. Acestuia din urmă îi place să imite ce se face în Bizanț. De la începutul domniei sale, primește din ce în ce mai multe titluri și atribute nobiliare rezervate împăraților. Astfel, încă din 774, papa Adrian I îl supranumește *magnus*, epitet ce va rămâne legat de numele său în posteritate. Se împrumută multe cutume de la Curtea bizantină. Celebrele *laude* regale sunt copiate după aclamațiile pe care le primesc bazileii. Cancelaria utilizează formule și sigilii inspirate din practicile imperiale ale Imperiului târziu. Regele francilor, un nou David, devine

¹ Alcuin din York (lat. Alcuinus) sau Ealwhine, supranumit și Albinus sau Flaccus (cca. 735–804), este un învățat și teolog englez, profesor la școala palatină din Aix-la-Chapelle și abate al mănăstirii Saint Martin din Tours, colaborator al lui Carol cel Mare în domeniul culturii și promotor al Renașterii carolingiene (n. tr.).

încetul cu încetul echivalentul din Occident al împăratului. Este o *imitatio imperii*.

În această perspectivă, și începând din 794, este construită la Aix noua capitală a regatului franc. Trimișii Irinei descoperă un vast șantier, unde începe să se ridice un oraș pe care Carol îl dorește o nouă Romă, replică septentrională a Constantinopolului. Capela, centrul viitorului complex palatin, e pe cale de a fi terminată. Pe Mihail Ganglianos și pe părintele Teofil; ea îi duce cu gândul la Chrysotriklinos-ul construit de Iustin al II-lea. La prima vedere, asemănarea dintre cele două edificii este tulburătoare, dar există deosebiri esențiale și s-ar părea că sursele de inspirație ale arhitectului Eudes de Metz trebuie căutate mai degrabă la Ravenna și, mai cu seamă, la Roma. Imitarea Orașului Etern este vădită în cazul clădirilor-anexe. În apropierea Capelei Palatine, e construit un edificiu denumit în mod curios Lateran și unde se vor ține sinoade sub domnia lui Ludovic cel Pios. Este, în mod cert, reședința din Aix a papilor. În atriumul care permite accesul în capelă, fântâna, având forma unui enorm con de pin din bronz, este o copie a celei de la Sfântul Petru. Pretutindeni, amintirea construcțiilor constantiniene evocă dorința lui Carol de a reînnoi actul întemeietor al lui Constantin. Nouă Romă sau Romă a viitorului, cum o califică poezii de la Curte, Aix se erijează în rivală a Constantinopolului.

Or, la sfârșitul lui 795, un nou element va forța mersul spre Imperiu: venirea la pontificat a lui Leon al III-lea. Totul îl deosebește de Adrian I. Provenit dintr-un mediu umil, acest birocrat care a urcat lent în ierarhie nu are atașamentul predecesorului său pentru imaginea tradițională a Imperiului și se confruntă cu opoziția aristocrației romane. Lipsit de anvergură personală, el caută imediat sprijinul regelui francilor. Abia ajuns în scaunul lui Petru, se și grăbește să-l anunțe de întronarea lui, transmițându-i procesul-verbal al alegerii sale și adăugând o scrisoare în care îi cere să-i trimită pe unul dintre marii săi demnitari ca să primească jurământul de obediență și de fidelitate al romanilor; dar, mai cu seamă, Leon îi trimite lui Carol cheile *Confessio*-ului Sfântului Petru și stindardul orașului Roma. Carol cel Mare întâmpină

aceste inițiative pontificale cu multă rezervă. Papei îi recunoaște mai ales caracterul sacerdotal al funcției sale și, ca atare, îi dă lui Angilbert, pe care îl trimite la Roma, directive precise care dau impresia că, de-acum, se vrea stăpânul statului pontifical. Dar asta nu-l determină pe Leon al III-lea să renunțe la ideea sa de a face din rege un nou Constantin. Pe mozaicul realizat în sala de recepție din Lateran între 796 și 798, imaginea Apostolului Petru dându-le papei Leon *pallium*-ul și lui Carol un stindard albastru presărat cu trandafiri roșii este copia fidelă a unui alt grup de personaje: e vorba de Hristos dându-le papei Silvestru cheile și împăratului Constantin stindardul. Legătura dintre cele două scene este evidentă, iar ceea ce trebuie să se înțeleagă este că regele Carol, căruia o inscripție îi promite victoria, devine noul Constantin. Nu-i mai lipsește decât demnitatea imperială. Evenimentele ce vor avea loc în anul 799 la Roma vor precipita lucrurile.

SPRE ÎNCORONAREA IMPERIALĂ A LUI CAROL

Până atunci, ideea de renaștere imperială este difuză, dar totul se schimbă odată cu atentatul din 25 aprilie 799. În această dimineață, papa merge călare. A plecat de la palatul Lateran și se îndreaptă spre biserica San Lorenzo in Lucina, de unde trebuie să pornească o procesiune religioasă. Pe drum, este abordat de doi înalți funcționari, *primikerioii* Paschalis, nepot al defunctului papă Adrian, și Campulus. Cu atenția la cei doi oameni, el nu observă grupul înarmat de lângă mănăstirea Sfinților Ștefan și Silvestru. Când ajunge în fața acestei clădiri, este atacat de oamenii care îl așteptau, doborât de pe cal și luat la bătaie. Se încearcă chiar să i se scoată ochii și să i se taie limba. Mulțimea îngrozită îl lasă în stradă pe jumătate mort. Apoi conjurații îl ridică și îl transportă în mănăstirea de alături, unde rămâne mai multe ore, după ce a fost supus la noi brutalități. La căderea nopții, este dus în celălalt capăt al Romei, la mănăstirea grecească Sfântul Erasm, unde e lăsat în grija stareșului. Pretutindeni, fierbe răzmerița. Profitând de

acest clocot, un grup format din partizanii săi și condus de cubicularul Albinus izbutește să-l elibereze și să-l aducă în siguranță la Vatican. Însă nu rămâne aici, căci de îndată ce se află despre tulburări, ducele de Spoleto, Winichis, îi vine în ajutor și îi oferă adăpost în orașul pe care-l administrează.

Papa nu zăbovește nici aici prea mult timp. Hotărăște, din proprie inițiativă sau la povețele unor *missi* franci, să meargă la Carol, aflat în campanie contra saxonilor, la Paderborn. Să fi cerut el, după cum pretind unele surse, ajutorul împărătesei Irina²? Cum niciun răspuns n-ar fi putut să-i parvină de la Constantinopol într-un timp atât de scurt, e nevoit să se întoarcă spre suveranul franc, singurul protector real al Sfântului Scaun. Între timp, evenimentele de la Roma devin cunoscute în întreaga creștinătate, provocând multă agitație. Abatele de la mănăstirea din Tours, Alcuin, îi scrie atunci mai multe scrisori regelui. Una dintre ele comportă un pasaj care lasă de anticipat viitorul.

„Până în prezent, trei persoane s-au aflat în vârful ierarhiei în lume. Primul este reprezentantul sublimității apostolice, vicarul preafericitului Petru, principele apostolilor, al cărui scaun îl ocupă; despre ce i s-a întâmplat deținătorului de astăzi al acestui scaun, înălțimea ta s-a îngrijit să mă înștiințeze. Al doilea este titularul demnității imperiale, care exercită puterea seculară în a doua Romă; despre chipul nelegiuit în care domnitorul acestui Imperiu a fost răsturnat nu de străini, ci de rudele sale și de concetățenii săi, vestea s-a răspândit pretutindeni. Pe locul al treilea vine demnitatea regală, pe care Domnul Nostru Iisus Hristos ți-a rezervat-o ție, ca să cârmuiești poporul creștin. Ea e mai presus de celelalte două

² Dacă e să le dăm crezare călugărului de la Sankt Gallen sau lui Constantin Manasses. [Primul, Notker Bălbăitul (lat. Notker Balbulus) (cca. 840–912), numit și călugărul de la Sf. Gall (Monachus Sangallensis), a fost un muzician, scriitor, poet și călugăr benedictin de la abația Sankt Gallen, din Elveția modernă; este autorul cărții *De Carolo Magno*, o culegere de povestiri despre împăratul Carol cel Mare. Al doilea, Constantin Manasses (cca. 1130–cca. 1187), a fost un cronicar bizantin, care a devenit faimos în secolul al XII-lea, în timpul domniei lui Manuel I Comnenul (1143–1180) – n.tr.]

demnități, le eclipsează în înțelepciune și le întrece. Acum doar pe tine se sprijină bisericele lui Hristos, doar de la tine așteaptă ele salvarea, de la tine, răzbunător al fărădelegilor, călăuză a celor ce rătăcesc, mângâietor al celor necăjiți, ocrotitor al celor buni...“ Într-o lume atât de bulversată, salvarea nu poate veni decât de la Carol. Tronul imperial este vacant; ideea de a i-l atribui există în multe minți. Scrisoarea sosește în cursul întrevederii de la Paderborn. Nu se cunoaște nimic despre ceea ce au discutat pontiful și regele, nici despre hotărârile care s-au luat atunci. Documentele acuzatoare la adresa moralității papei, care i-au fost trimise tot pe atunci lui Carol, au făcut o impresie proastă; ele explică laconismul surselor france, care se mulțumesc să afirme că Leon a fost primit și a fost retrimis la Roma cu mari onoruri.

S-a discutat la Paderborn eventualitatea unei încoronări imperiale? E aproape sigur că da. În orice caz, aluziile la o restaurare a Imperiului din Apus, în beneficiul lui Carol, se înmulțesc în operele literare din această perioadă. Rămân de stabilit modalitățile încoronării și asta e sarcina *missi*-lor care sunt împuterniciți oficial să-l reinstaleze pe Leon al III-lea pe scaunul Sfântului Petru. Înainte de a părăsi micul oraș din Saxa, regele îl primește pe Daniel, ambasador al noului strateg al Siciliei, Mihail, care dorește să-i aducă la cunoștință numirea sa. Are Leon ocazia de a-l întâlni și de a afla astfel reacțiile bizantine la vestea loviturii de stat de la Roma? E posibil. Solia siciliană arată importanța lui Carol în afacerile italiene.

O primire strălucită, după cum susțin sursele pontificale, îl așteaptă pe papă la întoarcerea sa în Orașul Etern. Imediat, cei doi arhiepiscopi, cinci episcopi și trei conți trimiși de Carol încep ancheta cu privire la desfășurarea complotului din aprilie. Dar secretul devine repede necesar, deoarece interogatoriile principalilor conjurați sunt copleșitoare pentru Leon, acuzat de sperjur și de adulter. Scrisoarea pe care unul dintre episcopii anchetatori, Arn de Salzburg, o trimite lui Alcuin pentru a-l informa de acuzațiile aduse papei este atât de zdrobitoare pentru persoana pontifului, încât abatele din Tours, care a intervenit de atâte ori în favoarea lui, preferă s-o ardă.

În fața amplorii problemei ridicate, câteva minți luminate solicită o intervenție directă a lui Carol la Roma. La acest început al anului 800, regele inspectează apărările înălțate pe coastele Canalului Mânecii împotriva unor noi inamici de luat în seamă, normanzii. Carol se întoarce la Aix trecând prin Tours. În cursul convorbirilor pe care le are cu abatele de la Saint-Martin, cei doi bărbați au abordat cu siguranță chestiunea romană. Reîntors în capitala sa, regele convoacă numaidecât o adunare generală a regatului, la Mainz, în cursul căreia anunță plecarea sa în Italia, „pentru a restabili situația Bisericii, profund compromisă de aceste incidente...” (Eginhard). Pentru a cincea oară, Carol trece Alpii însoțit de o escortă numeroasă. În 23 noiembrie, regele francilor și al longobarzilor sosește la Nomentum, la douăsprezece mile de Roma. „Cu cea mai mare smerenie și cu cele mai mari onoruri“, Leon al III-lea i-a venit în întâmpinare. Apoi pontiful se întoarce la Roma pentru a pregăti marea primire la Vatican din ziua următoare. Privită mai îndeaproape, intrarea lui Carol în Roma, în noiembrie 800, diferă mult de cea din 774. La acea vreme, suveranul fusese primit la fel cum era primit exarhul Ravennei. În schimb, această primire solemnă, cu douăzeci și șase de ani mai târziu, duce cu gândul la *adventus Caesaris*.

Pe 1 decembrie, un sinod important este întrunit în bazilica vaticană. El reunește membri ai clerului de toate rangurile, romani sau franci, precum și laici, îndeosebi mulți nobili romani. „Atunci regele a dezvăluit motivele venirii sale la Roma, printre care cel mai important, dar și cel mai supărător, era acela de a cerceta reproșurile ce i se aduceau papei.“ De fapt, se pare că are loc, într-adevăr, un simulacru de proces pentru a-l judeca pe Leon al III-lea. Se examinează mai întâi plângerile depuse împotriva lui. Concluziile anchetei îl scuză în totalitate, drept pentru care sunt aduși conjurații, care se acuză unii pe alții că sunt răspunzători de nedreptatea comisă în privința lui. Astfel, nu i se demonstrează nici vinovăția, nici nevinovăția. De altfel, o parte dintre membrii prezenți reamintesc că Sfântul Scaun nu poate fi judecat de

nimeni. Carol propune atunci un jurământ purificator³. El are loc pe 23 decembrie, la ultima ședință a sinodului.

În această zi, Leon al III-lea se supune acestui ritual germanic; el depune jurământul în fața întregii adunări reunite în bazilica Sfântul Petru. Carol cel Mare prezidează. Papa, ținând Evangheliarul deasupra capului, urcă la amvon și pronunță, printre altele, jurământul solemn: „Despre aceste false nelegiuiri de care mă acuză romanii care mă prigonesc pe nedrept nu am defel cunoștință și nu recunosc că am săvârșit vreunele.” De cum a fost rostit discursul pontifical, un *Te Deum* este intonat de asistență, care își manifestă astfel bucuria și ușurarea. Dar adunarea nu se mărginește la asta. Prelații și nobilii prezenți deliberează apoi cu privire la restabilirea Imperiului. *Analele de la Lorsch*⁴ dau un rezumat al argumentelor discutate. „Cum în țările grecilor nu mai era împărat și toți erau sub influența unei femei, papa Leon și toți părinții, precum și întregul popor creștin, au considerat că trebuia să dea numele de împărat regelui francilor, care ocupa Roma, unde au sălășluit dintotdeauna cezarii, dar și Italia, Galia și Germania. De vreme ce Dumnezeu Atotputernicul a încuviințat să pună aceste țări sub ocârmuirea lui, ar fi drept, așa cum cere tot poporul creștin, ca și el să poarte titlul imperial...”

Dorința adunării fiind unanimă, Carol cel Mare „nu a vrut să respingă jalba episcopilor și a poporului”. El acceptă deci titlul

³ Jurământul purificator (în franceză, *serment purgatoire*), practicat în Evul Mediu târziu, se mai numea și Judecata lui Dumnezeu: acuzatul îl lua pe Dumnezeu drept martor pentru adevărul cuvintelor sale; el depunea jurământ pe Biblie sau pe relicve de sfinți, în prezența altor persoane, care erau martore ale bunei sale credințe. Acest jurământ în fața lui Dumnezeu permitea „purificarea”, disculparea de acuzație. Sub Carol cel Mare, sperjurul se pedepsea cu amputarea mâinii drepte (n. tr.).

⁴ *Analele de la Lorsch* (*Annales Laurissenses Maiores*), localizate la mănăstirea din Lorsch (în actualul land Hessa, din Germania), dar redactate probabil la palat, reprezintă ceea ce s-a numit *Analele regatului franc* (*Annales Regni Francorum*) (741–829) și sunt o operă bine informată, oficială, datând din vremea lui Carol cel Mare (n. tr.).

ce i se oferă. Pentru a încheia cu această memorabilă zi de 23 decembrie 800, trebuie să menționăm omagiul venit de pe Pământul Sfânt, căruia regele francilor îi asigură apărarea din 787. Un trimis al lui Carol întors din califat și doi călugări trimiși de patriarhul Ierusalimului sosesc în această zi, aducând cheile de la Sfântul Mormânt și de la Stânca Golgotei, cheile orașului și cheile de la biserica de pe Muntele Sion, precum și un stindard. Această manifestare produce o impresie extraordinară asupra romanilor și francilor aflați în Orașul Etern. Ea întărește și mai mult ideea că, dintre suveranii epocii sale, Carol este cu adevărat cel mai vrednic să poarte titlul imperial.

ÎNCORONAREA LUI CAROL CEL MARE

Umilit în 23 decembrie la jurământul pe care a trebuit să-l depună, Leon al III-lea își ia revanșa în ziua Crăciunului și a încoronării imperiale. Evenimentul este neobișnuit și e deci absolut necesar să se împrumute de la Constantinopol ceremonialul și ritualurile înălțării la purpură. Dar ele nu servesc decât ca modele, căci deja se introduc modificări. Cea mai importantă pentru viitorul Imperiului în Occident este preponderența rolului jucat de papă. Așa se explică importanța pe care a căpătat-o Roma, vreme îndelungată singurul loc posibil pentru încoronări.

O asistență numeroasă umple bazilica Sfântul Petru în această dimineață de Crăciun. Dintre toate sanctuarele orașului, acesta a fost ales spre a le fi pe plac francilor, care au un cult deosebit pentru Sfântul Petru. Înainte de începerea slujbei, Carol, înveșmântat într-o tunică lungă, cu hlamidă și pantofi purpurii, însoțit de fiul său care urmează să primească în această zi onțiunea regală, s-a dus să se reculeagă în fața *Confessio*-ului Sfântului Petru. După o lungă prosternare, în momentul în care se ridică, Leon așază pe capul său o coroană. Astfel, regele este consacrat, și nu „uns“, cum se scrie prea deseori. Ungerea împăraților nu va fi instituită decât mai târziu. Abia ce este încoronat Carol, că și izbucnesc

aclamațiile. Întreaga asistență strigă: „Viață lungă și victorie slăvitului Carol, mare și pașnic împărat al romanilor!“ Apoi asistența continuă cu *laude* și papa se prosternează în fața împăratului conform ritualului bizantin al *proskynesis*-ului și „după datina respectată față de domnitorii din vechime“. Trebuie că Leon va fi regretat mai pe urmă acest gest care amintește prea mult de „idolatria“ condamnată de Sinodul de la Frankfurt cu câțiva ani mai devreme. Așa se explică tăcerea păstrată de *Liber Pontificalis* asupra acestui al treilea ritual.

Carol cel Mare este de-acum împărat. Slujba se încheie cu încoronarea fiului său, Carol cel Tânăr. Dar împăratul nu e satisfăcut de desfășurarea ceremoniei. După mărturia lui Eginhard, el „s-a arătat la început atât de nemulțumit, încât spunea că, dacă ar fi putut să prevadă intenția papei, n-ar fi pus piciorul în biserică în ziua aceea, în ciuda solemnității sărbătorii“. Dincolo de simpla formă literară, trebuie să vedem în acest episod iritarea față de felul în care a avut loc ceremonia. Carol cel Mare nu a apreciat rolul pe care și l-a acordat papa, nici cel pe care și l-a asumat populația romană. Nu lor le datorează el coroana. Nemulțumirea nu se va risipi prea repede.

Câteva zile mai târziu, principalii autori ai complotului împotriva lui Leon sunt judecați și condamnați la moarte în virtutea legii romane cu privire la crimele de lezmaiestate. Ceilalți sunt surghiuniți în Galia. Împăratul rămâne pe toată durata iernii la Roma, rezolvând o serie de probleme legate de Biserică și de peninsulă. După ce a sărbătorit Paștele în Orașul Etern la începutul lui aprilie 801, consideră că se apropie momentul plecării. După trei săptămâni, pornește spre Spoleto, apoi ia calea regatului său. În statele papale, nu se așteaptă trecerea lui Carol dincolo de munți pentru a se data documentele administrative începând de la încoronarea lui. De acum, denarii romani au înscris numele său. După întoarcerea la Aix, începe o lentă muncă de clarificare a noțiunii pe care o au francii despre Imperiu. Titlul imperial se ivește cu încetinelă din fosta cancelarie regală. Primul act ce poartă acest titlu datează din 29 mai 801. Însă Carol e menționat ca împărat

„care guvernează Imperiul Roman“, și nu ca împărat al romanilor, titlul oficial al bazileilor, folosit pentru el la Roma și care le acordă astfel o întâietate de onoare locuitorilor Orașului Etern. Dar Carol intenționează să reacționeze contra acestei ambiguități.

UZURPARE SAU REVOLUȚIE?

La Constantinopol, încoronarea imperială a lui Carol e considerată un act de rebeliune. Pentru bizantini, el este lipsit de orice temei juridic. În niciun caz papa nu are dreptul de a conferi coroana imperială. Dacă e o inovație, ea este supusă regulii generale: nu e bună. Teofan se face ecoul judecății compatrioților săi bizantini. „[...] Leon I-a încoronat pe Carol împărat al romanilor în biserica Sfântului Apostol, ungându-l cu ulei din cap până în picioare și, mai mult, înveșmântându-l în veșmintele imperiale și punându-i coroana, la 25 decembrie, indicțiunea IX.“ Roma fiind în continuare considerată parte a Imperiului, e vorba, așadar, de o uzurpare. Dar francii sunt barbari. Ceremonia care a avut loc de Crăciunul anului 800 devine obiect de deriziune. Teofan o prezintă ca pe un act ținând exclusiv de voința papei. El neglijează în mod deliberat să menționeze aclamațiile, care sunt semnul delegării puterii poporului, de către poporul însuși, suveranului care le primește.

Dar această uzurpare nu este fenomenul atât de obișnuit în istoria bizantină. Ea are o latură novatoare, care înseamnă o adevărată revoluție. Împăratul bizantin este *basileus* și *autokrator*. Întrucât el este unic, nu e nevoie ca titlul său să fie urmat de precizarea geografică „al romanilor“. Or, Carol a fost promovat împărat al romanilor și n-a primit niciunul dintre celelalte două titluri grecești. Totul se petrece de parcă Leon al III-lea și locuitorii Romei ar fi redobândit dreptul de a numi împărați. Din această perspectivă, bizantinii au de-acum toate motivele să se teamă de imperialismul lui Carol, care a acceptat coroana din mâinile papei. Amenințarea francă se dezvăluie astfel, căci pentru ei este evident

că acesta va încerca să se impună pe calea armelor și deci că există riscul să amenințe Constantinopolul.

Noul împărat are într-adevăr nevoie de două modalități de a face să i se recunoască noul titlu de către cei pe care îi consideră de acum pe picior de perfectă egalitate, bazele: războiul sau diplomația. Or, dacă e să-l credem pe Teofan, „în acest an [...] Carol, regele francilor, a fost încoronat de papa Leon și, după ce și-a pus în gând să trimită o flotă care să atace Sicilia, s-a răzgândit și și-a propus să încheie o căsătorie și pacea cu Irina; în acest scop, a trimis în anul următor [...] soli la Constantinopol“.

Preferințele lui Carol înclină spre diplomație. Nu vrea să se hazardeze într-o expediție îndepărtată, care nu-i va aduce mare lucru. Alegerea acestei soluții pașnice, care îi obligă pe franci la câteva sacrificii, corespunde cu cea a Irinei, care caută pacea cu orice preț. În toamna 801, împărăteasa trimite o solie la Aix. Patriciul Leon, care o conduce, trebuie să facă investigații asupra adevăratelor intenții ale francilor. El își dă seama repede că Aixul nu se gândește la război și că este dispus la învoieli cu guvernul împărătesei. Profitând de bunele sentimente ale interlocutorilor lor, Leon și bizantinii propun sau acceptă un proiect de uniune matrimonială între cele două dinastii. Nu poate fi vorba decât de un proiect de căsătorie între Irina și Carol, amândoi văduvi la acea vreme⁵. Singurul autor care menționează evenimentul e Teofan. Dar lucrul este într-un totu imaginabil, dat fiind că legații împărătesei se întorc la Constantinopol însoțiți de trimișii lui Carol, contele Helgaud și episcopul de Amiens, Jessé. Ei pleacă din Aix în aprilie 803 și sosesc prea târziu la Constantinopol pentru a materializa proiectul.

Acest mariaj a făcut să curgă multă cerneală și o mulțime de istorici au refuzat să acorde orice credit spuselor lui Teofan. Carol

⁵ Cu greu se poate admite că ar fi vorba de un proiect referitor la singurele membre ale familiei imperiale bizantine care nu sunt descalificate, Anthousa, cumnata Irinei și care trăiește la palat ca o sihastră, sau Eufrosina, copil surghiunit împreună cu mama sa în mănăstirea din Prinkipo.

cel Mare nu s-a gândit, în niciun caz, să părăsească statele sale pentru a se aventura în Răsărit. Nici Irina nu acceptă ideea de a pleca din orașul imperial. Această căsătorie nu are deci alt scop decât să reunească cele două părți ale lumii romane și, astfel, să legitimizeze titlul lui Carol. Se revine, de fapt, la situația frecventă în cursul Imperiului târziu, când mai mulți împărați își împărțeau regional suveranitatea, păstrând totodată o unitate de acțiune, mai mult sau mai puțin coerentă, în funcție de epoci. În orice caz, concluzia care se poate trage cu privire la această propunere de căsătorie este acceptarea de către Irina a fenomenului de renaștere imperială în Occident.

Mulți dintre supușii ei nu împărtășesc punctul său de vedere. Iar printre toți factorii care o conduc la cădere, încoronarea lui Carol și neputința ei de a o împiedica, apoi hotărârea ei de a cădea la învoială mai degrabă decât de a combate uzurpatorul vor trage greu în cumpănă. Omul care o va detrona, Nikephoros I, este un partizan al fermității. Relațiile dintre bizantini și franci se vor degrada cu repeziciune și, în 804, războiul dintre cele două Imperii va reîncepe în toate domeniile, inclusiv cel teologic⁶.

Va trebui să se aștepte domnia lui Mihail I pentru a vedea un bazileu recunoscând transmiterea titlului și a suveranității imperiale regelui francilor. În 812, o solie bizantină extraordinară îl

⁶ E vorba de disputa legată de *Filioque*. Crezul Sinodului de la Constantinopol din 381 recunoscuse că Duhul Sfânt porcede de la Tatăl. Dar, încetul cu încetul, în Occident s-a strecurat, în textul Simbolului apostolic, adaosul „și Fiul” („qui ex Patre *Filioque* procedit”). În 589, Sinodul de la Toledo, care marchează trecerea vizigoților la ortodoxie, canonizează formula și, din Spania, uzanța se răspândește în Galia. Convinși de perfecta legitimitate a acestui adaos, clerul franc de la sfârșitul secolului al VIII-lea le reproșează bizantinilor că nu se raliază la practica apuseană, considerată ca singura ortodoxă. Chestiunea lui *Filioque*, care fusese deja evocată la Sinodul de la Cividale del Friuli în 796, unde arhiepiscopul Paulin de Aquileia a făcut un rechizitoriu violent împotriva grecilor, a revenit atunci în actualitate. Această chestiune va rămâne nerezolvată și va fi unul dintre pretextele Marii Schisme din 1054, când creștinătatea s-a împărțit în catolici și ortodocși.

aclamă pe Carol cu numele de împărat și de bazileu. Și chiar dacă scrisoarea lui Mihail, scrisă și dusă cu acest prilej, conține probabil apelativul „frate“, mai degrabă decât cel de „fiule“, folosit în principiu de bazileu când se adresează unui rege străin, Carol nu este în ochii bizantinilor decât *un* împărat, pe când doar cel care domnește la Constantinopol este *bazileul* romanilor. Mai târziu, Constantin Porfirogenetul explică faptul că Mihail i-a recunoscut lui Carol demnitatea imperială deoarece guverna mai multe regate. Însă nu trebuie să ne înșelăm în privința acestei afirmații. Este vorba de o justificare *a posteriori*, și nu de o explicație. Carol cel Mare a obținut totuși ce voia, și anume recunoașterea de către Bizanț. Pentru bizantini însă, nu se schimbă nimic: singurul împărat roman, și care rămâne astfel în mod imprescriptibil, este suveranul lor. În spatele unei fațade de unitate coexistă de acum două Imperii, cu relații adesea foarte încordate.

Vestea înălțării unui nou împărat în Apus, și care nu este altul decât regele francilor, sosește la Constantinopol la momentul în care se înmulțesc intrigile de palat ce întunecă ultimele luni de domnie a primului împărat-femeie din istoria imperială romană.

17. SFÂRȘITUL UNEI DOMNII

INTRIGI ÎN JURUL TRONULUI

În preajma Irinei, bolnavă și îmbătrânind, se ȧș de-acum intrigi pe tema succesiunii sale. În cursul acestor câtorva luni, două personaje joacă un rol predominant. Staurakios, pe care puterea nu pare să-l uzeze, se bucură în continuare de încrederea suveranei. Aflat la conducerea treburilor din 780, acest bătrân slujitor al *basilissei*, pe care a cunoscut-o pe când ea nu domnea decât asupra gineceului, este stăpânul statului; poziția sa e însă șubrezită, pe zi ce trece, de aspirațiile celorlalți eunuci. Printre aceștia, Aetios este cel care nutrește cele mai multe speranțe. Deja *protospatharios* în 791, el a devenit patriciu în 797 și de atunci creditul său n-a conținut să crească. Lupta dintre cei doi demnitari este pe cât de surdă, pe atât de aprigă; suverana nu se amestecă. Se pare că ambițiile fără margini ale logothetului *dromos*-ului, vorbele și faptele sale, sfârșesc prin a o obosi și poate chiar prin a o neliniști. Irina se bazează deci tot mai mult pe Aetios și prietenii lui.

Această schimbare de favorit apare cu limpezime în cursul ceremoniei din luna Paștelui din 799. Printre cei patru patricii care conduceau atunci caii săi, cei trei despre care avem informații sunt prieteni sau rude cu Aetios. Când împărăteasa își recapătă

sănătatea, în vara lui 799, acesta din urmă îi demonstrează că Staurakios încearcă să obțină Imperiul pentru el însuși. Suverana se află în acel moment la palatul Hieria, unde se odihnește. Acuzațiile aduse logothetului *dromos*-ului au cu atât mai mult impact, cu cât acesta a rămas la palat, unde exercită toate funcțiile guvernamentale. Înviniuirile au suficientă consistență pentru a fi imediat credibile. Îi este frică oare Irinei că atotputernicul său ministru n-o să-i înapoieze frâiele puterii? Posibil. Ea îi ordonă logothetului să traverseze numaidecât Bosforul pentru a se prezenta înaintea ei. Staurakios întreține destule amicitii și relații ca să afle degrabă motivele acestei convocări imperative. Trebuie să recâștige încrederea suveranei și să întoarcă lucrurile împotriva detractorilor săi. Ajuns la palatul Hieria, primește un șuvoi de reproșuri și de amenințări. Abilul eunuc o lasă pe *basilissa* să-l acuze de toate relele. Apoi, când i se pare că ea s-a calmat, îi expune cu claritate situația și, folosind argumente pe care nu le cunoaștem, își atinge foarte repede scopul. Învinuindu-l pe Aetios că uneltește împotriva lui, se dezvinovățește pe de-a-ntregul.

Alarma a fost destul de serioasă. Staurakios a reușit să regăsească încrederea pierdută a împărătesei; însă știe că poate nu va izbuti să facă asta întotdeauna. Se simte amenințat de intrigile și conspirațiile care se urzesc contra lui. Cunoaște mai bine ca oricine creditul de care se bucură acum rivalul său, care are cu siguranță avantajul de a se afla în intimitatea Irinei, în timp ce el însuși e reținut de numeroase sarcini administrative în birourile palatului. Încrezător în puterea sa politică, Staurakios va atrage de partea sa două corpuri din *tagmata*: *scholai* și *exkoubitoi*. Avem astfel măsura abilității sale, căci, cu promisiuni și cadouri, el izbutește să-i desprindă pe soldații *scholai* de șeful lor Niketas, o presupusă rudă a lui Aetios. Afacerea iese totuși la iveală. Irina o consideră destul de serioasă pentru a convoca un *silention* în februarie 800.

Adunarea are loc în Iustinianos, o mare sală aflată nu prea departe de Palatul Sacru. Alegerea ei lasă de presupus că împărăteasa nu convoacă decât personalul palatin. În opinia ei, nu e încă vorba decât de o afacere internă, și nu de o afacere de stat.

În cursul acestei reuniuni, ea le interzice militarilor să aibă relații cu logothetul *dromos*-ului. Este recunoașterea explicită a omnipotenței lui Staurakios. Se pare, într-adevăr, că *basilissa* nu poate, și nici nu vrea, să se debaraseze de ministrul său. În cazul acesta, Teofan nu ne vorbește cumva de tirania lui Staurakios? Irina se mulțumește să recomande pacea și concordia între grupurile de interese divergente, care se sfâșie pe culoarele puterii. Ea obține un armistițiu care îi dă impresia că problema e rezolvată. De fapt, e la curent cu boala care îl macină pe Staurakios. De mai multe luni, ministrul său tușește și scuipe sânge; e atins de ftizie.

Cu toate astea, nimic nu pune stavilă ambițiilor sale. Nici medicii săi, complet neputincioși în fața tuberculozei, nici prezicătorii și pseudoprofeții care îl înconjoară nu îl îndeamnă la prudență. Dimpotrivă, primii îi promet o grabnică însănătoșire, pe când ceilalți îi amintesc că destinul său este să preia puterea. Ceea ce era cu neputință în urmă cu zece ani devine posibil acum, dacă se ia în considerare faptul că puterea este în mâinile unei femei; de ce nu ar putea trece în cele ale unui eunuc? Îmboldit astfel de clienții săi, Staurakios pune la cale un complot împotriva lui Aetios, căci el îi rămâne credincios celei pe care o slujește de peste douăzeci de ani.

Organizează o răzmeriță pornind din Cappadocia. Este acesta ținutul său natal? Posedă acolo mari domenii sau ajutoare mai sigure? Nemaiputând să se bizuie pe trupele din capitală, trebuie să se sprijine pe provincie ca să-și elimine periculosul rival. Dar e un eșec definitiv. Înainte chiar de a începe răscoala, care se va produce însă fără altă consecință decât o teribilă represiune, Staurakios moare. Este răpus de mânia de a-și vedea rivalul primind în mod irevocabil favorurile suveranei, până la a-i răpi postul de logothet al *dromos*-ului? Sau moare, pur și simplu, de tuberculoză? Aceste evenimente din iunie 800 împiedică în orice caz guvernul bizantin să urmărească mai atent afacerile din Occident și să ia măsuri pentru a încerca să le influențeze cursul. Toate aceste intrigi de palat nu au lăsat în Istorie decât locul pe care îl merită.

Aetios este de-acum singurul stăpânitor al puterii. Eunuc, el cumulează funcțiile de logothet al *dromos*-ului și de strateg al

themelor Opsikion și Anatolikon. Om atotputernic, el este *Paradunasteuon* – cel care exercită puterea colateral – și guvernează cu ajutorul prietenilor săi. Îl îmboldește pe fratele său Leon, un „bărbat cu barbă“, să candideze la tron. În acest scop, îl pune în funcția de monostrateg al celor două theme europene, Tracia și Macedonia. În felul acesta, cei doi frați își au trupele în imediata apropiere a capitalei.

Ambiția sa de a-l aduce pe fratele său Leon ca succesor al Irinei, care îl lasă din ce în ce mai mult să guverneze singur, explică motivul pentru care este acuzat că a făcut tot ce i-a stat în putință ca proiectul matrimonial dintre *basilissa* și Carol să eșueze. Speră prea mult să cârmuiască Imperiul încă mulți ani, în umbra împărătesei care îmbătrânește. Se înșală. Alți funcționari consideră că statul se îndreaptă spre pieire dacă se merge pe această cale a căderii la învoială și a cumpărării păcii cu puterile exterioare și dacă Irina își continuă cheltuielile reducându-și totodată veniturile printr-o diminuare generală a impozitelor. Această politică foarte costisitoare nu poate să dureze. Este părerea lui Nikephoros, patriciu și logothet *tou genikou* – ministrul de finanțe bizantin. În cursul anului 802, el reunește în jurul său o mână de oameni care vor să restaureze imaginea Imperiului și deci să acapareze puterea.

CĂDEREA

Membru al Senatului, acest om lipsit de scrupule și crud, „inteligent, viclean, ager, mai ales în afacerile fiscului, și iubind banii peste măsură“ (patriarhul Nikephoros), își pregătește conspirația în cel mai mare secret, ferindu-se de împărăteasă și de ministrul ei Aetios. Nikephoros are pe atunci vreo 40 de ani. El este un bărbat de o înălțime peste cea normală, masiv și cu burtă. Are părul înfioat, cu toate că hanul Krum îl numește „împăratul chel“, buze groase și o barbă mare, grizonantă. E de origine orientală. Burocrat, este un funcționar deosebit de experimentat în problemele fiscale. Primul său post despre care se știe a fost cel de perceptor

la Adramyttion. Pe urmă, nu încapе îndoială că a ocupat o funcție importantă în administrația fiscală la intrarea Strămtorilor, înainte de a deveni directorul administrației financiare și cadastrale a Imperiului. Teofan, care îl detestă, îl prezintă ca pe un personaj vestit pentru hoțiile, destrăbălările și cruzimile sale.

Ceea ce îl irită pe Nikephoros de multă vreme este politica financiară a suveranei pe care-o slujește. Donațiile și nenumăratele ei construcții, tributurile pe care le plătește musulmanilor și bulgarilor pentru a-și asigura pacea, cheltuielile la care o împing eunucii și monahii în folosul lor sfârșesc prin a greva în mod periculos bugetul statului. Chiar dacă nu el răspunde de majoritatea acestor cheltuieli, ce țin de trezoreria *sakellion*-ului, pe care nu el o administrează, Nikephoros e însărcinat cu buna rentabilitate a impozitelor. În acest domeniu, *basilissa* micșorează considerabil taxele. Cele două impozite directe pe care le datorează toți locuitorii imperiului¹, precum și tributurile urbane – taxe de tot felul, ca, de exemplu, asupra veniturilor, a înmormântărilor etc. – sunt reduse pentru orășeni. Dar politica ei în favoarea orașelor nu se oprește aici. Pentru a încuraja breslele și negoțul, ea le scutește de anumite impozite. În 801, suprimă taxele vamale pentru sclavii importați din Arhipelag și din Dodecanez, la Abydos și la Hieron. Scutirile fiscale, precum cele de care beneficiază pe atunci mănăstirea Sfântul Gheorghe din Lesbos, se înmulțesc. Pentru Irina contează prea puțin costul operației și lipsa profitului. Ea caută popularitatea și o obține, susținând totodată comerțul internațional, a cărui reluare este precară. Scrisorile lui Teodor Studitul exprimă bucuria de a vedea încetând jafurile intolerabile ale prepușilor fiscului. Exaltând clemența suveranei, el nu-și atrage simpatiile responsabililor de la finanțe, mai cu seamă a acelor care, ca Nikephoros, și-au început cariera ca agenți fiscali.

Irina este iubită de supușii săi și pentru alte măsuri. Câteva texte alese din epoca regimului său dovedesc că ea încearcă să găsească

¹ Este vorba de *sunone*, impozit financiar la care erau obligați doar proprietarii, și de *kapnikon*, impozitul sub formă de cote fixe pe care îl plătea toată lumea.

soluții pentru condițiile de viață ale celor mai defavorizați și pentru a-i satisface pe călugări. O lege declară binecuvântarea ca fiind suficientă pentru a confirma o căsătorie între oamenii săraci. O alta interzice al treilea mariaj, aducând astfel legea civilă în conformitate cu regulile canonice schițate de studii. Dar asemenea măsuri nu sunt pe placul tuturor, fără îndoială. O parte a lumii laice, în special cea a „potențailor“, este îngrozită de aceste inovații considerate demagogice.

Ranchiunile finanțistilor, cele ale armatei, politica externă, pe care mulți o socotesc dezastruoasă, explică succesul conjurației lui Nikephoros. El reunește numeroși funcționari superiori, dintre care unii, ca frații Triphyllioi, îi datorează mult Irinei și sunt prieteni ai lui Aetios. Eunucul însuși pare să se alăture în cele din urmă conspirației. Își abandonează, așadar, planurile, iar rațiunile acestui reviriment tardiv ne surprind. Irina nu mai locuiește la palat. Sănătatea sa e din ce în ce mai fragilă și ea preferă oricărei alte reședințe palatul Eleutherios. Ca de obicei, acolo se află în seara de 31 octombrie 802, și nu va ști absolut nimic despre evenimentele de la palat până ce conjurații nu vor trimite după ea la o oră foarte târzie a nopții. Culcându-se bazileu al romanilor, se va trezi după câteva ore simplu cetățean; odată cu coroana, ea își va pierde și orice libertate.

În seara aceea pe la ora 10, Nikephoros și o suită importantă de înalți funcționari, printre care se remarcă Niketas, *domestikos ton scholon*, Sisinnios și Niketas Triphyllios, chestorul Leon Serantapechos, Gregorios Mousoulakios, Teoctist și Petros, cu toții patricii, însoțiți de o escortă numeroasă bat la poarta Chalke. Soldații le deschid cu sfială marea poartă de bronz. Acești înalți demnitari se pretind investiți cu o misiune de cea mai mare importanță, la porunca împărătesei: vin să-l proclame împărat pe logothetul Nikephoros, aflat în mijlocul lor. Soldaților uimiți, care se întreabă pentru ce oamenii din fața lor acționează noaptea și în absența suveranei, ei le răspund că așa îi este vrerea și că treaba este urgentă. Principalul argument de credibilitate în favoarea conjurațiilor este importanța demnităților și a funcțiilor pe care le dețin

cu toții. În cele din urmă, ofițerii le ordonă trupelor lor să-i lase să intre, împreună cu toți cei care îi urmează, slujitori și orașeni năimiți ca să-l aclame pe Nikephoros. Înainte de miezul nopții, ceremonia aclamațiilor e încheiată. Imperiul are un nou bazileu, care poate acum să dezvăluie intențiile sale reale. Poate că abia atunci Aetios, anunțat de uzurpare, se duce la Tribunalul celor Nouăsprezece Paturi și se recunoaște învins, salutându-l pe noul împărat, care îi va rămâne recunoscător pentru această lipsă de împotrivire, de vreme ce eunucul va continua să-l slujească și se va număra printre morții cumplitei bătălii din 811.

Nikephoros I ordonă imediat arestarea Irinei și aducerea ei la palat. Lovitura de stat a reușit. „Dumnezeu, în înțelepciunea Sa de nepătruns, a îngăduit acest lucru ca să pedepsească greșelile oamenilor“, scrie atunci Teofan, care regretă domnia noii Elene și subliniază astfel că se intră în cea blestemată a „noului Ahab“. Luată prin surprindere în toiul nopții, suverana înlăturată e dusă într-o sală a palatului, unde va fi închisă câteva zile, în cursul cărora Nikephoros se instalează la putere.

În zori, vestea căderii pioasei împărătese se răspândește în tot orașul cu iuțeala fulgerului. Ea îi contrariază pe trimișii franci, abia sosiți în capitală, și îi îndurerează pe locuitorii Imperiului. Cu toate acestea, oamenii se resemnează în fața acestei decizii a Cerului. La primele ore ale zilei de 1 noiembrie, patriarhul Tarasios e convocat la palat, unde i se poruncește imediat să officieze ceremonia de încoronare a lui Nikephoros, care are loc chiar în acea dimineață. Tarasios și conjurații nu dau dovadă de niciun semn de recunoștință față de cea care i-a ridicat în funcțiile pe care le au. Dacă e să-l credem pe Teofan, poporul își manifestă atunci dezaprobarea față de nerecunoscători. „Cu toții erau indignați, afurisindu-i în sinea lor pe preot și pe tiran. Se gândeau la pietatea *basilissei*, alungată de pe tronul ei de un om de joasă speță, cu complicitatea unora care fuseseră copleșiți cu favoruri de către bătrâna suverană.“ Așa se face că frații Tiphylloii, eunucul Leon și *sakellarios*-ul Sinopeos sunt ocărâți pe stradă.

Dar mărturiile pe care le deținem nu concordă. Teofan nu este obiectiv. Monah, el are aversiune pentru spiritul laic al lui Nikephoros, care guvernează afirmând superioritatea puterii politice asupra Bisericii și care este obligat să găsească mijloace pentru politica sa de redresare. Va reîncepe războiul cu califatul, căruia el îi va refuza tributul plătit de Irina, cu Carol cel Mare, căruia nu va accepta să-i recunoască titlul de împărat, și cu bulgarii, care vor amenința timp de mai mulți ani însăși existența Imperiului. Această politică va fi costisitoare. Nikephoros va obține mijloacele de a o finanța, obligându-i pe bizantini la un efort fiscal considerabil. Acestea vor fi cele „zece ofense“ descrise cu bunăvoință de Teofan. Toate numitele motive vor face din Nikephoros un personaj cu atât mai puțin simpatic, cu cât Irina trece drept martiră pentru cauza icoanelor. Înțelegem astfel de ce sursele sunt atât de puțin favorabile unui împărat a cărui moarte va fi atât de oribilă, încât va putea fi luată drept o dreaptă pedeapsă a Cerului. Se cuvine deci să judecăm cu prudență curente de simpatie față de fosta *basilissa* care s-ar fi manifestat încă de la ceremonia de încoronare a lui Nikephoros cel neîubit și care nu va face nimic pentru a fi iubit².

PE CALEA EXILULUI

În ziua care urmează ceremoniei de încoronare, Nikephoros se duce la Irina, captivă de o zi și două nopți într-o sală sau într-un apartament îndepărtat al palatului. Ea s-a resemnat cu noua ei soartă. Cum boala o chinuie acum zilnic, nu mai dorește să răstoarne această situație care o despovărează de responsabilități greu de asumat pentru o femeie îmbătrânită.

² Mai târziu, într-o conversație pe care o poartă cu unul dintre apropiații săi, Theodosios Salibaras, Nikephoros recunoaște el însuși că are inima la fel de împietrită ca a Faraonului. Țelul său este mărirea Imperiului, cu prețul tuturor sacrificiilor necesare.

În vederea vizitei, Nikephoros s-a descotorosit de toate veșmintele imperiale, înlocuind ghetele purpurii cu niște simpli pantofi negri. Noul bazileu se prezintă în fața ei cu o modestie prefăcută. Are lacrimi în ochi și dă impresia că se scuză pentru împrejurări; spune că nu el e de vină. Irina îl ascultă pe acest om pe care-l cunoaște bine. Știe că e un intrigant, în ciuda bonomiei pe care o afișează. Roata norocului s-a învârtit și ea preferă ambiției smerenia, acceptând hotărârea Cerului. Ca „femeie înțeleaptă și cu iubire de Dumnezeu“, Irina nu arată nicio slăbiciune și se supune. Răspunsul pe care i-l dă lui Nikephoros e demn. Îi reamintește că, înaintea lui, ea a fost aleasa lui Dumnezeu și că, pornind de la nimic, afirmând chiar că ar fi fost orfană, a devenit bazileu doar din vrerea Sa. Îi spune că a pierdut tronul din pricina numeroaselor ei păcate, dar îl pierde aducându-i mulțumire Creatorului. Apoi, amintind că a fost atotputernică și că ar fi putut, cu un gest, să-l anihileze pe când nu era decât logothet *ton genikou*, îl recunoaște ca împărat. Noului suveran nu-i cere decât o favoare, palatul Eleutherios.

Nikephoros acceptă. Din avariție, după Teofan, din prudență, dacă ne gândim la evenimentele care s-au desfășurat cu prilejul primului exil al Irinei în somptuoasa ei reședință, el îi cere să-i predea toate comorile sale. O reduce astfel la imposibilitatea absolută a cumpărării unor complicități din afară. Irina jură pe lemnul Crucii că îi va da absolut totul: „Nu-ți voi ascunde nimic, nici măcar un bănuț!“ Își va ține promisiunea. Cu o escortă sigură, poate chiar îmbarcată pe o corabie, pentru a evita orice manifestare prea zgomotoasă de simpatie din partea constantinopolitanilor, i se permite să se întoarcă în palatul ei. O însoțesc agenții fiscului. Respectându-și angajamentul, ea le predă tot ce pretind. Încăperile se golesc de conținutul lor prețios. Cu melancolie, Irina privește cum i se iau aceste obiecte pe care le-a iubit și le-a adunat, dar se pare că a ales deja să trăiască asemenea unei monahii, urmând în felul acesta exemplul cumnatei sale Anthousa, care

a părăsit palatul după moartea tatălui său pentru a se retrage la mănăstirea Homonoia, unde Tarasios a consacrat-o fecioară³.

Dar, de fapt, Nikephoros nu dorește să păstreze în apropierea puterii o amenințare permanentă pentru el. Este ferm hotărât s-o surghiunească pe împărăteasa detronată, trimițând-o cât mai departe cu putință de capitală. Ca să nu poată intra în legătură cu șefii armatelor thematice, bazileul poruncește să fie condusă, de îndată ce-și va fi predat toate averile, într-o mănăstire pe care ea a pus să fie construită pe insula Prinkipo, cea mai mare dintre insulele Principilor .

La câteva zile după întoarcerea sa la palatul Eleutherios, Irina e silită să se îmbarce pe o navă care o transportă în mijlocul valurilor plumburii ale Propontidei. Ea părăsește, pe o vreme deja hibernală, capitala pe care n-o va mai revedea niciodată în viață. E mâhnită de soarta pe care i-o rezervă, în pofida promisiunilor sale, noul bazileu. După câteva ore de navigație, zărește deja contururile încețoșate ale insulelor. Proti cea roșie, insula însângeraată, este foarte ușor de recunoscut. Apoi urmează Pita și Antigoni care, văzute de pe puntea corabiei, par una singură, Halki și, în sfârșit, Prinkipo. Este mai mare decât celelalte, dar cele două dealuri ale sale nu sunt deloc mai înalte. Promontoriul lung, limbă îngustă de pământ care o prelungește spre vest, se confundă cu orizontul înnegurat. Nava se îndreaptă spre nord, apoi navighează, prin dreptul orașului de azi, spre sud. Nu după mult timp se ivește mănăstirea ctitorită de Irina, unde, printre cele câteva zeci de călugărițe, se află și nepoata sa Eufrosina.

Mănăstirea este o vastă fortăreață ce se înalță pe malul mării. Turnuri aproape oarbe flanchează zidurile crenelate. O poartă

³ Anthousa a devenit călugăriță într-o mănăstire aflată foarte aproape de palatul Eleutherios, unde a dus o viață foarte pioasă, petrecându-și zilele în sanctuar, și unde a murit la vârsta de 52 de ani, prin 808-809. Unii autori au pretins că Irina i-ar fi propus coroana de co-bazileu pentru a da o legitimitate suplimentară puterii sale. A se vedea U.P. Bosch, „Anthusa, ein Beitrag zum Kaisertum der Eirene“, în *Polychorgia; Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, Amsterdam, 1969, pp. 24-29.

dă spre jetela care servește ca debarcader și unde este amarată galera mănăstirii. Prin ea se pătrunde în acest așezământ consacrat lui Theotokos și pe care Irina l-a vrut bine apărat împotriva unei eventuale agresiuni din partea piraților musulmani sau slavi. Irina cunoaște bine interiorul acestei construcții ridicate din inițiativa ei. Biserica este destul de mare pentru a primi patru sute de persoane. Are un plan bazilical cu trei naosuri ce dau spre două nartexuri comunicând, fiecare, cu un coridor lung. Aceste două culoare deservesc cele două aripi aflate de o parte și de alta a sanctuarului și în care locuiesc monahiile. Fiecare dintre ele are chilia sa, luminată mai mult de lumina care vine de pe coridor, decât de cea care pătrunde prin ferestrele înguste ce dau spre mare. Luxul este interzis, iar confortul – sumar. Ansamblul formează un prim grup de clădiri, pe care o grădină de zarzavaturi îl separă de casele rezervate slujitorilor, de clădirile de serviciu și de cisterne, dintre care cea principală se află în aceeași axă cu biserica, și de cimitir.

La vestea sosirii suveranei detronate, călugărițele s-au adunat în jurul stareței lor, pentru a o primi solemn pe cea pe care toate o consideră drept binefăcătoarea lor. Ordinele bazileului sunt cunoscute înainte chiar ca Irinei să i se permită să debarce: ea trebuie să primească tunderea. Biserica, iluminată în grabă, este locul în care e primită de comunitate și unde face jurămintele monahale. După terminarea ceremoniei, Irina e condusă în cea mai somptuoasă dintre chilii, în imediata apropiere a sanctuarului. Din acest moment ea se bucură de un statut de egumenă, chiar dacă există o altă stareță. De altfel, ea se consideră drept conducătoare spirituală a tuturor femeilor care trăiesc în această comunitate insulară. Este întemeietoarea acestui lăcaș. Dar, mai cu seamă, ea beneficiază de statutul pe care îl are un sfânt în societatea bizantină. A suferit pentru restaurarea imaginilor, iar acum suferă de pe urma sperjurului noului bazileu. Este o adevărată martiră și prestigiul său este imens în acest mediu monahal, legat de celelalte mănăstiri printr-o întreagă rețea de informații și de fraternitate monastică. Nikephoros nu ignoră acest lucru. Nu-i iubește pe monahi, care îi răspund cu aceeași monedă. Dar dacă,

pentru moment, deținătorii celor două puteri se măsoară doar din priviri, fără a trece la lovituri, el știe că, mai devreme sau mai târziu, acest lucru se va produce. Ca atare, nu vrea ca Irina să se afle în centrul coaliției monahale care se va forma împotriva lui. E mai bine s-o neutralizeze cât încă mai e timp. Ca atare, decide să o surghiunească, în cea mai mare taină, pe o insulă din Marea Egee. Misiunea e încredințată unui om de încredere, care va muri, cu rang de patriciu, alături de el în 811, Theodosios Salibaras.

La vreo zece zile după sosirea sa în Prinkipo, Irina primește ordinul de a se pregăti de plecare. Mesagerii imperiali stârnesc consternarea printre monahii. În câteva clipe, mănăstirea se umple de plânsete și vaiere. Irina nu se lasă copleșită de sentimente. Foarte demnă, pornește spre corabia care-o așteaptă; e urmată de un mic grup de călugărițe care au primit permisiunea s-o însoțească și s-o slujească. În spatele lor vine cortegiul celorlalte maici, mâhnite de plecarea celei pe care o consideră mai mult ca oricând drept sfânta lor. Înainte de a trece de poarta ce dă spre marea plumburie și agitată de noiembrie, Irina ia cuvântul. Ridică fața spre cer și se adresează Sfintei Fecioare: „Maică scumpă, primește această căscioară, cel mai umil dintre sălașurile trupului tău sfânt, și pe cele care încearcă să trăiască, pe această lume, aproape de el. Primește această căscioară care va fi locul odihnei mele de veci și cel al multor altora; căci chiar dacă, străină ca înfățișare și nume, ai fost chemată aici, tu știi să-i primești pe pământeni spre mai marea tihnă a sufletului lor. Primește turma care era sub toiajul meu, ca să nu o atingă furia nimicirii. Fii cârmuitoarea stânei mele! Știu că mioarele mele îți sunt supuse și ascultătoare. Cunosc dreapta cale a mieluşelelor mele către lucrurile cele înalte. Îngrijește-le și condu-le la izvorul odihnei și la peticul de iarbă umbrit. Căci tu le faci să crească, le mâni și le călăuzești către Ceruri.“ Apoi, întorcându-și privirea spre călugărițele care plâng în hohote și se jeluiesc sub voalurile lor lungi, încheie: „Începând din ceasul acesta, nu mai sunt legată de voi trupește, dar voi mă veți păstra sufletește ca tovarășă și păstorită a voastră.“ Cu aceste ultime cuvinte, Irina se desprinde încet din grup și se apropie de soldații care o așteaptă.

Ajutată de maicile care o vor însoți în exil, pășește pe pasarela corabiei. Știe că nu se va mai întoarce niciodată la acest liman de tihnă.

Voiajul e dificil, căci iarna a venit devreme în acest an. Irina este complet istovită când se ivesc coastele insulei Lesbos, capătul călătoriei. Nu se cunoaște numele mănăstirii care o primește pe nefericita *basilissa*. Unii cronicari o localizează la Mitylene. S-au dat ordine foarte stricte ca fosta suverană să fie izolată de lume și să nu i se permită nicio comunicare cu exteriorul. Astfel, ultimele ei luni de viață se scurg în cea mai deplină tăcere.

MOARTEA IRINEI

Epuizată în urma întâmplărilor din luna noiembrie, Irina vede agravându-se starea ei de sănătate. Nu se mai gândește decât la salvarea sufletului său, căci, zi după zi, simte că se apropie moartea.

Este ea la curent cu evenimentele și o mai interesează oare zbu-ciumul lumii exterioare? Tihna acestei mănăstiri care este, mai cu seamă, ultima sa temniță, cu un temnicer necruțător, e oare tulburată de rebeliunea care zguduie Imperiul începând din mai 803? Omul care se află la originea acestor evenimente nu e un necunoscut pentru monahia uitată din Lesbos. El este Bardanes – sau Bardanios – Tourkos, unul dintre cei patru patricii pe care ea îi alesese pentru a conduce caii cvadrigei sale de aur, cu patru ani în urmă. Acest strateg al themei Thrakesion nu suportă ideea de a avea ca bazileu un birocrat prea puțin apt pentru comandamentul militar. Cu toate astea, Nikephoros i-a încredințat un nou post important, în Asia Mică: l-a numit strateg al themei Anatolikon. Vrând să uzurpe purpura, Bardanes face apel la un călugăr ale cărui daruri divinatorii sunt cunoscute. Acel bătrân monah îi spune că printre scutierii lui se află doi viitori împărați, Leon Armeanul și Mihail cel Bâlbâit, precum și un al treilea, care, deși va fi aclamat ca împărat de trupele sale, nu va domni, Toma Slavul. Dar îi prevestește oare și propriu-i sfârșit? Căci, după câteva succese inițiale, Bardanes este abandonat de trupe și trădat de ofițerii

săi. Refugiat în munții bithynieni, îi cere iertare lui Nikephoros. O obține, dimpreună cu o serie de garanții pentru viitorul său. El hotărăște să devină monah și sfârșește prin a se stabili într-o mănăstire pe care a ctitorit-o pe insula Proti. Dar Nikephoros e genul de om care nu lasă să-i scape o răzbunare. Uitându-și promisiunile, pune să fie orbit. Încă o victimă a angajamentelor luate și nerespectate ale bazileului. Irina nu va apuca deznodământul afacerii Bardanes. Moare pe 9 august 803.

Simțind că vine ora fatală, ea le cheamă pe tovarășele ei de exil. Împreună cu acestea, în chilia sa intră și câteva monahii de la această mănăstire care e închisoarea ei. „Sfântă adunare de fecioare și voi, altoiuri ale învățăturii mele, care promiteți rod, eu mi-am îndeplinit datoriile omenești pe care le pune în cumpănă pronia dumnezeiască și plec din această viață de stricăciuni spre nemurire. Când totul se va fi săvârșit, luați trupul meu și duceți-l în biserica Preacuratei Theotokos, care e păzită de Dumnezeu pe insula Prinkipo, la mănăstirea pe care eu am zidit-o cu inima pocăită și îndurerată. Așezați-l în partea din stânga, în paraclisul Sfântul Nicolae.“

Dorința muribundei va fi respectată. De cum a închis ochii, temnicerul ei lasă rămășițele sale pământești în voia monahiilor din Prinkipo. Readuse pe insulă, ele sunt primite de stareța Xena⁴ și înhumate după dorința defunctei. Vor rămâne în acest loc vreme de peste un secol. Pornind de la această mănăstire se va perpetua, într-o primă etapă, amintirea preasmeritei împărătese.

⁴ Aceasta este una dintre interpretările posibile din *Viața Irinei*, cunoscută doar sub forma unui manuscris din secolul al XIII-lea. Dar *xena* înseamnă și „străina“. Egumena mănăstirii e de origine străină? Este o altă posibilitate. Autorul acestei *Vieți*, care scrie probabil între 843 și 861-864, nu are informații și se slujește mai ales de cronică lui Teofan. El execută o comandă a mănăstirii din Prinkipo, interesată să propage cultul sfintei împărătese.

18. SFÂNTA IRINA, MARTIRĂ A ICONOFILIEI

VREMEA UITĂRII

Irina odihnește în pământ.

„Glas în Rama s-a auzit, plângere și tânguire multă; Rahela plângea pe fiii săi...” Cu aceste cuvinte, pe care Biblia le pune în gura prorocului Ieremia, Teodor Studitul își exprimă tristețea la vestea decesului noii Elene. Scrisoarea care începe astfel rezumă emoția și sentimentele lumii monastice la aflarea acestei vești. Amintirea primei restauratoare a icoanelor va rămâne vie printre monahi, în ciuda tribulațiilor ce vor urma. În mănăstirea din Prinkipo, cultul împărătesei ia naștere încă din 803. Dar va trebui să se aștepte mai multe decenii pentru a-l vedea răspândindu-se în Imperiu și, de acolo, în lumea ortodoxă. Această canonizare postumă a unei femei însetate de putere și care nu a șovăit să-și sacrifice propriul fiu ambiției sale ori celei a consilierilor săi este, în ochii noștri, un straniu paradox. *A priori*, se ia în considerare doar rolul ei în lupta pentru apărarea Ortodoxiei. Dizgrația sa politică sub Nikephoros, prea puțin doritor să facă din ea o sfântă, și revenirea iconoclasmului ca doctrină filosofică și religioasă sub Leon al V-lea, cu începere din 815, nu sunt favorabile unei

reabilitări a memoriei sale. Abia după restaurarea definitivă a icoanelor, în 843, își va găsi Irina locul în panteonul împăraților și recunoașterea sa în rândul sfințelor.

Nikephoros este un împărat energic, preocupat de restabilirea gloriei imperiale. Iconofilia sa nu poate fi pusă la îndoială. Teoctist, care e autorul *Vieții lui Niketas*, chiar îl felicită pentru pioșenia sa și milostenia față de cerșetori și sărmani. Interesat să întemeieze o dinastie și s-o alieze cu precedenta, noul bazileu îl căsătorește pe fiul său Staurakios cu o rudă a Irinei, frumoasa Teophana, care trebuie să se despartă de consortul său pentru a-l lua de soț pe co-împărat. Această alianță nu e văzută cu ochi buni de monahi, aflați în război deschis cu Nikephoros, care a reluat dosarul schismei moechiene nu pentru a-l reabilita pe Constantin al VI-lea, ci pentru a reaminti că bazileul este mai presus de legile laice și religioase. Teodor Studitul cunoaște din nou exilul. Din acești ani de lupte ia naștere imaginea deformată a unui Nikephoros tiranic. Călugării au totuși satisfacția de a vedea în înfrângerile sale militare o dreptă pedeapsă a Cerului. După musulmani, conduși de califul lor, care impun nu numai un tribut împovăraător, dar, lucru mult mai umilitor, o capitulare personală a împăratului și a fiului său, francii repurtează, și ei, victorii în regiunile adriatice. Dar, mai cu seamă, bulgarii au redevenit un dușman de moarte.

Puterea lor a crescut odată cu nimicirea de către Carol cel Mare a imperiului avar. Drept urmare, bulgarii din Panonia, eliberați de orice servitute, s-au alăturat celor de-un neam cu ei. Unul dintre ei, Krum, chiar a devenit han. Or, acesta este momentul pe care-l alege Nikephoros pentru a porni la război dincolo de Balcani. O tentativă de uzurpare pune capăt inițiativei. Krum însă a înțeles semnalul de alarmă. Ca atare, trece la atac și, în 809, cucerește Serdica, distruge orașul și fortăreața, masacrând populația, precum și importanta garnizoană de 6 000 de oameni aflată acolo. Doi ani îi sunt necesari lui Nikephoros pentru a-și pregăti riposta: el ia o serie de măsuri fiscale al căror scop este finanțarea acestui război. În primăvara lui 811, oastea bizantină se pune în mișcare. Krum cere pace, dar Nikephoros își continuă neînduplecat acțiunea. Cucerește Pliska,

capitala hanului, pune stăpânire pe comorile sale, masacrează populația și transformă palatul său într-o ruină fumegândă. Din nou, Krum imploră încetarea ostilităților. Dar deja trupele bizantine sunt pe urmele sale. Atunci se produce incredibilul. Cu doar câteva sute de oameni, dintre care unii nu sunt înarmați decât cu bâte și praștii, hanul izbutește să încercuiască armata imperială într-un defileu. E un carnagiu. Nikephoros, floarea ofițerimii sale și aproape totalitatea soldaților își pierde viața. Nu scapă de masacru decât Staurakios, grav rănit, și câțiva dintre cei devotați lui, care îl readuc, muribund, pe o targă. Dumnezeu l-a lovit pe bazileul necredincios, clamează atunci monahii, care reamintesc că precedentul împărat care a murit la fel a fost ereticul Valens, care a ars de viu în 378. Dar și ei sunt speriați, ca toți bizantinii, de întorsătura pe care au luat-o evenimentele, mai ales când se află că hanul a pus să se încrusteze cu argint capul tăiat al lui Nikephoros și că bea din acest craniu împreună cu boierii săi! Lumea se așteaptă să vadă hoardele bulgare devastând Tracia și ținutul din jurul Constantinopolului. Imperiul are nevoie mai mult ca oricând de un conducător militar. Or, împăratul legitim, Staurakios, se zbate în chinurile morții. La trei luni de la înfrângere, în timp ce soția sa încearcă să preia puterea, se ia hotărârea de a i se da un succesor în persoana cumnatului său, Mihail Rangabe¹. Staurakios îmbracă haina monahală și moare trei luni mai târziu. Mihail I nu se arată a fi la înălțime. Sub domnia sa, călugării guvernează și Teodor Studitul, reîntors din exil, este eminența cenușie a unui regim care se discreditează prin cheltuielile și slăbiciunea sa. Mihail I recunoaște astfel titlul imperial al lui Carol cel Mare contra unor retrocedări teritoriale minore. Iconoclaștii se trezesc la viață. Mormântul lui Constantin al V-lea devine un loc de cult, în vreme ce în Sicilia eșuează încă un complot menit să-i pună pe tron pe fiii săi mutilați.

În acest timp, bulgarii își fac apariția sub zidurile Constantinopolului, jefuiesc și distrug câteva orașe mari și deportează dincolo

¹ Acesta este fiul drongarului Dodecanezului, Teofilact, compromis în complotul cezarilor din 780, și tatăl viitorului patriarh Ignatios.

de Dunăre populațiile trace, care deseori preferă să fugă mai degrabă decât să se expună acestui risc. Raidurile lor dezorganizează aprovizionarea cu grâne a capitalei, amenință parțial alimentarea sa cu apă și provoacă o explozie a prețurilor la alimente. Bazileul adună o armată impunătoare; ea întâlnește trupele lui Krum pe 22 iunie 813. Poate că bătălia ar fi fost un succes pentru bizantini dacă Leon, strategul Anatolikon, și alți șefi asiatici n-ar fi ales acest moment pentru a trăda. Mihail fuge spre Constantinopol și abdică. Leon este înălțat la purpură. Înainte de a pleca la mănăstirea din Proti, bazileul decăzut ar fi spus: „Imperiul socrului meu și al neamului său nu avea încuviințarea divină”, vorbe foarte conforme cu mentalitatea bizantină și plăcute urechii monahilor.

Leon al V-lea este iconomah convins și domnia sa marchează începutul celei de-a doua crize iconoclaste. El se vrea un nou Leon al III-lea și o arată încoronându-l imediat pe fiul său Symbatios, care, cu acest prilej, devine Constantin. În 814, organizează lapidarea, de către soldații din *tagmata*, a icoanei lui Hristos din Chalke, reînstată de Irina. În anul următor, doctrina religioasă a primilor isaurieni redevine cea a Imperiului. La Sinodul de la Sfânta Sofia (aprilie 815), canoanele Sinodului al II-lea de la Niceea sunt condamnate, iar cele de la Hieria – repuse în aplicare. Din nou, icoanele sunt interzise. Cu câteva zile înaintea deschiderii sinodului, patriarhul Nikephoros, care i se opune, este îmbarcat, dus în exil și înlocuit cu *spatharokandidatos*-ul Theodotos Melissenos Kassiteras, o rudă apropiată a împărătesei Eudokia, a treia soție a lui Constantin al V-lea. Însă doar principalii oponenți, ca Teodor Studitul sau cronicarul Teofan, sunt victime ale politicii imperiale, care nu ia întorsătura violentă din anii 765–775. Monahii își reiau viața răătăcitoare². Ca regulă generală, al doilea iconoclastism poartă „marca unei neputințe a epigonilor” (Ostrogorsky). Mai puțin sectar, curentul se confruntă cu o rezistență organizată și structurată de studii. Profitând de moartea lui Krum în aprilie 814, Leon al V-lea restabilește

² A se vedea, de exemplu, *Vie merveilleuse de Pierre d'Atroa*, editată de V. Laurent, Bruxelles, 1956.

situația la granița bulgară. Imperiul se bucură timp de câțiva ani de o pace relativă, în vreme ce califatul are parte de tulburări civile, iar în Occident încetează din viață Carol.

Pe împărat îl chinuie totuși frica de a fi într-o zi detronat și asasinat. Această manie îl îndeamnă să ia măsuri arbitrare și crude împotriva tuturor celor pe care îi bănuiește de complot. Astfel, în decembrie 820, Mihail cel Bălbăit, vechiul său tovarăș de arme și tată al finei sale, e arestat și condamnat să fie ars de viu în cuptoarele băilor palatului. La rugămintea împărătesei, supliciul său este amânat din cauza sărbătorilor de Crăciun. Partizanii lui Mihail profită de acest răgaz ca să organizeze o lovitură de stat. Deghizați în cantori, ei izbutesc să se strecoare până aproape de Leon, care, în fiecare zori de zi, cântă Utrenia. Și, la baza altarului, îl ucid cu lovituri de pumnal.

Mihail este eliberat din lanțuri pentru a primi coroana imperială. Iconoclast, ca și predecesorul său, el se arată mai tolerant. Persecuțiile încetează: Teodor Studitul și ex-patriarhul Nikephoros se întorc din exil. Pentru a-și asigura liniștea publică și după eșecul propunerii sale de a se organiza o mare dezbateră în care să se înfrunte adepții celor două curente, Mihail emite chiar un decret care interzice orice discuție despre cultul icoanelor. Atașamentul său față de doctrina lui Constantin al V-lea se evidențiază mai ales prin alegerea lui Ioan Morocharzianos, zis Grămăticul, un mare erudit, ca preceptor al fiului său, și a lui Antonios de Sylaeon ca patriarh, în ianuarie 821.

Momentul nu este deci potrivit pentru restatornicirea icoanelor, cu atât mai mult cu cât întregul Orient e cuprins de văpaia răscoalei lui Toma Slavul. Uzurpatorul e un fost tovarăș de arme al lui Mihail și un vechi prieten al lui Leon al V-lea, care îl numise *tourmarchos* al federațiilor. La vestea asasinării acestuia, el se răzvrătește. Primește sprijinul califului Al-Mamun și încheie un tratat de alianță cu el. Este încoronat bazileu de patriarhul Iov al Antiohiei, supus al monarhului musulman. Reușește foarte repede să ridice toată Asia Mică, cu excepția themelor Opsikion și Armeniakon. Nemulțumirea fiscală îi slujește mult. Se va fi dat

într-adevăr drept Constantin al VI-lea scăpat ca prin minune de la orbire? Tot ce se poate. În orice caz, etalează o iconofilie care pune punct tergiversărilor iconoclaste ale lui Mihail, ajutat și de originea sa frigiană. Succesele lui Toma sunt importante. Beneficiind de sprijinul flotelor thematice, el asediază Constantinopolul în 821. Navele sale reușesc chiar să rupă lanțul care închide Cornul de Aur. Doar o furtună violentă scapă orașul de acest pericol. Din acel moment, ostilitățile se desfășoară în Tracia și Mihail al II-lea, ajutat de bulgarii hanului Omurtag, izbutește să-l blocheze la rândul său pe Toma în Arcadiopolis. Uzurpatorul e obligat să se predea în octombrie 823. După schingiuri înfiorătoare, e spânzurat. Istoria oficială și propaganda imperială întinează, desigur, amintirea lui Toma. Dar ele ignoră aspectul cel mai important al acestei răscoale. De fapt, e vorba de un război al provinciei împotriva capitalei.

Dar iconofilia afișată de Toma îl determină pe Mihail să ia câteva măsuri contra iconofililor. Cea mai ilustră dintre victimele sale este atunci egumenul Methodios de la Chenolakkos („balta cu găște“). Întorcându-se de la Roma, unde a fost trimis, fără îndoială, de ex-patriarhul Nikephoros, el este purtătorul unei scrisori a papei Pascal către împărat, „care a folosit-o ca pe o pânză de păianjen“. Chiar dacă monahul este bătut și surghiunit timp de opt ani pe o mică insulă de la capătul golfului Nicomedia, este mai mult pentru legăturile suspecte ale iconodulilor cu Roma, decât pentru sentimentele sale iconofile.

Cu fiul lui Mihail al II-lea, împăratul Teofil, care urcă pe tron în octombrie 829, lucrurile se schimbă. Bazileu pe atât de cultivat și rafinat, pe cât de ignorant și necioplit era tatăl său, discipolul lui Ioan Grămăticul este un iconoclast convins și un învățat total fascinat de cultura și artele islamice. Susținător al dreptății și cu un profund simț al datoriei, Teofil adoptă o poziție mai severă și mai dogmatică în chestiunea imaginilor. În 836, se imprimă cu fierul roșu versuri ostile icoanelor pe frunțile a doi frați, Teodor și Teofan, călugări palestinieni ce vor fi onorați mai apoi cu numele de „frații *Graptoi*“ („însemnați“). Tot cu fierul roșu sunt străpunse

măinile călugărului Lazăr, care sfida interdicția imperială a pictării de icoane. Numărul martirilor celui de-al doilea iconoclastism, care sunt aproape cu toții monahi, crește când Teofil îl plasează pe tronul patriarhal pe dascălul său Ioan Grămăticul, în ianuarie 837. În spatele lui, ierarhia episcopală urmează fără convingere această recrudescență a vechii doctrine, iar eforturile imperiale par lipsite de efect dincolo de zidurile capitalei, cu excepția celor îndreptate împotriva mănăstirilor mai importante. Curentul nu mai are un temei popular. Aprofundarea filosofică și continuă a teoriei icoanelor ridică nivelul dezbaterii. Ea nu mai pasionează mulțimile. Moartea lui Teofil, la 20 ianuarie 842, marchează începutul agoniei finale a unei mișcări a cărei vechime e acum de mai mult de-un veac.

Există un loc unde interzicerea icoanelor nu a avut niciun efect, în pofida controalelor și a amenințărilor. Acesta e gineceul imperial. Bufonul lui Teofil și-a prevenit totuși stăpânul: „Ai grijă, împărate, la păpușile împărătesei!” Se spune, într-adevăr, că pioasa Teodora și fiicele sale ar fi păstrat, închise într-un cufar, icoane. *Augusta* se bucură, de altfel, de o foarte mare libertate, dat fiind că se ocupă de comerțul cu grâu cu Siria, în ciuda războiului dintre Imperiu și califat și fără ca soțul său să fie la curent.

RESTATORNICIREA ICOANELOR

La moartea sa, Teofil nu lasă drept succesor decât un fiu în vârstă de 6 ani, Mihail al III-lea. Simțindu-și sfârșitul aproape, bazileul iconoclast îi adună la palatul Magnaura pe toți mai-marii Imperiului. El li-i recomandă pe viitoarea sa văduvă și pe fiul său minor și îi roagă să continue politica sa religioasă. Teodorei, pe care o desemnează ca regentă a fiului său, îi cere să jure că va păstra Imperiul iconoclast. Și chiar înainte de a muri, ordonă execuția lui Theophobos, cumnatul său care, general priceput și curajos, este cunoscut pentru iconofilie. În primele luni de după dispariția sa, temnițele se golesc și exilații se întorc, dar nu se petrece nicio schimbare vădită în politica noilor conducători. Teodora pare să ezite în privința unei

întoarceri la politica iconofilă. Este nevoie de prestigiul unchiului său, *magistros*-ul Manuel, membru al Consiliului de regență, căruia studii îi reamintesc anumite promisiuni făcute înaintea unei tămăduiri, pentru a zdruncina procesul ce trebuie să conducă la revenirea Ortodoxiei. El o vizitează pe regentă, care îi mărturisește că restaurarea imaginilor este dorința sa cea mai fierbinte, dar că, până acum, a fost împiedicată de la orice acțiune de către patriarhul Ioan, unii mitropoliți și numeroși demnitari. În urma acestei convorbiri, membrii Consiliului de regență fiind de acord, se începe căutarea de specialiști în măsură să întocmească un dosar patristic, în vederea unui sinod care să repună în vigoare canoanele Sinodului al II-lea de la Niceea. Împărăteasa îl invită atunci pe patriarh să colaboreze la aceste lucrări sau să se retragă. Acesta preferă să simuleze un atentat asupra persoanei sale. Rana pe care și-o face singur și pe care o pune pe seama unor asasini plătiți de dușmanii lui îi permite să nu răspundă la oferta împărătesei. Cezarul Bardas descoperă mașinația și, fără nicio milă pentru acest erudit celebru, îl surghiunește definitiv într-o mănăstire³. În locul lui, *basilissa* îl numește pe egumenul Methodios, cunoscut pentru suferințele pe care le-a îndurat sub Mihail al II-lea și pentru erudiția sa. Ca monah, el câștigă mai întâi toate sufragiile partidului monahal. Este ales de sinodul care se întrunește în martie 843.

Ca și Irina înaintea ei, Teodora dorește să nu se întineze imaginea soțului său și a membrilor familiei imperiale care s-au remarcat în lupta contra icoanelor. Ca atare, Methodios și întregul sinod se orientează încă de la începutul dezbaterilor pe calea „economiei“, adică arătând indulgență față de vechii lor adversari. Dar sinodul rămâne celebru mai cu seamă prin restaurarea cultului icoanelor. Cu toate acestea, el nu este o adunare cu înrâurirea pe care a avut-o cel de-al VII-lea Sinod Ecumenic din 787. Prelații și monahii prezenți nu fac decât să reia tradiția stabilită la Niceea. *Synodikon-ul*

³ Pentru unii istorici contemporani, acest episod este fabulație. El ar fi fost născocit pentru a-l defăima pe Ioan. A se vedea P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris, 1971, pp. 135–147.

*Ortodoxiei*⁴ nu este un *horos*, ci un document datorat penei lui Methodios și citit pentru prima oară în 11 martie 843.

Căci, în cele din urmă, la această dată, în cursul unei ceremonii solemne, este restabilit definitiv cultul imaginilor. După o noapte de veghe și de rugăciuni la biserica Sfintei Fecioare din Blacherne, la primele ore ale zilei, o mare procesiune pornește în frunte cu patriarhul. Ea reunește tot clerul din capitală, precum și numeroși călugări veniți pentru această ocazie din mănăstirile lor bithyniene. Procesiunea străbate Mese și se îndreaptă spre palat. Regenta, fiicele sale și întreaga Curte așteaptă la Poarta Pieptenilor⁵. Methodios îi întinde *basilissei* o lumânare pe care aceasta o ia și pleacă mai departe alături de el. Curtenii se amestecă atunci cu preoțimea și monahii. Procesiunea astfel alcătuită intră în bazilica Sfânta Sofia, scaldată în lumină. În interiorul străvechii biserici s-au amplasat icoane, astfel încât toată mulțimea credincioșilor să le poată vedea. Unele sunt supraviețuitoare ale furtunii iconoclaste. Scoase din ascunzătorile lor, ele au fost restaurate pentru această împrejurare. Altele sunt noi, pictate după arhetipuri acum dispărute. În fața lor, în cursul slujbei care urmează și în timpul căreia se citește *Synodikon*-ul lui Methodios, sunt proclamate restaurarea icoanelor și legitimitatea cultului lor.

După ce se termină această lungă și grandioasă ceremonie, are loc un mare ospăț într-una din sălile noi ale palatului⁶. Toți prelații,

⁴ *Synodikon-ul Ortodoxiei* este amplul text care exprimă bucuria triumfului ortodoxiei asupra ereziei iconoclaste. În cuprinsul său se comemorează amintirea celor care au suferit pentru cauza imaginilor și se aruncă anateme asupra iconomahilor. De la mijlocul secolului al IX-lea, acest text este citit în prima duminică a Postului Mare, ziua sărbătorii Ortodoxiei în întreaga lume creștină răsăriteană.

⁵ Această poartă a palatului este, altminteri, necunoscută. Ea nu e menționată decât cu acest prilej. Se pare că dădea spre o stradă pe care se aflau atelierile unor meșteșugari care confecționau piepteni.

⁶ Teofil este primul dintre împărații mari constructori. Sub domnia sa, palatul a fost înfrumusețat cu noi și somptuoase edificii. În cazul de față e vorba de tricliniul Karianos, ridicat pentru fiicele bazileului.

preoții și demnitarii care au participat la lucrările sinodului sunt invitați la masa imperială, unde prezidează tânărul Mihail al III-lea și mama sa. Un incident vine totuși să tulbure această mare sărbătoare a bucuriei și a concordiei. Teofan Graptos observă deodată că privirea împărătesei poposește pe fruntea sa, unde sunt înscrise versurile injurioase imprimate cu fierul roșu la ordinul lui Teofil. El ia atunci cuvântul, spunându-i regentei că va vorbi despre motivul acestei inscripții, poruncite de soțul său, când va ajunge în fața Judecătorului Etern. Teodora, impresionată, izbucnește în plâns. Methodios și câțiva episcopi aflați alături de ea intervin și, cu multă diplomație, izbutesc s-o calmeze. Nu degeaba a constatat patriarhul că numele lui Teofil a fost în chip miraculos șters de pe o listă de împărați eretici, depusă chiar în ajun pe altarul din Marea Biserică.

Iconoclasmul este în mod oficial mort. Nu mai rămâne decât delicata problemă a lichidării sale definitive. Teodora și consilierul său, atotputernicul eunuc Teoctist, acționează cu moderație. Pe calea „economiei“, Methodios este un auxiliar prețios. Situația amințește de cea care a urmat Sinodului de la Niceea, când Irina, sfătuită de Staurakios și cu ajutorul lui Tarasios, se angaja pe aceeași cale. Dar, ca și cu o jumătate de veac mai devreme, instanțele guvernamentale se lovesc de ostilitatea declarată a monahilor, care pretind mai multă severitate. Methodios trebuie să suporte atacurile studiților. Consecința intransigenței călugărilor este o nouă schismă. La moartea lui Methodios, în iunie 847, regenta îl numește patriarh pe Ignatios, fiul împăratului Mihail I Rangabe, eunuc și monah încă din copilărie, în speranța de a aplana conflictul. Dar lupta dintre cele două grupări care își dispută hegemonia în sânul Bisericii răsăritene încă din 787, potolită pentru un moment, reizbucnește în 858 cu demiterea lui Ignatios și instalarea pe tronul patriarhal a unui om autoritar, Photios.

Cât despre iconoclasm, el rămâne un pericol, poate mai mult imaginar decât real, fiindcă el este acum complet străin mentalității populare. Pietatea oamenilor din popor, ca și cea a nobililor se întoarce pe de-a-ntregul către icoane; dezbaterile teologice prea

complicate nu mai pasionează mulțimile. În mănăstirea în care a fost surghiunit, Ioan Grămăticul uneltește. Într-o zi își pierde stăpânirea de sine și scoate ochii unei icoane, a cărei privire n-o mai suportă. Pentru această faptă va fi biciuit din ordinul împărătesei. Venind din partea unui iconoclast convins, acest gest nu miră pe nimeni și în niciun caz pe iconofilii care îl raportează. De altfel, se constată că un număr de episcopi și de înalți demnitari împărtășesc încă opiniile ultimului dintre patriarhii iconoclaști și persistă în ostilitatea lor față de imagini. Leon, arhiepiscopul Thessalonicului, este destituit la câțiva ani după Sinodul Ortodoxiei. *Proto-asekretis*-ul Lezix e cunoscut ca „înghămat la atelajul lui Veliar⁷” și acuzat de maniheism. El se leapădă în mod solemn de opiniile sale curând după 864. În fine, la ultimul sinod de la Constantinopol, în 869–870, Părinții, întruniți pentru a decide asupra cazului lui Ignatios, profită de ocazie ca să-l condamne pe episcopul Teodor Krithinos, arhiepiscop de Siracusa și profund ostil icoanelor. Teoria iconoclastă, deja respinsă la sinodul din 861, este din nou înlăturată. Dar pe toată durata secolului al IX-lea, icoanele nu reapar decât în mod foarte lent, iar regulile pentru reprezentarea sfinților sunt încă departe de a fi fost stabilite pe de-a-ntregul. În veacul următor, Arethas din Cezareea îi adresează *asekretis*-ului Nikolaos o scrisoare în care, după ce glorifică victoria asupra iconoclasmului, vorbește despre creștinii slabi și naivi care se mai lasă încă seduși de opiniile împotriva imaginilor. Vremea controverselor teologice a trecut și, încetul cu încetul, se sting și ultimii adepți ai unei doctrine a cărei naștere și popularitate sunt la fel de greu de explicat astăzi ca și dispariția ei. De acum înainte, icoana este drapelul creștinismului răsăritean. Tradiția și evlavia populară o justifică mai mult decât orice argument teologic.

⁷ Veliar (sau Beliar) este unul dintre numele date diavolului (ex.: „Și ce învoire este între Hristos și Veliar sau ce parte are un credincios cu un necredincios”, 2 Corinteni 6, 15) (n. tr.).

RENAȘTEREA DIN CENUȘĂ

Aplecându-se asupra documentelor Sinodului al II-lea de la Niceea, membrii sinodului din 843 evidențiază rolul jucat de Irina. Paralela dintre ea și regenta Teodora este frapantă, iar această similitudine a situației a surprins fără doar și poate destui contemporani. Când iconofilia devine din nou doctrina oficială a Imperiului, e normal ca memoria primei restauratoare a icoanelor, despre care propaganda susține că a suferit injuriile iconomahilor, să fie reabilitată.

Călugărițele de la mănăstirea Theotokos de pe insula Prinkipo se străduiesc de ani buni să facă recunoscută sfințenia întemeietoarei așezământului lor. De când odihnește în biserica de aici, o slăvesc, considerând-o ocrotitoarea cerească a mănăstirii, și și-au făcut obiceiul să recite psalmi la mormântul ei. La început îi cinstesc memoria în mod discret, așteptând să treacă vântul devastator al ereziei. Moartea lui Teofil le îngăduie să facă puțină publicitate cultului ortodoxei suverane. Sub domnia lui Mihail al III-lea, un monah sau o monahie căreia nu i se cunoaște numele scrie *Viața Sfintei Împărătese Irina Ateniana*. Autorul se inspiră în mare măsură din *Cronica* lui Teofan, din *Viața* lui Filaret și din cele câteva scrisori ale lui Teodor Studitul și e stânjenit de toate elementele biografice care dăunează sfințeniei declarate a împărătesei. Încă din această epocă, nu se știe cum să se prezinte orbirea lui Constantin al VI-lea și, mai cu seamă, nici modul în care Irina l-a determinat să se desotorosească de Alexios Mosele, apoi s-o ia în căsătorie pe doamna sa de companie Theodota. Se aruncă responsabilitatea pentru aceste fapte asupra consilierilor și eunucilor de la palat, în special asupra lui Staurakios. *Viața*, destul de larg răspândită, este un element foarte important în cultul pe cale de a se naște al Irinei. E totuși posibil ca ea să fi fost redactată la momentul în care se precizează strămutarea corpului *basilissei*. Monahiile mănăstirii vor fi vrut atunci să atragă atenția asupra faptului că li se răpeau moaștele binefăcătoarei și protectoarei lor când au cea mai mare nevoie de ele, căci pirați de tot felul dau târcoale în apele Propontidei.

Dar aceeași amenințare este invocată și de autoritățile publice când decid strămutarea moaștele sfintei împărătese în spatele solidelor ziduri teodosiene.

Cine este inițiatorul acestui transfer din Prinkipo la Constantinopol? Singurul lucru care se poate spune este că, în general, se admite că el are loc după regența Teodorei, probabil sub domnia fiului său ori sub cea a lui Vasile I Macedoneanul. La acea vreme există în necropola imperială locul rămas liber al unui sarcofag distrus cu ceva timp înainte. Corpul mumificat al lui Constantin al V-lea, bazileul eretic al cărui nume figurează în capul listei iconoclaștilor anatemizați, nu mai odihnește în mausoleul construit de Iustinian, iar sub domnia personală a lui Mihail al III-lea ura i-a făcut pe iconofili să-i distrugă până și mormântul, la mai mult de vreo zece ani de la restaurarea Ortodoxiei⁸. La ordinul împăratului, sfătuit de cezarul Bardas, cadavrele lui Caballinos și Ioan Grămăticul sunt duse la Hipodrom, pentru a fi biciuite, apoi în forumul Amastrianon, locul impur al orașului, unde sunt arse. Pentru a șterge amintirea împăratului și a patriarhului iconoclaști, cenușa lor va fi împrăștiată în bătaia vântului. Ideea că prezența corpului bazileului eretic este o maculare a sanctuarului Sfinților Apostoli⁹ datează deja de câțiva ani. În 861, când probabil că mormântul său nu e gol, este închis acolo, cu bolovani grei legați de picioare, patriarhul Ignatios, căruia adversarii îi doresc abdicarea. Timp de câteva zile, Ignatios cunoaște oroarea de a sta alături de un mort, la care se adaugă aceea de a se murdări la contactul cu impuritatea. Prin urmare, abia după această dată și după ce mormântul a fost golit de conținutul său, el este spart. De altfel, marele sarcofag din marmură verde de Tesalia este, cel mai probabil,

⁸ În cartea *Despre ceremonii* citim totuși: „Dar el [corpul lui Constantin al V-lea] a fost aruncat în stradă de Mihail și Teodora [...] la porțile patriarhului Methodios.” Așadar violarea mormântului lui Constantin Porfirogenetul ar fi avut loc între 843 și 847, fără a fi însoțită de distrugerea sa.

⁹ Împăratul Leon al V-lea remarcă el însuși că în acest loc sfânt nu odihnesc decât împărații a căror domnie nu e umbrată de nicio greșală.

deja demontat. Dalele din care-i alcătuit sunt folosite pentru restaurarea bisericii Farului, comandată de cezarul Bardas. Aceste lucrări se termină în 864. Locul este acum liber pentru a se depune sarcofagul Irinei.

E greu să găsim mai multe precizări pentru a data sosirea trupului împărătesei la Constantinopol și depunerea lui în mausoleul de la Sfinții Apostoli. Se pot reține două ipoteze. Mai întâi, putem lega această acțiune de încheierea lucrărilor de restaurare a acestei biserici, efectuate sub Vasile I (867–886). Sanctuarul consolidat, reparat și înfrumusețat este probabil îmbogățit cu noi relicve. Cele ale Irinei sunt bine-venite în acest loc important al cultului imperial. Dar, în acest caz, de ce este plasat corpul împărătesei în mausoleu și nu în biserica propriu-zisă? Ca atare, putem lua în considerare o strămutare mai tardivă. În primul deceniu al secolului al X-lea, mai multe amenințări planează asupra insulelor Principilor. Pirații arabi, conduși de reneșatul Leon din Tripoli, devastează insulele și coastele Mării Egee. În iunie 904, ei pătrund în Hellespont și jefuiesc Abydosul. Apoi, făcând cale înapoi, pun stăpânire pe Thessalonica și pustiesc vreme de patru zile cel mai mare oraș bizantin din Occident, după capitală. Trei ani mai târziu, pericolul vine de astă dată din nord. Sub conducerea principelui lor, Oleg, corăbiile rusești își fac apariția sub zidurile maritime ale Constantinopolului. Așadar, în două rânduri cel puțin, mănăstirea din Prinkipo este direct amenințată. Ea nu e suficient protejată ca să evite un atac dinspre mare. Rămășițele pământești ale Irinei sunt deci în pericol și, după cum procedează de veacuri, guvernul imperial decide repatrierea lor în Împărăteasa Cetăților. Călugărițele se simt mai vulnerabile ca niciodată, ceea ce explică poate insistența deosebită cu care *Viața Irinei* vorbește de rolul ei de protectoare a comunității terestre pe care a întemeiat-o.

De-acum, ea odihnește alături de soțul său și în mijlocul unei părți a familiei lui, într-un mare sarcofag din marmură albă de Prokonnesos. Somnul ei veșnic nu e tulburat decât de vicisitudinile ce se abat în cursul Istoriei asupra orașului și a sanctuarului Sfinții Apostoli. În 1204, dacă e să-l credem pe bizantinul Mihail

Choniates, cruciații jefuiesc mausoleele, profanând toate mormintele pentru a pune stăpânire pe bogățiile depuse pe corpurile împăraților. Chiar și masivul sarcofag al lui Iustinian este deschis atunci. Cu atât mai mult nu scapă de vandalizare cel al Irinei. În 1453, orașul cade în mâinile turcilor. Mehmed al II-lea transformă Sfânta Sofia în moschee, lăsându-i patriarhului Sfinții Apostoli drept sediu patriarhal. Dar această situație nu durează. În 1461, pretextând o crimă, același sultan pune să se demoleze sanctuarul și să se construiască în locul lui moscheea care îi poartă numele, Fatih („cuceritorul“). Cele două mausolee imperiale sunt distruse, sarcofagele sunt golite de resturile defuncțiilor și sunt sparte sau refolosite la construcții în cele patru zări ale orașului. Unele, din porfir, vor ajunge să împodobească una dintre curțile Seraiului. Rămășițele Irinei dispar atunci pentru totdeauna.

Nu mai rămâne decât cultul ei. El este, la drept vorbind, destul de modest. Sinaxarele grecești sunt la fel de stânjenite ca hagiograful său în privința justificării unora dintre acțiunile ei. Și, de fapt, Irina nu rămâne slăvită decât pentru rolul de restauratoare a imaginilor. În icoanele folosite în întreaga lume ortodoxă, ea este înfățișată ca prezidând Sinodul al II-lea de la Niceea¹⁰. În Orient, ea rămâne noua Elenă, iar amintirea ei dăinuie grație icoanei. În Occident, unde destinele imaginii religioase au fost foarte diferite, cine își mai amintește de ea? Acolo, amintirea ei s-a stins, eclipsată de gloria lui Carol cel Mare, împăratul care, totuși, n-a reușit să-i devină soț.

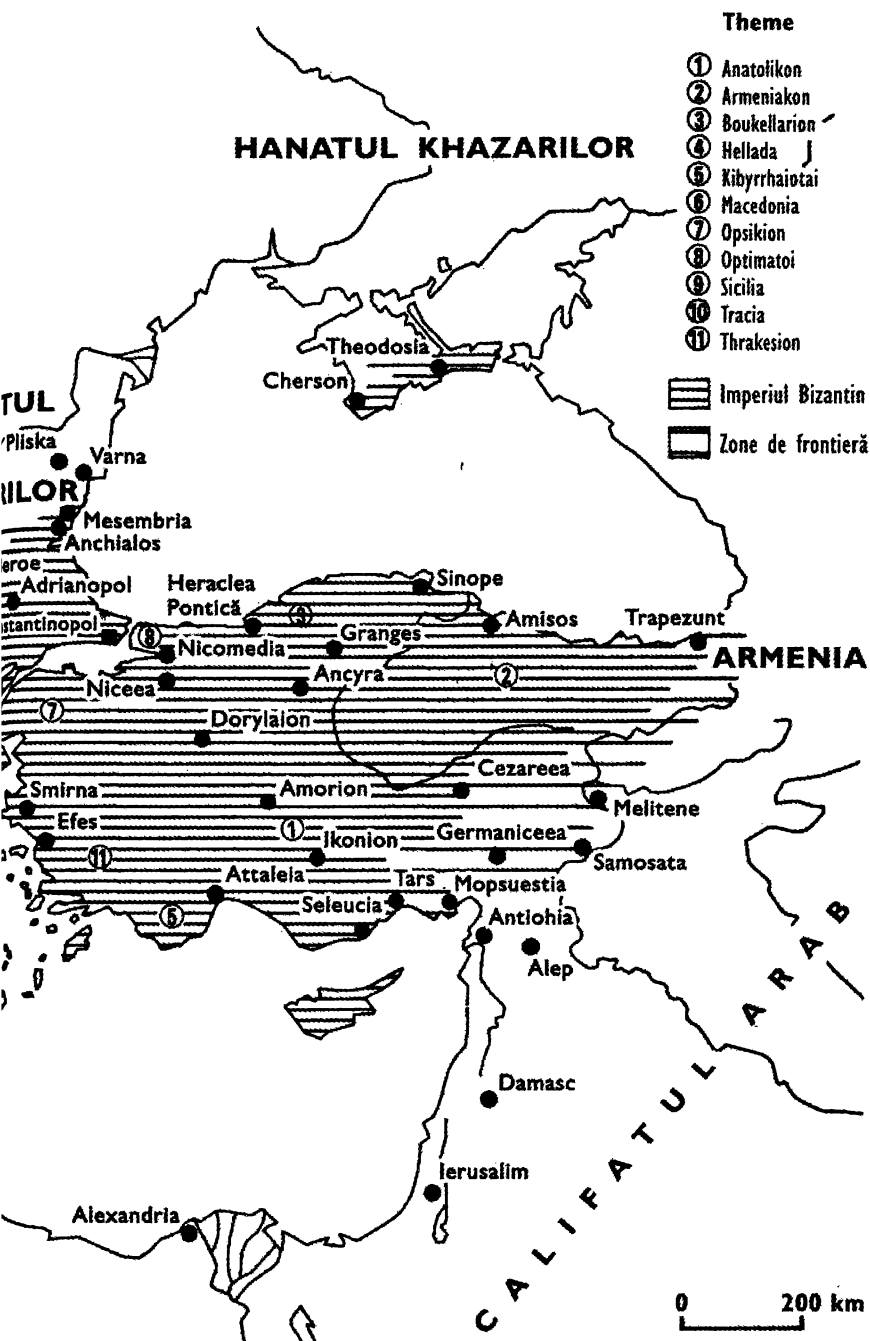
¹⁰ A se vedea, de exemplu, fresca din biserica Nașterii Domnului din Arbanasi, Bulgaria, executată în cursul secolului al XVII-lea. Irina este reprezentată conform canoanelor preluate din manualul lui Dionisie din Furma. Ea șade în stânga icoanei lui Hristos, care ocupă mijlocul scenei. De partea cealaltă se află Constantin al VI-lea adolescent. Mama și fiul țin, fiecare, un capăt al sulului ce coboară sub imaginea sfântă și pe care se poate citi: „Cel ce nu venerază icoanele să fie anatema!“

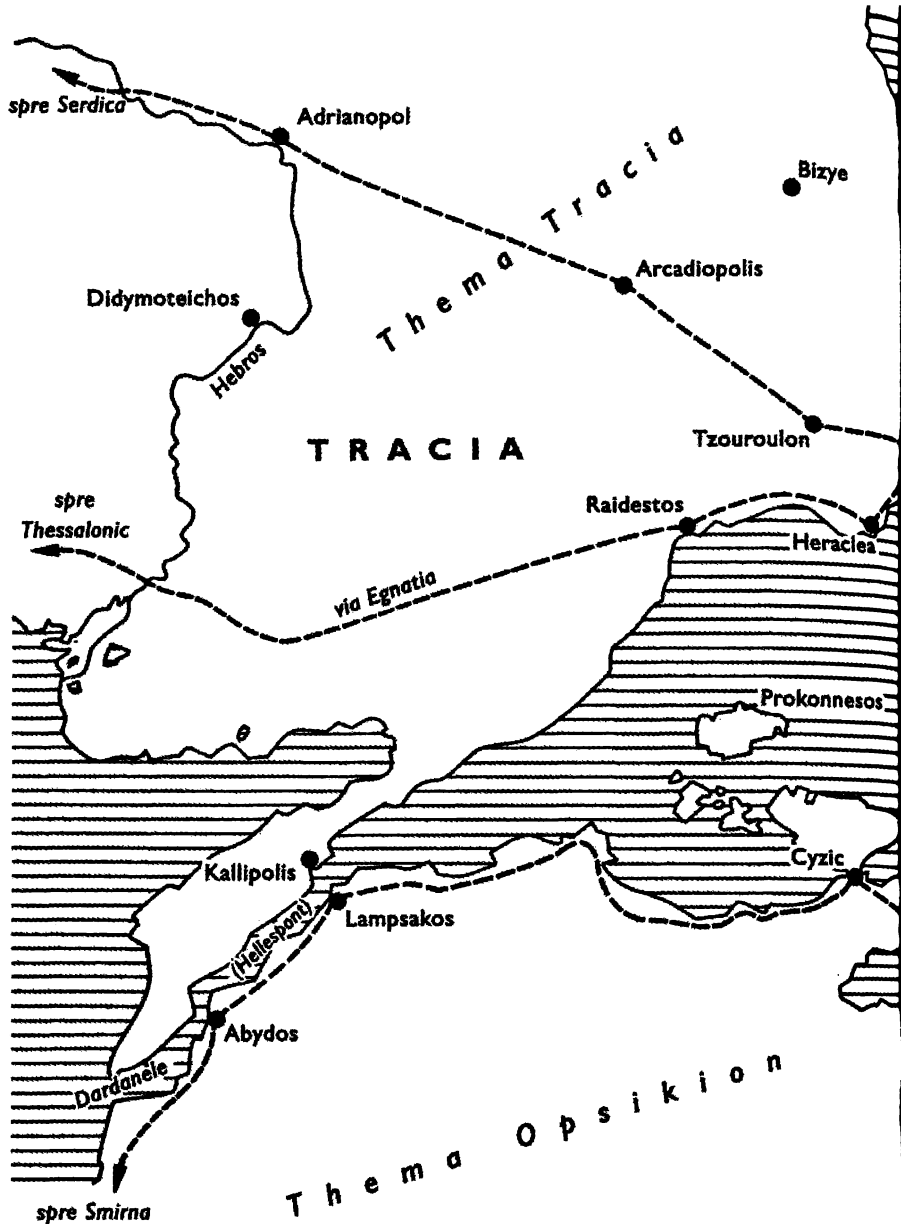
ANEXE

HĂRȚI

Imperiul Bizantin sub domnia Irinei (797–802)

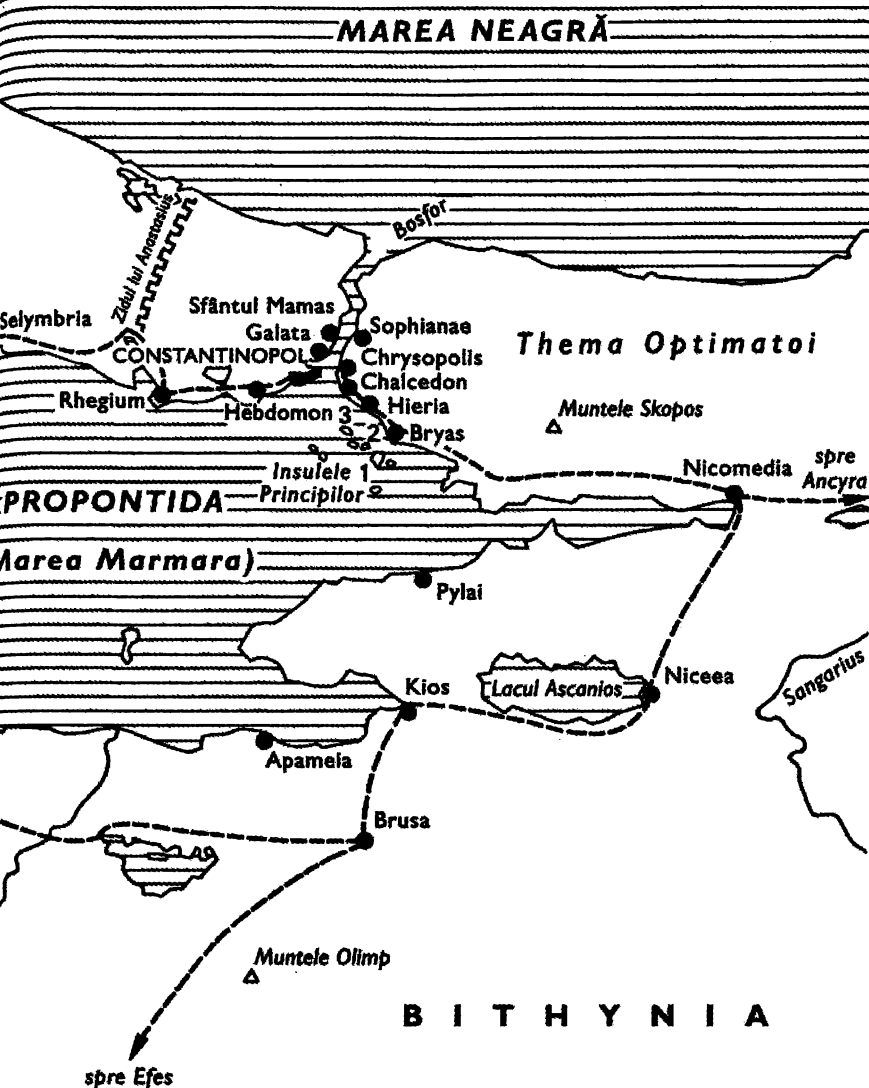

Insulele Principilor

- 1 Prinkipo
- 2 Halki
- 3 Proti

0 20 40 60 km

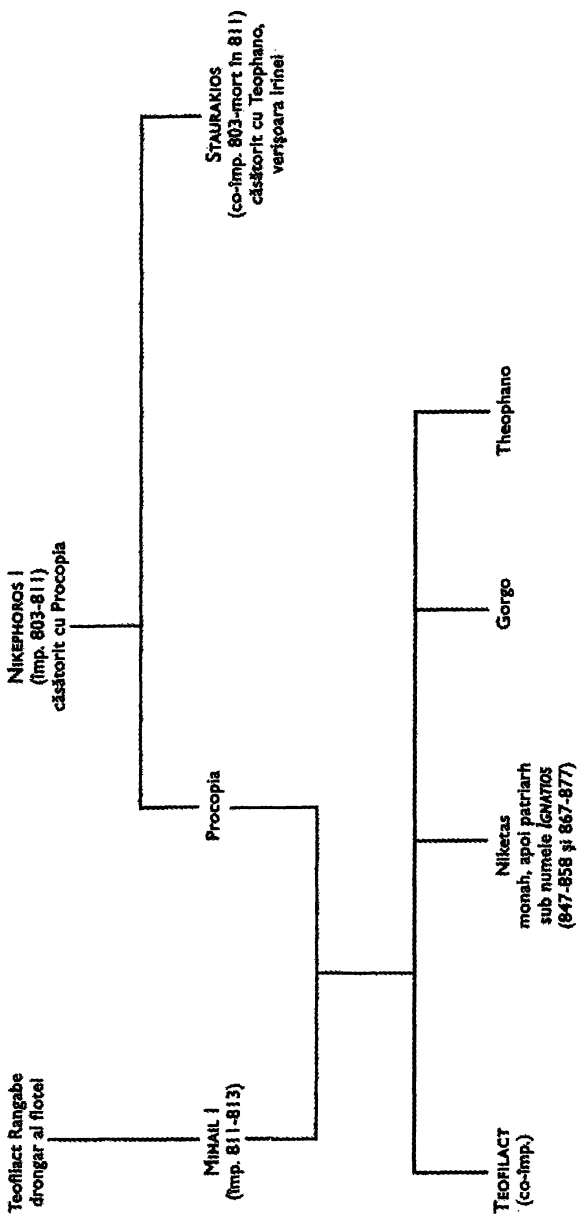
**Împrejurimile Constantinoplei
și zona strâmtorilor**

Italia între 780 și 802

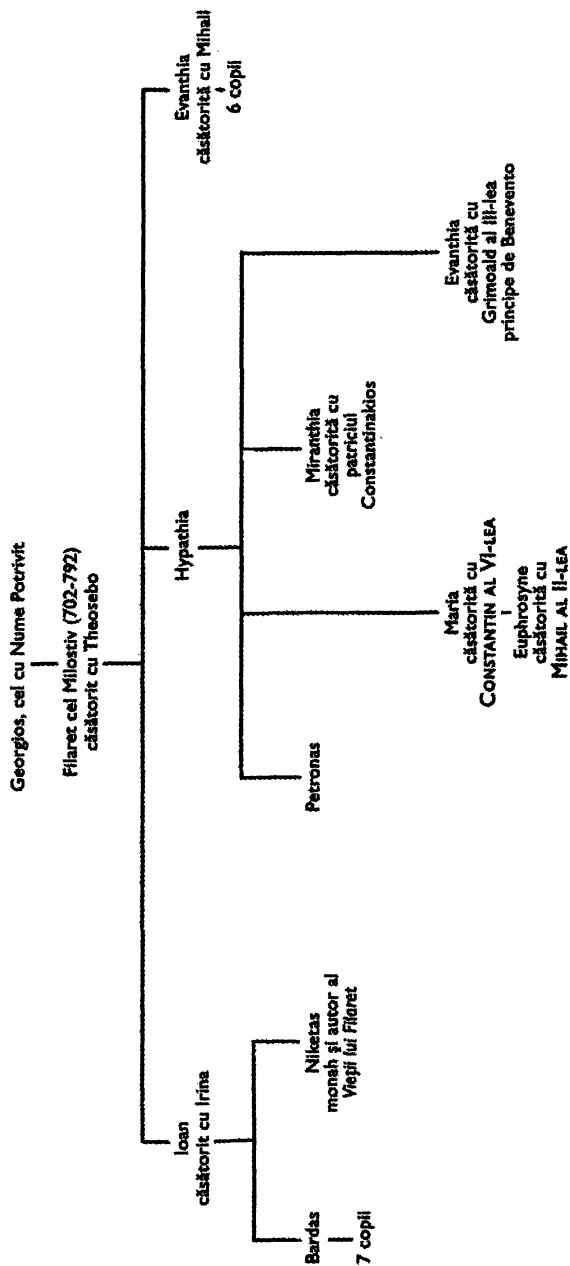
TABELE GENEALOGICE

FAMILIA LUI NIKEPHOROS I

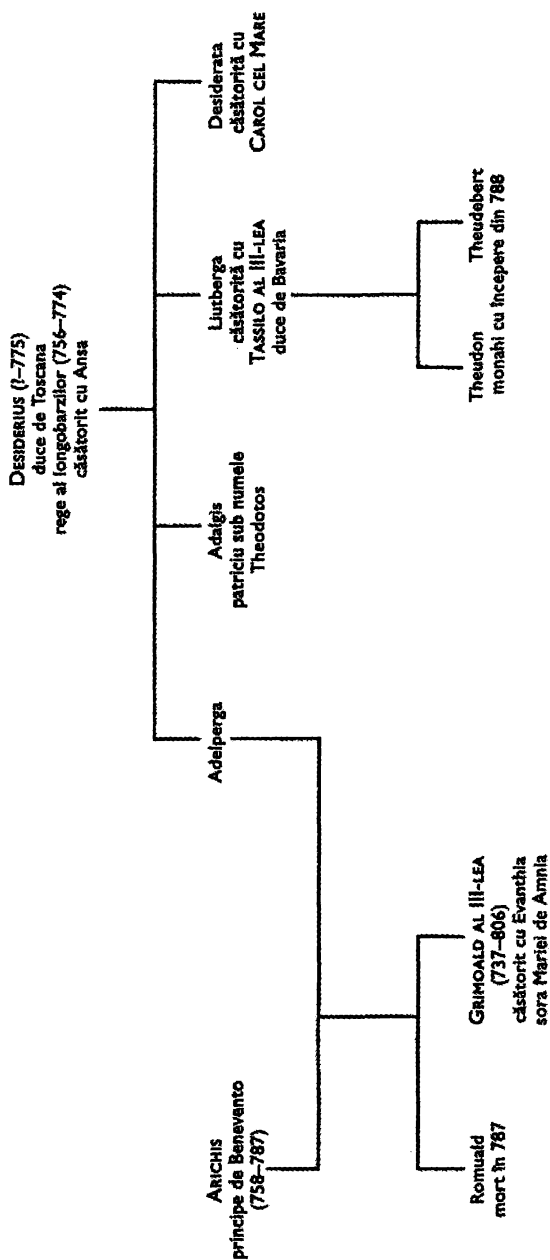

FAMILIA LUI FILARET CEL MILOSTIV

(genealogie simplificată)

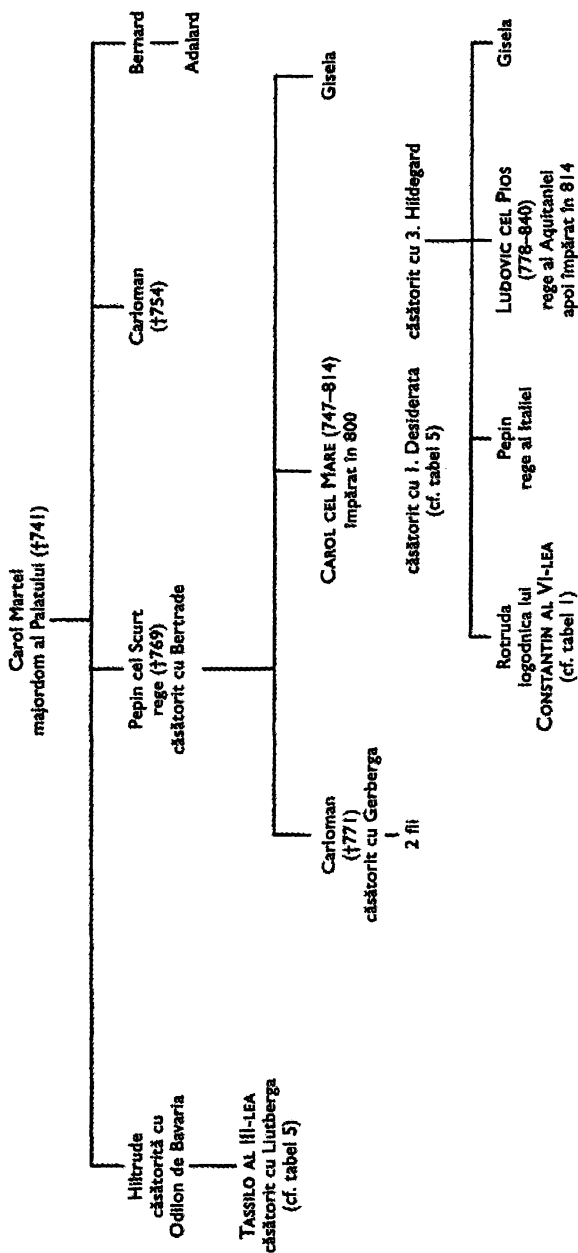

REGI ȘI PRINCIPI LONGOBARZI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL VIII-LEA

CAROLINGIENII

(genealogie simplificată)

LISTA ÎMPĂRAȚILOR BIZANTINI

(începând de la întemeietorul Constantinopolului)

324–337	Constantin I	641	Constantin al III-lea
337–361	Constanțiu al II-lea ¹		și Heraclonas
361–363	Iulian	641	Heraclonas
363–364	Iovian	641–668	Constans al II-lea
364–378	Valens	668–685	Constantin al IV-lea
379–395	Teodosie I	685–695	Iustinian al II-lea
395–408	Arcadius	695–698	Leontios
408–450	Teodosie al II-lea	698–705	Tiberios al III-lea
450–457	Marcian	705–711	Iustinian al II-lea
457–474	Leon I		(<i>a doua oară</i>)
474	Leon al II-lea	711–713	Philippikos
474–475	Zenon	713–715	Anastasios al II-lea
475–476	Basilikos	715–717	Teodosie al III-lea
476–491	Zenon (<i>a doua oară</i>)	717–741	Leon al III-lea Isaurianul
491–518	Anastasios I	741–775	Constantin al V-lea
518–527	Iustin I	775–780	Leon al IV-lea
527–565	Iustinian I	780–797	Constantin al VI-lea
565–578	Iustin al II-lea	797–802	Irina
578–582	Tiberiu al II-lea Constantin	802–811	Nikephoros I
582–602	Mauricius	811	Staurakios
602–610	Phokas	811–813	Mihail I Rangabe
610–641	Heraclius	813–820	Leon al V-lea

¹ Nu există întrerupere între împărații romani și împărații bizantini

820–829	Mihail al II-lea	1118–1143	Ioan al II-lea Comnenul
829–842	Teofil	1143–1180	Manuel I Comnenul
842–867	Mihail al III-lea	1180–1183	Alexios I Comnenul
867–886	Vasile I Macedoneanul	1183–1185	Andronic I Comnenul
886–912	Leon al VI-lea	1185–1195	Isaac al II-lea Angelos
912–913	Alexandru	1203–1204	Isaac al II-lea (<i>a doua oară</i>) și Alexios al IV-lea Angelos
913–959	Constantin al VII-lea Porfirogenetul	1204	Alexios al V-lea Mourtzouphlos
920–944	Roman I Lekapenos	1204–1222	Teodor I Lascaris
959–963	Roman al II-lea	1222–1254	Ioan al III-lea Ducas Vatatzes
963–969	Nikephoros al II-lea Phokas	1254–1258	Teodor al II-lea Lascaris
969–976	Ioan I Tzimiskes	1258–1261	Ioan al V-lea Lascaris
976–1025	Constantin al VIII-lea	1259–1282	Mihail al VIII-lea Paleologul
1028–1034	Roman al III-lea Argyros	1282–1328	Andronic al II-lea Paleologul
1034–1041	Mihail al IV-lea	1328–1341	Andronic al III-lea Paleologul
1041–1042	Mihail al V-lea	1341–1391	Ioan al V-lea Paleologul
1042	Zoe și Teodora	1347–1351	Ioan al VI-lea Cantacuzino
1042–1055	Constantin al IX-lea Monomahul	1376–1379	Andronic al IV-lea Paleologul
1055–1056	Teodora (<i>a doua oară</i>)	1390	Ioan al VII-lea Paleologul
1056–1057	Mihail al VI-lea	1391–1425	Manuel al II-lea Paleologul
1057–1059	Isaac I Comnenul	1425–1448	Ioan al VII-lea Paleologul
1059–1067	Constantin al X-lea Ducas	1448–1453	Constantin al XI-lea Paleologul
1068–1071	Roman al IV-lea Diogenes		
1071–1078	Mihail al VII-lea Ducas		
1078–1081	Nikephoros al III-lea Botaniates		
1081–1118	Alexios I Comnenul		

BIBLIOGRAFIE

Sursele și lucrările prezentate aici nu au nicio pretenție la exhaustivitate. Nu sunt menționate decât cele care au fost folosite cel mai frecvent. Pentru sursele editate, multe sunt în limba greacă, însoțite uneori de o traducere în latină, cum este cazul celor ce figurează în *P.G. (Patrologiae Cursus Completus, Series graecolatina* a abatelui Migne).

PRINCIPALELE SURSE UTILIZATE

ANNE COMNÈNE [Ana Comnena], *Alexiade*, ed. B. Leib, I-III, Les Belles Lettres, Paris, 1937–1943.

Constantin PORPHYROGENÈTE [Constantin Porfirogenetul]:

- *De Administrando Imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, Londra, 1949.
- *De Thematribus*, ed. Pertusi, în *Constantino Porfirogeneto De Thematribus*, col. Studi e Testi, nr. 160, Citta del Vaticano, 1952
- *Livre des Cérémonies*: Livre I, chap. 1-92, ed. trad. A. Vogt, 2 vol., Les Belles Lettres, Paris, 1935–1940; pentru restul lucrării, ed. Reiske, 2 vol., Bonn, 1829–1830.

Digenis Akritas, ed. Sathas, Paris, 1875.

EGINHARD, *Vie de Charlemagne*, ed. și trad. L. Halphen, Les Belles Lettres, Paris, 1967.

Ekloga de Léon et Constantin, în Zacharia von LINGENTHAL, *Collectio librorum juris graeco-romani ineditorum*, Leipzig, 1852.

ÉTIENNE LE DIACRE [Ștefan Diaconul], *Vie d'Étienne le Jeune*, P.G. 100.

GENESIOS, P.G. 108.

GEORGES LE MOINE [Georgios Monahul], P.G. 109.

IGNACE LE DIACRE [Ignatios Diaconul]:

- *Vie du patriarche Taraise*, ed. I. A. Heikel, Acta Soc. Fennicae, XVII, Helsingford, 1889.
- *Vie de Nicéphore le Patriarche*, P.G. 109.
- *Liber Pontificalis*, t. II, ed. L. Duchesne, 1892.

MICHEL LE SYRIEN [Mihail Sirianul], *Chronique*, trad. J.B. Chabot, Paris, 1905.

J.-D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Lucques, 1766 și 1767.

NAUCRATIOS:

- *Vie de Théodore le Stoudite*, P.G. 99.
- *Vie de Théophane le Chroniqueur*, P.G. 115.

NICÉPHORE, patriarche de Constantinople [Nikephoros, patriarhul Constantinopolului], *Chronique*, P.G. 100.

NICÉTAS [Niketas], „Vie de Philarète le Miséricordieux“, ed. și trad. M.H. Fourmy și M. Leroy, în *Byzantion*, 9, 1934, p. 112 sq.

NICÉTAS LE PAPHLAGONIEN [Niketas Paphlagonianul], *Vie d'Ignace le Patriarche*, P.G. 105.

„*Parastaseis Syntomoi Chronikai*“, ed. și trad. A. Cameron și J. Herrin, în *Constantinople in the Early Eight Century*, Leiden, 1984.

„*Patria Constantinopoleos*“, ed. Preger în *Scriptores Originum Constantinopoleos*, II, Leipzig, 1907.

PHILOTHÉE ATRIKLINOS [Philoteos Atriklinos], trad. și pub. în N. Oikonomidès, *Liste de préséances byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris, 1972.

KEDRENOS, ed. I. Bekker, I-II, Bonn, 1838–1839.

Pseudo-KODINOS, *Traité des offices*, ed. J. Verpeaux, Paris, 1966.

PSELLOS, *Chronographie*, ed. E. Renaud, 2 vol., Les Belles Lettres, Paris, 1926–1928 (reed. 1967).

THÉODORE LE STOUDITE [Teodor Studitul]:

- *Oeuvres*, P.G. 99.
- *Lettre*, în R. Devreesse, „Une lettre de Theodore stoudite relative au schisme Moechien“, *Aralecta Bollandiana*, 68, 1950.

THÉOPHANE LE CONFESSEUR [Teofan Mărturisitorul], *Chronographie*, ed. De Boor, 2. vol., Leipzig, 1883–1885.

THÉOPHANE continuat, P.G. 109.

Vie d'Irène, Ms Vat. grec 2014 (BHG. 2205).

Vie de Jean le Psichaïte, ed. Van den Ven în „La Vie grecque de saint Jean le Psichaïte, confesseur sous Léon V“, *Le Museon*, III, 1902.

Vie de Méthode, P.G. 100.

Vie merveilleuse de Pierre d'Atroa, ed. V. Laurent, col. Subsidia Hagiographica, 29, Bruxelles, 1956.

ZONARAS, *Chronique*, ed. M. Pinder și Th. Büttiner-Wobst, I-III, Bonn, 1841-1897; ed. W. Dindorf, I-IV, Teubner, 1868-1875.

ORIENTARE BIBLIOGRAFICĂ

LUCRĂRI GENERALE DESPRE BIZANȚ

L. BRÉHIER, *Vie et Mort de Byzance*, Albin Michel, col. L'évolution de l'humanité, Paris, reed. 1972.

J.-B. BURY, *A History of the Later Roman Empire*, 2 vol., Londra, 1886.

A. DUCELLIER:

– (coord.) *Byzance et le Monde orthodoxe*, Paris, 1986.

– *Les Byzantins*, Paris, 1988.

– *Le Drame de Byzance*, Paris, 1976.

R. FOSSIER (coord.), *Le Moyen Âge*, t. I, Paris, 1982.

A. GUILLOU, *La Civilisation byzantine*, Arthaud, col. Les grandes civilisations, Paris, 1972.

R.H. JENKINS, *Byzantium, The Imperial Centuries, A.D. 610-1071*, New York, 1969.

P. LEMERLE, *Histoire de Byzance*, PUF, col. Que sais-je, reed. 1967.

G. OSTROGORSKY, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, reed. 1967.

LUCRĂRI MAI AMĂNUNȚITE

N. ADONTZ, *Études arméno-byzantines*, Paris, 1965.

P.J. ALEXANDER, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople, Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford, 1958.

L. AMANN, *L'Époque carolingienne, Histoire de l'Église*, coord. Fliche și Martin, t. VI, Bloud et Gay, Paris, 1937.

M.J. ANGOLD (coord.), *The Byzantine Aristocracy from the IXth to the XIIIth Century*, Oxford, 1984.

H. AHRWEILER:

– „L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIe–IXe siècle)“, în *Revue Historique*, CCXXVII, 1962, p. 9 sq.

– *L'idéologie politique de l'Empire byzantin*, PUF, Paris, 1975.

– *Recherches sur l'administration de l'Empire byzantin aux IXe–XIe siècles*, Variorum Reprints, Londra, 1971.

– *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Variorum Reprints, Londra, 1971.

L. BRÉHIER:

- *La Civilisation byzantine*, Albin Michel, Paris, reed. 1977.
- *Les Institutions de l'Empire byzantin*, Albin Michel, Paris, reed. 1977.

U.V. BOSCH, „Anthusa, ein Beitrag zum Kaisertum der Eirene“, in *Polychordia, Festschrift Franz Dölger*, 1969, pp. 24-29.

P. BROWN, „Une Crise des siècles sombres“, in *La Société et le Sacré dans l'Antiquité tardive*, Seuil, 1985, pp. 199-244.

E.W. BROOKS:

- „Byzantines and Arabs in the time of early Abbasids“, in *English Historical Review*, Londra, 1900, pp. 728-747.
- „On the Date of the Death of Constantine, the Son of Irene“, in *Byzantinische Zeitschrift*, 9, 1900.

M. CANARD, „Les Relations politiques et sociales entre Byzance et les Arabes“, in *Dumbarton Oaks Papers*, 18, 1964, pp. 33-56.

P. CHARANIS:

- „The Armenians in the Byzantine Empire“, in *Byzantinoslavica*, 12, 1961, pp. 196-240.
- „The Monk as an Element of Byzantine Society“, in *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971.

E. COCHE DE LA FERTÉ, *L'Art de Byzance*, Mazenod, Paris, 1981.

G. DACOSTA-LOUILLET, „Saints de Constantinople“, in *Byzantion*, 25-26-27, Bruxelles, 1957.

G. DAGRON:

- *Constantinople imaginaire*, PUF, Paris, 1984.
- *Naissance d'une capitale*, PUF, Paris, 1974.

Ch. DIEHL, *Figures byzantines*, De Broca, Paris, 1925.

E. DÖLGER, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal, 1953.

G. DUMEIGE, „Nicée II“, in *Histoire des conciles œcuméniques*, t. IV, L'Orante, Paris, 1978.

F. DVORNIK, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*, Paris, 1926.

N. ELISÉEFF, *L'Orient musulman au Moyen Âge*, Armand Colin, Paris, 1977.

H. EVERT-KAPPESOWA, „Une Grande Propriété foncière au VIIIe siècle à Byzance“, in *Byzantinoslavica*, 24, 1963, pp. 32-40.

R. FOLZ, *Le Couronnement impérial de Charlemagne*, Gallimard, Paris, 1964.

S. GERO:

- *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Constantine V*, Louvain, 1975.
- „Notes on Byzantine Iconoclasm in the VIIIth Century“, in *Byzantion*, 44, 1974.

A. GRABAR:

- *L'Âge d'or de Justinien*, Gallimard, col. L'univers des formes, Paris, 1966.
- *L'Iconoclisme byzantin*, 2e éd., Flammarion, Paris, 1984.

H. GRÉGOIRE, *Autour de l'épopée byzantine*, Variorum Reprints, Londra, 1975.

P. GRIERSON:

- „The Carolingian Empire in the Eyes of Byzantium“, in *Settimane di Studio del Centro italiano di Studi sull'alto medioevo*, XXVII, 1981, pp. 885-916.
- „The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1047)“, in *Dumbarton Oaks Papers*, 16, 1962.

V. GRUMEL, *La Chronologie*, PUF, col. Traité d'études byzantines I, Paris, 1958.

R. GUILLAND:

- *Études byzantines*, PUF, Paris 1959.
- *Études de topographie de Constantinople*, I-II, Berlin-Amsterdam, 1969.
- *Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin*, 2 vol., Berlin, 1967-1968.

Iconoclasm, Papers given at the IXth Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, 1975; Oxford, 1976.

R. JANIN:

- *Constantinople byzantine*, 2e éd., Paris, 1964.
- *La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, t. I, *Le Siècle de Constantinople et le patriarcat œcuménique*; t. III, *Les Églises et les Monastères*, Paris, 1953.

M. KAPLAN, „Les Villageois aux premières siècles byzantins (VIe-Xe siècle: une société homogène?)“, in *Byzantinoslavica*, 43/2, 1982, pp. 202-217.

W. KAEGI, „The Byzantine Armies and Iconoclasm“, in *Byzantinoslavica*, 27, 1966, pp. 48-70.

E. KITZINGER, „The Cult of Images in the Age before Iconoclasm“, in *Dumbarton Oaks Papers*, 8, 1954, pp. 83 sq.

A. KLEINCLAUSZ, *Charlemagne*, Tallandier, Paris, 1934 (retip. 1977).

E. LANNE, „Rome et Nicée II“, in *Nicée II*, Le Cerf, Paris, 1987.

J. LAURENT, *L'Arménie entre Byzance et l'Islam depuis la conquête arabe jusqu'en 886*, Paris, 1919.

J. LEROY, „La Réforme studite“, in *Il Monachismo orientale*, Spoleto, 1958.

P. LEMERLE:

- *Le Premier Humanisme byzantin*, PUF, Paris, 1971.
- „Thomas le Slave“, in *Travaux et Mémoires*, Paris, 1965, pp. 255 sq.

A. LOMBARD, *Études d'histoire byzantine: Constantin V*, Paris, 1902.

T.C. LOUNGHS, *Les Ambassades byzantines en Occident*, Atena, 1980.

C. MANGO:

- *The Brazen House, A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*, Copenhagen, 1959.
- „Discontinuity with the Classical Past in Byzantium“, in *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham, 1981.

- *Le Développement urbain de Constantinople (IVe-VIIe siècle)*, Collège de France, Paris, 1985.
- „Daily Life in Byzantium“, în *Jahrbuch des Österreichischen Byzantinistik*, XXXI/1, Viena, 1981.
- *Saint Anthusa of Mantineon and the Family of Constantine*, Variorum Reprints, Londra, 1984.

G. MANOJLOVIC, „Le peuple de Constantinople“, trad. H. Grégoire, *Byzantion*, 11, 1936, pp. 617-716.

R. MANTRAN, *L'Expansion musulmane (VIIe-XIe siècle)*, PUF, Nouvelle Clio, nr. 20, Paris, 1979.

A. MARIN, *Saint Théodore (le Studite)*, Paris, 1906.

B. MENTHON, *Le Mont-Olympe de Bithynie, ses saints, ses couvents*, Paris, 1935.

S. MIRANDA, *Le Palais Sacré de Constantinople*, Berna, 1976.

W. OHNSORGE:

- *Abendland und Byzanz*, Darmstadt, 1958.
- *Das Zweikaiserproblem in früheren Mittelalter*, Darmstadt, 1947.
- *Konstantinopel un der Okzident*, Darmstadt, 1966.

E. PATLAGEAN, „Sainteté et Pouvoir“, în *The Byzantine Saint*, ed. S. Hackel, Londra, 1981, pp. 88-105.

P. RICHIÉ, *Les Carolingiens*, Hachette, Paris, 1983.

S. RUNCIMAN:

- „Some Notes on the Role of the Empress“, în *Actes du XVIe Congrès international d'études byzantines*, Viena, 1981, I/1, pp. 233-260.
- „Women in Byzantine Aristocratic Society“, în *The Byzantine Aristocracy*, Oxford, 1984, pp. 10-22.

M.-F. ROUAN, „Une lecture «iconoclaste» de la Vie d'Étienne le Jeune“, în *Travaux et Mémoires*, VIII, Paris, 1981, pp. 415-436.

K. SETTON, *Athens in the Middle Ages*, Variorum Reprints, Londra, 1975.

P. SPECK, *Kaiser Konstantin VI*, Bonn, 1978.

V. TAPKOVA-ZAIĀMOVA, *Byzance et les Balkans à partir du VIe-VIIe siècle*, Variorum Reprints, Londra, 1979.

W.T. TREADGOLD:

- „The Bride-Shows of the Byzantine Emperors“, în *Byzantion*, 49, Bruxelles, 1979, pp. 395 sq.
- *The Byzantine State Finances in the VIIIth and IXth Centuries*, New York, 1969.
- „The Unpublished Saint's Life of the Empress Irene“, în *Byzantinische Forschungen*, VIII, 1982.

L.A. TRITTLE, „Tatzates Flight and the Byzantine-Arab Peace Treaty of 782“, în *Byzantion*, 97, Bruxelles, 1977.

- C.N. TSIRPANLIS, „Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne (780-813)“, în *Byzantina*, 6, Salonic, 1974, pp. 345-360.
- J. WORTLEY, „Iconoclasm and Leipsoclasm, Leo III, Constantine V and Relics“, în *Byzantinische Forschungen*, 1982, pp. 253-279.
- P.A. YANNOPOLIS, *La Société profane dans l'Empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain, 1975.

ACTUALIZARE BIBLIOGRAFICĂ SUMARĂ

- L'Akrite. L'épopée byzantine de Digénis Akritas*, ed. coord. P. ODORICO, Paris, 2002.
- M.-F. AUZÉPY, „De Philarète, de sa famille et de certains monastères de Constantinople“, în *Les Saints et leur sanctuaire à Byzance*, Paris, 1993.
- G. DAGRON, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme“ byzantin*, Paris, 1996.
- V. DEROCHE, *Entre Rome et l'islam, les chrétiens orientaux d'Orient (610-1054)*, Paris, 1996.
- A. DUCELLIER, *L'église byzantine. Entre Pouvoir et Esprit (313-1204)*, Paris, 1990.
- M. KAPLAN, *La chrétienté byzantine du début du VIIe siècle au milieu du XIe siècle. Images et Reliques. Moines et moniales. Constantinople et Rome*, Paris, 1997.
- A.E. LAIOU, *The Economic History of Byzantium*, Dumbarton Oaks, 2002.
- J.-M. MAYEUR, Ch. și L. PIETRI, A. VAUCHEZ, M. VENARD (coord.), *Histoire du Christianisme, Evêques, moines et empereurs (610-1054)*, Desclée, 1993.
- O. MAZAL, *Manuel d'études byzantines*, Brépols, 1995.
- J.J. NORWICH, *Histoire de Byzance*, Paris, 2002.
- J.-M. SANSTERRE, A. DIERKENS, R. LE JAN, S. LEBECQ, *Femmes et pouvoirs des femmes à Byzance et en Orient (VIe-XIe siècle)*, Paris, 1999.
- P. SORLIN, „La plus belle ou la meilleure? Note sur les concours de beauté à Byzance et dans la Russie moscovite des XVIe-XVIIe siècles“, în *Eupsychia. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Paris, 1998, t. 2, pp. 635-650.
- W. TREAGOLD, *Byzantium and Its Army*, Stanford, 1995.

Cititorii francofoni vor putea consulta, în plus, paginile și *link*-urile utile date de:
<http://www.college-de-france.fr/chaires/chaire23/>

GLOSAR

(Principalele plurale grecești: *os*→*oi*, *eus*→*eis*, *a* sau *e*→*ai*, *on*→*a...*)

Acheropoiotos: icoană considerată a nu fi fost făcută de mâna omului.

Adventus: ceremonie de intrare oficială a unui împărat, a unei persoane sau a unui obiect sacru într-un oraș. De obârșie păgână, această ceremonie s-a creștinat și este la originea ceremoniei *Joyeuse Entrée* din Europa medievală.

Adoptionism: doctrină teologică susținută la sfârșitul secolului al VIII-lea de arhiepiscopul de Toledo și conform căreia Iisus a fost, în natura sa umană, *fiul adoptiv* al lui Dumnezeu.

Akritas: *akritai* sunt soldați însărcinați cu supravegherea zonelor de frontieră.

Asekeretis: șef de birou în administrație.

Atrium: curte înconjurată de porticuri în fața intrării în biserică.

Augustus: împărat principal. El își poate încorona mama, soția sau sora, *augusta*.

Basileus (plural, *basileis*): acest termen, care în limba greacă înseamnă „rege”, îl desemna inițial pe Marele Rege al Persiei. El este introdus în titulatura bizantină după victoriile lui Heraclius asupra Sassanizilor. Este foarte repede preferat de împărați oricărui alt titlu. Bazileul se opune astfel *rex*-ului barbar.

Basilissa: soția sau mama bazileului.

Canoane: decizii sinodale, împărțite în capitole. Ele stau la baza dreptului bisericesc, dreptul canonic.

Castre: vezi *Kastron*.

Cezar: la origine co-împărat, este întotdeauna prima demnitate a Imperiului până la jumătatea secolului al XI-lea.

Chalke: vestibulul Palatului Imperial din Constantinopol.

Ciborium: baldachin acoperind altarul principal al unei biserici.

Cubicular: agent în serviciu privat. El aparține casei împăratului sau celei a împărătesei.

Deme: aceste echipe de „suporteri“ ai grajdurilor de cai de curse de la Hipodrom devin din secolul al V-lea adevărate facțiuni, având un rol de poliție și slujind la apărarea orașului. Ele servesc, de asemenea, ca partide politice până în secolul al VII-lea. Ulterior, ele nu mai au decât un rol de reprezentare în ceremoniile palatine.

Domestikoi (sg. *domestikos*): aceștia alcătuiesc o clasă a funcționarilor. Îi găsim, de exemplu, la conducerea anumitor *tagmata*.

Egumen: echivalentul ortodox al abatelui, este conducătorul (starețul) unei comunități monahale.

Ekloge: cod de legi în limba greacă publicat de Leon al III-lea. Reluând în principiu legile iustiniene, el introduce numeroase dispoziții provenite din practici locale și din dreptul canonic.

Eparh: în vechime, prefect al orașului; el este șeful tuturor serviciilor urbane ale Constantinopolului și exercită asupra orașului jurisdicția civilă și penală.

Exarhat: grupare de provincii descentralizate plasate sub autoritatea unui exarh, care este un adevărat vicerege, exercitând, în limitele circumscripției sale, toate puterile împăratului. Exarhatul Ravennei dispare la mijlocul secolului al VIII-lea.

Horos: document final al unui sinod.

Han: titlu de șef suprem la popoarele turco-mongole (avari, khazari, bulgari etc.).

Icoană: „imagine“ a lui Hristos, a Sfintei Fecioare Maria și a sfinților, ea este un obiect privilegiat al cultului privat și public, căruia i se atribuie adesea puteri supranaturale.

Iconoclasm: doctrină care se ridică împotriva locului rezervat icoanelor în societatea bizantină; ea încurajează *iconomahia* (lupta contra icoanelor) și *iconoclasia* (distrugerea icoanelor). Criza iconoclastă durează din 730 până în 843.

Iconofil: „cel care iubește icoana“, nume dat partizanilor imaginilor (sinonim: *iconodul*, „sclavul icoanelor“).

Isihie: tihnă contemplativă, singura care îngăduie legătura cu Dumnezeu.

Kastron (pl. *kastra*): nucleu fortificat al unui oraș retras în perioadele de criză.

El servește drept refugiu pentru toate populațiile învecinate.

Kathisma: loja imperială de la Hipodrom.

Komes: titlu onorific. Strategul themei Opsikion și comandantul *tagmei Excoubitoi* sunt *komes*.

Kommerkion: impozit care include vama și dreptul de a vinde.

Kouropalates: vechi responsabil de securitatea împăratului, el își pierde încetul cu încetul importanța reală, chiar dacă titlul său rămâne prestigios.

Logothet (*logothetes* în greacă): șef al serviciilor importante ale administrației imperiale. Logothetul *dromos*-ului a devenit astfel principalul ministru al împăratului în secolul al VIII-lea. El este șeful poștei, al serviciilor diplomatice și al serviciilor de poliție.

Magistros: cea mai înaltă demnitate palatină conferită unei persoane care nu este membră a familiei imperiale.

Monofizitism: doctrină care susține că, în momentul întrupării, natura umană a lui Hristos se contopește cu divinitatea, rămânând doar o singură natură, cea divină. Ea este condamnată la Sinodul de la Calcedon (451), dar rămâne foarte larg răspândită în Orientul Mijlociu.

Nomisma (pl. *nomismata*): monedă bizantină din aur a cărei greutate legală este de 4,55 de grame.

Patriciu: titlu palatin care îl plasează pe beneficiarul său în cadrul celei mai înalte clase a demnitarilor.

Porfirogenet: principe născut în Porphyra, sala palatului rezervată nașterilor imperiale.

Proskynesis: adorația purpurei, salutul rezervat împăratului.

Protoasekretis: șeful Cancelariei imperiale.

Protospatharios: comandantul unei unități militare a palatului. Titlul își va pierde ulterior valoarea și va fi purtat de numeroși ofițeri.

Primikerios [de la termenul latin *primus in cera*, „cel care figurează primul pe tăblița de ceară” cuprinzând lista unei anumite categorii de funcționari – n. tr.]: acești *primikerioi* erau funcționari deosebit de numeroși în administrația imperială sau ecleziastică.

Protobestiaros: eunuc, șef al garderobei imperiale și al vistieriei private a împăratului. Este un personaj foarte important.

Quinisext (sinod): sinodul „al cinci-șaselea” întrunit în 691–692 pentru a armoniza deciziile sinoadelor ecumenice al V-lea și al VI-lea. Nerecunoscut în Occident, canoanele sale servesc drept bază a dreptului canonic bizantin.

Sakellarios: la origine, administrator al „pungii” (*sakellion*) private a împăratului; a devenit, în secolul al VIII-lea, controlorul general al tuturor departamentelor financiare civile și militare.

Senat: moștenitor al celui roman, nu are prestigiul acestuia. Mai mult ordin decât adunare, senatul este consiliul municipal al Constantinopolului; el joacă un rol politic mai ales în perioadă de criză și este adesea consultat de împărați cu privire la probleme generale. Cuprinde clasa socială care guvernează.

Strateg (strategos în greacă): conducătorul unei theme.

Stratiotes: „soldat”, proprietar al unui teren care îi furnizează un venit suficient pentru a servi în armata thematică și care este scutit de anumite taxe.

Silention: întrunire a demnitarilor ținută de împărat.

Synkellos: prim demnitar în patriarhatele orientale. La Constantinopol, în secolul al VIII-lea, el mai este, încă, mâna dreaptă a patriarhului și poate, eventual, să-i urmeze.

Tagma (pl. *tagmata*): corp de elită al armatei bizantine, aceste trupe sunt încăzarmate, în principal, în Constantinopol.

Theme: circumscripții provinciale create cu începere din secolul al VII-lea. Ele sunt înzestrate cu o armată locală (armata thematică). Strategul deține majoritatea puterilor militare și civile.

Theotokos: „Născătoare de Dumnezeu“, numele uzual pe care ortodocșii îl dau, din secolul al V-lea, Sfintei Fecioare Maria.

Tourmarchos: principalul ofițer, după strateg, în armata thematică.

Triklinos: sală de recepție ce poate servi și ca sală de ospete. De exemplu, *Chrysotriklinos* este o sală a tronului, bogat decorată, care e centrul Palatului Sacru.

Zeugarates: țaran care posedă o pereche de boi și pământul ce poate fi arat cu acest atelaj (numit *zeugarion*). *Zeugarion*-ul servește foarte curând drept unitate economică și fiscală.

INDICE DE NUME PROPRII

(amb. = ambasador, sol; conj. = conjurat; eg. = egumen; ep. = episcop; împ. împărat; † = mort; P. = patriarh; P.C. = patriarh al Constantinopolului; pat. = patriciu; uz. = uzurpator.)

Transcrierea numelor arabe este cea din *Encyclopédie de l'Islam*, cu excepția câtorva nume bine cunoscute publicului.

A

- ABD AL-MALIK, general musulman, 337, 347
- ABD EL-KABIR, general musulman, 198-199
- ABGAR, rege al Edessei, 38
- ADALARD, văr al lui Carol cel Mare, 256
- ADALGIS (Theodotos), fiu al regelui Desiserius exilat la Constantinopol, pat. al romanilor, 191, 258, 263, 267
- ADELPERGA, fiică a regelui Desiderius și soție a lui Arichis, 258, 263-264
- ADRIAN (Hadrianus), împ. roman (117-138), 67
- ADRIAN I, papă (772-795), 190, 217, 226-228, 246, 249, 252-260, 264-265, 306, 353, 359-360
- AETIOS, eunuc logothet al *dromos*-ului după 800 († 811), 10, 307, 342, 348, 354, 372-375, 377-378
- AGRIPPA, ginere al împ. Augustus, 67-68
- AHMET, autor al tratatului de oniromanție *Cheia viselor*, 317
- AISTULF, rege al longobarzilor, 50, 51
- AKAMEROS, principe slav al Belzetiei, 354, 355
- AL-ABBAS BEN MUHAMMAD, general musulman, 169
- AL-BARMAKI, general și membru al familiei Barmakizilor, 200
- AL-FADL BEN DINAR, general musulman, 148
- AL-HADI, calif (785-786), 205, 214, 215, 236
- AL-HASAN, principe barmakid, 171
- AL-KHAYZURAN, soția lui Al-Mahdi și mama lui Harun al-Rashid, 205, 214
- AL-MAHDI, calif (775-785), 171-172, 199, 204-205, 214
- AL-MAMUN, calif (813-833), 390
- AL-MANSUR, calif (754-775), 48
- AL-MUQTADIR, calif (902-908), 203
- AL-RABI BEN YUNUS, general, apoi șambelan al califului, 199-200, 205
- AL-TABARI, cronicar musulman, 199, 200, 204, 215, 337

- ALARIC, rege al vizigoților (396–410), 70
 ALBINUS, cubicular al papei Leon al III-lea, 359, 362
 ALCUIN, abate al mănăstirii Saint-Martin de Tours, 266, 359, 362, 363
 ALEXANDRU, împ., 91, 101
 ALEXANDRU CEL MARE, 191
 ALEXIOS I Comnenul, împ. (1081–1118), 345
 ALEXIOS al III-lea ANGELOS, împ. (1195–1203), 345
 ALEXIOS MOSELE, strateg al themei Armeniakon în 792, 304–305, 307, 315–316, 319–320, 345, 397
 ANA, fiică a lui Leon al III-lea și soție a lui Artabasdos, 31
 ANA COMNENA, scriitoare, fiică a lui Alexios I (sec. XII), 83, 120, 300
 ANASTASIA, împărăteasă și soție a lui Constantin al VI-lea, 302
 ANASTASIE, P.C. (730–754), 43, 47, 52
 ANASTASIOS AL II-LEA, împ. (713–715), 31, 33, 157
 ANASTASIUS I, împ. (491–518), 36
 ANDREI „din Krisei”, sfânt călugăr, 60
 ANDREI, ep. al Atenei, 72
 ANDREI SALOS, sfânt, 137
 ANDRONIC, *tourmarchos* († 793), 320, 321
 ANDRONIC I COMNENUL, împ. (1183–1185), 159
 ANGILBERT, abate al mănăstirii Saint-Riquier, 266, 361
 ANSELM, conte franc († Roncevaux, 778), 190
 ANTHEMIUS, prefect din sec. V, 129
 ANTHIMOS, nobilissim și fiu al lui Constantin al V-lea, 95, 319
 ANTHIMOS, *spatharios*, 84
 ANTHOUSA CEA BĂTRÂNĂ, surghiunită, apoi eg., 98–99, 328
 ANTHOUSA CEA TÂNĂRĂ, fiică a lui Constantin al V-lea, 97–99, 117, 157, 176, 369, 380–381
 ANTIOCHOS, înalt funcționar al lui Teodosie al II-lea, 185
 ANTONINUS DIN PIACENZA, pelerin din sec. IV, 37
 ANTONIOS, *domestikos ton scholon*, 200, 202, 203
 ANTONIOS DE SYLAION, P.C. (821–837), 390
 APOLLONIOS DIN TYANA (sec. I d. Hr.), 134, 203
 ARCADIUS, împ. (395–408), 134
 ARETHAS DIN CEZAREEA, ep. și învățat din sec. X, 271, 396
 ARIADNA, fiică a lui Leon I și soție a lui Zenon și a lui Anastasius I, 36
 ARICHIS, duce, apoi principe de Benevento (758–787), 190, 258, 260–264, 286
 ARIUS, ereziarh, 240
 ARN, ep. de Salzburg, 363
 ARTABASDOS (*Artavazd Mamikonian*), strateg al themei Anatolikon și rudă a lui Constantin al V-lea, 142, 170, 201
 ARTABASDOS, ginere al împ. Leon al III-lea și strateg al themei Armeniakon, 31, 34, 47, 88, 142, 164, 340
 ATHANASIOS, ep. al peloponesienilor stabiliți în Calabria, 210
 ATHANASIOS DIN ALEXANDRIA, 331
 ATHENAIS-EUDOKIA, împărăteasă și soție a lui Teodosie al II-lea, 68, 69, 83
 AUGUSTUS, împ. roman (27 î. Hr. – 14 d. Hr.), 14, 22
- B**
- BAMBALOUDES, atlet, 138
 BARDANIOS (*Bardanes*) Tourkos, strateg al themei Thrakesion, uz. în 803, 356, 384–385
 BARDANIOS, pat. și *domestikos ton scholon* (identificat cu anteriorul, după unii autori), 333, 336
 BARDAS, cezar și frate al împărătesei Teodora (sec. IX), 101, 393, 398–399
 BARDAS, pat., 182, 317, 318
 BARDAS, pat. și strateg al themei Armeniakon, 147, 181–182, 206

BOILAS, boier, 150

BYZAS, întemeietorul mitic al Bizanțului, 137

C

CAMPULUS, *primikerios* al papei Leon al III-lea, 361

CARLOMAN, vezi Pepin, rege al Italiei

CAROL CEL MARE, rege al francilor (768–814) și împ. (800–814), 10, 13-14, 51, 189-192, 253-268, 282, 338, 346-347, 357-371, 375, 379, 387-388, 390, 400

CAROL MARTEL, majordom al Palatului, 50

CAROL, rege și fiu al lui Carol cel Mare, 367

CAUCOS, persoană exorcizată în mod miraculos de către Filaret cel Milostiv, 292

CHILDERIC, rege al francilor (457–481), 22

CHIRIL, P. al Alexandriei, 87

CHRISTOPHOROS, cezar și fiu al lui Constantin al V-lea, 86, 87, 95, 96, 99, 178, 319

CHRYSOCHEIRES, strateg al themei Boukellarion, 320

CLOVIS, rege al francilor (481–511), 50

CONSTAES, *sakellarios*, 191

CONSTANS AL II-LEA, împ. (641–668), 29, 71, 72

CONSTANTIN, *chartophylax*, 347

CONSTANTIN, *domestikos* al Exkoubitoi, 181-182

CONSTANTIN, ep. de Leontium, 227

CONSTANTIN, ep. de Nacolia, 41, 52, 248

CONSTANTIN, ep. de Sylaiion, apoi P.C. (754–766), 52, 53, 62, 63

CONSTANTIN I, vezi Constantin cel Mare

CONSTANTIN AL IV-LEA, împ. (668–685), 72, 302

CONSTANTIN AL V-LEA Caballinos, împ. (741–775), 15, 33, 45-50, 52-65, 72-73, 76-79, 84-89, 93-99, 101, 103-106,

110, 112, 114, 118, 120-121, 127-129, 131, 134, 137-142, 144-145, 147, 149-157, 160-163, 166, 168-170, 173-174, 178, 180, 185-187, 193-194, 198-199, 201, 205, 208, 212, 229, 234, 237, 239, 241, 243, 248, 279, 326, 348, 352, 388, 398

CONSTANTIN AL VI-LEA, împ. (780–797), 7-8, 11, 17, 31, 34, 119, 121-123, 127, 160, 164-168, 171, 178, 180-182, 184, 186, 191, 193-196, 205, 212-213, 220, 225, 230, 249-250, 256, 260-261, 268, 281-282, 286-287, 289, 291-293, 297-314, 316-326, 330-350, 352-353, 359, 387, 391, 397, 400

CONSTANTIN AL VII-LEA PORFIROGENETUL, împ. (913–959), 9-10, 86, 101, 179, 192, 299, 317, 371, 398, 421

CONSTANTIN ARTASER, *protospatharios*, 320, 321

CONSTANTIN BOELAS, 356

CONSTANTIN CEL MARE, împ. roman (306–337), 35, 108, 110, 128, 137, 155-156, 209, 226, 240

CONSTANTIN DIN TIOS, hagiograf, 61, 186, 238

CONSTANTIN MANASSES, cronicar din sec. XII, 362

CONSTANTIN PODOPAGOUROS, *logothet* al *dromos*-ului († 766), 63

CONSTANTIN TESSARANTAPACHOS, pat. și rudă a Irinei, 354

CONSTANTINIAKIOS, pat., soț al surorii Mariei de Amnia, 286

CONSTANȚIU AL II-LEA, împ. roman (337–361), 136, 298, 331

COSMAS, uz. în 727, 42

COSMO, soră a lui Constantin al V-lea, 157

D

DAMASCIUS, filosof, 69

DAMIANOS, pat. conj. din 792, 299, 302

DANIEL, amb. al strategului Siciliei, 363

DANIELIS (văduvă), binefăcătoare a tânărului Vasile I, 212

DAVID, Komes de Opsikion, 63

DESIDERIUS, rege al longobarzilor (756-774), 190, 254, 256, 258
 DIGENIS AKRITAS, erou de epopee, cf. Diogenes
 DIOCLETIAN, împ. roman (284-305), 80, 105, 185
 DIOGENES, *tourmarchos* († 788) și prototip al lui Digenis Akritas, 269, 270
 DIONISIE AREOPAGITUL, 73
 DIONISIE DIN FURMA, autor al unui tratat de pictură a icoanelor (sec. XVII), 400
 DOROTHEOS, eg. al mănăstirii din Chrysopolis, 347

E

EGGHARD, seneșal franc († Roncevaux 778), 190
 EGINHARD, isoric franc, 191, 262, 265, 364, 367
 Egumenul Petrus, 228
 ELENA, mama lui Constantin cel Mare, 227
 ELISSAIOS, eunuc și preceptor bizantin al Rotrudei, 191
 ELPIDIOS, strateg al Siciliei, 187, 188-189, 192-193, 198, 203, 324
 EPIFANIE, ep. de Salamina (sec. IV), 36
 EPIPHANTUS, diacon, 218
 ERCHEMPERT, istoric lombard, 289
 EUDES DE METZ, arhitect din Aix-la-Chapelle, 360
 EUDOKIA, a treia soție a lui Constantin al V-lea, 68-69, 83, 86, 95-98, 103, 106, 110, 112, 117, 155, 163, 389
 EUDOKIA, fiică a lui Dekapolites, 288
 EUDOKIA INGERINA, amantă a lui Mihail al III-lea, soție a lui Vasile I, 288
 EUDOKIMOS, nobilissim și fiu al lui Constantin al V-lea, 95, 166, 319
 EUFROSINA, fiică a lui Constantin al VI-lea, 287-288, 291, 314, 322, 323, 369, 381
 EUKRATEIA, mama lui Tarasios, 222
 EUSEBIU DIN CEZAREEA, 41

EUSEBIUS, eunuc și ministru al lui Constantin al II-lea, 298
 EUTHYMIOS, frate al lui Teodor Studitul, 184, 327
 EVANTHIA, soră a Mariei de Amnia și soție a lui Grimoald al III-lea de Benevento, 289, 324

F

FILARET CEL MILOSTIV, socrul lui Constantin al VI-lea, 78, 272-275, 278-280, 282-286, 289-293, 397
 FILOSTRAT, autor al *Vieții lui Apollonios din Tyana* (sec. II), 134

G

GEORGIOS, eg. al mănăstirii Izvorului, 185
 GEORGIOS, ep. de Hierapolis, 229, 245
 GEORGIOS, tatăl lui Filaret cel Milostiv, 272
 GEORGIOS DIN CIPRU, iconofil, 248
 GEORGIOS GENESIOS, istoric, 182
 GEORGIOS MONAHUL, cronicar, 46, 342, 422
 GERMANOS, P.C. (715-730), 31, 33, 41-43, 45, 248
 GERONTIANOS, mare demnitar în anii 780, 286
 GHISLAIN, ep. de Cambrai (sec. VII), 71
 GISELA, fiică a lui Carol cel Mare, 256
 GISELA, fiică a lui Pepin cel Scurt, 84, 192
 GREGORIOS, ep. de Neocezarea, 242, 243, 246
 GREGORIOS, ep. de Pessinonte, 229, 245
 GREGORIOS, ep. de Sinope, 320
 GREGORIOS, fiu al strategului Mousoulakios, 170
 GREGORIOS, logothet al *dromos*-ului, 181, 182
 GREGORIOS MOUSOULAKIOS, pat. conj. din 802, 377
 GRIGORE AL II-LEA, papă (715-731), 43
 GRIGORE AL III-LEA, papă (731-741), 44

GRIGORE DE TOURS, 38, 324
 GRIGORIE DECAPOLITUL (Dekapolites), 209
 GRIGORIE DE NAZIANZ, 63, 83
 GRIMOALD, fiu al lui Arichis de Benevento, 261, 263-265, 267-268, 286, 289

H

HARUN AL-RASHID, calif (786-809), 13, 172, 199-205, 211, 214, 236, 299, 336-337, 347-348
 HELGAUD, conte franc, 369
 HELIAS, spatharios, 72
 HERACLIUS, împ. (610-641), 23-24, 26-27, 109, 139, 152, 157, 185
 HERACLONAS, împ. (641), 177
 HERODES ATTICUS (sec. II), 67
 HILARION, călugăr, 349
 HILDEBRAND, duce de Spoleto, 267
 HILDEGARD, a treia soție a lui Carol cel Mare, 191, 256
 HONORIUS, împ. roman în Occident (395-423), 134
 HYPATIOS, ep. de Niceea, 229, 245

I

IACOB, *protospatharios*, conj. din 780, 175, 176
 IBN WAKKAS (Barnacas), general musulman, 118, 147
 IGNATIOS, diacon și hagiograf, 219, 223, 225, 234, 240
 IGNATIOS, P.C. (847-858 și 867-877), fiu al împ. Mihail I, 395-396, 398
 ILIE, P. al Ierusalimului (sfârșitul sec. VIII), 242
 IOAN, amb. franc la Constantinopol, 260, 261
 IOAN, călugăr, 40
 IOAN, fiu al lui Filaret cel Milostiv, 284, 289
 IOAN, Komes de Opsikion, 333, 336
 IOAN, logothet militar, președinte al Sinodului al II-lea de la Niceea († 788), 242, 246, 266, 267
 IOAN, *sakellarios*, 198, 199
 IOAN, *synkellos* al lui Tarasios, 323, 331

IOAN, *synkellos* al patriarhilor răsăriteni, 228, 242, 247, 248
 IOAN AL II-LEA COMNENUL, împ. (1118-1143), 120
 IOAN DAMASCHINUL, 43, 228, 248
 IOAN DE NICOMEDIA, 52, 248
 IOAN DIN MONAGRIA, călugăr, 56
 IOAN GRĂMĂTICUL, P.C. (837-843), 142, 390-393, 396, 398
 IOAN HRISOSTOM (Gură de Aur), 39, 156
 IOAN PICRIDOS, conj. din 792, 299, 301, 306
 IOANICHIE, călugăr, 230, 238
 IOANNIS, duce roman (mijlocul sec. VIII), 252
 IOSIF, arhiep. de Thessalonic și frate al lui Teodor Studitul, 184, 327
 IOSIF, econom și eg. al Katharilor, 331, 349
 IOV, P. al Antiohiei, 390
 IRINA (Cicek), prima soție a lui Constantin al V-lea, 76-77, 81, 96, 104, 157
 IRINA, din familia Guberii, 288
 IRINA, fiică a lui Constantin al VI-lea, 322-323
 IRINA, soră a lui Constantin al V-lea, 157
 ISAAC, tatăl lui Teofan Mărturisitorul, 175
 ISA IBN ALI, general musulman, 170
 ITER, capelan al lui Carol cel Mare, 255
 IULIAN, împ. (361-363), 135
 IUSTIN I, împ. (518-527), 36
 IUSTIN AL II-LEA, împ. (565-578), 122, 156, 157, 171, 177, 360
 IUSTINIAN I, împ. (527-565), 14, 22, 25-26, 28, 34, 37, 69, 86-87, 92, 97, 101-102, 128-131, 136, 153, 156-157, 325, 398, 400
 IUSTINIAN AL II-LEA, împ. (685-695 și 705-711), 30, 72, 139, 149, 194

J

JA'FAR, fiu și moștenitor al califului Al-Hadi, 214
 JESSÉ, ep. de Amiens, 369

K

- KALLISTOS, pat. sub Constantin al V-lea, 60
 KARDAM, han al bulgarilor (777-cca. 803), 207, 310, 334-335
 KARISTEROTZES, strateg, 170
 KASSIA, poetă și călugăriță, 287, 288
 KEDRENOS (Georgios), istoric, 176, 298
 KEKAUMENOS, moralist din sec. XI, 300
 KHALID, principe barmakid, 172
 (Pseudo)-KODINOS, istoric, 90, 91
 KRUM, han al bulgarilor (cca. 803-814), 46, 375, 387-389
 KYROS, prefect din sec. V, 129

L

- LAZĂR, călugăr iconograf, 392
 LEON, conj. din 780, 175
 LEON, ep. de Ikonion, 229, 245
 LEON, ep. de Karpathos, 229, 245
 LEON, ep. de Rhodos, 229, 245
 LEON, ep. de Thessalonic, 396
 LEON, fiu al lui Constantin al VI-lea, 52, 336, 337
 LEON, frate al lui Aetios, monostateg al Traciei și Macedoniei, 375
 LEON, logothet al *dromos*-ului, 56
 LEON, pat. și spatharios, 369
 LEON, preot și amb. (*apokerisarios*), 218
 LEON, strateg al themei Thrakesion, 56
 LEON AL III-LEA ISAURIANUL, împ. (717-741), 30-31, 33-36, 38, 40-45, 47, 61, 72, 130, 143, 157, 179, 185, 194, 227-228, 248, 257, 335, 389
 LEON AL III-LEA, papă, 10, 353, 358, 360-369
 LEON AL IV-LEA KHAZARUL, împ. (775-780), 8, 65-66, 76, 82, 84, 87, 93-96, 102-106, 109-112, 118, 120-121, 127, 141-142, 151, 155-157, 159-178, 180, 185, 192, 194, 198, 201, 230, 248, 303, 305, 321
 LEON AL V-LEA ARMEANUL, împ. (813-820), 97, 142, 176, 182, 238, 243, 308, 384, 386, 389-390, 398

- LEON AL VI-LEA CEL ÎNȚELEPT, împ. (886-912), 96, 101, 210, 288, 301
 LEON DIN TRIPOLI, renegat și pirat, 399
 LEON FILOSOFUL, erudit (sec. IX), 142
 LEON SERANTAPECHOS, chestor și conj. din 802, 377, 378
 LEONTIOS, jurist și tatăl lui Athenais-Eudokia, 68
 LEZIX, *protoasekretis*, 396
 LIUTBERGA, soția lui Tassilo al III-lea de Bavaria, 262
 LUDOVIC AL IX-LEA, rege al Franței, 94
 LUDOVIC CEL PIOS, fiu al lui Carol cel Mare, împ. (814-840), 191, 256, 268, 360
 LYCATOS, *protobestiaros* al lui Filaret cel Milostiv, 290

M

- MAHOMED, profet al islamului (cca. 570-632), 26, 203
 MAMALAS, *primikerios*, 191
 MANES, strateg al themei Boukellarion, 64, 147, 162, 201
 MANUEL, *magistros*, unchi al regentei Teodora, 393
 MARCARIUS, duce de Friuli, 267
 MARCUS AURELIUS, împ. roman (161-180), 67, 68
 MARIA, a doua soție a lui Constantin al V-lea, 95, 157
 MARIA, soția lui Leon al III-lea, 33, 157
 MARIA DE AMNIA, soția lui Constantin al VI-lea, 286-288, 292, 297, 300, 314, 322-324
 MARTINA, soția lui Heraclius, 179
 MARWAN BEN HAFSA, poet, 205
 MASLAMA IBN ABDALMALIK, general musulman, 31
 MAURICIUS, ep. de Istria, 267
 MAURICIUS, împ. (582-602), 177, 201
 MAXENȚIU, împ. (cca. 306-312), 41
 MEGALO, soția lui Teofan Mărturisitorul, 175, 184

MEHMED AL II-LEA AL-FATIH, sultan otoman (1444-1446 și 1451-1481), 400
 METHODIOS, P.C. (843-847), 177, 219, 391, 393, 394, 395, 398
 MIHAIL, ep. de Sinnada, 225
 MIHAIL, ginerele lui Filaret cel Milostiv, 284
 MIHAIL, hagiograf al lui Teodor Studitul, 326
 MIHAIL, strateg al Siciliei, 363
 MIHAIL I RANGABE, împ. (811-813), 24, 97, 181, 268, 355, 370-371, 388-389, 395
 MIHAIL AL II-LEA CEL BÂLBÂIT, împ. (820-829), 176, 287, 291, 314, 384, 390-391, 393
 MIHAIL AL III-LEA CEL BETIV, împ. (842-867), 138, 140, 288, 342, 392, 395, 397-398
 MIHAIL CHONIATES, ep. de Atena (începutul sec. XIII), 73, 399
 MIHAIL GANGLIANOS, pat., 359, 360
 MIHAIL LACHANODRAKON, strateg al themei Thrakesion, 63-64, 118, 162, 170, 198-201, 306-307, 317-318
 MIHAIL MELISSENOS, strateg al themei Anatolikon, 64, 97, 147, 162
 MIHAIL PSELLOS, istoric, 83
 MIHAIL SIRIANUL, cronicar din sec. XIII, 203
 MIRANTHIA, soră a Mariei de Amnia, 289

N

NIKEPHOROS, cezar și fiu al lui Constantin al V-lea, 86-87, 95-96, 99, 160, 168, 178, 181, 304, 319, 353-355
 NIKEPHOROS, duce de Calabria răzvrătit împreună cu Elpidios, 188, 192
 NIKEPHOROS, P.C. și cronicar (806-815), 46, 97, 145, 197, 225, 242-243, 341, 350, 375, 389-391
 NIKEPHOROS, strateg al themei Armeniakon până în 792, 305
 NIKEPHOROS I, împ. (802-811), 12, 208, 210, 288, 331, 350, 370, 375-388

NIKEPHOROS AL III-LEA BOTANISTES, împ. (1078-1081), 76
 NIKEPHOROS BASILAKES, uz. din sec. XI, 76
 NIKETAS, *domestikos ton scholon*, 373, 377
 NIKETAS, hagiograf și nepot al lui Filaret cel Milostiv, 272-273, 275, 277-278, 284, 287, 290-292
 NIKETAS, istoric (sec. XIII), 159
 NIKETAS, Komes de Opsikion, 200
 NIKETAS, nobilissim și fiu al lui Constantin al V-lea, 86-87, 95, 319
 NIKETAS, pat. și văr al lui Constantin al V-lea, 243
 NIKETAS, P.C. (766-780), 55, 62, 94, 105, 110, 120, 141, 161, 166-167, 173
 NIKETAS, strateg (poate poate identic cu următorul), 142, 317
 NIKETAS, strateg al Siciliei, 243, 336, 337
 NIKETAS TRIPHYLLIOS, *domestikos ton scholon*, 356, 377
 NIKOLAOS, *asekretis* și corespondent al lui Arethas, 396
 NIKOLAOS MYSTIKOS, P.C. (901-907 și 912-925), 179
 NOTKER BALBULUS (călugărul de la Sankt Gallen), 362

O

ODOACRU, rege al herulilor, 22
 OLEG, principe al Kievului († 912), 399
 OMAR, calif (634-644), 27
 OMURTAG, han al bulgarilor, 148, 391

P

PANKRATIOS, prezicător, 317, 318
 PAPIAS, cubicular și conj. din 780, 175, 176
 PASCAL I, papă (817-824), 391
 PASCHALIS, *primikerios* al papei Leon al III-lea, 361
 PAUL DIACONUL, istoric al longobarzilor, 191, 258
 PAULIN, ep. de Aquileia, 370
 PAVEL, Komes de Opsikion, 347-348
 PAVEL AL IV-LEA, P.C. (780-784), 173-174, 216-220

PEPIN (Carloman), rege al Italiei, fiu al lui Carol cel Mare, 190, 191, 256, 259, 268
 PEPIN CEL SCURT, majordom al palatului și rege al francilor (751-768), 50, 51, 84, 189-190, 255, 257, 358
 PETRONAS, Komes de Opsikion, președinte al Sinodului al II-lea de la Niceea, 242, 243
 PETROS, conj. din 802, 377
 PETROS, *magistros*, 202, 299, 301
 PETROS, strateg al themei Kibyrrhaiotai, 147
 PETROS DE LA ATROA, 349
 PETROS KALYBITES, sihastru, 56
 PETRU STÂLPNICUL, 60
 PETRUS, arhiepiscop al bisericii Sfântul Petru de la Roma și legat al papei la Sinodul al II-lea de la Niceea, 227, 247
 PETRUS, egumen al mănăstirii Sfântul Sava de la Roma și legat al papei la Sinodul al II-lea de la Niceea, 227, 247
 PHILETOS, strateg al Traciei († 789), 269, 310
 PHILIPPIKOS, împ. (711-713), 36, 72, 136, 142, 298
 PHOKAS, împ. (602-610), 109, 139, 152
 PHOTINOS, tatăl lui Teodor Studitul, 184, 327
 PHOTIOS, P.C. (858-867 și 877-886), 395
 PLATON, eg. al mănăstirii Sakkoudion, 159, 229, 234, 248, 322, 326-330, 332-333, 349-352
 PLUTARH DIADOHUL, filosof, 68
 POLITIANOS, P. al Alexandriei (sfârșitul sec. VIII), 241
 POTHON, abate al mănăstirii San Vincenzo din Volturno, 259
 PROCOPIUS, istoric din sec. VI, 70, 88
 PULCHERIA, împărăteasă și soră a lui Teodosie al II-lea, 109

R

ROLAND, conte al mărcii Bretagne († 778, Roncevaux), 190, 270
 ROMAN I LEKAPENOS, împ. (920-944), 102

ROMUALD, fiu al lui Arichis de Benevento, 260, 262, 263
 ROMULUS AUGUSTULUS, împ. roman în Occident, 21
 ROTRUDA (Erythro), fiică a lui Carol cel Mare, logodită cu Constantin al VI-lea, 191, 256, 260-262, 281-282, 297

S

SARPHLAMIOS, „victimă” a lui Constantin al V-lea, 46
 SAVA, eg. al mănăstirii Stoudios, 246-247, 306, 333, 351
 SERGIOS, strateg al Macedoniei, 310
 SERGIOS, strateg al Siciliei, 33
 SILVESTRU, papă (315-335), 227, 361
 SIMEON, ep. de Chrysopolis în Tracia, 332
 SIMEON STÂLPNICUL, 37
 SINOPEOS, *sakellarios*, conj. din 802, 378
 SISINNIOS, ep. de Perge, 52, 62
 SISINNIOS, frate al lui Tarasios și prizonier al francilor în 788, 267, 359
 SISINNIOS, strateg al themei Anatolikon, 30
 SISINIOS TRIPHYLLIOS, strategul Traciei, 356, 377
 SKYLITZES, cronicar bizantin din sec. XII, 212, 301
 SOCRATE, istoric, 131
 STAUAKIOS, co-împ., fiu al lui Nikephoros I († 811), 288, 387-388
 STAUAKIOS, eunuc și *logothetes tou dromou* al Irinei († 800), 10, 17, 181, 202, 207-211, 214, 237, 250, 286, 297, 299-302, 314-315, 319, 321-322, 336-337, 342-343, 348-349, 372-374, 395, 397
 STEPHANOS CHAMEOS, *protospatharios*, 317
 STAUDIOS, consul, 351
 STRATEGIOS, cubicular și conj. din 780, 175
 STRATEGIOS, *domestikos al exkoubitoi* († 765), 46, 63
 SULEYMAN BEN RASHID, general musulman, 324

SYMBATIOS, fiu al lui Leon al V-lea
(Constantin), 389
SYNESIOS, eunuc, 84
SYNESIOS DIN CIRENE, filosof, 68

Ș

ȘTEFAN I, duce și ep. de Neapole
(766-800), 188, 259, 260, 264
ȘTEFAN AL II-LEA, papă (752-757), 51
ȘTEFAN AL III-LEA, papă (768-772), 55
ȘTEFAN AL IV-LEA, papă (816-817),
84, 252
ȘTEFAN CEL TÂNĂR sau CEL NOU,
eg. († 765), 46, 53, 58-61, 103, 327

T

TARASIOS, P.C. (784-806), 219-227,
229, 231-235, 239-252, 267, 299, 301,
306, 313, 322-323, 325-326, 329, 331-332,
338, 347, 349-350, 352-353, 359, 378,
381, 395
TASSILO AL III-LEA, duce de Bavaria,
262, 265
TATZATES (Tadzat Andzevatsik), princ-
ipe armean, strateg al themei Boukellar-
ion trecut la musulmani, 142, 170,
200-202, 204-206
TELERIG (TZERIG), han al bulgarilor
(cca. 770-777), 150, 151, 154, 169
TELETZ, han al bulgarilor (762-764), 56,
57
TEOCTIST, călugăr, învățător al lui Pla-
ton, 326
TEOCTIST, călugăr și hagiograf, 387
TEOCTIST, eunuc, ministru al regentei
Teodora, 395
TEOCTIST, pat., conj. din 802, 377
TEOCTIST, trimis al lui Constantin al
VI-lea la Aix-la-Chapelle, 337
TEOCTISTA, soră a lui Platon și mama
lui Teodor Studitul, 81, 184, 327
TEODOR, ep. de Amorion, 244, 245
TEODOR, ep. de Catania, 218
TEODOR, ep. de Efes, 52
TEODOR, ep. de Myra, 244, 245
TEODOR, pat. și strateg al Siciliei, 189,
192, 218, 263

TEODOR, tatăl patriarhului Nikepho-
ros, 242
TEODOR DE TAURANIA, ep., 248
TEODOR DIN TARS, arhiepiscop de
Canterbury (sec. VII), 71, 72
TEODOR GRAPTOS, călugăr, 391
TEODOR KAMULIANOS, conj. din
792, 299, 301, 316
TEODOR KRITHINOS, arhiepiscop de
Siracusa, 396
TEODOR STUDITUL, 15, 81, 144, 159,
184, 195, 248, 322, 326-327, 329-334,
344, 349-352, 376, 386-390, 397
TEODORA, împărăteasă și soție a lui Ius-
tinian, 25, 87, 97, 156-157
TEODORA, împărăteasă și soție a lui
Teofil, regentă a lui Mihail al III-lea, 83,
99-100, 142, 176, 287-288, 392-393, 395,
397-398
TEODORET, P. al Antiohiei (sfârșitul
sec. VIII), 242
TEODORIC, rege al ostrogoților (cca.
474-526), 107
TEODOSIE I, împ. roman (379-395), 22,
34, 54, 129-130, 133-134
TEODOSIE AL II-LEA, împ. (408-450),
69, 109, 117, 130, 135, 143, 152, 185
TEODOSIE AL III-LEA, împ. (715-717),
24, 31
TEOFAN, conj. din 780, 175
TEOFAN, *protospatharios* (790), 282, 284
TEOFAN GRAPTOS, călugăr, 391, 395
TEOFAN MĂRTURISITORUL sau
CRONICARUL, 15, 30, 40, 43, 45-46,
62, 66-77, 90, 150, 155, 162, 170,
173-176, 183, 187, 189, 201-202, 213,
235, 238, 269, 271, 298-299, 304,
307-308, 318, 322, 331, 335, 340, 344,
346, 349, 368-369, 374, 376, 378-380,
385, 389, 397
TEOFIL, ep. de Niceea, 225
TEOFIL, ep. de Thessalonic, 195
TEOFIL, împ. (829-842), 100, 287-288,
391-392, 394-395
TEOFIL, preot la Blacherne, 360

- TEOFIL, *spatharios* trimis în Sicilia (781), 188-189
- TEOFIL, strateg al themei Kibyrrhatoi, 303-305
- TEOFIL, *tourmarchos*, 320, 321
- TEOFILACT RANGABE, drongar al flotei și tatăl lui Mihail I, 175, 181
- TEOFILACT TESSARANTAPECHOS, 79
- TERIDATES (sau TIRIDATE), pat. și văr al uz. Artabasdos, 142
- TERTULIAN, apologist (sec. II), 101
- THEODON, fiu al lui Tassilo al III-lea, 265
- THEODOSIOS SALIBARAS, gardian al Irinei în Lesbos, 379, 383
- THEODOSIUS, P. al Alexandriei, 97
- THEODOTA, a doua soție a lui Constantin al VI-lea, 322, 324, 325, 326, 332, 335, 340, 343, 344, 349, 397
- THEODOTOS MELISSENOS KASSITERAS, P.C. (815-821), 64, 97, 389
- THEODOTUS, unchiul papei Adrian I, 252
- THEODULF, ep. de Orléans, 266
- THEOGNOSTOS, strateg, 317
- THEOPHANO, prima soție a lui Leon al IV-lea, 82, 288
- THEOPHANO, verișoara Irinei și soția lui Staurakios co-împ., 75, 288
- THEOPHOBOS, cumnat al împ. Teofil, 392
- THEOSEBO, soția lui Filaret cel Milosliv, 280, 283, 284, 292
- THUMAMA, general musulman, 170-171
- TIBERIU AL II-LEA, împ. (678-582), 70
- TIBERIU AL III-LEA, împ. (698-705), 52
- TOMA, călugăr, 241
- TOMA, conj. din 780, 175
- TOMA, eg. al mănăstirii Sfântul Arsenie, 228
- TOMA, ep. de Claudiopolis, 41
- TOMA SLAVUL, conducător al unei răscoale, sub Mihail I, 291, 344, 384, 390-391
- TRAIAN, împ., 133, 134
- TZIGATE, boier, 150
- U
- URANICUS, auriga, 138
- V
- VAKTAN, pat. și văr al lui Constantin al V-lea, 142
- VALENS, împ. (364-379), 152, 388
- VALERIAN, împ., 68, 74
- VASILE, ep. de Ancyra, 244, 245, 246
- VASILE, ep. de Pisidia, 52
- VASILE I MACEDONEANUL, împ. (867-886), 96, 117, 134, 142, 288, 398-399
- VASILE AL II-LEA, împ. (976-1025), 78
- VASILE DIN CEZAREEA, Părinte al Bisericii, 68, 96, 246, 327
- VITALIAN, papă (657-672), 71
- W
- WIDUKIND, conducător saxon, 190
- WINIGIS, duce de Spoleto, 267
- WITBOLD, șambelan franc, 260, 261
- Y
- YAHYA BEN KALID, vizir al lui Al-Mahdi, 214
- YAKUB BEN DAWUD, vizir al lui Al-Mahdi, 171
- YAZID AL II-LEA, calif, 39
- YAZID BEN MAZZYAD, general musulman, 200, 204
- Z
- ZAHARIA, papă (741-752), 49, 50
- ZENON, împ. (474-475 și 476-491), 109
- ZOE KARBONOPSINA, soția lui Leon al VI-lea, 179
- ZONARAS, istoric, 348

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
<i>Cuvânt înainte</i>	13
<i>Prolog</i>	17

I. O FEMEIE ÎN BIZANȚUL DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL VIII-LEA	19
1. PRIMELE SECOLE BIZANTINE	21
<i>Un Imperiu Roman creștin</i>	21
<i>Imperiu Roman târziu sau Imperiu Bizantin timpuriu?</i>	24
<i>Imperiul în mâinile isaurienilor</i>	30
<i>Leon al III-lea și reorganizarea statului</i>	33
<i>Universul icoanelor la începutul secolului al VIII-lea</i>	35
<i>Purificarea credinței prin distrugerea imaginii</i>	39
2. CONSTANTIN AL V-LEA, ÎMPĂRAT BLESTEMAT	45
<i>Erou și victimă a legendei sale</i>	45
<i>Imperiul sfâșiat</i>	47
<i>Războiul, mereu războiul...</i>	47
<i>Salvarea vine de la franci...</i>	49
<i>Zile de revoltă iconoclastă</i>	51
<i>Când vine furtuna</i>	56
<i>Vremea mâniei</i>	57

3. IRINA, FRUMOASA NECUNOSCUTĂ	66
<i>De la cetate la târg</i>	67
<i>Un orașel modest</i>	73
<i>Irina, o fată de familie bună</i>	75
<i>O copilărie ca oricare alta</i>	79
4. NUNTA ÎMPĂRĂTEASCĂ	85
<i>Sărbători imperiale</i>	85
<i>O vară la Hieria</i>	87
<i>Primirea logodnicei</i>	89
<i>Logodna Irinei</i>	93
<i>O familie ca oricare alta</i>	95
<i>Prime festivități la curte</i>	101
<i>Încoronarea imperială a Irinei</i>	103
<i>O cununie imperială obișnuită</i>	109
<i>Un cumpătat ospăț de nuntă</i>	111
<i>O demnă hărmălaie</i>	114
5. PRIMII ANI LA CURTE	116
<i>Inițierea în desfătările vieții la palat</i>	116
<i>Un fiu porfirogenet</i>	118
<i>Primele obligații aulice ale micului Constantin</i>	121
II. PE TREPTELE PUTERII	125
6. ÎN CULISELE PUTERII	127
<i>Constantinopol: de la oraș la sat</i>	128
<i>Schimbări și evoluție</i>	135
<i>Constantinopolitanii</i>	140
<i>Viața la Constantinopol</i>	144
<i>Vremea victoriilor</i>	147
<i>Moartea pe mare</i>	154
<i>Vremea doliului</i>	156
7. O DOMNIE SCURTĂ (775–780)	158
<i>Irina, singura basilissa</i>	158
<i>O necesară politică de conciliere</i>	160
<i>Un foarte tânăr co-împărat</i>	163

<i>Un complot foarte util</i>	167
<i>Ani fără strălucire</i>	169
<i>Un capriciu al destinului</i>	172
8. REGENȚA IRINEI.....	178
<i>O regentă cu o putere solidă</i>	178
<i>Primele luni de putere</i>	180
<i>Zilele noi</i>	183
<i>Opțiuni novatoare</i>	187
<i>Continuitatea?</i>	193
9. EȘECURI ȘI SUCESE EXTERNE	198
<i>Un tânăr principe în campanie</i>	198
<i>Trădarea</i>	200
<i>O înfrângere foarte utilă</i>	205
<i>Vânturi de vest</i>	206
<i>Călătorie în Tracia</i>	211
<i>Irina cea cu nume potrivit</i>	214
10. ÎMPLINIREA MARELUI SCOP	216
<i>Patriarhul Pavel abdică</i>	216
<i>Un laic patriarh</i>	219
<i>De la curtean la patriarh</i>	221
<i>Calea spre sinod</i>	225
<i>Conspiratorii</i>	228
<i>Un sinod zbuciumat</i>	232
<i>Pe drumul Ciliciei</i>	236
<i>Niceea, oraș sinodal</i>	240
<i>O adunare de personalități binecunoscute</i>	241
<i>Un sinod așteptat</i>	243
<i>Dezbateri și controverse</i>	247
<i>Triumf așteptat</i>	249
11. CONTESTĂRI OCCIDENTALE ȘI TULBURĂRI LA FRONTIERE ...	252
<i>Nașterea unei ambiguități</i>	252
<i>Relațiile dintre Carol și Adrian I</i>	254
<i>Între franci și bizantini</i>	257
<i>Sub zidurile Salerno-ului</i>	259

<i>Manevre de influențare</i>	262
<i>Un război nefericit</i>	265
<i>Vremurile epice</i>	268
12. UN BASM	272
<i>Avuția lui Filaret</i>	272
<i>Paflagonia</i>	274
<i>O schimbare a norocului</i>	278
<i>Patriarhul necontestat</i>	279
<i>A fost odată...</i>	281
<i>Alegerea unei împărătese</i>	285
<i>De la glorie la lacrimi</i>	288
III. FEMEIA-ÎMPĂRAT	295
13. RIVALITĂȚI ȘI LUPTE ÎN JURUL PUTERII	297
<i>Fiul rebel</i>	297
<i>Revolta themei Armeniakon</i>	303
<i>Căderea Irinei</i>	305
14. O DOMNIE AGITATĂ	309
<i>Un început nefast</i>	309
<i>Întoarcerea Irinei</i>	311
<i>Sentimente confuze</i>	313
<i>Un bazileu nepopular</i>	315
<i>Război civil</i>	320
<i>Un nou Irod</i>	322
<i>Reînnoirea monahismului și reforma studită</i>	325
<i>Schisma moechiană</i>	330
<i>Victorii zadarnice</i>	334
<i>Complotul</i>	335
15. ÎMPĂRATUL IRINA	339
<i>O preluare a puterii furtunoasă</i>	339
<i>Crima de neiertat</i>	342
<i>Pe timpul bazileului Irina</i>	346
<i>Un stat în oraș: Stoudios-ul lui Teodor</i>	350
<i>Și iconoclaștii?</i>	352
<i>Apogeul</i>	355

16. EXPLOZIA IMPERIULUI.....	358
<i>O idee care își croiește drum.....</i>	358
<i>Spre încoronarea imperială a lui Carol</i>	361
<i>Încoronarea lui Carol cel Mare</i>	366
<i>Uzurpare sau revoluție?</i>	368
17. SFÂRȘITUL UNEI DOMNII.....	372
<i>Intrigi în jurul tronului.....</i>	372
<i>Căderea</i>	375
<i>Pe calea exilului</i>	379
<i>Moartea Irinei.....</i>	384
18. SFÂNTA IRINA, MARTIRĂ A ICONOFILIEI	386
<i>Vremea uitării.....</i>	386
<i>Restatornicirea icoanelor</i>	392
<i>Renașterea din cenușă</i>	397
ANEXE.....	401
HĂRȚI.....	403
TABELE GENEALOGICE	411
LISTA ÎMPĂRAȚILOR BIZANTINI.....	419
BIBLIOGRAFIE.....	421
<i>Principalele surse utilizate.....</i>	421
<i>Orientare bibliografică.....</i>	423
<i>Actualizare bibliografică sumară</i>	427
GLOSAR	429
INDICE DE NUME PROPRII.....	433

BYZANTIVISM

DOMINIQUE BARBE

IRINA, ÎMPĂRATUL BIZANȚULUI

„Părerile despre Irina sunt împărțite, în funcție de autori. Adu-lată de unii, care o cinstesc ca sfântă, e detestată de alții, care îi reproșează dorința bolnăvicioasă și sângeroasă de putere și nu-i iartă modul oribil în care fiul său a fost văduvit de purpura imperială și de lumina ochilor [...]. Această *femeie-împărat* este, așadar, un monstru sau o sfântă? Realitatea se situează la mijloc. În măsura în care cunoaștem acest lucru, sau în măsura în care îl presupunem, Irina nu este o sfântă în sensul contemporan al cuvântului (semnificația sfințeniei, și în special a sfințeniei imperiale, este total diferită în epoca în care trăiește Irina). Dar ea nu este în mod cert acea femeie ambițioasă pe care încă o mai descria Charles Diehl, la începutul secolului al XX-lea, într-una dintre singurele lucrări în limba franceză care tratează despre ea. Din lipsă de material informativ, prezenta biografie este deci un eseu care, în primul rând, îl va cufunda o dată în plus pe cititor într-o lume bizantină fascinantă și insuficient explorată, mai ales în acest secol al VIII-lea în care structurile antice dispar, în timp ce acelea ale Evului Mediu încă nu s-au creat. Încercarea de a face o istorie strict evenimentială referitoare la Irina nu este posibilă. Am risca să cădem cu repeziciune în romanesc. Ideea este ispititoare, dar ea nu ține de munca și, cu atât mai puțin, de domeniul istoricului.”

DOMINIQUE BARBE

ISBN 978-606-579-497-9

9 786065 179497 9

nemira.ro

